

CANTIO OPTIMA

Emlékkönyv Hubert Gabriellának

Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok

Alapítva 2004-ben

Új sorozat. B-sorozat

Sorozatszerkesztő

Kertész Botond

1. Zvonarics Mihály: Az Úr Vacsorája üdvösséges tudományának útába való rövid bemutatás
2. Sztupkay Sándor: Lelki napló a munkatáborból
3. Egyház – irodalom – tudomány. Kis János (1770–1846)
4. Cantio optima. Emlékkönyv Hubert Gabriellának

CANTIO OPTIMA

Emlékkönyv Hubert Gabriellának

Szerkesztette Zászkaliczky Zsuzsanna

Evangelikus Országos Gyűjtemény – Luther Kiadó
Budapest, 2022

A kötet megjelenését
a Magyarországi Evangélikus Egyház támogatta.

Köszönjük a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnokának,
a Darabanth Aukciósháznak és
a Karátsón Gábor Archívum és Kutatóműhelynek,
hogy a műtárgyfotókat rendelkezésünkre bocsátották.

A borítón az EOGY Podmaniczky-Degenfeld Könyvtár zöld terme. Fotó: Kiss Tamás
© Szerzők, Evangélikus Országos Gyűjtemény

A 4. és 5. fejezet tanulmányait Horváth Iván lektorálta.
Olvasószerkesztő: Jung Eszter
Tördelés és borítóterv: Rezessy Szabolcs
A fejezetnyitó oldalakon Kohári Csaba fotói láthatók.

TARTALOM

LECTORI SALUTEM	9
-----------------	---

1 IMÉ EZ NAP VEDD ÁLDÁSOMAT

Köszöntők személyes hangon

Herzog Csaba HARMINC ÉV	12
----------------------------	----

Ásványi Ilona POR ÉS ISTENPOR VAGYUNK	15
Tűnődések Istenről és az Isten képmására teremtett emberről, avagy arról beszélünk, amit tudunk	

2 NEM LÁTOTT EMBER DRÁGÁBB HELYT

Az Evangélikus Országos Gyűjtemény története

Czenthe Miklós AZ „EOGY-GONDOLAT”	24
--------------------------------------	----

Az evangélikus gyűjteményi összefogás előzményei

Balogh Kriszta összeállítása PILLANATOK AZ ELMÚLT ÖT ÉVBŐL, 2017–2022	29
--	----

3 KINCCSEL, SZÉPSÉGGEL TUDOM BIZONNYAL, HOGY MINDENKI RAKVA

Az Evangélikus Országos Gyűjtemény raktáraiból

Csermelyi József KÖZÉPKORI OKLEVÉLSZÖVEGEK KORMOS GYULA ORGONASZAKÉRTŐ HAGYATÉKÁBÓL	38
---	----

Csepregi Zoltán A BESZTERCEBÁNYAI GIMNÁZIUM 17. SZÁZADI ANYAKÖNYVE AZ EVANGÉLIKUS ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN	47
--	----

Harmati Béla László ADALÉKOK A JÉZUS KERESZTRE FESZÍTÉSÉT ÁBRÁZOLÓ SZAKONYI OLTÁRKÉPHEZ A kép és a bibliai szöveg kései együttes használatának kérdéséhez	58
Hafenschner Károly EDVI ILLÉS PÁL: GYÓNÓK' KATECHIZMUSA	63
Borókay Zsófia ÉRDEMPÉNZ DÖBRENTAI GÁBOR RÉSZÉRE	75
Róka Enikő PECZ SAMU ÉS A FASORI EVANGÉLIKUS GIMNÁZIUM KÉTHAJÓS TEMPLOMA, 1901–1905	80
Kertész Botond „...MIKOR A PANGÓ KÖZÉLET / UJJÁ TULAJDONKÉPP E FOGHÁZBAN ÉLED” Győry Loránd elbeszélő költeménye a tanácsköztársaság túszejréiről	94
Mirák Katalin LEVÉLTÁRI GYÖNGYÖK – IN MEMORIAM KAPI BÉLA	135
Pröhle Gergely BOTCSINÁLTA SZOBRÁSZ	150
Zászkaliczky Zsuzsanna ÖRÖK MENETELÉS Karátson Gábor: Sivatagi menetelők	160
Fabiny Tamás AZ ESTERHÁZY PÉTER ÉS GITTA KÖNYVTÁR AVATÁSÁRA	173

4

EGYETEMBEN VÉLEK ÉNEKLENEK

Gyülekezeti éneklés

Ferenczi Ilona HUSZÁR GÁL ÉNEKESKÖNYVEINEK NYOMA AZ ELSŐ KÉZIRATOS GRADUÁLBAN	178
Ötvös Péter MONDGY NOTÁT Fordítások németből, illendő módon	188
P. Vásárhelyi Judit et al. (RMNY) AZ ELSŐ XVII. SZÁZADI KOLOZSVÁRI ÉNEKESKÖNYV	193
Ecsedi Zsuzsa „KÉSZ MOST AZ ÉN SZÍVEM NÉKED ÉNEKELNI” AZ IRGALMAZZ, ÚRISTEN KEZDETŰ ÉNEK AZ ÚZMK-BAN	198

5

MAGYARÁZZÁK EZ VERSEK MONDÁSÁT

A régi és az újabb századok irodalmából

Bartók Zsófia Ágnes A FARKAS ÉS A BÁRÁNY FABULÁJA TEMESVÁRI PELBÁRT ÉS LEONARD STÖCKEL PRÉDIKÁCIÓJÁBAN	206
Font Zsuzsa – Keserű Bálint GOTTFRIED ARNOLD MŰVEI ERDÉLYBEN 1712–13-BAN	213
Balázs Mihály – Keserű Gizella KÓNYI JÁNOS ÉS FRANÇOIS RABELAIS	221
Hubert Ildikó NEVELÉSSSEL KAPCSOLATOS MOZAIKOK HRABOWSZKY DÁVIDTÓL	232

6

NAGY MESTERSÉGGEL VIRÁGOSKÉPPEN VADNAK KIFARAGVA

Módszertanok, távlatok

Horváth Iván MAGYAR ÁBÉCÉ: HÁROM RÉGI PÉLDA	242
Kenyeres István LEVÉLTÁRAK, KUTATÓK, ÜGYFELEK, ÚJSÁGÍRÓK Szubjektív gondolatok a levéltárak megítéléséről	261
Mészáros Kornélia IGEHIRDETÉS-FELHŐ: KUTATHATÓ IGEHIRDETÉS-GYŰJTEMÉNY	271
Monok István A NYÍRŐ-RÉSELŐ BRIGÁDTÓL A NYUGODT MUNKA LEHETŐSÉGÉIG Illúzióinkról Hubert Gabriella nyugdíjba menetele kapcsán	281

7

ANGYAL MEGMÍRÉ

Függelék

H. Hubert Gabriella szakmai életrajza	286
H. Hubert Gabriella publikációinak jegyzéke	287
TABULA GRATULATORIA	305

LECTORI SALUTEM

CANTIO OPTIMA könyvünk címe, amelyet – a fejezetcímekhez hasonlóan – Bornemíza Pétertől kölcsönöztünk. És ha a dal nem is lett a legjobb, igyekezetünk bizonynyal az, amellyel ezt az ünnepi kötetet előkészítettük a közös éneklést kutató és szerető Hubert Gabriella számára.

Azoknak az írásait közöljük, akik az Evangélikus Országos Gyűjteményben dolgoznak, hosszabb-rövidebb időt eltöltve a magyarországi evangélikusság örökségének megőrzésén, kutatásán, közzétételén fáradozva. Természetesen a gyűjtemény igazgatótanácsának tagjai, az ünnepelttel más területeken együtt dolgozó kutatók és az evangélikus egyház vezetői is szót kaptak.

A kötettel és a benne szereplő írásokkal köszöntení és megköszönni szeretnénk. Köszöntení a legsokoldalúbb könyvtárost, akit ismerünk, hiszen irodalomtörténeti, himnológiai, könyv- és könyvtártörténeti kutatásai, a digitalizálásban, adatbázisok építésében elért eredményei magukért beszélnek. Nyugdíjba vonulása alkalmából pedig köszönjük, megköszönjük a gyűjtemény igazgatójának mindazt az építkező lendületet, összefogó törekvést, amellyel megszervezte az integrációt és irányította az új intézményt. A nyugalom éveiben rá váró jutalomjátékhoz kedvet, erőt és áldást kívánunk.

Együtt mondjuk a zsoltárossal: „*Legyen velünk Istenünknek, az Úrnak jóindulata! Kezeink munkáját tedd maradandóvá, kezeink munkáját tedd maradandóvá!*” (Zsolt 90,17)

1

IMÉ EZ NAP VEDD ÁLDÁSOMAT

Köszöntők személyes hangon

Herzog Csaba

HARMINC ÉV

Életünk fordulópontjai összegzésre, számvetésre indítanak. Ennek elengedhetetlen része a visszatekintés, az emlékezés. *„Emlékezz vissza az egész útra, amelyen vezetett Istened, az Úr...”*, olvassuk Mózesnél (5 Móz 8,2). Hálára indítja szívünket Isten iránt az, amikor felismerjük az Ő munkáját életünkben. Ezt élte át a zsoltáros Dávid, amikor – szorult helyzetében – így imádkozott: *„Visszaemlékezem a régi napokra, végiggondolom minden tetteidet, elmélkedem kezed alkotásain.”* (Zsolt 143,5) A zsoltáros Isten vezetésére emlékezik vissza, amelyet „a régi napokban” tapasztalhatott.

Visszaemlékezem a régi napokra én is..., amikor több mint három évtizeddel ezelőtt először jártam az Evangélikus Országos Könyvtárban. Az első emeleten, a mai olvasóterem szomszédságában volt az a sötét polcokkal teli helyiség, mely akkoriban a könyvtár munkaszobája volt. (Ide kellett jönnöm, hogy az akkori Evangélikus Teológiai Akadémia Könyvtárában dolgozhassam félállásban tanulmányaim folytatása mellett, mert a két könyvtár összetartozott.) A könyvtár vezetője barátságosan fogadott. Egy kedves, mosolygós hölgynek is bemutatott. Ő volt Gabi, aki néhány éve a könyvtár munkatársa volt, és aki, mint később kiderült, a munkám egyik irányítója lett a Teológián. Megismertetett a Teológia új épületébe éppen kiköltöztetett könyvtárral. Fő feladatomban a délutáni olvasószolgálat mellett a folyóírtár elrendezése és katalogizálása volt. Akkor még egy öreg Remington írógépen készítettem a katalóguscédulákat. Ebben az időben kezdődött a számítógépes katalogizálás, mely akkor a PCLib-rendszer volt. Ezt a munkát is Gabi koordinálta nagy lelkesedéssel, az ottani kollegákkal egyetértésben. Nem volt problémamentes a könyvtár elhelyezése. Az alagsorban lévő rakárakban többször, főleg nagy felhőszakadások után, előfordult „árvíz” a nagy mennyiségű csapadék befogadására képtelen csatornarendszer miatt, mely részben ezeken a helyiségeken haladt keresztül. Szerencsére komoly károk nem keletkeztek, mert az akkori Salgó-polcok lábai elég magasan tartották a legalsó polcokat.

Visszaemlékezem a régi napokra..., amikor 1996-tól a Teológia könyvtárának az EOK-ból való kiválása után napi munkakapcsolatunk lazult, bár szakmailag megmaradt a könyvtárak között. Emlékezetes események a közös bécsi kiállításlátogatások (Dürer, Faras stb). Komoly szakmai tapasztalatokat gyűjthettünk a neuendettelsai Augustana

Hochschule könyvtárának meglátogatása során, melyet Jutta Hausmann professzor aszszony szervezett meg. Értékes továbbképzések színterei voltak az Egyházi Könyvtárak Egyesülésének éves konferenciái, melyeken Gabi többször is előadást tartott. Sőt, 2013-ban (és éppen Pápán) egy ciklusra az EKE elnökévé is megválasztották. Kiemelkedő volt a nagysikerű szarvasi konferencia, amelyet Gabi vezetésével az EOK a szarvasi evangélikus gyülekezettel karöltve szervezett, ezzel is öregbítve egyházunk hírnevét. Ám voltak más utak is, például Miskolcra, a helyi könyvtár digitalizálása ügyében, ahová más alkalmakhoz hasonlóan a szolgálati autóval mentünk, amelyet én vezethettem.

Visszaemlékezem a régi napokra..., amikor az Evangélikus Országos Könyvtár munkatársa lettem, és 2011-től mindkét könyvtárban dolgozhattam. Ebben az időben is megtapasztalhattam Gabi lelkesedését és igényességét munkája iránt, törődését munkatársaival. Nagy szeretettel segítette munkámat, nagyon sokat tanulhattam tőle ebben az időben is.

Mindezt úgy tette, hogy közben komoly magánéleti gondot, férje súlyos betegségét is hordoznia kellett. De nagy öröm, hogy idővel nagymamai feladatai is lettek!

Hatalmas kihívás elé állított mindannyiunkat az Üllői úti épület felújításának, illetve emiatt a könyvtár költöztetésének ügye. A költöztetés irányítása, a munkahelyek kialakítása az ideiglenes helyen mind-mind rengeteg munkával, szervezéssel, és nem utolsósorban stresszel járt, hogy minden ékes rendben történjék és semmi se vesszen el. Hatalmas problémát jelentett, amikor kiderült, hogy a raktárakat nem akarják visszaengedni az épületbe. Hosszas tárgyalások, egyeztetések következtek, melyek során Gabi hőiesen küzdött, és állt ki a könyvtár érdekében és annak védelmében. Ő harcolta ki, hogy végül a legértékesebb gyűjtemények visszakerülhettek a régi épületbe.

Visszaemlékezem a régi napokra..., amikor – immár a visszaköltözést követően – új fejezet kezdődött a könyvtár életében. A három evangélikus gyűjtemény (könyvtár, levéltár múzeum) 2017. február 1-jétől Evangélikus Országos Gyűjtemény néven, új szervezeti formában működik tovább. Ennek első igazgatójául Hubert Gabriellát kérték fel. Az EOGY szervezetének és működési rendjének kialakítása nem kis feladat volt, amelyet szintén kiválóan teljesített.

Az egyes gyűjtemények vezetői jó együttműködő partnerekre találtak egymásban, és azt a sikeres közös projektek is bizonyítják.

Személyes vizekre térve, nagyon hálás vagyok Gabinak, hogy amikor nyugdíjba mentem, azonnal jelezte, hogy ha szeretnék, dolgozhatom tovább a könyvtárban. Örülök, hogy továbbra is tevékenykedhetem ebben a közösségben. Hálás vagyok mindenért, amit Isten rajta keresztül adott. Azt sem felejttem el, milyen empátiával fogadta betegségem hírért és a műtéteket, amelyek miatt csak később tudtam újra munkába állni. Látásom romlása miatt nem mertem az autózvezetést tovább vállalni.

Híszen korábban sokszor kellett a külső raktárakba (a Műszaki Egyetemre vagy Török-bálintra, a DEPO-ba) kimenni, és akkor is én vittem ki autóval a kollégákat.

Visszaemlékeztem a régi napokra, a megtett útra, régi eseményekre, amelyek a két könyvtár olykor közös történetében zajlottak. Szívem hálával telt meg, felismerve Urunk vezetését, hogy ő volt velünk a boldog, örömteli és nehéz, próbás, küzdelmes időkben is. Isten iránti hálát fejez ki a száztíz évvel ezelőtt született Túrmezei Erzsébet *Csodákra emlékezni jó* című verse is:

Határkőnél hittel megállni,
határköveknél visszanézni,
hálás szívvel múltat idézni:
csodákra emlékezni jó!

Meglátni, hogy minden utunkat
hű és hatalmas kéz vezette,
javunkra szolgált minden tette:
csodákra emlékezni jó!

Látni, hogy át viharon, vészen
hű Mesterünk hogyan segített,
éjekre fényt hogyan derített:
csodákra emlékezni jó!

Határköveknél hálát adni,
és hallelujás köszönetben
mérégetni, mi mérhetetlen:
csodákra emlékezni jó!

Messzi évekre visszanézni,
és számba venni ezer áldást,
erőt, kegyelmet, megbocsátást:
csodákra emlékezni jó!

Hallelujás hálaadással
leborulni egy határköre,
s elindulni hittel előre:
amerre hív az égi szó.

Így áldja meg Gabi életét és indulását az új úton, „amerre hív az égi szó”.

Ásványi Ilona

POR ÉS ISTENPOR VAGYUNK

Tűnődések Istenről és az Isten képmására teremtett emberről,
avagy arról beszélünk, amit tudunk

József Attila: Tanítások (részlet)

14.

Bölcs, vén könyvekben áll, hogy por vagyunk.
De én, aki a füvek beszédjét
S a kométák dübörgését delelőtökre terelem,
Tudom, hogy nemcsak por vagyunk:

Por és Istenpor vagyunk.
Visszahullván
A por a porral elkeveredik,
Visszahullván
Igy keveredik el Istennel a lélek.

*Isten gondol öröktől fogva téged,
elméjében léted mint szikla áll.
Mi ehhez mérve habfodornyit élted?
és mit változtat rajtad a halál?*
Weöres Sándor: Prae-existencia

Vannak, akik azt mondják, hogy az emberi életnek nincs értelme, mert sokkal több benne a hiány, a töredékes, a szánalmas, a kudarc, a szomorúság, mint a beteljesedtség, az egészség, a magasztos, a siker, az igazi, maradéktalan öröm. Mások azt mondják, hogy az életnek nincs értelme, csak célja: Isten, az örök élet... Hogy miért kell elszenvednünk mégis ezt a véges, gyorsan elmúló (földi) életet? Isten titka, ami csak az örökkévalóságban tárul majd fel előttünk.

*Az Úr hívott meg, mielőtt még születtem;
anyám méhétől fogva a nevemen szólított....
kezének árnyékában rejtegetett. (Iz 49,1b.2b)¹*

Igazában csak Isten ismer téged. Jobban, mint te magadat. Akár elfogadod, akár nem, igazában és teljesen vele vagy közösségben. Vannak életednek olyan mozzanatai, eseményei, útszakaszai, amit egyedül kell átélned. Megszületni, meghalni egyedül „kell”, hiába van ott anyád, bába, orvos, hiába fogja szeretted a kezedet, hiába gondoz ápoló, emberileg egyedül vagy. Csak Isten van veled... Ha vannak is körülötted, ölelnek, simogatnak, fogják a kezedet, és megnyugtató-eligazító szavakat is mondanak, magadnak kell „legyőznöd” a rossz érzelmeket, a félelmeket, a szorongást a szenvedés perceiben. De mégsem: a (Szent)Lélek rá tud vezetni, rásegíteni a (tovább) éltető gondolatokra, érzésekre.

*Isten kegyelméből vagyok, ami vagyok,
és irántam való kegyelme nem lett hiábavaló. (1Kor 15,10a)*

Ha valakit megkínálnak címmel, ranggal, hatalommal, vagy pénzzel, zsíros állással, és nincs hozzá képessége vagy képesítése, bizony kevés az, aki visszautasítja. Alázat, bölcsesség és lelkierő jele, ha valaki képes bevallani, hogy bizonyos feladatot nem tud ellátni, bizonyos munkát nem tud elvégezni. Különösen is igaz ez a korunkban, amikor percről percre változik a világ, amikor nagynak képzelet magát az ember, amikor sajátosan mosódik össze értékes és értéktelen. Törekedj arra, hogy ne ússzál az árral. Jézus Krisztus, az Emberfia, az Isten Fia, szolgai alakot öltött. Istennel való egyenlőségét nem tekintette zsákmánynak, amihez ragaszkodott, hanem szolgai alakot öltött... Kiüresítette önmagát.

Isten épülete vagytok. (1Kor 3,9b)

Isten építménye vagyunk. És Isten nem épít selejtet. Ő jó alapanyagokból épít. Saját képére teremtette az embert és a saját lelkéből adott neki. Ám, ahogy a házat, a lakhelyünket, úgy magunkat is csinosítani kell. Berendezni, úgy, hogy „jó” legyen vele-benne élnünk, laknunk. Aztán idővel fel kell újítani, rendbe kell hozni, tatarozni, néha átépíteni is... Már a csinosításnál sem mindegy, hogy miket válogatunk, mivel

¹ Itt jegyzi meg a szerkesztő, hogy mindenütt a szerzők által választott és idézett bibliafordítások szerepelnek.

rendezzük be: pénzértékben drága, de valójában rossz, értéktelen bővli „holmikkal”, vagy nemes anyagokból készült, „bútorokkal”. Idővel bizony vennünk kell a fáradságot, hogy felújítsuk, átrendezzük, átépítsük magunkat – életünk során többször is.

*Nem ti választottatok engem,
hanem én választottalak benneteket,
s arra rendelvelek, hogy menjetek,
teremjetekek gyümölcsöt,
maradandó gyümölcsöt. (Jn 15,16)*

Isten gondolt el, teremt és tart fönn öröktől fogva téged. Személyes szeretettel szeret, úgy, oly módon, ahogy senki mást. Az egyetlene vagy. Létre-létbe hívott, hogy élj. Talentumokat adott, hogy gyümölcsöt teremj – maradandó gyümölcsöt. Ez nem biztos, hogy tudományos felfedezés vagy művészi produktum. Lehet, hogy csak annyi, hogy amennyire rajtad áll, Isten által elgondolt gyönyörűre formáld a lelked. Ez magadba zárkózva nem lehetséges, csak úgy, ha a krisztusi (szolgáló) szeretetet mások felé egyre jobban és hűséggel gyakorlod...

*Becsés vagyok az Úr szemében,
és Istenem az erőm. (Iz 49,5)*

A feladatokat – melyek gyakran nehézséget is jelentenek – általában nem keresi az ember, hanem a feladatok találják meg őt. Ha hirtelen megváltozik az életed, és magánéletedben vagy munkádban-hivatásodban, egy az eddigiektől eltérő, más feladatot kapsz, imádkozd meg = gondold át Isten előtt, fohászkodva. Attól, hogy nehéz, hogy ellenszélben kell menned, még ne torpanj meg. A legtöbb feladatra Isten választ ki bennünket. Amire nem, abban is, ott is szemmel tart. Ha pedig rosszul ismerted fel, ha korrigálnod kell, vagy ki kell szállnod belőle, az „újratervezésben” is, és a kívülről megfutamodásnak tűnő befejezésben is, csak Isten tud segíteni.

*Nézd a búzakalászt, büszkén emelkedik az égnek,
még üres; és ha megért, földre konyíttya fejét.
Kérkedik éretlen kincével az iskola gyermek,
még a tellyes eszű Bölcs megalázza magát.
Verseghy Ferenc: Az igaz Bölcs*

A bölcsesség jele, ha – végeztél bár sok iskolát – úgy érzed, hogy nem tudsz mindent, még sok mindent nem tudsz, még van mit tanulnod. Csak az üres kalász tartja fel a fejét, a tele kalász meghajlik.

*Pénzt, egészséget és sikert
Másoknak, Uram, többet adtál,...
Próbáid áldott oltó-kése bennem
Téged szolgál, mert míg szívembe metsz,
Új szépséget teremni sebez engem.*
Tóth Árpád: Isten oltó-kése

Ha le tudod győzni magadban a hatalomvágyat – legyen az bármilyen kis hatalom – és a gazdagság utáni vágyat, akkor nem lesz elégedetlenség és békétlenség a szívedben; szabaddá válsz. Akkor már nem tudnak uralkodni rajtad azok, akikről úgy tűnik, pénzt, sikert, elismerést, hatalmat többet kaptak, mint te, s talán képességeik gyengébbek, mint a tieid.

Az összehasonlítás – magadat másokkal, saját sorsod alakulását, életed mások sorsával, életével – irigységet, elégedetlenséget, békétlenséget gerjeszt a szívedben. Senki és senkinek a sorsa nem csak jó és csak rossz. Mindenki értékes, és mindenki gyenge is ebben-abban, s nem biztos, hogy a másik egész sorsát – benne jót és rosszat – te elbírnád.

*... tűnődvén, lelkem elsóhajtja:
Kellett a dér, a tél, a hóvihár, ...
Hogy egy Kéz azt írhasa ránk, amit akar.*
Reményik Sándor: Egy téli tölglevéltre

A felnőttiség, az érettség, a bölcsesség jele, ha már nem ugrasz a hőbörgésre, rátartiságra, hiúságra, dicsekvésre. Persze van, amiben soha, halálunkig nem növünk föl, mindig sérteni, bántani, bosszantani, dühíteni fog. De nevelnünk kell és lehet magunkat, hogy egyre kevésbé zaklassanak föl. Ez csak úgy lehetséges, ha élő az Istennel való kapcsolatod. Eljuthatsz oda, hogy mosolyogsz a dicsekvésen, hőbörgésen... sőt sajnálsz a hiú, rátartó embert, aki olyan, mint a luftballon: könnyen kipukkad.

... köszönöm, hogy te voltál ott...
hol dőltek, épültek az oltárok.
Ady Endre: Köszönöm, köszönöm, köszönöm

Életünk során folyamatosan változunk. Folyamatosan változik értékelésünk, megítélésünk – másokkal, eseményekkel, helyzetekkel kapcsolatban. Épülnek és dőlnek az oltáraink... Uram, legyél ott ezekben a bálvány-döntésekben, és Te legyél az irányadó az építésben. Add meg, ne a biztos, hanem az irgalmas ítélkezés képességét, igazságod szerint, és adj könyörületet szívet – a te szívedhez hasonlót.

*Görnyedve hozom... s teszem a kezébe,...
keserű életemet, egyetlen terhes gazdagságom.
Ez ami megmaradt még, e meztelen is gazdag élet,
s ezt sem adom, csak visszaadom már.*
Babits Mihály: Engesztelő ajándék

Isten végtelenül irgalmas: mindig, mindent megbocsát, ha őszintén feltárod előtte hibáid, bűneid, gyengeségeid, tehetetlenségeid, ha kéred ezt tőle. Ha még ezután is rossz érzés van benned, ha még mindig szorongsz, ha félsz, nézz magadba, hogy te megbocsátottál-e magadnak. Előfordul, hogy Isten már régen megbocsátott, csak te nem vagy elég alázatos magaddal szemben és irgalmas magadhoz.

*Ne félj, mert megváltalak;
neveden szólítalak:
az enyém vagy. (Iz 43,1b)*

Átölelni múltunkat, jelenünket, jövőnket – sorsunkat, szüleinket, családjunkat, környezetünket, hivatásunkat, élet-állapotunkat, azt a sorsot, amit Isten elgondolt rólunk, egész életünkön át tartó feladat. Az Úr jót adott. A nehézségeket, akadályokat megmérte, kimérte, a magunk és a mások által ránk tett keresztjeinket is szemmel tartja. Életünk – az igazi, az örök – övé. Senki nem veheti el tőlünk.

*Hordozzátok egymás terhét,
így teljesítitek Krisztus törvényét. (Gal 6,2)*

Egymásért vagyunk... egymásnak teremtetünk. Ajándékként, segítőként. Senki nem elég magának, senki nem boldogul magában. Semmi más nem segít és semmi más nem boldogít, mint a szolgáló szeretet egymás iránt. Ez nem mindig érzem, nem feltétlenül érzem, hanem kötelesség- és felelősségtudat, készségesség, tapintat, kreatív figyelem, nyitottság.

Nyugodt munkával keressétek a kenyereteket.

... ne fáradjatok bele abba, hogy jót tesztek! (vö. 2Thessz 3,12–13)

Minden munkát lehet foglalkozásként és hivatásként végezni... A munka lehet pusztán kenyérkereset, életed anyagi feltételeinek biztosítása, de lehet önkifejezés is. Általa a Teremtő munkatársa lehetsz. Ha pedig monoton, egyhangú a munkád, akkor is lehet hűséged bizonyítéka. Jutalmazd, „béred” érte: békés szív, nyugodt lelkiismeret.

*Ma még csak tükörben, homályosan látunk,
akkor majd színről színre.*

*Most még csak töredékes a tudásom,
akkor majd úgy ismerem mindent,
ahogy most engem ismernek. (1Kor 13,12)*

A Földön minden és mindenki megváltásra szorul. A Teremtő tudta és tudja: a teremtmény nem olyan tökéletes, mint Alkotója... szinte törvényszerű, hogy gyengeségében, töredékességében botladozik, vétkezik, megbontja a rendet. vétke azonban „felix culpa”: szerencsés vétek... mert ezt a rendet az emberré lett Isten állította-állítja helyre... isteni létezésébe kapcsolva be az embert.

Nyugtalan a szívünk,

amíg meg nem nyugszik benned.

Szent Ágoston: Vallomások XIII. könyv

Amikor sok minden kavarg benned... nyomaszt, fáj, bosszant, dühít... ha meg tudod fogalmazni, mondd el Istennek. Ha nem tudod szavakba önteni, csak tárd elé kavargó lelkedet. Ő jobban ismer téged, mint te magadat. Csak ő tud megvigasztalni, csak ő tud élhető gondolatokat és érzéseket sugni a lelkedbe-szívedbe. Isten nem változik, és a világ sem, a másik sem változik, nem érdemes arra várni, hogy megváltozik, változni fog, jó irányba. Csak és leginkább magadon változtathatsz. Leginkább a hozzáállásodon. Amit most élsz, az az életed. Ne révedezz hosszan a múltba, és ne tartálékkold erődet a jövőre. Ez itt most az életed.

*Bölcs, vén könyvekben áll, hogy por vagyunk.
De én...
Tudom, hogy nemcsak por vagyunk:*

*Por és Istenpor vagyunk.
Visszahullván
A por a porral elkeveredik,
Visszahullván
Így keveredik el Istennel a lélek.
József Attila: Tanítások 14.*

Mindenkinek vannak sebei, hegei, falai, kerítései. Mindenkinek hiányzik valami-valaki. Mindenki gyenge valamiben, mindenkinek vannak hibái. Mindenki küzd valamilyen kisebbségi érzéssel, mindenkinek vannak bizonytalanságai. Ugyanakkor mindenkiben van valami jó. Vannak erősségeink, erényeink. Por és Istenpor vagyunk... Isten a saját képmására teremtett bennünket. Kicsik vagyunk, de Benne nagyszerű dolgokra is képesek. Szegények, de Általa gazdagok. Gyengék-botladozók, de mert saját lelkéből adott nekünk – erősek.

*Ilyen az ember. Egyedüli példány.
Kosztolányi Dezső: Halotti beszéd*

Egyetlen ember sincs, aki csak jó vagy csak rossz. Egyetlen emberi élet sem csak kudarcokból vagy csak sikerekből áll. A nehézség is gazdagíthat, a siker sem mindig öröm. Életed, sorsod személyre szabott. Egyedüli vagy. Vannak hozzád hasonlóak, de egészen pontosan olyan ember, mint te, nincs még egy a földön... Isten mindenható, Ő képes ilyet teremteni. Sorsod, életed is lehet hasonló más(ok)éhoz, de nem teljesen olyan. Isten személyes szeretettel szeret téged. Ő, a végtelen és teljes-egész képes így szeretni. Csak Ő képes így szeretni.

*Amit szem nem látott, fül nem hallott,
és emberi szív meg sem sejtett,
mindezt elkészítette Isten azoknak, akik őt szeretik. (1Kor 2,9)*

...szem nem látta, fül nem hallotta, emberi szív föl nem fogta, amit Isten azoknak készített, akik őt szeretik. Porból lettünk és visszatérünk a porba. Riaszt a halál? Elmúlásnak gondolod? Nem az. Megérkezés, vissza-érkezés – haza. Megérkezés, visszaérkezés – Istenhez, Istenbe. Milyen a mennyország? Mindenkinek megvan /meglehet a saját mennyország vágya, mennyország képe... Mindannyiunkban élnek vágyak és mindannyiunk szenved hiányoktól. Milyen a mennyország? Kinek-kinek más-más. Vágyaink (be)teljesülése, hiányaink megszűnése. Ne félj a haláltól. Persze a legtöbben nem is attól félünk, hanem az oda vezető utolsó útszakasztól... a szenvedéstől... a kiszolgáltatottságtól. Bízz abban, hogy Atyád, aki „*anyád méhétől szötte sorsodat*” (vö. Zsolt 22,11)... öreg korodban sem hagy magadra.

2

NEM LÁTOTT EMBER DRÁGÁBB HELYT

Az Evangélikus Országos Gyűjtemény története

Czenthe Miklós

AZ „EOGY-GONDOLAT”

Az evangélikus gyűjteményi összefogás előzményei

Először arra gondoltam, hogy a levéltár történetéről írok valamit, aztán mégis egyfajta személyes hangú visszatekintést választottam. Ennek témája a *gyűjteményi összefogás*, az „EOGY-gondolat” keletkezése, előzményei.¹ Már csak azért is, mert fontos mérföldkőhöz érkeztünk, és talán nem mindenki tudja, hogy a 2017-ben létrejött EOGY-nak milyen előzményei voltak.

Talán onnan kezdeném, amikor 1996 végén – már több mint 25 éve – idekerültem a levéltárba. A már jóval régebb óta (1988) itt dolgozó Hubert Gabriella mint fiatalabb kollégát támogatott, szakmailag tanácsolt. Emlékszem rá, ahogy állt a Podmaniczky-gyűjtemény udvarra néző ablakában, és egyenként porolta a könyveket. Mikor a Credóba tanulmányt kellett írnom, a lábjegyzeteket megvizsgálva, elismerően bólintott: „szakmás”.² Korábban nem ismertem ezt a kifejezést, ez az ő szájából elismerés volt.

A *három országos gyűjtemény között* már ekkor is, természetes és spontán módon voltak kapcsolatok. Mindannyian közös szakmai érdekek tartottuk ezek fejlesztését. Sokféle módja és tere volt az együttműködésnek: egyes kutatási és egyháztörténeti kérdésekben való alapos konzultációk, egymás segítése a forrásokra és az irodalomra való figyelemfelhívással. Még mélyebb kapcsolatot jelentett az ún. *állománytisztítás (profiltisztítás)*, melynek során az egymás gyűjtőkörébe eső anyagokat igyekeztük átadni a másoknak. Ennek keretében adtunk át a könyvtárnak például a sajkókazai Radvánszky-könyvtárból származó, bekötött vármegyei jegyzőkönyveket, hiszen ők őrzik ezt külön gyűjteményként. Áadtuk Zalánfy Aladár Deák téri főkántor egyházzenei gyűjteményére vonatkozó dokumentációt is. A könyvtártól Gabi kezdeményezésére és kigyűjtésével tizenkét doboznyi nagyon értékes kéziratanyagot kaptunk. Gabi azóta is adott át a könyvek közt talált és tárolt iratokat, fotókat.

¹ Az Evangélikus Országos Gyűjtemény (EOGY) nevéből.

² CZENTHE Miklós: *Melanchthon levele Nádasdy Tamásnak* (1537), Credo, 1997/12, 19–24.

Gabi mint a régi könyvgyűjtemények kezelője, megírta egy könyvben a Radvánszky-könyvtár történetét.³ Ezzel példát mutatott, hogy milyen fontos a gyűjtemények szempontjából a *gyűjtemények története*, egyes részeik vagy korszakaik feldolgozása. Ha találtunk egymás gyűjteményének történetére valamilyen adatot, iratot, azt a másikkal is megosztottuk, az iratot lemásoltuk. Így alakul, növekszik egy gyűjtemény-történeti adatbázis, amely jól felhasználható. Már csak azért is, mert például a levél- és a könyvtár története sokszor egymáshoz kapcsolódik, találkozik. A múzeumban 2004-ben id. Fabiny Tibor köszöntésekor a levéltár részéről azt mondtam, hogy ez a legidősebb evangélikus országos gyűjtemény, 1812-ben hozták létre.⁴ Gabi ezt azóta is emlegeti, és így tartja nyilván. Azóta Gabi több értékes könyvtártörténeti tanulmányban dolgozta fel az EOK fejlődésének egyes szakaszait.⁵

Mivel az evangélikus gyűjteményi anyag, iratok, könyvek jelentős, mondhatni nagyobb része az egyes *gyülekezetek* saját őrzésében van, ezért ezek számbavétele, felügyelete nagy kihívás.⁶ Az elődöktől örökölt „szakgyűjteményi rendszert” igyekeztünk fenntartani és továbbfejleszteni. Jelentősebb vidéki gyülekezetek, illetve iskolák gyűjteményeit nevezték szakgyűjteménynek: a legtöbb levéltár volt (hat), de volt, ahol jelentős könyvgyűjtemény, illetve múzeum is járult hozzá. Anyagilag az országos gyűjteményi keretből juttatunk nekik, főleg munkatársak fizetésére. Szakmailag, emberileg, technikailag támogattuk működésüket. A célunk egy az országos gyűjteményi anyag gondozását legjobban lefedő „*gyűjteményi hálózat*” létrehozása, fejlesztése volt. És ennél a három gyűjteményi ág együttműködése különösen fontos volt.

A kisebb gyülekezetekben azonban nem volt külön gyűjteményi dolgozó, hanem a lelkes maga kezelte az iratokat. Főleg a szórványvidéken, fogyatkozó gyülekezetekben a gyűjteményi anyagok kezelése is megoldatlanná válhat. Elkezdtek, majd rendszeressé tettük a gyülekezetek *látogatását*: Kertész Botonddal így többször jártunk Tolnában, Borsodban. Tolnába Harmati Bélával és Krähling Jánossal mentem.

A 2000-es évek közepén, 2004–2006 között, szakmai beszélgetések során alakult ki a vélemény: szükség lenne a *három országos gyűjtemény valamilyen fokú szervezeti együttműködésére*. A gyűjtemények működtetését az országos iroda végezte, de az

³ H. HUBERT Gabriella, *A sajkázai Radvánszky-könyvtár története*, Szeged, JATEPress, 1998.

⁴ CZENTHE Miklós, *A múzeumalapító köszöntése*, Evangélikus Élet, 2004. október 3., 5.

⁵ H. HUBERT Gabriella, *Az Evangélikus Országos Könyvtár korai történetének vázlata*, MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára, szerk. NYERGES Judit–VERÓK Attila–ZVARA Edina, Budapest, Kossuth Kiadó, 2016, 283–288. http://acta.bibl.u-szeged.hu/36704/1/monok60_o48.pdf

⁶ Az 1970-es évek elején, akkori országos gyűjteményi vezetők, Sólyom Jenő levéltáros és Papp Ivánné könyvtáros irányításával a lelkesek országos mértékben rendezték a kezelésükben levő levéltári és könyvtári anyagot. Az erről készült jegyzék, feljegyzések máig alapvető jelentőségűek, a napi munkában nélkülözhetetlenek.

éppen ebben az időben nagy átalakuláson, és létszámbővülésén ment át. Elsősorban igazgatási profilja volt, míg a gyűjteményeknek kulturális. Pályázatainkkal, konferenciáinkkal kissé „kilógtunk” az Üllői úti, egyre növekvő méretű országos iroda hivatali rendszeréből. De a gyakorlati mellett nagyon fontos volt a szakmai együttműködés: éreztük, hogy egymásra vagyunk utalva, a gyűjteményügy érdekeit képviselni, arra a fenntartó figyelmét felhívni összefogással nagyobb esélyünk volt.

Ezekben a beszélgetésekben született meg az „EOGY-gondolat”, amelyet id. Fabiny Tibor is támogatott. Harmati Bélával és Mányoki Jánossal folytattunk előkészítő megbeszéléseket. Persze mérlegelni kellett az előnyöket-hátrányokat is. Mányoki János találóan úgy fogalmazott: el kell döntenünk, hogy a „kutyák dalát”, vagy a „farkasok dalát” énekeljük. Azaz maradjunk betagozódva az irodába, amely intézi ügyeinket, de önállóságunk kisebb; vagy merjünk belevágni az autonómiába, de akkor vállalva az anyagi és más felelősséget.

Úgy tűnt, sikerült megnyerni a fenntartó támogatását, a zsinat meghozta az első „EOGY-törvényt”, elkészültek a szabályzat-tervezetek. Aztán mégis „hátraarc” következett be, a fenntartó talán óvatosságból visszakozott: visszavonták az „első EOGY-törvényt”. Ehhez járult, hogy az akkori (Gyurcsány Ferenc vezette) kormányzat drasztikusan csökkentette az egyházi gyűjtemények támogatását, ami bizony sajnos az óvatosságot igazolta, hiszen az önállóság pénz nélkül bizony nem sokat ér.

Ami mégis sikerült: egy új, egységes, az egész országra és minden gyűjteményi anyagra kiterjedő új *szabályrendelet* létrehozása (2008). Ez logikájában bizonyos fokig „megelőlegezte” az EOGY-gondolatot, de mindenképpen tartalmazta a teljes gyűjteményügyi vertikumot. Ez a máig érvényes – bár az EOGY létrejötte miatt felújításra váró rendelet – már megfelelő keretet biztosított egy egész országot lefedő és minden egyházigazgatási szintet elérő gyűjteményi munkához.

Ebbe a helyzetbe „lépett be” Gabi *gyűjteményi tanácsi (GYT) elnök* tisztsége (2006–2012).⁷ Nyugodtan mondhatjuk, hogy ez az időszak jelentős, szinte „forradalmi változásokat” hozott az evangélikus gyűjteményügy terén. Pedig egyáltalán nem volt könnyű helyzet, de Gabi jó áttekintési képességével és gyors döntésképességével látta meg a „kitörési pontokat”, hogy hol és miben lehet továbblépni. Az 1970-es évek óta nem volt országos gyűjteményi *felmérés*: ekkor Gabi ezt megszervezte, és következetesen végig is vitte. Így már konkrét adatok álltak rendelkezésre.

A legnagyobb kihívás továbbra is a gyülekezetekben levő anyagok védelme volt, ez volt az evangélikus gyűjteményügy „Achilles-sarka”. Jó diplomáciai készséggel Gabinak sikerült erre a célra külön, évente állandósuló támogatást szereznie. Így indultak meg, az azóta is közkedvelt és rendkívül hasznos, a GYT által évente kiírt gyülekezeti gyűjte-

⁷ Közben az Egyházi Könyvtárosok Egyesülése (EKE) elnöke is volt.

Látogatás Győrben. Első sor: Jánosa Attiláné, Hubert Gabriella, Tekus Ottó és felesége, Paveszka Ida. Hátsó sor: Czenthe Miklós, Harmati Béla László (2008)

A Gyűjteményi Tanács látogatása, Kovács Eleonóra, Szalipszki Péter, Világi Dávid, Jáni János, Hubert Gabriella, Balogh Kriszta (2017)

Győri látogatás (2008)

A törökbálinti depóban, Hubert Gabriella, Balogh Kriszta, Czenthe Miklós (2017)

ményi pályázatok. Ennek segítségével egyes gyülekezetek levéltári és könyvtári anyagokat rendezik, dobozolják, a megfelelő tároláshoz is támogatást kapnak. Évi akár öt-hat gyülekezeti levéltár és könyvtár újul így meg. Nem is szólva a muzeális anyagokról, tárgyakról, oltárképekről, kelyhekről. Az évi jónéhány milliós támogatás így az ország legtávolabbi sarkába is eljut: erősíti a gyűjteményi anyagokért való felelősségérzetet. Ehhez járult az általam kezdeményezett anyakönyv-restaurálási keret beindítása is.

Az egyes egyházmegyékben a *gyűjteményi felelősök* aktivizálódtak, évi jelentéseikben számoltak be régiójuk helyzetéről, figyeltek, figyelmet hívtak fel, ők voltak a gyűjtemények „előretolt őrszemei”.

Gabi GYT-elnökségének másik nagy vívmánya a tömeges és szakszerű *digitalizálás* beindítása volt. A gyűjtemények közül a könyvtári szakma volt a legfogékonyabb és legalkalmasabb az informatika vívmányainak hasznosítására. Gabi beindította és azóta is gondozza a folyamatosan fejlődő „Medit-projektet” (Magyar Evangélikus

Digitális Tár).⁸ Nagy szakmai segítséget jelent Somfay Örs és az általa képviselt Arcanum cég, amely országos hírnevet, tapasztalatot szerzett gyűjteményi anyagok tömeges digitalizálása, adatbázisban és interneten történő közzététele terén. A „Gutenberg-től Google-ig” jelszó jegyében a Fabiny Tamás püspök vezette reformációs jubileumi bizottság támogatása hosszú évekig biztos anyagi keretet jelentett a digitalizáláshoz.

Gabi Medit-honlapjához azóta több digitalizálási projekt is társult. Az Arcanum és az állam (NKA) összefogásával 2014-ben létrejött a közkezdvelt és országos szinten is legnagyobb adatmennyiséget közlő *Hungaricana* gyűjteményi honlap. Ebbe beleágyazva, a Könyv- és dokumentumtáron belül az „Evangélikus gyűjtemények” jól kezelhető és kereshető, állandóan bővülő, értékes levéltári és könyvtári anyaga ma már szinte nélkülözhetetlen a kutatáshoz.⁹ 2014-től indult Kovács Eleonóra, új GYT-elnök kezdeményezésére az *Őskereső* projekt, amely a gyülekezeti anyakönyvi anyagot eredetiben digitalizálta, a családkutatók elengedhetetlen segítségévé vált.¹⁰ Az utóbbi években pedig az állami támogatású *Manda*-projekt is betársult az evangélikus könyvtári és levéltári anyag feldolgozásába. Honlapján folyamatosan bővül a hozzáférhető anyag mennyisége (folyóiratok, könyvek, dokumentumok).¹¹

Az Üllői úti székház 2015-ben induló felújításával párhuzamosan megindult az országos iroda átszervezése. Csakhamar a gyűjtemények is „látókörbe kerültek”. A kezdeti bizonytalan lépések és tájékozódás után Monok István *szakvéleményében* sikerült újra „behozni” az EOGY-gondolatot. Ezúttal már több sikerrel, mert elnyerte az egyházvezetés tetszését és támogatását. A következő évben (2016) sikerült kialakítani az EOGY működésének jogi és szervezeti kereteit.¹² Előnyt jelentett, hogy a 2010 utáni új kormányzat megemelt állami támogatása már megfelelőbb anyagi háttérrel biztosított.

Az új, önálló egyházi intézményként létrehozandó *Evangélikus Országos Gyűjtemény* igazgatói tisztségére 2016 végén Hubert Gabi kapott felkérést és megbízatást. Az új intézmény 2017. február 1-jével indult, az *alapítás* éve egyben a felújított Üllői úti székházba való visszaköltözés, „az új honfoglalás” éve is volt. Talán jelképes erejű, hogy a reformáció indulásának 500 éves évfordulója vált egyben a gyűjteményi integráció születési évévé. Az alapítással induló küzdelmes, de örömteli évek már a mába vezetnek. Az „EOGY-gondolat” szárba szökken, és elkezdett működni. Ebben a folyamatban Gabinak elvitathatatlan és alapvető érdemei vannak.

⁸ <https://medk.lutheran.hu/>

⁹ https://library.hungaricana.hu/hu/collection/evangelikus_digitalis_tar/

¹⁰ www.oskereso.hu

¹¹ mandadb.hu

¹² A munkát Zászkaliczky Zsuzsanna gyűjteményi biztосként koordinálta.

Balogh Kriszta összeállítása

PILLANATOK AZ ELMÚLT ÖT ÉVBŐL 2017–2022

2016. december 15.

A Magyarországi Evangélikus Egyház az Országos Presbitérium 162/1/2016. (XII. 15.) határozatával 2017. február 1. napi hatállyal önálló jogi személyként megalapította az Evangélikus Országos Gyűjteményt (a továbbiakban: EOGY).

2016. december 16.

Hubert Gabriella megkezdi az EOGY intézménnyé szervezését. Munkatársi megbeszélés az Üllői út 25-ben.

2016. december 20.

Megkezdődik az átállással kapcsolatos ügyek intézése.

2017. január

Az intézményalapítás mellett a 2014. év vége óta zajló Üllői úti felújítási munkák átvétele és az EOGY belső terei kialakítási munkáinak irányítása is elsősorban Hubert Gabriellára hárult.

2017. február 1.

Az Evangélikus Országos Gyűjtemény megkezdi munkáját.

2017. február 15.

Az első hivatalos munkatársi értekezlet az EOM pincéjében.

2017. március 21.

Az első bejárás a felújítás alatt álló Üllői úti tereinkben.

2017. május 9.

Első hivatalos EOGY-vezetői értekezlet.

2017. május 9.

Az első igazgatótanácsi ülés megtartása.

2017. június 7.

Az EOGY munkatársak első közös szakmai napja: az IGE-IDŐK kiállítás megtekintése a Nemzeti Múzeumban.

2017. augusztus 7.

A visszaköltözés megkezdése.

2017. augusztus 24–28.

Wittenbergi Magyar Napok – Luther Márton végrendeletének Wittenbergbe szállítása, emellett a magyar sátor számára a gyűjtemény készített sajtófalat és tíz, német nyelvű molinót.

2017. június 15.

Az evangélikus múzeumnak ítelték az ICOM szakbizottságának fődíját.

2017. szeptember 8.

Első kihelyezett vezetői megbeszélés Mátraházán.

2017. október 17.

Elkészül az első EOGY programterv a 2018. évre.

2017. október 20.

Megérkezett az első olvasó a könyvtárba.

2017. október 24.

A Menő Reformáció (mobil kiállítás) megnyitója a múzeumkertben.

2017. október 24.

Befejeződött a levéltár visszaköltöztetése.

2017. október 27.

Az EOGY-EOM első időszaki kiállításának megnyitása.

2017. október 30.

Hubert Gabriella a Károli Gáspár-díj kitüntetettje.

Látogatás Podmaniczky Géza és Degenfeld-Schomberg Berta sírjánál, Krakkópusztán. Zászkaliczky Zsuzsanna, Hubert Gabriella, Harmati Béla, László, Balogh Kriszta (2019)

A Károli Gáspár-díj átadásán: Soltész Miklós, Prőhle Gergely, Bogárdi Szabó István, Kovács István Gábor, Hubert Gabriella, Gáncs Péter, Balog Zoltán (2017)

Gáncs Péter búcsúztatása munkatársi körben.
Első sor: Kondor Boglárka, Kertész Botond, Halász Gabriella, Veperdi Éva, Hubert Gabriella, Gáncs Péter, Balogh Kriszta, Koltai Katalin, Mirák Katalin, Rezessy Anita.
Hátsó sor: Czenthe Miklós, Zászkaliczky Zsuzsanna, Bokáné Takács Erzsébet, Juhász Mária, Harmati Béla László, Ulakcsai Zoltán, Rezessy Szabolcs (2018)

Az igazgatótanács látogatása. Róka Enikő, Monok István, Hubert Gabriella, Kenyeres István, Berecz Ágnes, Harmati Béla László, Balogh Kriszta, Kondor Péter, Zászkaliczky Zsuzsanna (2018)

2017. december 11.

Az első közös adventi ünnep.

2017. december 13.

A felújított székház avatása.

2018. január

Elkészül a közművelődési terv, a raktárterv; készül az arculatterv.

Elkészül a Luther Szövetség és az EOGY közös programterve.

2018. január

A gyűjteményfejlesztés keretében az első nagyobb műtárgyvásárlás lebonyolítása.

2018. január

Elindul az IKSZ program.

2018. április 17.

Arnóti látogatás.

2018. május 13.

Múzeumunk a Múzeumok majálisán átvehette a Pulszky Társaság díját, az Év Múzeuma Különdíját.

2018. május 14.

Elkezdődik az EOGY honlapjának tervezése.

2018. június 6.

A múzeum pincéjében köszöntünk el a nyugdíjba vonuló Gáncs Péter püspök úrtól.

2018. július

Együttműködési megállapodást kötöttünk a Forum Hungaricum Nonprofit Kft.-vel digitalizálási munkákra.

2018. szeptember 14.

A szakmunkatársak és a meghívott vendégek ünnepi ülés keretében mondanak hálát az Üllői úti székházban megújult gyűjteményi terekért.

2018. szeptember 15–16.

Először vettünk részt a KÖN programján.

2018. szeptember 17.

Megnyílik az Evangélikus Országos Gyűjtemény megújult, közös olvasóterme, és az Evangélikus Országos Könyvtár újra fogadja olvasóit.

2018. szeptember 19.

A Manda-projekt indulása.

2018. november 11.

A Márton napi ünnepségen az OSZK átadta a Radvánszky-hagyatékából származó, le-tétként őrzött köteteket (köztük a Balassa-kódexet).

2018. november 29.

Az „Evangélikus Örökség – Gyűjteményi esték” első rendezvénye.

2018. december 5.

Elindul az EOGY új honlapja.

2018. december 12.

Első szakóra az ELTE régikönyves hallgatói számára.

2019.

Az Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok új sorozatainak indulása.

2019. január 28.

Az Evangélikus Hittudományi Egyetem hatodéveseinek fogadása.

2019. február

Együttműködési megállapodás az ELTE Bölcsészettudományi Kar Könyvtár- és Infor-mációtudományi Intézet.

2019. március 6.

Szakmai nap: a Görgei-kiállítás megtekintése (MNM).

2019. május 8.

Evangélikus Budapest konferencia az EOM pincéjében.

2019. május

Elkészül a hatástanulmány az új gyűjteményi raktárhoz.

2019. május 21.

Az ELTE–EOGY együttműködési megállapodás aláírása.

2019. május 21.

Elkészült a gyűjteményi logó (Muray Eszter munkája).

2019. június 6.

Krakkópusztai látogatás és koszorú elhelyezése Podmaniczky Géza és Degenfeld-Schomberg Berta sírjánál.

2019. június 6.

Levéltári piknik.

2019. június 12.

A megújult muzeális könyvtárunk első időszaki kiállítása.

2019. június 12.

Megállapodás ünnepélyes aláírása az EOGY és az EHE között.

2019. június 28–30.

Degenfeld kastélynap Kutyfalván.

2019. július 18.

A Podmaniczkyak nyomában: Kartal–Tóalmás–Aszód.

2019. augusztus 13.

Első egyeztetés az Esterházy családdal.

2019. szeptember 11.

Elkészült a múzeumpedagógiai foglalkozások programja.

2019. szeptember 12.

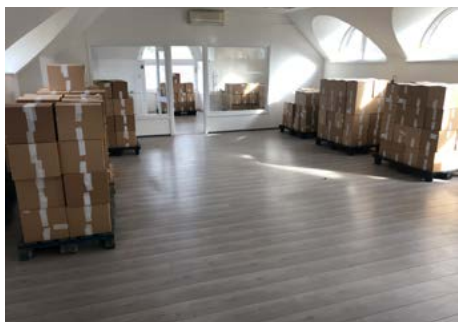
Esterházy Gitta látogatása.

2019. szeptember 21.

Kulturális Örökség Napjai.

2019. október 30.

Az Igehirdetés-felhő projekt indulása.

Esterházy Péter és Gitta könyvei dobozokban az északi egyházkerület helyiségeiben (2020)

*Megkezdődik a könyvek feldolgozása.
Hubert Gabriella, Kurucz Mária,
Németh Katalin (2020)*

Prőhle Gergely köszöntője az Esterházy Péter és Gitta Könyvtár megnyitóján (2022. január 21.)

Podmaniczky-Degenfeld kiállítás a könyvtárban. Csepregi Zoltán, Hubert Gabriella, Harmati Béla László, Herzog Csaba (2019)

2020. február 3.

Az EPGK költöztetésének megkezdése.

2020. március 11.

Az Evangélikus Országos Gyűjtemény – Evangélikus Országos Levéltár és Budapest Főváros Levéltára közötti együttműködési megállapodás megkötése.

2020. március 17-től 2020. június 1-ig a járványhelyzet miatt az első rendkívüli munkarend bevezetése, otthoni munkavégzés.

2020. március 26.

A Pulszky Ferenc ajándoka c. kiállítás (első) virtuális megnyitója.

2020. június 15.

Az EPGK anyag feldolgozásának megkezdése.

2020. július

Megkezdődik a levéltári könyvtár anyagának feldolgozása.

2020. július

Elkészülnek az első online múzeumpedagógiai programok.

2020. december 3.

A bemutatóval elindul a Liberty adatbázis projekt.

2021. március

Elkészül a Liberty-sablon az Igé hirdetés-felhő projekthez.

2021. augusztus

Elkészül az EPGK bútora (Balás Gyula és fiai).

2021. szeptember 27–29.

Az Esterházy-anyag érkezése és rendezése.

2021. október 25.

Az Év Kiállítása 2021 jelöltjeként oklevélben részesült az Evangélikus Országos Múzeum „Pulszky Ferenc ajándoka” – Rézmetszet, gipsz, fénykép: fejezetek a műtárgymácsolás történetéből című időszak kiállítása.

2022. január 21.

Az Esterházy Péter és Gitta Könyvtár avatása.

2022. március 30.

Az EX MUSEO NOSTRO – TUDOMÁNYOS MŰHELY – az Evangélikus Hittudományi Egyetem és az Evangélikus Országos Gyűjtemény tudományos műhelybeszélgetés sorozatának elindulása.

3

**KINCCSEL, SZÉPSÉGGEL TUDOM BIZONNYAL,
HOGY MINDENKI RAKVA**

Az Evangélikus Országos Gyűjtemény raktáraiból

Csermelyi József

KÖZÉPKORI OKLEVÉLSZÖVEGEK KORMOS GYULA ORGONASZAKÉRTŐ HAGYATÉKÁBÓL

Az olvasó talán nem firtatja, de a szerkesztő joggal kérdezheti, hogy miért gondolta úgy jelen sorok írója, hogy a címben megjelölt témát választja kidolgozásra a Hubert Gabriella tiszteletére készült kötet számára. Mert az még világos, hogy a szerzőt érdeklik a középkori oklevelek, valamicskét ért is hozzájuk, de ennek a témának semmi köze nincs az evangélikus egyház magyarországi történetéhez, sem pedig az ünneptelt szakterületének számító régi magyar irodalomhoz és könyvtártörténethez. Azonban, ha tovább olvasnak, láthatják, hogy jelen tanulmány apropója egy olyan felfedezés, amely nem történt volna meg, ha az evangélikus egyház két kulturális intézménye, a kántorképző és a levéltár nem dolgozik össze. Az együttműködések kialakítása, az Evangélikus Országos Gyűjtemény szervezeti egységeinek, valamint a Gyűjtemény és más intézmények, egyesületek egymást segítő tevékenységének előmozdítása pedig végigkísérte Hubert Gabriella gyűjteményigazgatói mandátumát. Talán ennek köszönhető, hogy soproni származásúként nem helyben, vagy egykori győri katolikus levéltári munkaviszonyom idején, hanem Budapesten, az Evangélikus Országos Levéltárban végzett munkámnak köszönhetően fedeztem fel az alább közreadandó soproni vonatkozású oklevélszövegeket.

A mai Magyarország területén talán Sopron városa az a terület, amelynek középkori történelméről a legtöbb forrás áll rendelkezésünkre. Épségben megmaradt a városi levéltár anyaga és a hozzáférhetőségre sem lehet panasz, mióta Házi Jenő (1892–1986) városi főlevéltáros 1921–1943 között 13 kötetben kiadta ennek a forrásbázisnak a legnagyobb részét, mégpedig *in extenso*, azaz teljes szöveggel.¹ Házi munkáját az 1990-es évektől kezdve újabb forráskiadások egészítették ki, amelyekben Mollay Ká-

¹ *Sopron szabad királyi város története* I. rész 1–7. kötet, II. rész 1–6. kötet. Sopron, 1921–1943. (A továbbiakban: HÁZI I/1–7., II/1–6.)

roly, Németh János és Goda Károly részben befejezték, részben folytatták a már Házi által közzétenni kívánt nagyméretű városi könyvek közreadását.² Habár ez a munka sem fejlődött még be, a máig kiadatlan papi könyvet (*Matricula Presbyterialis anno 1493, Priesterbuch*)³ is lehetőség van kutatni a középkori magyarországi oklevelek internetes adatbázisában. Utóbbi léte immár hovatovább egy évtizede könnyíti meg a hazai középkorászok munkáját, de érdemes megjegyezni, hogy létrejött generációk levéltárosi munkáját vette igénybe. A forráskiadványairól is ismert egykori Mályusz Elemér-tanítvány, Borsa Iván (1917–2006) a Magyar Országos Levéltár munkatársaként az 1960-as évektől foglalkozott a gépi adatfeldolgozás lehetőségeivel, de a technikai feltételek (mikrofilmek és fényképfelvételek digitalizálása, illetve szükség esetén új, színes oklevélfotók készítése, illetve a szolgáltatáshoz szükséges szélessávú internet) csak az ő halála után tette lehetővé, hogy manapság a nap 24 órájában bármikor hozzá tudjunk férni a Hungaricana közgyűjteményi portálon keresztül a soproni levéltár középkori gyűjteményének fotóihoz, illetve az említett forráskiadványokhoz.⁴ Sőt, ez az online adatbázis azt is lehetővé teszi, hogy tovább kutassunk olyan Mohács előtti soproni vonatkozású források után, amelyeket nem Sopronban, hanem más hazai, esetleg külföldi levéltárban őriznek.

A fentiek ismeretében tehát igencsak meglepő és örömdetes, amikor olyan soproni vonatkozású középkori oklevelek fényképei, szám szerint négy darab került a kezembe, amelyek nem szerepeltek ebben az adatbázisban, sem pedig Házi Jenő oklevéltárában. Az eseményre, ha emlékezetem nem csal, nem is olyan régen, 2022. január 25-én került sor, az evangélikus egyház 2020. november 13-án tragikusan hirtelen elhunyt műemlékorgona-felügyelője, Kormos Gyula hagyatékának rendezése közben, amely az irat- és könyvanyagot őrző Evangélikus Kántorképző Intézet és az

² A városi könyvek kiadásának elhúzóódásáról: HORVÁTH Zoltán *Házi Jenő élete és munkássága = Házi Jenő emlékkönyv*, szerk. DOMINKOVITS Péter–TURBULY Éva, Sopron, Soproni Levéltár, 1993, 12–13. A kiadások: MOLLAY Károly, *Első telekkönyv – Erstes Grundbuch (1480–1553)*, Sopron, Soproni Levéltár–Soproni Múzeum, 1993; *Gerichtsbuch – Bírósági könyv 1423–1531*, közreadja HÁZI Jenő–NÉMETH János, Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2005; *Gedenkbuch – Feljegyzési könyv 1492–1543*, közreadja MOLLAY Károly–GODA Károly, Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2006.

³ DF 205050. (Online: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/315527/>, utolsó letöltés: 2022. április 7.)

⁴ A Középkori Magyarország Levéltári Forrásai adatbázis historiográfiájához: BORMA Iván *Középkori oklevelek egyes adatainak gépi feldolgozása a Magyar Országos Levéltárban*, Levéltári Szemle, 42(1992) 2, 27–29; B. I., *Középkori oklevelek egyes adatainak gépi feldolgozása a Magyar Országos Levéltárban: tapasztalatok és további tervek*, Levéltári Szemle, 42(1992), 4, 44–45; RÁCS György, *A Magyar Országos Levéltárban őrzött 1526 előtti levéltári anyag épülő adatbázisa. Beszámoló és javaslat = Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*, szerk. CSUKOVITS Enikő, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1998, 181–196. Az adatbázis gondozása, javítása és bővítése jelenleg a Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia elnevezésű program keretein belül folyik. <https://kds.gov.hu/leveltar/kozepkori-gyujtemeny/> (Utolsó letöltés: 2022. április 7.)

Evangelikus Országos Levéltár együttműködése keretében zajlik.⁵ Kormos Gyula életének és munkásságának jelentős része kötődött a hűség városához és annak környékéhez, publikációi között szerepel egy hatrészes tanulmány a környék evangélikusainak orgonáiról,⁶ feldolgozta a város orgonistáinak, zeneszerzőinek és orgonaépítőinek történetét,⁷ de foglalkozott többek között a helyi egyházzénész Hamar Gyulával,⁸ az orgonadíszító szobrászokat adó Mnich család tagjaival, valamint a helyi katolikus templomok orgonáival is.⁹ Kutatószolgálatos levéltárosként csupán egyszer volt alkalmam személyesen találkozni a kutató Kormos Gyulával, de a hagyatékban található kutatási jegyzetek és levéltári iratmásolatok, valamint az őt jobban ismerő kollégák elbeszélései alapján egy olyan személy alakja körvonalazódik előttem, aki nagy hangsúlyt fektetett az orgonák történetének megismerésére, messze többet, mint amennyi a restaurálási szakvélemények elkészítése során a feladata lett volna. A soproni Szentlélek templom orgonáinak kutatása során használta a városplébánia¹⁰ levéltárát, Hajdók Judit egyik írásából pedig kiderül, hogy rendezte is, illetve az ő munkája a hagyatékban talált levéltári jegyzék.¹¹ Mivel a fényképmásolatokon talált oklevelek egyeztek a jegyzékben szereplő eredeti középkori oklevelekkel, ezért megállapítást nyert, hogy azok eredetijét a városplébánia őrzi, ami megmagyarázhatja azt is, hogy miért nem szerepeltek a forráskiadásokban és az internetes oklevéladatbázisban. A városplébánia levéltára

⁵ Mivel a rendezés jelen tanulmány kézírata leadásának pillanatában még nem zárult le, ezért a hagyatékra való hivatkozáskor végleges doboz- vagy tételszámot nem tudtam megadni, helyette részletesen megadtam azok címét, hogy a készülő jegyzék alapján könnyen kikereshető legyen.

⁶ KORMOS Gyula, *Sopron és környéke evangélikusainak orgonái I–VI*, Magyar Egyházzene, 8(2000/2001), 61–104, 361–380; 13 (2005/2006), 95–120; 14(2006/2007), 141–152; 15(2007/2008), 185–152, 471–488.

⁷ KORMOS Gyula, *Öt évszázad orgonistái és zeneszerzői a soproni evangélikusoknál*, Soproni Szemle, 56(2002) 277–289; K. Gy., *Sopron orgonaépítői az elmúlt öt évszázadban*. Uo. 277–289.

⁸ KORMOS Gyula, *Egy evangélikus pedagógus és egyházzénész: Hamar Gyula (1881–1976)*, Soproni Szemle, 51(1997), 272–280; K. Gy., *Egy neves orgonadíszító szobrászmester, Mnich János*. K. Gy., *Adalékok a soproni Mnich család élettörténetéhez*. Utóbbi két írás kéziratban maradt. Magyarországi Evangélikus Egyház Kántorképző Intézete (Fót). Kormos Gyula orgonaszakértő hagyatéka, Orgonatörténeti kutatások (Sopron), Soproni orgonaépítők és a Mnich család.

⁹ KORMOS Gyula, *A Szent György-templom korabarokk orgonájának összehasonlítása korabeli hangszerekkel*, Soproni Szemle, 58(2004), 70–84; K. Gy., *A soproni Szentlélek-templom orgonái*, Soproni Szemle, 69(2015), 77–89.

¹⁰ Hivatalos nevén Soproni Szentlélek és Szent Mihály Római Katolikus Plébánia. Ez Sopron legrégebb plébániája, története a középkorba nyúlik vissza, míg a ma is fennálló második legrégebb plébániáé, a Szent Györgyé csak a 18. századig, ugyanis előtte szerzetesi kézben volt, az 1771. évi egyházmegyei névtárban nem is szerepel a plébániák között. Calendarium Dioecesanum V. Cleri Jaurinensis Ad Annum Jesu Christi MDCLXXI. Cum Duplici Indice Locorum et Personarum. Jaurini, 1771. 56.

¹¹ HAJDÓK Judit, *A soproni Szent Mihály-plébániatemplom orgonatörténete a Storno-féle templomfelújítástól. A templom Hesse- és Rieger-orgonája*, Soproni Szemle, 73(2019), 177. Magyarországi Evangélikus Egyház Kántorképző Intézete (Fót). Kormos Gyula orgonaszakértő hagyatéka, Vegyes munkadokumentumok 2. A soproni római katolikus városplébánia levéltárának rendezése, A Soproni Városplébánia Levéltárának iratai.

ugyanis – eltérően a helyi evangélikus gyülekezet levéltárával – nem nyilvános. Házi Jenőről sejthető ugyan, hogy ismerte az okleveleket, hiszen aktívan részt vett a korabeli soproni katolikus közéletben és személyes barátságot ápolt Pap Kálmán városplebánossal, de kiadásukra nem került sor.

Összesen négy, 15. századi középfelnémet oklevélszövegről van szó, mindegyiket egy soproni polgár és felesége adta ki, részben adásvételek, részben hitelfelvétel tanúsítására. Két oklevél egészen biztosan helyben kelt, és nagyon valószínű, hogy ez igaz a másik kettőre is. A 3. sz. oklevél kakukktojásnak számít, mivel a benne szereplő adásvételben nem szerepel vallásos testvérület, avagy céh, az ügylet egyetlen egyházi vonatkozása Öttingi János¹² plébános, az egyik házsomszéd említése. Most nem vállalkoztam részletes vizsgálatukra és feldolgozásukra, hiszen a nagy időbeli szórtság miatt (1427., 1459., 1460., 1480. évi oklevelekről van szó) ez nem lehetséges a korabeli vallásos társulatokra vonatkozó egyéb források bevonása nélkül, márpedig utóbbiak nagy száma miatt a most felfedezett szövegek cseppként vesznének el a tengerben.

A SZÖVEGKÖZLÉS ELVEI

Az alábbiakban a Kormos Gyula-hagyatékban található fényképek alapján teljes szövegben átirтам az oklevelek szövegét. Törekedtem a betűhív átirásra, annyi engedménnyel, hogy a változókegy kis- és nagybetűhasználatot egységesítettem (csak a tulajdonnevek és a mondatkezdő szavak kezdődnek nagybetűvel), a központosást pedig modernizáltam. A gyakran felcserélt u (umlauttal vagy anélkül) és v betűpárok esetében a kiejtés elve alapján döntöttem el, hogy mikor melyiket használok. A szövegekben szereplő rövidítésjeleket (ezek többnyire egy n vagy egy e betű helyett alkalmazott felsővonalasok voltak) külön jelzés nélkül feloldottam, tehát *erben* és nem *erbn*, *ünser* és nem *ünsr*. Az umlautot minden magánhangzó fölé kitétem, ahol láttam, viszont nem alkalmaztam, ha mássalhangzó felett volt olvasható.

1. 1427. január 18. Nikusch Murr¹³ soproni polgár és felesége, Anna a Saubrunn¹⁴ dűlőben lévő egynyolcad szőlőjüket a soproni Mindenszentek testvérületnek 36 font és 6 schilling dénárért örök áron eladják.

¹² Öttingi Jánosról HÁZI Jenő, *Sopron középkori egyháztörténete*, Sopron, 1939, 22–26.

¹³ Szerepel a soproni polgárok 1424. évi adójegyzékében. HÁZI II/2. Sopron, 1931, 334.

¹⁴ A fertőrákosi határ déli részén fekvő dűlő. KÜCSÁN József, *Hol termett a soproni bor? Sopron szőlőskertjei a 17–18. században*, Soproni Szemle, 53(1999), 10.

Ich Nikusch Murr, burger zu Odenburg und ich Ann, sein hausfraw, vergehen und tün kund allen leüten gegenbürtigen und künfftigen, das wir mit ünser erben gütem willen und gunst und mit wolbedachem müt zu der zeit do wir das mit recht wol getun mochten, recht und redleich verkaufft und gegeben haben ein achttail weingartens bey dem Sawbrunn gelegen, zenachst dem jungen Porgunsnicht,¹⁵ mit allen den nutzen eren freyhaiten und rechten, als wir das herbracht haben und mit alter herkömen ist, umb sechs und dreissig phund und sechs schilling, die in dem lande zu Ungern gib und gëb seind und der von gancz und gar verrichtet und gewert sein der stiftt und zech Allergelaubigen selen einem yden zechmaister und verweser derselben czech zu Ödenburg und allen iren nachkömen fürbaser ledichleich und freileich zuhaben und allen iren frumen damit zeschaffen, verkauffen, versetzen und geben, wem sy wellend an allen wrsal. Wir sein auch mitsambt unsern erben unverschaidenlich, des vorgenannten achttail weingartens ir recht gewern und scherm für allen ansprach hindernüss und an all irrung, und freyn in auch das jar und tag als der stat zu Odenburg recht und gewonhait ist, und sprechen in auch das ledig und frey vor aller gült und geltschuld. Wër aber das in, in der ytzbenanten zeit icht krigs oder ansprach daran auserstünd, von wem das wër, mit recht oder ob in mit recht daran icht abging, swas sy des schaden nement, das sullen wir in alles ausrichten und widerkeren an allen iren schaden und sullen auch sy das haben auf üns und ünsern erben unverschaidenlich und auf allem ünsern güt das wir haben in dem lande zu Ungern oder wo wir das haben, wir sein lebentig oder tod. Und wann wir selber aigner insigil nicht enhaben, so haben wir vleiss gebeten die erbern, weisen hern Gëlich Petrem¹⁶ zu den zeiten burgermeister zu Ödenburg und Conraden den Ernsten die zeit statschreiber daselbs, das sy irem insigil zu einer warn geczeugnuss an disen brif gehangen habend in und iren erben anschaden. Geben nach Kristi gebürde vitzehenhundert und in dem siben und zwaintzigistem jare des nachsten sambstags vor sand Agnesen tag.

Eredeti: Soproni Városplebánia levéltára I. A Városplebánia legrégebbi oklevelei, szálas iratai (1427–1799) N°. 6. Fényképmásolata: Magyarországi Evangélikus Egyház Kántorképző Intézete (Fót). Kormos Gyula orgonaszakértő hagyatéka, Vegyes munkadokumentumok 2. A soproni római katolikus városplebánia levéltárának rendezése, 4. sz. középkori oklevél. A fényképen nem látszik, de a szöveg szerint az oklevél eredetileg két függőpecséttel rendelkezett.

¹⁵ Vö. HÁZI II/2. Sopron, 1931, 363.

¹⁶ Székeles Péter soproni polgármester.

2. 1459. február 26., Sopron. Jörg Moser¹⁷ soproni polgár és felesége, Margareth a Glaser dúllőben lévő negyed szőlőjüket a soproni Mindenszentek testvérületnek 22 font dénárért örök áron eladják.

Ich Jörg Moser, burger ze Ödenburg und ich Margreth, sein hausfraw bekennen für uns und all ünser erben offennlich mit dem brief, das wir mit gutem willen und wolbedachtem mut zu sölher zeit, do wir das wolgetun mochten, recht und redlich verkauft und hingeben haben unser viertail weingartten inn Gläsern gelegen, des nachpër stathalbenn ist Jörg Zodl mit ainem ortweingartten umb zway und zwainczig pfundt phenning, der wir ganncz verricht und gewert sein, in die erber bruderschaft Allerglaubigen selen zech zu Ödenburg, ainem yeden zechmaister und den brüdern gemainglich derselben zech und allen iren nachkommen fürbaser lediggleich und freilichen ze haben und allen iren frummen domit ze schaffen mit verkauffen, versetzen, schaffen, machen und geben, wem sy wellent an allen irsal. Wir sein auch mitsambt unseren erben unverschaidenlich des vorgenanten viertail weingartens ir recht geweren und scherm für alle ansprach jar und tag, als der stat ze Ödenburg recht und gewonhait ist an gevërde, ledig und frey ist auch das egemeltt viertail weingartens vor aller gült und geltschuld. Wër aber das in, in der yeczbenanten zeit, icht krieg oder ansprach daran auff erstünd, von wem das wër, also das in mit recht daran abgieng, das sullen wir in gënczlichen ausrichten bezallen und widerkeren an allen iren schadenn und sullen sew das haben zu uns und unseren erben unverschaidennlich, darczu auff allem unserm gut, erben und varundgut das wir yecz haben, hinfür gewynnen oder hinder uns lassen, wir sein lebentig oder tod. Mit urkund des briefs besigelt mit der erberen, weysen Ulreichen des Pühls burger ze Ödenburg und Hannsen Ziegler,¹⁸ dieczzeit statschreiber daselben, baidere anhangenden insign, die wir der sachen zu geczeugnüß vleyssigklich darumb gepeten haben, in und iren erben an schaden, daründer wir uns und unser erben mit unseren trewen verpinden alles das war und stët ze halden, so vorgeschriben ist, ungevërlich. Geben ze Ödenburg, an Montag vor mittvasten, nach Krists gepürde vierczehen hundert und darna ch in dem newn und fünfczigisten jare.

¹⁷ Jörg Moser a Szent Mihály templom Szent Márton oltárának volt a kegyura ebben az időben. HÁZI J.: Sopron középkori egyháztörténete i. m. 111.

¹⁸ Hans Ziegler városi jegyző. Vö. HÁZI I/4. Sopron, 1925, 352; GODA Károly, A soproni városvezető réteg a 15–16. században. A polgármesteri és városbírói tisztség összehasonlító igazgatás- és társadalomtörténete, kéziratok doktori értekezés (ELTE-BTK), Budapest, 2011, 149–150.

Eredeti: Soproni Városlébania levéltára I. A Városlébania legrégebbi oklevelei, szálas iratai (1427–1799) N°. 7. Fényképmásolata: Magyarországi Evangélikus Egyház Kántorképző Intézete (Fót). Kormos Gyula orgonaszakértő hagyatéka, Vegyes munkadokumentumok 2. A soproni római katolikus városlébania levéltárának rendezése, 3. sz. középkori oklevél. A fényképen nem látszik, de a szöveg szerint az oklevél eredetileg két függőpecséttel rendelkezett.

3. 1460. október 16. *Idősebb Lienhart Liligenhofer soproni polgár és neje, Anna a soproni Kovács utcában¹⁹ lévő házukat tartozékaival együtt 28 magyar forint örök áron eladják Jacob Leb der Riemer soproni polgárnak és feleségének, Annának.*

Ich Lienhart Liligenhofer der padër, mitburger ze Ödenburg, und ich Anna, sein hausfraw, bekennen für uns und all unser erben öffentlich mit dem brief, das wir mit gutem willen und wolbedachtem mut zu sölher zeit, do wir das wol getun mochten, recht und redlich verkauft und hingegeben haben, mit aller zugehörung ain haus in der Smidgassen daselbs ze Ödenburg gelegen in der vorstat, nēmlichen mit seinn tail hofs den vodern stokh, des do ainthaben nachpër ist her Hans der pfarrer daselbs mit ainm haus, das sein vëtërlich erb ist, und anderthalb nebem dem gësslem ist nachpër mit seiner hawsung, Niclas Meichsnër der schuster, umb acht und zwainczig hungersch gulden, der wir gantz verricht und gewert sein, dem erberen Jacoben Leb dem Riemer mitburger ze Ödenburg, Annen seiner hausfrawen und ir baider erben, fürbaser ledigklich und freilichen zehaben und allen iren frummen damit zeschaffen, mit verkauffen, versetzen, schaffen machen und geben, wem sy wellen, an allen irsall. Wir seinn auch darumb ir recht geweren und schern für all ansprach jar und tag, als der stat da ze Ödenburg recht und gewonhait ist, ledig und frey ist, auch das vorgeante haus, vor aller gülte und geltschuld. Wër aber das in, in dem yetzgeen zeit, icht krieg oder ansprach daran auserstünd, oder mit recht daran abgieng, das sullen wir in gënczlichen ausrichten, beczalen und widerkeren an alles widersprechen und sullen sew das haben zu uns, dartzu auf allem unsern gut das wir yeczund haben, hinfür gewynnen oder hinder uns lassen, wir sein lebentig oder tod. Nēmlichen ist in dem kawff also beredt worden, das die benanten Jacob Leb der Riemer und sein hausffraw und ir baider erben oder nachkömenn, auf iren tail hofs, soverr der voder gemauert stokh geraicht, pawen mügen, was sy wellen, an unser alle irrung ausgenomm infart und tor, das sol uns frey und gmain beleiben und

¹⁹ A mai Várkerületnek és az Ógabona térnek az Újteleki utca és az Ikvahíd közé eső szakasza. Vö. HÁZI II/5. Sopron, 1938, 501.

sein, mitsamtb in was aber sich dann an dem tor zepawn oder zepesseren gepürt. Das süllen wir baidenthalben, auf ainm gemainen pfenning, miteinander ausrichten machen und pesseren lassen. Auch mügen sy und ir dinstvolkh auf den unsern haimlichen gmach und secret gen in unser hawsung, wann in des not tut ungevërlich. Mit urkundtt des briefs, besigelt mit dem ersamen weysen Andres von Gürmend, diezeits des rats der stat ze Ödenburgk und Hannsen Ziegler, zu sölhen zeiten statschreiber daselbs, anhangenden insigeln, die wir mit vleys darumb gepeten haben, in und iren erben an schaden, daründer wir uns mit unseren trewen verpinden, alles das stëtzczehalten so vorgeschriben ist. Geben an Sand Gallen tag, nach Krists gepürd vierczenhundert und darnach im sechczigsten jare.

Eredeti: Soproni Városlé debatedia levéltára I. A Városlé debatedia legrégebbi oklevelei, szálas iratai (1427–1799) N°. 5. Fényképmásolata: Magyarországi Evangélikus Egyház Kántorképző Intézete (Fót). Kormos Gyula orgonaszakértő hagyatéka, Vegyes munkadokumentumok 2. A soproni római katolikus városlé debatedia levéltárának rendezése, 2. sz. középkori oklevél. A fényképen nem látszik, de a szöveg szerint az oklevél eredetileg két függőpecséttel rendelkezett.

4. 1480. február 1., Sopron. *Thomas Rarer soproni polgár és felesége, Ágnes a Mindenszentek céhtől öt font osztrák értékű dénárt kölcsönvesznek, kötelezik magukat, hogy ezen összeg visszafizetéséig minden év Gyertyaszentelő Boldogasszony napjáig (február 2.) ugyanolyan pénzben fél fontot fizetnek a céhnek, amennyiben pedig ezt nem tennék, a hitelezőnek joga lesz a Kreutz dűlőben²⁰ fekvő egynyolcad szőlőjüket elidegeníteni akár keresztényeknek, akár zsidóknak, a kölcsön teljes visszafizetéséig.*

Ich Thoman Rarer, mitburger zw Ödenburg, und ich Agnes, sein hausfraw, bekennen für uns und all unser erbenn öffentlich mit dem brieff, das wir unvorschaidentlich schuldig warden seinn, und geltten sullen den ersamen brüedern gemainkeleich Allergelaubigenn selen zech fwnff phunt landswörung in Österreich, davon wir in all jar, dieweill wir dieselb summ geldes nicht ablösenn, jarlichenn zw unserer liebenn Frawntag der Lichtmes raichenn und dienen sullen, ein halb phunt phennig, der ergenanten mwntze, ungevërlich. Für hauptguet und dienste setzen wir in zw phannt ein achttail weingartens, uunderm Krewcz, zenachst des Görg Schuesters veldhalbenn

²⁰ Valószínűleg a fertőrákosi Kreuz dűlőről van szó, nem pedig Sopronkeresztúrról (ma Deutschkreuz, Ausztria). KÜCSÁN J., i. m. 10. (illetve az ahhoz a tanulmányhoz mellékelt Sopron és a környező falvak határa c. térkép).

und Philippenn Veldpacher stathalbenn weingartenn gelegen. Wann sie aber haubtguets und dienstes nicht lennger emperen wellent, so habenn sie vollen gewalt und rēcht das vorgemelt achttail weingartens, mitsambt den frūchttenn und nwtzen ze versetzenn, ze verkauffenn hincz kristenn, oder hincz judenn soverr, das sie haubtguets und dienstes, ganncz davon verricht und gewērt wērdenn. Gieng in aber icht daran ab, das sūllen sie habenn zw uns und allen unsern erbenn unvorschaidentlich, die wir jecz habenn, hinfür gewinnen, oder hinder uns lassen, wir sein lebentig oder tod. Mit urkund dicz briefes, besiglt mit der edlen Achacz Kronperger, diezeit des rats der stat zw Ödenburg, und Hannsenn Stecknus²¹ zw solhen zeittenn statschreiber daselbens anhangunden insigelln, die wir mit fleis darūmb gebetenn habenn, in und iren erbenn an schadenn, darūnder wir uns mit unseren trewenn verpindenn, stat zwhaldenn, was vorgeschribenn stet, ungeverlich. Gegeben zw Ödenburg, an unserer liebenn Frawnn abent der Liechtmes, nach Cristi gepurt vierzehennhundert und darnach in dem achttczigistenn jaren.

Eredeti: Soproni Városlé debatedia levéltára I. A Városlé debatedia legrégebbi oklevelei, szálas iratai (1427–1799) N°. 8. Fényképmásolata: Magyarországi Evangélikus Egyház Kántorképző Intézete (Fót). Kormos Gyula orgonaszakértő hagyatéka, Vegyes munkadokumentumok 2. A soproni római katolikus városlé debatedia levéltárának rendezése, 1. sz. középkori oklevél. A fényképen nem látszik, de a szöveg szerint az oklevél eredetileg két függőpecséttel rendelkezett.

²¹ Hans Steck városi jegyző. GODA K., i. m. 150.

Csepregi Zoltán

A BESZTERCEBÁNYAI GIMNÁZIUM

17. SZÁZADI ANYAKÖNYVE

AZ EVANGÉLIKUS ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN

17. SZÁZADI ISKOLAI ANYAKÖNYVEINK

A besztercebányai evangélikus gimnázium legkorábbi anyakönyvét az Evangélikus Országos Levéltár őrzi teljes szövegű másolatában.¹ A „teljes szövegű másolat” azt jelenti, hogy ugyan az anyakönyv eredetije is fennmaradt (ma magántulajdonban), de ennek tintája sajnos sok helyütt kifakult, ezért Schulek József 18. század végi másolata őrizte meg teljesen a forrás jól olvasható szövegét. A másolat természetesen csak másolat, és aki például régi magyarországi szerzők autográf aláírásaira, bejegyzéseire kíváncsi, annak az eredeti mondhat valamit. Aki viszont iskolatörténeti vagy proszopográfiai érdeklődésű, és a teljes diáknévsort szeretné kutatni, annak már Schulek másolatához érdemes folyamodnia.

Hogy felmérhessük e 17. századi iskolai matrikula jelentőségét, felekezeti bontásban és időrendben felsorolom az általam ismert hasonló forrásokat Magyarországról és Erdélyből (18. századi példákat kizárólag evangélikus közegekből véve).

Evangélikus:

Brassó 1544⁻²

Nagyszeben 1606⁻³

Besztercebánya 1641⁻⁴

¹ EOL, AGE, V.49: 1–204; vö. BÖRÖCZ 1993, 129 (156. sz.). Ma már a kötetes kézirat digitális másolata is elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/EOL_AGE_05_049_Tomus_18/.

² SCHIEL 1862–1866. Az anyakönyv 1544–1743-ig tartó szakaszát tudományos igénnyel is feldolgozta Gernot Nussbächer a szegedi *Fontes Rerum Scholasticarum* számára, de ez a kötet egyelőre még kéziratban maradt.

³ BRIEBECKER 1909–1911. A diáknévsor 1719-ig jelent meg, a tervezett folytatás a háború miatt elakadt.

⁴ TÓTH 2009.

(Eperjes 1667–)⁵

Késmárk 1711–⁶

Pozsony 1714–⁷

Sopron 1789–⁸

Katolikus:

Nagyszombat 1616–⁹

Győr 1630–¹⁰

Kolozsvár 1641–¹¹

Pozsony 1650–

Kassa 1657–¹²

Székelyudvarhely 1689–¹³

Református:

Pápa 1585–¹⁴

Debrecen 1588–¹⁵

Szatmár 1610–¹⁶

Patak 1617–¹⁷

(Gyulafehérvár 1622–)

Zilah 1646–

⁵ Anyakönyv hiányában az eperjesi névsort másodlagos forrásokból (főleg alkalmi nyomtatványokból) lehetett rekonstruálni: DUROVICS–KÓNYA 2015. Hasonló eljárás (a nyomdai adottságok miatt) elsősorban Lőcse és Trencsén iskolái esetében kecsegtethet még sikerrel. Az idei jubileumi évben Ősz Sándor Előd igyekszik a gyulafehérvári diáknévsort másodlagos forrásokból összeállítani.

⁶ EOL, AGE, V.45: 156–187; BÖRÖCZ 1993, 118 (152. sz.). Vö. DUROVICS 2020, 7–8, 44–234.

⁷ TÓTH 2007; DUROVICS–KERESZTES 2018.

⁸ DUROVICS 2020, 13–15, 359–468.

⁹ A protestáns megfelelőkkel szemben a jezsuita iskolai matrikulák kezdettől „táblázatos” formában készültek, és évről évre minden osztály összes tanulóját felsorolták. A Fazekas István vezette „Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon” c. kutatásnak köszönhetően a nagyszombati, győri és pozsonyi jezsuita iskola anyakönyve szöveges adatbázis formájában elérhető a Hungaricában: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok_JezsuitaGimnaziumokDiakjai/.

¹⁰ FAZEKAS–KÁDÁR–KÖKÉNYESI 2020.

¹¹ VARGA 2007.

¹² Az MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport az anyakönyvet (1657–1773) MS Access-adatbázis formájában dolgozta fel, közzététele a közeljövőben várható.

¹³ ALBERT 2005, 231–347.

¹⁴ THURY 1904; KÖBLÖS 2006.

¹⁵ THURY 1908; SZABADI 2013.

¹⁶ BURA 1994, 11–203.

¹⁷ HÖRCSIK 1998.

Marosvásárhely 1653¹⁸

Enyed 1662¹⁹

Kolozsvár 1668²⁰

Nagybánya 1668²¹

Szászváros 1669²²

Székelyudvarhely 1670²³

Máramarossziget 1682²⁴

A fenti felsorolás alapján világos, hogy bár a 17. századi iskolai anyakönyvek nem számtanulnak ritkaságnak, sőt, a 16. századból is fennmaradt három ilyen forrás, a besztercebányai kézirat mégis egyedülálló abban a tekintetben, hogy a Királyi Magyarország területéről ez az egyetlen 17. századi evangélikus matrikula, sőt, még a 18. századi lutheránus példák is meglehetősen ritkák.

A besztercebányai anyakönyv típusa szerint (a Jakó Zsigmond által használt terminussal) „alírási jegyzőkönyv”, amely a református és evangélikus iskolákra jellemző. Az iskola legfelsőbb osztályába (*prima*) járó diákok kötelezték itt magukat aláírásukkal az iskola törvényeinek betartására – ezek a törvények rendszeren az anyakönyv elején találhatók.²⁵ A Jakó által vizsgált református iskolák, illetve a korabeli evangélikus iskolák aláírási vagy beiratkozási jegyzőkönyvei e tekintetben megegyeznek: nem tartalmazzák a teljes diákságot, csak a már felnőttnek, iskolai polgárnak számító tógás diákok (*Primaner, studiosi, togati*) írták bele nevüket. Van azonban néhány lényeges különbség a két felekezet gyakorlata között. A református iskolák felsőbb osztályba járó diákjai sokáig nem adták meg származási helyüket a nevük mellett, míg az evangélikus anyakönyvekben szinte mindig odaírták a diákok szülővárosuk nevét.²⁶ Emellett az evangélikus iskolák anyakönyveiben gyakori elem a rektor bejegyzése a diák magatartásáról, valamint távozása okáról és céljáról, míg a református matrikulákban, ha vannak is adatok a diákok távozása utáni sorsáról, ezek nem rendszeresek, és inkább csak a diák későbbi állomáshelyét, hivatását közlik.²⁷

Magyarországon – mint fent láttuk – eddig a református gimnáziumok, kollégiumok beiratkozási anyakönyveit adták ki a legnagyobb számban. Thury Etelének,

¹⁸ TONK 1994.

¹⁹ JAKÓ–JUHÁSZ 1979.

²⁰ TÖRÖK 1906.

²¹ THURZÓ 1905.

²² ŐSZ 2006.

²³ ALBERT 2005, 9–229.

²⁴ BALOGH 2000.

²⁵ JAKÓ–JUHÁSZ 1979, 43.

²⁶ Az összes fent felsorolt evangélikus anyakönyvben ez a gyakorlat, egészen a modernizálódott „táblázatos” módszerre való áttérésig a 18. század végén.

²⁷ JAKÓ–JUHÁSZ 1979, 43–44; ŐSZ 2006, 29–30.

Thurzó Ferencnek és Török Istvánnak az 1900-as évek elején megjelent úttörő forrásközlései után a már említett Jakó Zsigmond és Juhász István 1979-ben elkészítette a nagyenyedi kollégium diákságának névtárát az ottani anyakönyvek és egyéb dokumentumok alapján.²⁸ 1994-től kezdve a *Fontes Rerum Scholasticarum* c. sorozatban a marosvásárhelyi, a szatmári és a székelyudvarhelyi református iskolák anyakönyveit, diáknévsorait jelentették meg Szegeden – módszertanilag bevallottan Jakóék példáját követve.²⁹ A Jakó–Juhász kötet és a *Fontes Rerum Scholasticarum* sorozat kezdeményezése nyomán további református iskolák anyakönyveinek kiadására is sor került.

Sajnos az evangélikus anyakönyvek eddig kevésbé képezték a kutatás tárgyát, noha ezek igen sokat árulnak el az adott iskola diákságáról, hiszen számos alkalommal bőbeszédűbbek, mint református társaik. A több mint százéves erdélyi szász iskolai értesítőkön és Tóth Gergely Bél Mátyás-kutatásain³⁰ kívül sokáig nem jelent meg evangélikus iskolai diáknévsor. Akárcsak a katolikus iskolák, úgy az evangélikus líceumok esetében is a Szögi László-féle MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport *Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat* projektjével kezdődött az áttörés, mely a peregrinusok után a hazai alma materek felsőfokú hallgatóit (jellemzően az akadémiáknak és a líceumok filozófiai osztályainak tanulóit) tervezte teljes körűen összegyűjteni.³¹

Az anyakönyvek és diáknévsorok szisztematikus vizsgálatával leginkább a felsorolt szövegkiadások bevezetőiben találkozhatunk. Példaértékű ebből a szempontból is a Jakó–Juhász kötet bevezető tanulmánya, amelyben a szerző statisztikai módszerek, táblázatok alkalmazásával vizsgálta meg a nagyenyedi gimnázium diáklétszámának időbeni változásait és ennek okait, az iskola vonzáskörzetét,³² a diákok pályaválasztását, végül társadalmi hovatartozásukat.³³ Hasonló elemzések láttak napvilágot a később megjelenő névtárakban is.³⁴ Természetesen az iskolatörténetek szerzői is elemezték a matrikulákat. Emellett készültek összehasonlító elemzések is.³⁵

²⁸ JAKÓ–JUHÁSZ 1979.

²⁹ BURA 1994, VI.

³⁰ TÓTH 2007; TÓTH 2009. Tóth Gergely érdeme, hogy a pusztán névsoron túl a teljes fennmaradt szöveget adja ki, tehát az említett rektori megjegyzéseket is.

³¹ DUROVICS–KÓNYA 2015; DUROVICS–KERESZTES 2018; DUROVICS 2020.

³² A pápai kollégium névtárában térképek is szemléltetik a rektornak állt diákok földrajzi megoszlását, illetve az iskola vonzáskörzetének időbeni változását: KÖBLÖS 2006, 119–142.

³³ JAKÓ–JUHÁSZ 1979, 50–78.

³⁴ TONK 1994, V–XXI; HÖRCSIK 1998, 28–42; ŐSZ 2006, 5–31; KÖBLÖS 2006, 20–58, 75–93; FAZEKAS–KÁDÁR–KÖKÉNYESI 2020, 9–37. Az Egyetemtörténeti Kutatócsoport kiadványaiban pedig már szinte kötelező gyakorlatnak számítanak ezek a bevezető tanulmányok, melyek kihasználják az adatbázisban történő adatrögzítés módszertani lehetőségeit.

³⁵ FAZEKAS et alii 2020.

A BESZTERCEBÁNYAI ANYAKÖNYV BEMUTATÁSA

Az anyakönyv eredetije jelenleg Pavol Martuliak szlovák történész magántulajdonában van.³⁶ A benne szereplő iskolai törvények és tanrend 1617-ből valók. Az anyakönyv már valamikor a 19. században kikerülhetett az iskolából, mert az intézmény későbbi igazgatója és monográfusa, Rosenauer Károly levéltári kutatásokon alapuló művében egyáltalán nem használja fel az ebben szereplő adatokat.³⁷ A kötéstábla felirata elárulja, hogy a törvényeket és az anyakönyvet tartalmazó kéziratot 1710-ben, Bél Mátyás rektorsága kezdetén kötötték újra, míg a következetlennek tűnő eredeti oldalszámozás³⁸ arra utal, hogy ekkor vagy tudatosan változtatták meg az ívek eredeti sorrendjét, vagy pedig más-más helyről származó dokumentumokból szerkesztették egybe a konvolútumot.

A matrikulát Schulek József libetbányai lelkész másolta le a 18. század végén. A másolat az ún. Schulek-gyűjtemény 18. kötetében található: *Collectanea ad illustrandam historiam Patriae Ecclesiasticam spectantia, studio & opera Josephi Schulek, Welicsna Arvensis, V. D. Ministri Lybethensis an. 1796–1800. congesta. Tom. XVIII.* A másolatban a matrikula Schulek József által adott címe: *Matricula, Gymnasii Evangelici Neosoliensis, Leges Scholasticas, Series Lectionum, varia statuta consuetudinaria, prout et alia Gymnasii eiusdem memorabilia Ab Anno 1617. exhibens.*³⁹

Az első dokumentum itt az 1617-es városi tanácsi határozat, amely elrendeli az anyakönyv megkezdését (EOL, AGE, V.49: 1–2). Majd az iskolai énekek következnek (*Hymni scholastici*), amelyeket a városi tanács és a tanárok 1617. augusztus 3-án vezettek be (2–5),⁴⁰ valamint különböző iskolai imádságok (6–8). Ezután a szintén 1617. augusztus 3-án meghatározott órarend olvasható a három felső osztály számára.⁴¹ Az

³⁶ MARTULIAK 2001, 11. Az eredeti kéziratot Tóth Gergely fotóiról ismerem, akinek készséges segítségét ezúton is köszönöm.

³⁷ Pl. ROSENAUER 1876, 54: „Midőn Heinzeliusz az igazgatói hivatalt átvette, új tanrendet készített, mely 1661. Aug. 16-án a tanács által életbe léptettetett. Sajnálandó, hogy e tanrend nem maradt fen [!].” Az anyakönyv viszont tartalmazza ezt: EOL, AGE, V.49: 29–31.

³⁸ Az aláírási jegyzőkönyv első szakasza a 87–93. [344–360.] oldalakon található, majd 1647-ben félbeszakad, és egy más tárgyú feljegyzéseket tartalmazó lap közbeiktatása után ugyancsak az 1647-es évvel a 13. [354.] oldalon folytatódik. A kötet 1710 után teleírt részei semmilyen tintával írt lapszámozást nem követnek, és a terjedelemnek mintegy felét teljesen üres lapok teszik ki. A jelek szerint Bél Mátyás utódai is ezeken az előre bekötött üres íveken vezették feljegyzéseiket. A ceruzás oldalszámozás (amely a lapok rectóját jelöli páros és versóját páratlan számokkal, és amelyre Tóth Gergely szövegkiadásában hivatkozik) csak a 2000-es évekből származik.

³⁹ EOL, AGE, V.49: 1. A jórészt, ám nem hiánytalanul fennmaradt Schulek-gyűjtemény egyes kötetaineke tételes leírását lásd: BÖRÖCZ 1993.

⁴⁰ Az eredeti matrikula ezeket még kottával tartalmazza, ám Schulek csak a szövegeket másolta le.

⁴¹ *Sequitur Diagramma Lectionum, in hac schola Novisoliensi per tres superiores classes proponendarum, Anno 1617. die 3. Augusti, autoritate Incltyi Senatus per Dominos scholarchas publicatum.* EOL, AGE, V.49: 8. Az órarend és az azt elrendelő határozat: uo. 8–13.

ugyancsak 1617. augusztus 3-án kihirdetett iskolai törvényekre (13–19) tettek esküt a beiratkozó diákok. A rendszabályok után vegyes feljegyzések jönnek az iskola életéből 1626-tól 1687-ig (19–37).⁴² Ebben található az órarendnek már említett megújítása 1661. augusztus 17-én (29–31). Ezután Bél Mátyás 1710 márciusában kelt bejegyzése olvasható a tanárok fizetéséről (38–39). Majd újabb vegyes jegyzeteket találhatunk 1712–1714-ből (39–40). Ezután következik maga az anyakönyv (49–142), amely 1641-től (tehát az 1617-es rendelethez képest kissé megkésve) kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen 1789-ig tartalmaz bejegyzéseket.

Az anyakönyvbe valószínűleg kezdettől fogva a legmagasabb osztály, a *classis prima* tanulói írták be nevüket a már említett elterjedt szokás szerint. Az 1647-ben rektorrá kinevezett Johannes Gracza bevezető sorai kifejezetten „az első osztály tanulóit” nevezik meg aláíróként.⁴³ 1674-ben az anyakönyv megszakad, ami az iskola ekkori kényszerű bezárásával függ össze,⁴⁴ és csak 1686-ban, Georgius Peucker rektorrá választásával indul meg újra (70). Johannes Pilarik vezetése alatt, aki 1703/1704–1709 között igazgatta az iskolát, ismét megszakadni látszik az anyakönyv (nem közli az évenkénti beiratkozásokat), bár valószínű, hogy a háborús viszonyok miatt is megcsappant a diákok száma (77–78). Ezt követi Bél Mátyás rektorsága (1710–1714): az anyakönyv eme részét, illetve az utódja által felmért, előzőleg Bél által tanított első osztály tanulóinak aláírásait (79–87) tette közzé 2009-ben Tóth Gergely.⁴⁵ Bél az anyakönyv eddigi formáján több ponton is változtatott. Egyrészt bevezette azt a szokást, hogy az anyakönyvben legyenek feljegyezve az új rektor beiktatásának idején hivatalban lévő lelkészek, tanácsstagok, patrónusok, valamint az iskola tanárai is; ezt utódai is követték. Az is szembeűnő, hogy Bél igen részletes jegyzeteket írt a diákok neve mellé, nem fukarkodva a kritikus minősítésekkel.

A Bélt követő rektorok alatt egészen 1758-ig folyamatos az anyakönyv (86–130). 1758-ban egy újabb törés következett be: az ekkor választott új rektor, Matthias Thoman csak beiktatásának időpontját és az említett előjárói névsort közli, a diákokat nem (130). Ennek hátterében nyilván az áll, hogy 1757-ben vizsgálobizottság járt a

⁴² A jegyzetek címe: *Nonnulla digna notatu ab Anno Chr. 1626*. EOL, AGE, V.49: 19. Az iskolatörténeti jegyzetek másolatában már világosan látszik Schulek törekvése, hogy az eredeti matrikula esetleges sorrendjéhez képest helyreállítsa ezek szigorú időrendjét. Ugyanezt a gyakorlatot érvényesíti majd a névsor esetében is.

⁴³ *Anno Salutis reparatae 1647. d. 11. Martii, Rectore scholae Novisoliensis existente M. Johanne Gracza Brizna Pannonio, sequentes studiosi Primae Classis Albo Scholae nomina inscripserunt...* EOL, AGE, V.49: 53. Ugyanezt támasztja alá a névsorban egyes tanulók átsorolása a második osztályból az elsőbe: *Ex secunda in primam promotus est... Ex secunda in primam translatus est*. EOL, AGE, V.49: 59, 61.

⁴⁴ A bezárás körülményei: ROSENAUER 1876, 58–62.

⁴⁵ EOL, AGE, V.49: 53. TÓTH 2009.

tanintézetben (főként az iskolával rivalizáló besztércebányai jezsuiták aknamunkájának köszönhetően), amelynek jelentése alapján az iskolát grammatikai osztályokra szorították le, megszüntetve a magasabb tanulmányokat folytató *classis primát*.⁴⁶ Így az anyakönyv, ha ideiglenesen is, de értelmét veszítette. A következő rektor, Georgius Richter 1773-tól a beiktatási adatok mellett jobb híján bejegyezte a grammatikai osztályok tanulóinak nevét.⁴⁷ Bár 1776-ban már újból engedélyezve volt a magasabb tárgyak tanítása,⁴⁸ Richter valamiért nem vezette tovább az anyakönyvet. Az 1782-ben rektorrá kinevezett Samuel Toperczer táblázatos módszert alkalmazott, és az összes diákot nyilvántartásba vette. Az egyes rubrikák tartalmazták a diákok nevét, származási helyét, korát, osztályát, szüleinek társadalmi helyzetét és foglalkozását, a diák tervezett későbbi hivatását (!), valamint tanulmányi előmenetelét, magaviseletét és távozásának időpontját.⁴⁹ Toperczer 1783-ban távozott az iskola éléről, és utódai sajnos nem folytatták ezt a részletes kimutatást, ehelyett visszatértek a régi rendszerhez (135–142). Az utolsó bejegyzések 1789-ből valók, ezután a matrikula ismeretlen okból megszakad. 1791-ben új igazgatója érkezett az iskolába Lovich Ádám Dávid személyében,⁵⁰ így Lovich feltehetőleg valamilyen más formában folytatta a diákok regisztrálását.⁵¹

Schulek József másolatában néhány oldal kihagyással következik az anyakönyvbe beiratkozó diákok névmutatója (145–165), ami Schulek saját munkája, majd Nicolaus Glitz gimnáziumi tanár jegyzéke, amelybe a 3. osztály (*tertia*) tanulói írták be a nevüket 1728–1772 között (169–204). Ez a 902 diákot tartalmazó jegyzék nem része az eredeti anyakönyvnek, hanem más forrásra megy vissza.⁵²

⁴⁶ ROSENAUER 1876, 104–105.

⁴⁷ EOL, AGE, V.49: 130–131. Csupán a beiktatásakor az iskolában talált diákok lejegyzéséig jutott. Valaki oda is írta a nevek alá: *NB. reliqua desiderantur a bono Viro!* EOL, AGE, V.49: 131.

⁴⁸ ROSENAUER 1876, 107.

⁴⁹ A rubrikák: *nomen @ patria, aetas, classis, conditio parentis, scopus (!)*, illetve *profectus, mores @ tempus discessus*. A táblázat: EOL, AGE, V.49: 132–135. A jezsuita gyakorlatból ismert hasonló táblázatos rendszer – majd’ ugyanilyen rubrikákkal – látható a pozsonyi evangélikus líceum anyakönyvében. TÓTH 2007, 180; DUROVICS–KERESZTES 2018, 10.

⁵⁰ ROSENAUER 1876, 111.

⁵¹ Az utolsó személy a rektoroknak az anyakönyvben lévő jegyzékében Lovich elődje, az 1787-ben kinevezett Samuel Sartoris. *Matricula* 86 [340].

⁵² Glitz jegyzékére: ROSENAUER 1876, 101, 103.

A GIMNÁZIUM TANÁRAI ÉS DIÁKJAI

Schulek József valamiért kihagyta másolatából a rektorok névsorát 1617-től 1787-ig, talán azért, mert ez az időrendbe nehezen illeszthető lista (a szükségszerű kiegészítésekkel) gyűjteményének egy másik kötetében kapott helyet.⁵³ E hiány pótlásáért, meg a szemléletes időrendi áttekintés kedvéért következzenek itt a kihagyott listán szereplő rektorok:

Thomas Wagner 1617.⁵⁴
Johannes Duchon 1627.⁵⁵
Johannes Kircher 1637.⁵⁶
Hilarius Ernestus Binner 1640.⁵⁷
Johannes Büringerus 1646.⁵⁸
Johannes Gracza 1647.⁵⁹
Elias Kreuchel 1649.⁶⁰
Johannes Heinzelius 1661.⁶¹
Matthias Stürtzer 1668.⁶²
Georgius Peucker 1686.⁶³
Paulus Felicides 1690.⁶⁴
Johannes Burius 1696.⁶⁵
Johannes Pilarik 1703.⁶⁶
Matthias Bél 1710.⁶⁷
Johannes Major 1714.⁶⁸
Paulus Simonides 1716.⁶⁹

⁵³ Matricula 85–86 [339–340]. Schulek Zólyom megyei kötetében: EOL, AGE, V.62: 97–101.

⁵⁴ EOL, AGE, V.49: 2; V.62: 97; ROSENAUER 1876, 45.

⁵⁵ EOL, AGE, V.49: 20–23; V.62: 97; ROSENAUER 1876, 48–49; MÉSZÁROS 2003, 79; RMSz 1: 209.

⁵⁶ EOL, AGE, V.62: 97; ROSENAUER 1876, 49–51; RMSz 1: 427.

⁵⁷ EOL, AGE, V.49: 49; V.62: 97; ROSENAUER 1876, 51–52; MÉSZÁROS 2003, 61; RMSz 1: 99; ELEM II/4.

⁵⁸ EOL, AGE, V.49: 52; V.62: 98; ROSENAUER 1876, 53; RMSz 1: 128.

⁵⁹ EOL, AGE, V.49: 53; V.62: 98; ROSENAUER 1876, 52–53; MÉSZÁROS 2003, 103–104; RMSz 1: 296.

⁶⁰ EOL, AGE, V.49: 24–26, 56; V.62: 98; ROSENAUER 1876, 53–54; RUDOLF–ULREICH 1988, 175; MÉSZÁROS 2003, 161–162; RMSz 1: 461.

⁶¹ EOL, AGE, V.49: 29, 64; V.62: 98; ROSENAUER 1876, 54–55; MÉSZÁROS 2003, 117–118; RMSz 1: 333.

⁶² EOL, AGE, V.49: 68; V.62: 98; ROSENAUER 1876, 55–57; RMSz 1: 758.

⁶³ EOL, AGE, V.49: 37, 70; V.62: 98–99; ROSENAUER 1876, 74–82; RMSz 1: 627.

⁶⁴ EOL, AGE, V.49: 71; V.62: 98; ROSENAUER 1876, 82–83; RMSz 1: 242.

⁶⁵ EOL, AGE, V.49: 73; V.62: 98; ROSENAUER 1876, 83–94; SZINNYEI 1: 1423; MÉSZÁROS 2003, 67.

⁶⁶ EOL, AGE, V.49: 77; V.62: 98; ROSENAUER 1876, 83, 94; SCHROEDER 1966, 87–88.

⁶⁷ EOL, AGE, V.49: 38–39, 79; V.62: 98; ROSENAUER 1876, 94–95; MaMŰL 1: 327–328.

⁶⁸ EOL, AGE, V.49: 39, 86; V.62: 98; ROSENAUER 1876, 98; FABÓ 1865, 35, 233, 235, 285.

⁶⁹ EOL, AGE, V.49: 88; V.62: 98–101; ROSENAUER 1876, 98–103; SZINNYEI 12: 1081.

Johannes Weigelius 1736.⁷⁰

Johannes Jacobus Adami 1747.⁷¹

Johannes Lány 1748.⁷²

Matthias Thoman 1758.⁷³

Georgius Richter 1773.⁷⁴

Samuel Toperczer 1782.⁷⁵

Johannes Klanitza 1784.⁷⁶

Samuel Sartoris 1787.⁷⁷

A besztercebányai gimnázium 17. századi virágzásáról és magas oktatási színvonaláról tanúskodnak azok a nyilvános disputációk, szónoki gyakorlatok és színelőadások, melyek tételeit, meghívóit és színlapjait a rektorok többnyire a lőcsei vagy trencséni nyomdában sajtó alá is bocsátottak. A rektorok közül a fenti listából hiányzó Johannes Pinnerius (1619–1622), illetve Duchon, Binner, Gracza, Kreuchel, Heinzelius és Stürtzer szereztek ilyen módon iskolájuknak és maguknak tartós hírnevet. Az iskolai életet dokumentáló nyomtatott források közé sorolódik még néhány alkalmi (esküvői, temetési, búcsúzó) versgyűjtemény.⁷⁸ Ezeknek a nyomtatványoknak a névanyaga jól kiegészíti a beiratkozási anyakönyv adatait.

Honnan jöttek és hová mentek a besztercebányai diákok? A többség a Királyi Magyarország vármegyéiből érkezett, elszórta bukkan fel közöttük egy-egy *Austriacus*, *Bohemus*, *Moravus*, *Saxo* vagy *Variscus*. A névsor 1674-ig tartó első három évtizedét megvizsgálva a felföldi viszonyokhoz képest sok erdélyit találunk (18%), a sziléziaiak aránya a kornak és az iskolázási szokásoknak már inkább megfelelő (6%). Ugyan a névsor felekezeti hovatartozást nem rögzít, de a debreceni Balogh István valószínűleg református,⁷⁹ a kolozsvári Szentmártoni Bálint pedig unitárius.⁸⁰

A „hová” kérdésre a rektori bejegyzések általában informatív választ adnak, közlik az iskolamesteri vagy lelkeszi előléptetéseket, vagy ha valaki külföldi peregrinációra

⁷⁰ EOL, AGE, V.49: 98; V.62: 101; ROSENAUER 1876, 103–104.

⁷¹ EOL, AGE, V.49: 114; V.62: 101; ROSENAUER 1876, 104; MaMŰL 1: 19.

⁷² EOL, AGE, V.49: 117; V.62: 101; ROSENAUER 1876, 104–105.

⁷³ EOL, AGE, V.49: 130; V.62: 101; ROSENAUER 1876, 105–107. Thoman naplója fennmaradt, melyet főleg diákvelei alatt vezetett, rektorsága idejéből csak néhány bejegyzést tartalmaz: EOL, AGE, V.64: 152–159.

⁷⁴ EOL, AGE, V.49: 130; V.62: 101; ROSENAUER 1876, 108–110.

⁷⁵ EOL, AGE, V.49: 131; V.62: 101; ROSENAUER 1876, 110; FABÓ 1865, 265.

⁷⁶ EOL, AGE, V.49: 134; V.62: 101; ROSENAUER 1876, 110; SZINNYEI 6: 457.

⁷⁷ EOL, AGE, V.49: 134; V.62: 101; ROSENAUER 1876, 110–111.

⁷⁸ Disputációk: RMNy 1888, 1907, 1934, 2015, 2063, 2191, 2267, 2290, 2491, 2615, 2650–2651, 2671, 2718–2719, 2743, 2949, 3041, 3092, 3215, 3260, 3293, 3358, 3364, 3458, 3694, Appendix 191; iskolai előadások: RMNy 1415, 1506, 1635; alkalmi költemények: RMNy 1226, 2287, 3222, 3357, 3440, 3450.

⁷⁹ EOL, AGE, V.49: 54.

⁸⁰ EOL, AGE, V.49: 60; SZABÓ – TONK 1992, 2825.

indul, netán megházasodik és polgárjogot szerez. Az ismert haláleseteket a pontos dátum megadása mellett a margón is kiemelt † jelzi. Ugyancsak a fenti három évtizednyi mintát vizsgálva a névsorban szereplő diákoknak pontosan egynegyede találkozik velünk az evangélikus lelkészi adatbázis (ELEM) lapjain, és pontosan egyötödük a *Régi magyarországi szerzők* (RMSz) kézikönyvben.

Az értékelő megjegyzések (az evangélikus matrikulák eme specialitása) terjedelme és tartalma igen széles skálán mozog. Noha egész krimit olvashatunk (pl. egy diák löfegyverrel támadt társaira és tanáira⁸¹), máskor csak a *honeste discessit* vagy a *clam erupit* sommás összegzéseket. Az is tanulságos, hogy az ifjúkori kicsapongás és a kimagasló felnőttkori teljesítmény gyakran egyazon személyben találkozik. A pedagógusok bejegyzéseinek köszönhetően a besztecebányai anyakönyv nemcsak pótolhatatlan értékű proszopográfiai forrás, hanem egyben izgalmas olvasmány is.

RÖVIDÍTÉSEK

ELEM II/4 = CSEPREGI Zoltán: *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM). II: A zsolnai zsinattól (1610) a soproni országgyűlésig (1681). II/4: Közép-Magyarország*. MEDiT, Budapest, megjelenés előtt.

EOL, AGE = Evangélikus Országos Levéltár, Archivum Generalis Ecclesiae.

Matricula = Leges Gymnasii Neosol. A. C. renovatae Recto[re] Matthia Bel. 1710. Magántulajdon.

MaMÚL = *Magyar művelődéstörténeti lexikon*, szerk. KÖSZEGHY Péter, 1–14, Budapest, Balassi, 2003–2014.

RMNY = *Régi magyarországi nyomtatványok*. 1–4: 1473–1670, szerk. BORSA Gedeon et alii, Budapest, Akadémiai, 1971–2012.

RMSz = *Régi magyarországi szerzők: RMSZ. I: A kezdetektől 1700-ig*, szerk. Wix Györgyné–P. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, OSZK, 2008.

SZINNYEI = SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 1–14, Hornyánszky, Budapest, 1891–1914.

SZAKIRODALOM

ALBERT Dávid, *Székyudvarhely református és katolikus diáksága 1670–1871*, Szeged, SzTE, 2005. (Fontes rerum scholasticarum 8.)

BALOGH Béla, *A máramarosszigeti református líceum diáksága 1682–1851*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2000. (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani 8.)

BÖRÖCZ Enikő, *Az Evangélikus Országos Levéltár (Budapest) kéziratkatalógusa*, Budapest, OSZK, 1993. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai – Catalogi mancriptorum, quae in bibliothecis ecclesiasticis Hungariae asservantur 10.)

BRIEBRECHER, Rudolf, Mitteilungen aus der Nagyszebener (Hermannstädter) Gymnasialmatrikel. *Programm des evangel. Gymnasiums A. B. und der damit verbundenen Realschule zu Nagyszeben (Hermannstadt)* (1909/10) 1–26; (1910/11) 25–78.

BURA László, *Szatmári diákok 1610–1852*, Szeged, JATE, 1994. (Fontes rerum scholasticarum 5.)

DUROVICS Alex, *Evangélikus líceumok felsőfokú hallgatói 1771–1850: Késmárk, Lőcse, Selmecbánya, Sopron*,

⁸¹ EOL, AGE, V.49: 55–56.

- Szarvas, Budapest, MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, 2020. (Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 21.)
- DUROVICS Alex–KERESZTES Veronika, *A Pozsonyi Evangélikus Líceum felsőfokú hallgatói 1714–1851*, Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, 2018. (Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 15.)
- DUROVICS Alex–KÓNYA Péter, *Az Eperjesi Kollégium felsőfokú hallgatói 1667–1850*, Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, 2015. (Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 11.)
- FABÓ, Andreas (ed.), *Monumenta ev. Aug. conf. in Hungaria historica* Tomus III. Pest, Osterlamm, 1865.
- FAZEKAS István et alii, *Jezsuita gimnáziumok diáksága három jezsuita gimnázium, a győri, a pozsonyi, a nagy-szombati gimnáziumok példáján* = KÓNYA Peter–KÓNYOVÁ Annamária szerk., *Egyház és vallás a korai Magyarországon*, Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, 2020, 403–418.
- FAZEKAS István–KÁDÁR Zsófia–KÖKÉNYESI Zsolt, *A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773)* 1–2, Budapest, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, 2020.
- HÖRCSIK Richard, *A sárospataki református kollégium diákjai 1617–1777*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium, 1998.
- JAKÓ Zsigmond–JUHÁSZ István, *Nagyenyei diákok 1662–1848*, Bukarest, Kriterion, 1979.
- KÖBLÖS József szerk., *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861* Pápa, Pápai Református Gyűjtemények, 2006. (A pápai református gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 9.)
- MARTULIAK, Pavol, *Ozbro literatúry a prameňov k dejinám banskobystrického školstva*, Acta Historica Neosoliensia, 4 (2001), 7–16.
- MÉSZÁROS András, *A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona*, Pozsony, Kalligram, 2003.
- ŐSZ Sándor Előd, *A Szászvárosi Református Kollégium diáksága 1669–1848*, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teol. Int., 2006. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 16.)
- ROSENAUER Károly, *A besztecebányai á. h. ev. gymnasium története*, Besztecebánya, Machold, 1876.
- RUDOLF, Rainer–Eduard ULREICH, *Karpatendeutsches Biographisches Lexikon*, Stuttgart, Arbeitsgemeinschaft der Karpatendeutschen aus der Slowakei, 1988.
- SCHIEL, Friedrich, *Matrikel des Kronstädter Gymnasiums vom Jahre 1544–1810*. Programm des Evangelischen Gymnasiums in Kronstadt (1862/63) 1–46 (1863/64) 47–87; (1864/65) 88–154 (1865/66) 155–210.
- SCHROEDER, Felix von, *Die slowakisch-deutsche Predigerfamilie Pilarik*, Südostdeutsches Archiv 9 (1966) 65–125.
- SZABADI István, *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában*, 1–2, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2013. (Kiadványok a Debreceni Református Kollégium fennállásának 475. évfordulója tiszteletére 1.)
- SZABÓ Miklós–TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban, 1521–1700*, Szeged, JATE, 1992. (Fontes rerum scholasticarum 4.)
- THURY Etele, *A pápai református főiskola rektorai és felsőbb tanulói 1752-ig* = *A Dunántúli ev. ref. egyházkerület Pápai Főiskolájának értesítője 1903–1904*, szerk. THURY Etele–FARAGÓ János, Pápa, Főiskolai Könyvnyomda, 1904, 3–33.
- THURY Etele, *Iskolatörténeti adattár* 1–2, Pápa, Főiskolai Könyvnyomda, 1908.
- THURZÓ Ferenc, *A nagybányai ev. ref. főiskola (Schola Rivulina) története 1547–1755*. Függelék: Matrix Illustris Scholae Rivulinae, Kovács Gyula, Nagybánya, 1905. (Művelődéstörténeti értekezések 13.)
- TONK Sándor, *A marosvásárhelyi református kollégium diáksága 1653–1848*, Szeged, JATE, 1994. (Fontes rerum scholasticarum 6.)
- TÓTH Gergely, *Bél Mátyás pozsonyi tanítványai. A pozsonyi evangélikus líceum anyakönyvének vonatkozó részei Bél és utódai megjegyzéseivel*, Lymbus. Magyarisztan-tudományi Forrásközlmények 5 (2007) 179–208.
- TÓTH Gergely, *Bél Mátyás besztecebányai diákjai. A besztecebányai evangélikus gimnázium anyakönyvének vonatkozó része, Bél és utódai megjegyzéseivel*, Lymbus. Magyarisztan-tudományi forrásközlmények 7 (2009) 135–170.
- TÖRÖK István, *A kolozsvári collegium tanulóinak névsora* = *A Kolozsvári Ev. Ref. Collegium Értesítője az 1905/6. tanévről*, Kolozsvár, Stief Jenő, 1906, Függelék, 1–94.
- VARGA Júlia, *A kolozsvári jezsuita gimnázium és Akadémia hallgatósága 1641–1773 (1784)*, Budapest, MTA Egyetemtörténeti Albizottsága–ELTE Levéltára, 2007. (Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 6.)

Harmati Béla László

ADALÉKOK A JÉZUS KERESZTRE FESZÍTÉSÉT ÁBRÁZOLÓ SZAKONYI OLTÁRKÉPHEZ

A kép és a bibliai szöveg kései együttes használatának kérdéséhez

Minden evangélikus templom oltárát vagy szószékoltárát egy bizonyos bibliai-tanítói képrend jellemez. Díszítésüknek, szobraiknak, festményeiknek feladata az áhítat vagy az istenimádat lelki előkészítése mellett elsősorban a tanítás. Az evangélikus felfogás szerint az oltár az úrvacsora kiszolgáltatásának helye. Az oltár előtt történik minden, a gyülekezet életében fontos esemény: a keresztelezés, a konfirmáció, a házasságok megáldása és sok helyen a felravatalozott halott búcsúztatása is. Isten és ember találkozási pontja.

Az evangélikus egyházban az oltárképnek, néhány kivételtől eltekintve, mindig meghatározó, központi szerep jutott az oltár vagy a szószékoltár együttesén belül. A reformáció kezdetétől fogva fontos volt a lutheránusok számára Krisztus keresztre feszítésének ábrázolása, a minden emberért vállalt áldozat középpontba helyezése. Már a legelső, evangélikus főnemesek által a Kárpát-medence területén emeltetett kápolnáknak is központi helyet kapott a jelenet ábrázolása. 1654 előtt készült az evangélikus Nádasy Pál 2. világháborúban elpusztult sopronkeresztúri házi kápolnájában lévő oltár központi jelenete.¹ Ugyancsak a keresztre feszítés került az evangélikus Thököl István késmárki (Kežmarok) házi kápolnájának oltárára is 1657-ben. De említhetjük a segeshvári evangélikus templom oltárképét is. Ezeken az ábrázolásokon, legyen az szobor-kompozíció, mint Sopronkeresztúron vagy festmény, mint Késmárkon és Segeshváron,² az evangéliumok szerint leírt jelenet látható a megfeszített Krisztus központi helyet elfoglaló alakjával és az őt körülvevő többi szereplővel. Ezek közé az ábrázolások közé sorolhatjuk még a Sylvester János Új Testamentumához 1541-ben készült fametszetek közül Krisztus fájdmát és dicsőségét kifejező, keresztfeszítést ábrázoló darabját

¹ Fotó: RADOS Jenő, *Magyar oltárok*, Budapest, 1938, 94.

² Thurzó György árvai kápolnájának gazdag ikonográfiai és teológiai programja túlmutat az egyszerű gyülekezeti templomok díszítésén, reprezentációs jellege miatt kiemelkedik a sorból.

is. Az evangéliumok leírása szerint ezeken az ábrázolásokon a megfeszített Krisztus alakján kívül ott vannak a mellékszereplők is, de egyikhez sem tartoznak írott-festett bibliai szövegek sem a képeken, sem pedig azok mellett az oltáron.

A reformáció térnyerésének kezdeti időszaka után az ellenreformáció üldözései, a főnemesség áttérítése, a törökök térnyerései és a templomelvételek miatt a 18. század végéig, a türelmi rendeletig nem kedvezett a helyzet az evangélikusok számára a még meglévő vagy az artikuláris törvény hatására korlátozott számban és formában megépülhetett templomok megfelelő díszítésének és felszerelésének. Új lendületet csak II. József türelmi rendelete jelentett, melyet követően jelentős számú templom épülhetett, és ezek berendezései, oltárképei már alkalmasak az összevetésre és az elemzésre.

Krisztus keresztre feszítése az üdvtörténet csúcspontját, beteljesedését jelentette. A nagypénteki esemény fordulópontnak számított, és központi szerepet játszott a keresztények életében. A protestantizmus számára, már csak a szentek túlzott tisztelésének és közbenjáró szerepének ellensúlyozása végett is központi témává vált Krisztus áldozatának hangsúlyozása. A 18. században Magyarországon virágkorát élő katolikus Mária-kultusz és az ekkor alapított Mária-kegyhelyek sokasága is hatással volt a szabadságukat elnyerő, végre szabadon építkezhető evangélikusok képhasználatára.

Szakony község Győr-Moson-Sopron megye délnyugati részén terül el a Répce mentén. A szakonyi gyülekezet egyike a 16. századból való legrégibb gyülekezetnek. Önálló templomuk a későbbiek során épült. Még a 17. század elején is mint virágzó evangélikus gyülekezetet említik Szakonyt. A gyülekezet a nemeskéri anyagyülekezethez tartozott. 1792. szeptember 16-án az iránt folyamodtak a vármegyéhez, hogy „engedtessek meg nekik templomot építeni és rendes lelkészt hívni”. A megyei küldöttség vizsgálatának eredménye alapján az építkezési engedélyt 1793. április 24-én megadták.

A templom alapkövét május 22-én ünnepélyes istentisztelettel tették le. 1793. advent első vasárnapján a templomot felszentelték. Ekkorra készülhetett el a gyülekezet első oltárképe is, amely a kereszten függő Krisztust ábrázolta, és az alsó sávban, a kép részeként felfestett-írott bibliai szöveggel (Zsid 10,10) készült (ma lelétben az Evangélikus Országos Múzeum állandó kiállításában). A kimondottan rossz állapotban reánk maradt kép (alsó része szakadt, töredezett és hiányos volt) komoly restauráláson ment át (Tordainé Bucsi Ágnes munkája), míg vissza nem nyerte vélhetően eredeti feliratát, formáját és színeit. A felül számárhátívesen kialakított kép középpontjában a halott Krisztus alakja látható egyedül, a háttérben sötétben kavargó felhők között. A jelenet alsó részén, festett vonallal elkülönített részen írott-festett bibliai idézet olvasható (Zsid 10,10). A szöveg a festmény alsó részén a szakadás, vizesedés

és lepergés miatt csak töredékesen maradt meg, helyreállítása komoly restaurátori és filológiai munka eredménye.

A megfeszített Krisztus ábrázolásakor az evangélikus felfogásnak leginkább a kereszten halottként ábrázolt, magára maradt, az emberiség bűneiért egyedül szenvedést vállaló Krisztus felelt meg. A *solus Christus* lutheri elvének figyelembevétele döntően hatott a kompozícióra.³ Ezért ábrázolják nagy előszeretettel az evangélikus oltárképek a mellékalakoktól és egyéb szimbólumoktól mentes jelenetet, ahol Krisztus meggyötört alakja magányosan függ a kereszten. Nem a sebek megjelenítése volt a döntő, hanem a minden emberért megtett áldozat bemutatása. A cél elérésének érdekében, ha nem is volt kimondottan tiltott (erre írásbeli utalás sehol sem található), de mindenképpen zavaró, figyelemelterelő körülményt jelentett a mellékalakok szerepeltetése, ezért általában ezek elmaradtak. Bár a gyakorlatban ezt az elvet nem mindig sikerült betartani, mert a festők egy része – talán megszokásból – egy-egy mellékszereplőt (legtöbbször Máriát) odacsempészték a kereszt tövébe.⁴

A türelmi rendeletet követő évtizedben készült oltárképeken, akár a nagycsütörtöki, akár a nagypénteki jelenetet ábrázolták, újra megjelentek az írott bibliai szövegek. Bár ezek a fennmaradt emlékek egyharmadát sem érintik,⁵ mégis fontosak számunkra, és a mára megmaradt 14 darab is jelentős csoportot képez ahhoz, hogy foglalkozzunk velük. Földrajzi elhelyezkedésük a Dunántúlra koncentrálódik, Szakonytól, Várpalotán át Tolna megyéig. Mi készíthette ezeket a gyülekezeteket arra, hogy az oltárképeken újra a festett-írott szövegek alkalmazásához nyúljanak?

Amíg német területen a reformáció korai korszakára jellemző kép és szöveg konfliktusa a 17. századra enyhült, az oltárkép emlékeztető jellege erősebbé vált, a protestantizmus megerősödésével pedig magának az oltárképnek a szószékoltáron belül játszott szerepe is vesztett jelentőségéből. A protestantizmus egyházainak konszolidálódásával, és nem utolsósorban a képnek az újkor küszöbén történő műtárggyá válásával párhuzamosan az írott szöveg megjelenítése az oltárképen mindinkább feleslegessé, mellőzhetővé vált. A szöveges oltárképek viszonylag kései tovább élése

³ Az elsők között Cranach művészetére.

⁴ Győrszemere egyszerű, provinciális szószékoltására eddig ismeretlen helyről (talán vásárlás útján) kerülhetett az a rendkívül kvalitásos, érzelmekkel telített oltárkép, melyen a kereszt mellett János és a két Mária feldúlt és szenvedő alakja látható, fejük felett halvány dicsfénnel (!). Sárszentlőrincen Mária, Tófin pedig János alakja jelenik meg a kereszt tövében. Tófin a kereszt tövében, egy kosárban láthatók még Jézus megkínzásának eszközei is (kalapács, szögek, fogó stb.).

⁵ Mára Izmény, Mucsfa, Szakony, Kistormás, Nemescső (bár itt nem magán a képen, hanem az alatta lévő predellán szerepel latin nyelvű versbe szedett szöveg) keresztre feszítést ábrázoló oltárképein található szöveg és a nagycsütörtöki jelenetek közül: Bikács, Boba, Kapolcs, Kőszeg, Lócs (Bük), Nemeskér, Nemeskolta, Öcs, Várpalota karzatképein.

vagy újra felbukkanása kérdéseket vet fel számunkra. A Kárpát-medencében főleg a 18. század elején bekövetkezett, a jobbára német származású, falusi evangélikus lakosságnak a hagyományaihoz és szokásaihoz már csak az elvándorlás miatt is szorosabb kötődésével, illetve a korabeli lelkészi kar tagjainak szinte hagyományos, hosszabb-rövidebb ideig tartó külföldi tanulmányútjai (peregrináció) során szerzett személyes tapasztalataival indokolható a külföldi feliratos képek ismerete, de önmagában még nem ad kielégítő magyarázatot a feliratok felbukkanására.

A kevés, eddig ismert levéltári forrás közül kiemelkedően fontos számunkra Hrabovszky György várpalotai lelkész feljegyzése és indoklása 1810-ből, aki az amúgy felirat nélküli, minőségileg magas színvonalat képviselő, keresztre feszítést ábrázoló oltárkép mellé, a templom karzatára felszereltetett adományból 13 darab, ó- és újszövetségi jelenetekből álló, azonban sokkal gyengébb kvalitású képet. Közel 30 évvel a templom építése és berendezése után szűkszavúan indokolja a képek (egyőtől egyig mind írott bibliai felirattal az alsó sávban) felhelyezését: „az oskolai ifjúságnak tanulásra, a gyengébb keresztényeknek okulásból szolgáljon”. Az indokok között tehát a tanítást és a gyülekezet egy részének hiányos bibliai ismereteit jelöli meg fő indokként. Hozzátehetjük, hogy a szövegek oltárképeken való alkalmazása magyarázható még a Magyarországon viszonylag sokáig tartó és igen keményen fellépő ellenreformációs gyakorlattal is,⁶ mely célul tűzte ki a protestánsok által háttérbe szorított képek helyének és szerepének rehabilitálását, a „nekik járó tisztelet” megadását. A Mária-kegyhelyek könnyező oltárképeinek korabeli értelmezése szerint a bántalmazás főként a törököknek és a protestánsoknak volt köszönhető.

Az evangélikus oltárképeken amúgy egyértelműen ábrázolt nagycsütörtöki vagy nagypénteki jelenet üzenetének megerősítését szolgáló, arra vonatkozó bibliai idézet odafestése megerősítő szándékkal, az oltárkép szerepének egyértelműsítése céljából készülhettek, illetve jelenthettek egyfajta választ a képek újbóli szakralizálását célzó katolikus kísérletekkel szemben.

⁶ Padányi Bíró Márton (1693–1762) veszprémi püspök és Veszprém vármegye örökös főispánja 43 protestáns templomot vett el működése során, sok új plébániát szervezett, és a művészeteket is felhasználta a harcok hittérítés szolgálatában.

Hafenscher Károly

EDVI ILLÉS PÁL: GYÓNÓK' KATECHIZMUSA

BEVEZETŐ GONDOLATOK

A Magyarországi Evangélikus Egyház sok szellemi és lelki kincs birtokosa. Részben olyan kincseké is, amelyek még várnak a megismerésre, rácsodálkozásra, feldolgozásra. Természetes, hogy ezen értékek koncentrálódnak az Evangélikus Országos Gyűjteményben, s az intézmény hűséges és szorgalmas gazdasszonya nagyon sokat tett azért, hogy ezek napvilágra kerüljenek, és minél szélesebb kör számára közkinccsé váljanak.

A magyar nyelvű liturgikai és istentisztelet-teológiai irodalom folyamatos bővítésre vár. Ahhoz, hogy ezen terület kis létszámú megszállottjai értelmezni tudják a jelen helyzetet, és képesek legyenek a jövőt formálni, szükséges, hogy lassan feledésbe menő régi anyagainkat leporoljuk, emlékezetünkbe hívjuk, és éltető forrásként használjuk.

Így leltem rá az Evangélikus Országos Könyvtár egy szerényen meghúzódo darabjára Edvi Illés Pál gyónásról szóló, ritkán emlegetett munkájára. Jelen írás célja nem több, de nem is kevesebb, mint hogy a fényszóró fényét egy rövid időre e műre irányítsa. Csak és legalább annyira hogy tanuljunk belőle, mint mérföldkövet jelentő írásból, hogy az egyház által relevánsként megélt mai kérdésekre és a világ által felvetett témákra megfelelő szintű átfogó tudást kínáló válaszok szülessenek és igényes, rendszerezett gondolatok szolgáljanak ezeknek alapjául.

Ma, amikor dömpingszerűen képezik a pszichológusokat, mert a lelki problémákkal küzdő ember megoldásokat keres, az egyház kezd ráébredni, hogy „Isten elfeledett kincsét”,¹ a gyónást ismét újra kell gondolni, és korszerűen, de igeszerűen újra használatba kell venni. A római katolikus egyházban, ahol – ugyan a kiüresedés veszélyével fenyegettetve – megmaradt a gyónás több fajtája, s előírt kötelesség a magángyónás is, szükség van e téren is megújulásra. A protestáns egyházakban ennél nagyobb a feladat. A történelem, s benne az egyháztörténelem ingamozgásként a protestantizmus a korábbi rossz gyakorlat miatt a másik végletbe lendülve eltörölte a magángyónást, s a fürdővízzel együtt kiöntötte a gyermeket... Ez olyan űrt hagyott

¹ Vö. Peter ZIMMELRING, *Beichte, Gottes Vergessene Angebot*, Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2014.

maga után, amely még ma is, fél évezred után is elvonási tüneteket, hiánybetegségeket szül. Sajnálatos módon ez a folyamat úgy ment végbe, hogy az evangélikus egyház névadó hitvallása arról beszél, hogy a magángyónást nem szabad eltörölni² és Luther a személyes hitvallásában ezt még inkább hangsúlyozza: „A feloldozás, vagyis a kulcsok hatalma szintén segít és vigasztal a bűnnel és a rossz lelkiismerettel szemben, mert így rendelte Krisztus az evangéliumban. A gyónást ezért az egyházban semmi áron sem szabad az egyházban megszüntetni, már csak a rettegő lelkiismeret érdekében...”³

Luther tovább megy, és a Nagykátéban arról beszél, hogy a keresztyénységünk múlik azon, hogy élünk-e a gyónással. „Ha megveted, és büszkén élsz gyónás nélkül, akkor azt a következtetést vonjuk le, hogy nem vagy keresztyén ... Ha tehát gyónásra buzdítok, akkor csak arra biztatok mindenkit, hogy legyen keresztyén. Ha ráveszlek erre, akkor már a gyónáshoz is elvezettelek.”⁴

Luther mindezt összeköti az úrvacsorával, annak a bűnbocsánatért való hálaadás jellegére. „Ha megveted, és büszkén élsz gyónás nélkül, akkor azt a következtetést vonjuk le, hogy nem vagy keresztyén, és az oltáriszentséget sem élvezheted. Mert megveted azt, amit keresztyénnek nem szabad megvetnie, és azt éred el ezzel, hogy nem kapsz bűnbocsánatot. Biztos jele ez annak is, hogy megveted az evangéliumot is.”⁵

Itt kapcsolódunk ahhoz az – elsősorban Dunántúlon kialakult – gyakorlathoz, amely elválaszthatatlanul összeköti a gyónást és az úrvacsorát – olyannyira, hogy a kettőt együtt gyónásnak nevezi, és nem is nevesíti az úrvacsorát. Amikor a dunántúli ember úrvacsorára készül, így mondja, „megyek gyónni”.

EDVI ILLÉS PÁL ELFELEDETT MŰVE

Ez tükröződik az 1837-ben, Pesten megjelent Gyónók katekizmusában. A címlap mindezt elárul: Gyónók Katechizmusa, azaz: a' szent urvacsorájához elkészítettendő evangélikus növendékek' tanulsága. Majd a kiegészítő alcím: A' tanulók' számára rövid pontokban előadva, A' tanítók' számára pedig hozzávaló kérdésekkel, világosításokkal, diktom- és ének-felidézésekkel ellátva.

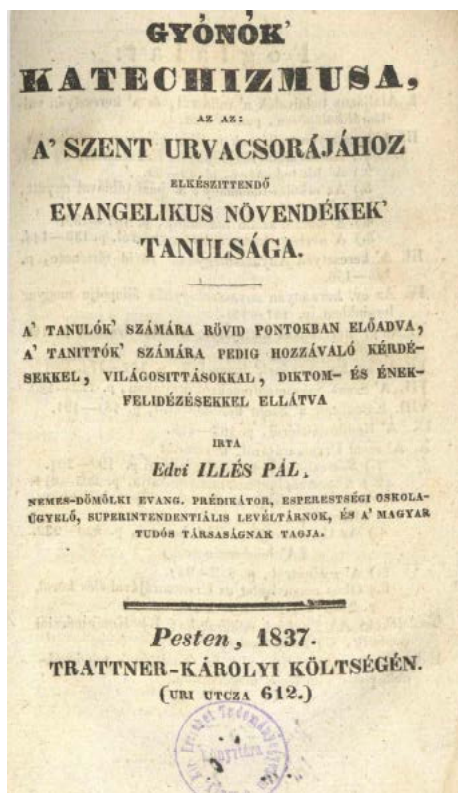
A szerző neve alatt szinte lista szerűen találjuk meg a címeit és rangjait: edvi ILLÉS PÁL, nemes-dömölki evang. Prédikátor, esperestségi iskolaügyelő, superintendentiális levéltárnok, és a' magyar tudós társaságnak tagja.

² CA XII.

³ Schmalkaldeni cikkek 7-8. pont

⁴ Nagykáté 31-32.

⁵ Uo. 31.

Maga a 100 oldal terjedelmű mű nagyon gazdag anyagot ölel fel hiszen az általános tudnivalóktól indulva, a kereszténység lényegének megfogalmazásán, a történeti áttekintésen keresztül, az egyház magyarságban betöltött szerepén át jut el a Szentírás, az keresztény ünnepek és a szentségek bemutatásáig, hozzákapcsolva a konfirmáció témáját is. Teszi ezt úgy, hogy nemcsak ismereteket közöl és elvi megállapításokat tesz, hanem utal a gyakorlatra, s tanít az „okos magaviseletre” is. Mindehhez még „toldalékot” is fűz, amely „egyházi szótáracska”, „Konfirmációi cédulákat” és imádsággyűjteményt is tartalmaz. Mindezt megfajta használati útmutatással, amely ezt a címet viseli: „Kalauzoló Beszéd, melyet a» t. cz. Tanítóknak mindennek elötte szükséges megolvasnia.”

Érdemes nagy vonalakban végigpásztázni az egyes fejezeteket. Nem a teljes megismerést szolgálja ez, hanem az érdeklődés felélesztését. Ezen áttekintés ugyanis segít meggyőződni afelől, mennyire átfogó anyagot tart kezében az olvasó, és a kátét megtanuló valóban jól használható ismeretet nyert Edvi Illés Pál írásából.

EDVI ILLÉS PÁL, A KÖLTŐ PRÉDIKÁTOR

Mielőtt azonban betekintenénk, ismerjük meg – az olvasáshoz is segítségként – Edvi Illés Pál életének legfontosabb mérföldköveit, ill. az általa bejárt gazdag életutat. Ré-
tiben született 1793. június 29-én. Pesten, 1871. június 22-én távozott az élők sorából. Evangélikus lelkész, pedagógus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, költő. Ennyi a legfontosabb adat, amit tudnak róla a történetíró könyvek.

Edvi Illés Ádám prédikátor hét gyermekének egyike, Sopronban végezte tanulmányait, magánoktató és nevelő volt (a Vései és a Prónai családnál). Kacsaringós út és számos állomás vezetett addig, amíg lehetősége nyílt külföldi tanulmányokra Németország különböző jelentős városaiban. Hazatérése után Rétiben, Nagygeresden majd Vanyolán szolgált, míg megválasztották (1831) a nemesdömölki gyülekezet lelkészévé, emellett számos községi feladatokat vállalt – elsősorban iskolafelügyelőként, illetve adminisztrációs feladatok elvégzőjeként. Németh Teréziával kötött házasságából hét gyermeke született – akiket nemcsak nevelt, hanem tanított is. „Családjának tanítójaként” megerősödött az a szemlélete, hogy milyen nagy szükség van egy kézbe adható, tudás-összefoglaló anyagra. Ugyanakkor megfogalmazódott benne az is, hogy pedagógiai műre is szükség van. Számos munkája – így az itt tárgyalt Káté is – ezt a karaktert hordozza. Pedagógiai írásai, módszertani művei, keresztény hittani munkái, igehirdetései, prédikációs gyűjteményei, költeményei magas színvonalú, igényes tevékenységről szólnak. Nem véletlenül választotta 1835-ben a Magyar Tudományos Akadémia Edvi Illés Pált levelező tagjává. Élete vége felé elvesztette szeme világát, így abba kellett hagyni aktív prédikatori szolgálatát. Pestre költözött fiához, s ott is halt meg 1871-ben 78 éves korában.

Pedagógiai, teológiai, prédikációs, szótárkészítő, életvezetési, ismeretterjesztő és szépirodalmi, abból is elsősorban költői műveiből emelkedjen ki a *Gyónók katekizmusa*, amelynek első kiadására 1837-ben, másodikra 1858-ban került sor.

A GYÓNÓK KATEKIZMUSÁNAK ISMERTETÉSE

1. „Alapismeretek.”

A káté az általános tudnivalókkal kezdődik. Ennek lényegét Edvi Illés Pál ebben summa-
mázza: „...hogy mi módon kell Istenemet méltóképpen tisztelnem, és lelkemet idvezítenem mind ideig mind örökkén.”⁶

⁶ § 3.

A vallásra – írja – minden embernek szüksége van, enélkül ugyanis sem az életben, sem a jövőben nem lehet boldog az ember, márpedig az ember boldogságra rendeltetett. A teremtő értelmes és okos lelket adott az embernek, ezáltal szívébe írta az Ő ismeretét és akaratát. A természetben adott kijelentés azonban nem bizonyult elégségesnek, hiszen az emberi tudományunk hiányos és rész szerint való. A sokféle isteni kijelentés között legutolszor és legtökéletesebben Jézus Krisztusban jelentette ki akaratát. Isten akaratát megtanulhatja az ember a Bibliából, azaz a „vallásról írott szent könyvekből”, amelyben foglalva található Isten ígéje hozzánk emberekhez. Ezek után az alapvető gondolatok után leírja a Szentírás könyveit. Ennek nyomán lehetünk Jézus követői. A szerző – a gondolat végén – mindezt személyes mondattá formálja: „Én magam is keresztény hiten való ember vagyok.”⁷

Elgondolkodtató, hogy a 19. század első felében, az ökumené korát jó évszázaddal megelőzve hogyan ír és tanít a felekezetekről, s azok tiszteletben tartásáról. „A’ sok Vallásbéli felekezetek éránt az Isten úgy viseltetik, hogy ő „nem Személyválogató”, hanem minden nemzetségben, a’ ki őtet féli, és igazságot cselekszik, kedves őnéki.”⁸ E nyitottság háttérben azonban stabil hitvalló evangélikus meggyőződése áll: „A’ sokféle kereszténynek között immár én evangelika Vallástételt követő keresztény vagyok.”⁹ „A’ más vallásuak és felekezetűek éránt az a’ kötelességem, hogy őket szeretettel türjem, böcsüljem, czeremóniáikat ne csufoljam, és illetlen módon a’ magam hitére őket ne térítsem.”¹⁰

A második fejezet „A’ keresztény Vallásnak további előadása” címet viseli. Tulajdonképpen dogmatikai fejezetről beszélünk, ahol Edvi Illés Pál először Jézus személyéről mint a keresztény vallás „szerzőjéről”, az ő megváltó művéről ír. Ezt követően a keresztény hittan („hittudomány”) lényegét foglalja össze az Apostoli Hitvallás segítségével. A szerző itt sem marad meg a pusztá információ-közlésnél, hanem mindig személyesen vall. „Az Isten e’ világnak igazgatását éjjel nappal 's minden időben egyedül maga folytatja, és nem osztja meg hatalmát senkivel. Mellyért nem is hiszem, hogy Isten tudta 's akarhatja nélkül rajtam valami történhetnék; – nem hiszek sem vak-történetet, sem ördögi mesterséget, sem boszorkányságot vagy éjjeli rémségeket, vagy megrontást. Az Isten e’ világnak igazgatásában rendes eszközökkel él ugyan; de hiszem, hogy mégis élt és most is élhet néha olly eszközökkel, mellyeket én elmémme meg nem foghatok, és rendkívül való történeteknek, csudáknak nézek. Sőt hiszem, hogy él nálunknál föllebbvaló

⁷ § 18.

⁸ § 25.

⁹ § 26.

¹⁰ § 27.

lelkeknek, az az Angyaloknak szolgálatjával is.”¹¹ Hasonlóan alaposan, de személyes hitét megvallva ír a Szentháromságról, végső jövőről, üdvösségről.

A hittani rész egyes pontjaihoz lábjegyzeteket is fűz, amelyben elmélyítő kérdéseket tesz fel, igehelyeket idéz be olvasásra buzdítva, sőt énekeket is ajánl.

A második fejezet harmadik szakasz „A’ keresztyéni erkölcs-tudományról” szól: „Az idvezségre a’hiten kívül még megkívántatik bennem a’ jó cselekedet, (más szókkal: a’ szeretet, jó erkölcs, virtus, szent élet, kegyesség, élő-hit): de nem oly formán, hogy azzal magamnak idvezséget érdemelhetnék; - mert azzal tartozom az Istennek, ki a’ jó cselekedeteket csak ingyen kegyelemből jutalmazza meg a’ Jézus érdeméért.”¹² Ezek után a szeretettel kapcsolatban szól a hármias keresztyéni kötelességről: „Isten eránt, magam eránt, és felebarátom eránt.”¹³

Számos praktikus tanácsot is ad a keresztyén élet egyéni gyakorlásához – az imádságtól egészen az egészséges életmód kialakításáig.¹⁴ Az embertárs iránti kötelességeket hasonlóan fejti ki – idézve Luther „Házi-tábláját”, majd a Kiskáté Tízparancsolat-magyarázatát.

A negyedik szakasz – a hamartológia közérthető kibontása: „A’ Bünről való tudomány.”¹⁵ Az ötödik szakasz egyfajta ekkleziológia, tanítás „A’ keresztyén Anyaszentegyházról.”¹⁶

Ez folytatódik – immár evangélikus hangsúlyokkal a III. fejezetben, mely „A’ Keresztyén Anyaszentegyháznak viszontagságairól”¹⁷ szól, s kifejti a reformáció lényegét, ismertetve annak eseményeit, tanítását.

A IV. fejezet a hazai viszonyokra fókuszál „Az evangelika keresztyén anyaszentegyháznak állapotja magyar hazánkban” címmel. „A’ reformált tiszta evangéliomi tudomány német országból kieredvén és szerte-szélllyel elterjedvén, hamar elhatott e’ mi édes magyar hazánkban is.”¹⁸

Az ötödik és hatodik fejezetek röviden és tömören szólnak a Szentírásról, mint „Az evangelika keresztyén Vallásnak kútfejről”, ill. „Az evangélikus Keresztyének’ Innepeiről”. Mivel a reformáció látványos változtatásai és újításai éppen az ünnepek gyakorlatával kapcsolatban mutatkoznak meg a gyülekezet számára a legkarakteresebben, hangsúlyt kap Edvi Illés Pál tanításában a keresztyén ünnepek meghatározása. Ez a szakasz

¹¹ § 50–51.

¹² § 60.

¹³ § 62. kk.

¹⁴ § 75–76.

¹⁵ § 107–132.

¹⁶ § 133–144.

¹⁷ 49.

¹⁸ § 157.

fontos korlenyomata a témának, de egyben tanulságos a későbbi korok fejlődésének vagy visszafejlődésének értékelése szempontjából. „Az evangélikus kerestyéni Innepek egyedül az Ur Jézusnak, e' földi életében történt dolgaira emlékeztetnek, és fundamentomuk a bibliában vagyon. (Az evangélikus ker. Innepeket miről lehet megösmérni? a) Nem neveik, és rendelés erántuk: hanem csak fundamentomuk. – Énekek: 206. 209.)¹⁹

Egyértelműen meghatározza a keresztyén ünnepek forrását és központját, amikor húsvétról beszél: „Az az innep, mellytől mind a' többi innepnek állása és rende függ és következik: a' Husvét.”²⁰

Az egész egyházi évet – kora divatos gyakorlatának megfelelően – verses formában fogalmazza meg. Ez érthető módon közel állt a költészettel foglalkozó Edvi Illés Pál számára.²¹ E vers jelzi, hogy 1837-ben még ünneplik Gyümölcsoltó ünnepét (Jézus fogantatása) és egyházi ünnepként két bibliai szent ünnepét: Péter-Pálét. A káté későbbi utalásaiból tudjuk, hogy ezeken kívül is tartottak – ma már gyakorlatban nem élő – ünnepeket. „Azon innepeken kívül, mellyeknek fundamentoma a' Szent Irásban vagyon, tartunk olly Innepeket is, mellyeknek fundamentoma vagy az anyaszentegyház históriájában vagy a' polgári életben találhatik. Az elsőbkek közül való p.o. a' templomszentelési innep, a' a) reformátzió innep. Utóbbiakféle: az aratási-innep, királ-születéséé, királ név-innep, és részint az ujesztendő is. Nemzeti innep az István királé.”²² A káté még hozzáfűzi, hogy az ünnepekkel nem üzhetünk semmi babonáságot, sem az ételeket nem válogatjuk.

A szentségek

A hetedik résszel kezdődik a szentségekről szóló szakasz, azaz azon dolgokról, ami maga is szent és minket is megszentel.”²³ A következő – nyolcadik szakasz már konkrétan az első szentségről, a keresztségről, azaz az „ujjászületésnek feredőjéről” szól. Megtanítja a szerzési ígéket, hozzáfűzi azokat a kérdéseket, amelyekkel számon lehet kérni a keresztelésről megtanultakat. Külön érdekessége e fejezetnek, hogy kitér a keresztelés nélkül meghalt gyermekek üdvösségének kérdésére: „A' kereszteletlenül

¹⁹ § 167.

²⁰ § 171.

²¹ A 172. pontban közli is ezt a verset: „Gyümölcsoltó jegyzi a' Jézus Krisztusak, Szent fogantatását, végén Mártziusnak. Deczemberben Advent ő hozzánk jövését, És nyomban Karácson ő szent születését. Környűlmetéltséget az új-év hirdeti; Vizkereszt Bölcsékhez Jézushoz vezet. Vizkereszt után van ideje fársángnak, 'S innepe kis Jézus' a) bémutatásának. Jézus szenvedése Böjtben b) következik, De haláláról nagypintek emlékezik. Husvét c) jegyzi Jézusnak feltámadását, Áldozó Csötörtök menybe-felszállását; Pünköst a' Szent Lélek' gazdag kiömlését, Péter-Pál az Ekléziák' terjedését.”

²² § 173.

²³ 59.

meghalt kis-gyermekek felől azt tartom, hogy azért ők nem kárhoznak el; és őket is szintén úgy takarítjuk el, mint a megkereszteltetteket, és ugyan abba a' temetőbe is."²⁴

Minden valószínűség szerint korabeli torzult szokásokra – tárgyak, úgyis, mint harangok, ágyúk, hajók keresztelésére – utal akkor, amikor határozottan kimondja, hogy *„Mi evangélikusok csak egyedül élő emberi állatokat keresztelünk meg.*"²⁵

Példamutató, hogy Edvi Illés Pál kiemeli a keresztülők kötelességeit: *„Vigyázniok kell keresztgyermekük' neveltetésére, hogy (a' szent keresztségben tett fogadásához képest,) minden jóra oktattassék, és jámborul, istenessen éljen. Tartoznak mind testére mind lelkére gondot viselni kiváltképpen akkor, ha a' gyermek korán árvaságra jutna.*"²⁶

A IX. fejezet a konfirmációról szól. Utal a keresztatyák és anyák elköteleződésére, s az arra épülő gyermeki hitre. Ez azonban egyéni *„lekötelezést”* igényel. Üdvösséges szokás ez, amelyet a saját lelki atya szolgáltat ki – nem szentségként, hanem üdvösséges régi szokásként, amely a keresztséghez tartozik, és annak befejezése. A manapság igen eltérő konfirmációi időpont ügyében világos véleményt formál meg: *„szokás szerint Nagy-Hétnek valamelyik napján.*"²⁷

Itt érkezünk el Edvi Illés Pál munkájának címeben szereplő lényegéhez, a gyónáshoz. A szerző ugyanis ezt elsősorban – dunántúli evangélikus szokás szerint – az úrvacsora szinonimájaként kezeli. Az úrvacsora szerzési igéit nem csak megtaníttatja a káté, hanem részletesen magyarázza is. A teológiában felekezettől függetlenül használt szakkifejezést – „jelenlét” – a „velünklet” fogalmával hozza kapcsolatba, utalva Krisztus búcsúzás előtti ígéretére. Mind a református, mind pedig a katolikus tanítástól elhatárolódik azzal, hogy a kenyeret sem nem jelnek, sem pedig átváltoztatott testnek tartja. Nem imádja és nem Krisztus áldozatának tekinti. Titokteljes jelenlétről beszél, s idézi ez ügyben Luther gondolatmenetét is. A káté tanulóját megismerteti az úrvacsora liturgiájának legfontosabb elemeivel is.

Messze korán túlmutatva beszél az úrvacsora hasznáról. Többek közt arról, hogy az úrvacsorával való éléssel mutatjuk meg a világ számára annak jelét, hogy evangélikusok vagyunk. Kiemeli az úrvacsora *communio* jellegét, a „közlést, közösülést Istennel és minden rendű s rangú felebarátainkkal. Mellyért e' szentséget Pál apostol közösülésnek, közlésnek, deákul kommunióknak is nevezi.”²⁸

Edvi Illés a bűnbánat és bűnbocsánat témát itt exponálja. Az úrvacsora teszi számomra bizonyossá a bűnbocsánatot. Ezt azonban csak olyan feltétellel vehetem

²⁴ § 188.

²⁵ § 189.

²⁶ § 191.

²⁷ § 197.

²⁸ § 221.

magamra („*ruházhatom reám*”), ha penitenciát gyakorlok. Ezalatt a kifejezés alatt a bűnbánatra utal a szerző. A bűnbánat pedig az ember szívének indulatán múlik. Sem eszközökkel – böjtölés, fogadások, adakozás –, sem pedig ceremóniákkal elérni nem lehet. „*Bűnöket legyónni és le-imádkozni nem lehet.*”²⁹

Külön kitér a gyónás nélkül meghalókra – a kegyes emberekre éppen úgy, mint a cégéres bűnösökre. Hogy könnyen megtanulható legyen, az úrvacsora hasznáról szóló részt itt is versbe foglalja.³⁰

A kilencedik fejezet ötödik szakasza magáról a konkrét gyónásról szó. Fogalmi tisztázások után fontos és határozott módon állítja: „*Gyónás és urvacsorája két egymástól különböző dolgok.*”³¹ A gyónás ugyanis nem szentség, hanem – megfogalmazása szerint – üdvösséges régi szokás. Luthert idézve tanítja a gyónás tartalmát, de hozzáteszi, hogy a magyar gyakorlat mivé formálódott: „*Mi magyar falusi evangélikusok néha az Urvacsorájával-élést is gyónásnak szoktuk nevezni azért, mivel mind a’ kettőt ugyan azon órában és egy huzomban viszsziük véghez.*”³²

A Káté mindhárom gyónásról beszél: házainknál azoknak, kiket megbántottunk, a templomban Istennek a gyónóimádság által, s „*végre a’ gyóntató atyának, midőn kérdéseire felelünk.*”³³ Ezeket részletesen kibontja, mindegyikhez elvi és praktikus tanácsokat adva.

Javasolja, hogy a családok (háznép együtt gyónjanak), mert ez biztosítja a lehetőséget a közös, alapos, egymást segítő felkészülésre (éneklés, magunkba szállás, közös imádság).³⁴

A fejezetet praktikus kérdésekkel zárja a szerző ilyen címmel: *Az Urvacsorájával-élés körül való okos maga-viselet.*³⁵

Fontos dokumentuma a káté annak a ténynek, hogy a 19. század első felében is a városi és a népesebb falusi gyülekezetekben minden vasárnapon és főünnepen volt úrvacsora. Máshol pedig sátoros ünnepeken és az úgynevezett újhold-vasárnapokon. Nincs előírás, hogy hányszor éljen vele az ember, de hivatkozik a belső igényre és motivációra: „*...mivel ez a’ szentség a’ jámbor keresztyén életre segítő egyik fő eszköz: tehát azzal esztendőn által több ízben is élni szükséges.*”³⁶ De ebben a tárgyban is „*szép lelki szabadságom vagyon; és engem arra, hogy bizonyos időben gyónjam, senki nem kényszerít.*”³⁷

²⁹ § 225.

³⁰ „A’ szent kenyér- és bor vétel, Hitemről bizonyágtétel. Egyesülök Jézussal, S minden keresztyén társommal. Midőn Jézust emlegetem, Példájára serkentetem. ‘S lelkemben az örök élet’ reménysége itt fel éled. E’ szentség bizonyossá tesz, hogy bűnömért bocsánat leszsz; Erőt nyujt a’ jobbulásra, ‘S a’ bűnből-kitisztulásra.” 231.

³¹ § 233.

³² § 236.

³³ § 237–241.

³⁴ § 245.

³⁵ 76–80.

³⁶ § 243.

³⁷ § 244.

Az úrvacsorára a reggeli és a délelőtti időt javasolja, ezek a legalkalmasabbak, hiszen ebben az időben „az egészségesek józanon, a betegek pedig könnyebben.”³⁸ Előké-születként a böjtöt is ajánlja az erős gyomrú embereknek.

A viselkedésre is ad jó tanácsokat: „A templomban vigyázok (ha nem tudván a' szokást,) az öregekre és előljárókra. Jövésemet, menésemet, sőt minden lépéseimet és mozdulataimat szemérmesen és csöndességgel teszem [...] Általában a' templomban mindig azt tartom szemem előtt, hogy ottan az Istennek színe előtt állok; nem is jövök oda későn, se időnek előtte onnét el nem futok, hanem egész isteni szolgálatot nyújtok Istenemnek.”³⁹

A korabeli szokásokat is megfigyelhetjük a káté utalásaiban. Például azt, hogy evangélikus gyakorlat szerint mikor kell felállni és helyet foglalni az istentiszteleten (Igére és áldásra állunk fel, tehát akkor, amikor megszólal az Isten). Ez a szokás megmaradt a következő évszázadokban is. Ugyanakkor külön szól a gyónópénzről, amelyet nem a bűnbocsánatért, hanem a gyóntató atyának fáradságáért illik adni. Szintén praktikus tanácsot ad azoknak, akik másokat zavaró betegségben szenvednek, „szerencsétlenek” vagy éppen börtönben vannak.

A szerző mintaimádságokkal is szolgál. Ezeket megtanulva még inkább gazdagodik az úrvacsorával élő ember belső lelki élete.

A káté utolsó pontja meg megfontolandó és újra fogalmazandó minden kor evangélikus keresztény emberének: „Az olyan emberek felől, kik a' szent Sakramentommal éppen nem élnek, azt tartom, hogy az olyanok a' Jézus anyaszentegyházától magukat elszakasztják; és maguk eránt gyanut gerjesztenek, hogy nem igazi evangélikus keresztyények. Azért példájokat nem fogom követni soha.”⁴⁰

Toldalékok

A káté függeléke – amelyet a szerző „Toldalékok” címszóval illet – négy részre osztható. Tartalmaz egy „egyházi szótáracskát”. Ez 116 szó magyarázatát hozza. Így a témában kevésbé járatos olvasója is utánanézhet az ismeretlen szavaknak, s a tanulói-fűség is új információkra tehet szert.

A második rész a „Konfirmátziói Emlék-czédulák” címet viseli. Ezek ma konfirmációi emléklap néven ismertek. A kétféle mintát adó szakasz arra szolgál, „Hogy az ujjoncز gyónókra nézve a' konfirmátciónak szent actusa annyival is fontosabbá és örökre emlékezetessé tétessék: e'végett nekik [...] emlék-czédulákat is oszthatni; – olly szülék gyermekeiknek kívált, kik az illy ajándékokskákat böcsülni tudják.”⁴¹

³⁸ § 250.

³⁹ § 353. [253].

⁴⁰ § 261.

⁴¹ 87.

A toldalékok harmadik része a gyermekek imádságait tartalmazza. Ezeket otthoni elmondásra ajánlják az első úrvacsoravétel előtti időben reggel. Az imádsághoz ének is kapcsolódik. Hasonló imádság olvasható az ünnep estéjére.

A negyedik rész amolyan oktatói kézikönyv a kátheoz „Kalauzoló Beszéd” címmel. Részletesen bemutatja az anyagot, utal arra, hogy mi az a minimális ismeret, amit minden felnőtt evangélikusnak illendő tudni, mi az, ami bizonyos helyzetekben kihagyható. Bár jelzi, hogy a káté célja nem az, hogy a tanítóknak egyfajta konfirmáció-oktatási módszertant adjon, hanem az, hogy egy hitbeli és tudásbeli minimumot fogalmazzon meg az evangélikus egyházban élő hívők számára.

Fontos, hogy folyamatos biblikus megközelítése mellett tradícióőrző karakterrel fogalmaz meg újra örök igazságokat és gyakorlati tudnivalókat. Utal az evangélikus ember szabadságára és magtartó szokások élet-medret adó fontosságára. Teszi ezt úgy, hogy tájékozik korának külföldi – elsősorban német tapasztalataira és gyakorlatára – és figyelembe vesz a magyarországi szokásokat is.

Általános értékelés

Edvi Illés Pál kátéja valójában konfirmációs káté, amely azonban sokkal szélesebb körben volt használható, mint a megerősítésre váró fiatalok köre. Az egész gyülekezet számára haszonnal forgatható könyvecske a korábbi tradíciót követve, működőképes pedagógiai metódusokat használva, szokásokat rögzítve, vadhajtásokat visszanyeselve ad általános tudást evangélikus keresztény hitünkről.

Ahhoz, hogy gyónjon és az úrvacsorával éljen valaki, megfelelő biblikus háttér, átfogó egyházismeret, alapvető egyháztörténeti tudás, a keresztény istentisztelet és ünnepek ismerete is szükséges. E káté segítségével mindez megszerezhető.

A gyónás és az úrvacsora kapcsolatáról eltérő vélemények, s annak nyomán kialakult szokások vannak. Edvi Illés Pál kátéjából láthatjuk a kettő szoros összefüggését úgy, hogy közben a szerző egyértelműen meghúzza a határvonalat. A gyónás nem úrvacsora, s az úrvacsora nem gyónás. A Dunántúlon tradicionálissá vált gondolkodásmódot és szóhasználatot jóra magyarázza, megmutatva a gyónás fontos előkészítő szerepét. Ugyanakkor látjuk, hogy a gyónás mainál teljesebb értelmezésével áll elő, s ezzel hangsúlyozza a gyónás keresztény életet meghatározó lehetőségét.

Az egész káté a keresztény ember szabadságáról és egyben Igéhez és Istenhez kötöttségéről tanúskodik. Úgy formálja az egyes témákat, hogy a Bibliát kezében tartó lelkipásztor inspirálja a tanítványokat is a Szentírás használatára.

Sokszor megkapta a kereszténység azt a vádat, hogy nem értik a nyelvét. Szóhasználata olykor elavult, olykor pedig exkluzív. A belső kör talán érti, de olykor ott is magyarázatra szorul, kívülállókát megszólító feladata, azaz missziói elkötelezettsége

nem működik. Az egyház nyelve meghatározó a misszióban. A gyónók katekizmusának kis szótára nagy segítség lehetett azoknak, akik az idegen szavakat, vagy a belterjes nyelvet nem értették. Ilyen népszerű teológiai szótár később is keletkezett, a 20. század végén is közzé tettek egyet, de eljött az ideje, hogy Edvi Illés Pál nyomán, s az alapos „Egyházi szótáracska” mintájára ma is készüljenek a kereszténység szellemi-lelki kincseinek, használati tárgyainak, eseménymeghatározásainak magyar elnevezését tartalmazó szótárak.

Miközben értékeljük a kátét, nem szabad megfeledkeznünk annak szerzőjéről és élete ma is aktuális üzenetéről. Edvi Illés Pál tudós lelkipásztor volt, aki nem elégedett meg a papi feladatok kötelességszerű elvégzésével, hanem – jó pap módjára – holtig tanult, és jó prédikátor módjára holtig tanított. Tanítva tanult – nem középiskolás fokon. Munkássága nyomán eljutott a tudományos akadémiai tagságig, azaz addig a fokig, ahol a már nem csupán érzelmileg kötődő hívek tiszteletét, hanem a tudományos élet és a jeles tudósok tiszteletét is kivívta. Magas és követendő mérce. Isten ügyét nem lehet igénytelenül, csak hivatalt ellátva, a szükséges minimumot megtenni, elvégezni. Szenvedéllyel, sok munkával, elkötelezettséggel, ugyanakkor nem a tudományos elefántcsonttoronyba zárkozva, hanem az egyszerű népet megszólítva, közérthetően, méltó stílusban.

Edvi Illés Pál 185 éve megjelent munkája az Evangélikus Országos Gyűjtemény (<https://medit.lutheran.hu/site/konyv/4280>) jóvoltából példa lehet arra, hogy hitünk örök igazságait 2022-ben, mai módon, nem „korszerűen”, hanem „igeszzerűen” újra fogalmazzuk, és az információs társadalom e téren információhiányos embereinek – gyülekezeti tagjainknak és a világból érdeklődőknek – átadjuk. Az „Úrvacsora éve(i)” után (2020–2021), a „Konfirmáció éve” küszöbén fontos egyházi projekt lehet, hiszen a Krisztus-keresőket és -követőket minden korban tanítványoknak hívták, s ma is azok. Így tehet eleget az ember a lassan ötszáz éves evangélikus „alapidokumentumunknak”, az Ágostai Hitvallásnak, amelyben az egyházzal úgy olvasunk, hogy ott van, ahol az evangéliumot tisztán *tanítják*. A digitalizált 21. században talán más eszközökkel, de ugyanazzal a maradandó tartalommal és életet meghatározó információval.

ÉRDEMPÉNZ DÖBRENTAI GÁBOR RÉSZÉRE

A magyar nyelv megújításának, a tudományok felkarolásának és a színjátszás felvirágoztatásának elkötelezett híve Döbrentei Gábor, akit kora egyik legműveltebb és legképzettebb alakjának tart az irodalomtudomány.

Evangélikus lelkész fiaként látta meg a napvilágot a Veszprém megyei Somlószőlősen (akkori nevén: Nagyszőlő) 1785-ben.¹ Tanulmányait a pápai, majd a soproni líceumban végezte. Sopronban az iskola magyar önképzőkörében kezdett el irodalommal foglalkozni. Tanulóévei alatt Kazinczy Ferencsel és Kis Jánossal is levelezett. Németországi tanulmányútjából hazatérve 1809-ben, Kazinczy ajánlására került Erdélybe gróf Gyulay Lajos mellé nemesi tanítónak. Bö egy évtizedes erdélyi tartózkodása alatt az ő kezdeményezésére és kitartó munkájának eredményeképp indult el az első magyar erdélyi folyóirat, az Erdélyi Múzeum. Tanítványával Marosvásárhelyre költözvén egy ott működő tudós társaság terveit dolgozta ki, amely azonban a működéséhez szükséges engedélyt nem kapta meg. 1820-ban költözött Pestre, ahol megismerkedett gróf Széchenyi Istvánnal. Tevékenyen részt vett az akadémia alapításában, annak első titoknokává (titkárává) választották. Az első betűrendes magyar enciklopédia, a Közhasznú Esméretes Tára szerkesztője volt. Régi nyelvemlékeink felkutatásával tudományos módszerességgel foglalkozott. Sajtó alá rendezte Berzsenyi Dániel életművét. A nyelvújítás egyik legtermékenyebb alakja, 80 általa alkotott olyan köznapi szó honosodott meg nyelvünkben, mint például az alaprajz, dallam, reggeli és történelem. Jól beszélt németül, olaszul, franciául és angolul, Molière Tartuffe-jét elsőként az ő fordításában ismerhette meg a magyar közönség. Sokoldalúságát mutatja, hogy tudományos cikkei mellett gondja volt az ifjúság nevelésére, köztük a legkisebbekre is. Az 1829-ben kiadott Pali és Minka olvasni tanul című könyv² az olvasás otthoni elsajátíttatásában segítette a gyermekeiket tanító édesanyákat.

¹ Részletes életrajzot közöl kortársa. TOLDY Ferenc, *A magyar nyelv és irodalom kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb időkig*, Pest, 1857, 193–208.

² EOK PD 7.657 Reprint kiadása megtekinthető az Evangélikus Országos Múzeum állandó kiállításán.

Az evangélikus egyházhoz élete végéig szorosan kötődött. A soproni és a pesti líceum számára alapítványt tett, 1-1 arany forintot kapott az adott évben legjobb magyar művet író diák és tanára. Egyike volt az első pesti gyülekezeti tagoknak, aki egy magyar lelkészi állás fizetésére adományt adott, és támogatta Székács József megválasztását a gyülekezet élére.³ Székács javaslatára úrvacsorai használatra adományozta a gyülekezetnek azt az ezüst serleget, amelyet 1845-ben irodalmi érdemeiért kapott gróf Brunswickné Majtényi Annától. A serleg – rajta a kétféle donációs felirattal – a mai napig a gyülekezet tulajdonát képezi.⁴

Az Evangélikus Országos Múzeumban Döbrentei Gábor emlékezetét a tavalyi rakárrendezéskor előkerült 1818-ból származó emlékérem őrzi,⁵ amely a múzeum több száz darabos, túlnyomó többségében emlékérméket, kisebb hányadában kitüntetések és pénzérméket őrző éremtárának különleges darabja.

Döbrentei gazdag életútjának egyik legfontosabb állomása az Erdélyi Muzéum című folyóirat alapítása, amely lap kritikai, szépirodalmi majd neveléstudományi cikkeket is közölt.⁶ Egy erdélyi irodalmi lap gondolata először 1808-ban merült föl benne, a következő év nyarán Kazinczy biztatására fogott hozzá elképzeléseinek megvalósításához. Írók mellett mecénásokat is meg kellett nyernie az ügynek. Cserey Farkas⁷ erdélyi nemes hamar felkarolta a vállalkozást, és lelkesedésében 1810-ben a lap planumát kinyomtatatta, és széles körben terjesztette. A gubernátor jóindulatát ezzel azonban nem szerezte meg, sőt feltételezhető, hogy a lap, mint egy „új központ” gondolata miatt gördítettek akadályokat a kiadása elé. Még két évet kellett várni a császári engedélyre, hogy 1813-ban végül megjelenhessen az Erdélyi Muzéum első kötete. Döbrentei mindvégig ragaszkodott igényes és minőségi írások közléséhez, vállalva ezzel a lap rendszertelen megjelenését. Szerkesztői munkásságában kiemelendő, hogy a lapot közös ügyé tette, lakásán hetente vagy havonta összegyűjtötte a kolozsvári értelmiséget, hogy együtt vitassák meg s válogassák a beérkezett műveket. A folyóirat így vált közösségteremtő erővé, a magyar tudományos élet fellendítőjévé és

³ REXA Dezső, *Döbrentei Gábor végrendelete*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1900, 366–377. A végrendeletet idézi BODA Zsuzsa, *Csillebérc és Pasarét névadója. Döbrentei Gábor emlékezete*, Evangélikus Élet 2021/9–10. szám.

⁴ ZÁSZKALICZKY Péter, *A magyar-német testvéregyház megalakulása = Oltalom a zivatarban*, Zászkaliczky Péter szerk., Pesti Evangélikus Egyház Deák Téri Egyházközség, 2011, 164.

⁵ EOM_I_2021.55.1. A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára is őriz egy bronz és egy ón példányt.

⁶ FENYŐ István, *Döbrentei Gábor, a szerkesztő* = SZABOLCSI Miklós főszerk., *A magyar sajtó története*, KÓKAY György szerk., I. kötet, 1705–1848, Budapest, 2000, 259.

⁷ A nagyjaitai erdélyi nemesi család tagja (1773–1842). Szerteágazó irodalompártoló tevékenysége mellett kezdeményezi az egyházi műtárgyak összeírását és a tudományos feldolgozást, megteremtve ezzel a műemlékvédelmi gondolkodás alapjait. PAPP Júlia, *Cserey Farkas „Hazafi Óhajts”-a a Magyar Kurir 1882. évfolyamában*, Magyar Könyvszemle 115 (1999/1) 103–106.

Barabás Miklós: Döbrentei Gábor portréja.

Litográfia, papír. 1844

MNM TK Grafikai Gyűjtemény, ltsz.: 25

Anton Einsle: Döbrentei Gábor portréja.

Olaj, vászon. 1835

MNM TK Festménygyűjtemény, ltsz.: 103

a reformkor eszméinek terjesztőjévé. Az egyes kötetek példányszámainak emelkedése – az első kötet 380-as, majd a harmadik kötet 750 fős előfizetői tábora – mutatja, hogy ugyan mutatkozott igény egy ilyen jellegű folyóirat iránt, a Tudományos Gyűjtemény pesti megjelenésével azonban a két olvasótábor egybeolvadt. Az Erdélyi Múzeum utolsó, 10. kötete 1818 szeptemberében jelent meg. A lap megszűntekor, abban vállalt tevékenysége elismeréséért Döbrentei Gábort Hunyad vármegye főispánja táblabíróvá nevezte ki, barátja és pártfogója, Cserey Farkas pedig titokban – akkori szóhasználattal élve – érdempénzt veretett. Egy ezüst és 12 réz (mai meghatározás alapján bronz) emlékérmét készíttetett, és küldte meg díszcsomagolásban Döbrentének meglepetésül. A kormányzói engedély kijárása, a verető készíttetése és önmagában az ezüstérem értéke valóban nagylelkű adománynak számított. A készíttető kiléte nem maradhatott sokáig titokban, s a meghatott Döbrentei azzal próbálta meg viszonzni az elismerést, hogy az érem részletes leírását megküldte Kazinczynak, s Cserey mecénási méltatásával megjelentette a Hazai és Külföldi Tudósításokban.⁸

⁸ Hazai és Külföldi Tudósítások 1819., I. 217–218. CSETNEKI JELENİK Elek, *Érmészeti adalékok – Egy magyar emlékérem története*, Archeológiai Értesítő 1878/1. 31–32. Csetneki még úgy tudja, a méltatás nem jelent meg, s ez okozott törést a két nyelvész barátságában.

A tizenhárom ajándék érem közül az Evangélikus Országos Múzeum őrzi az egyetlen 5,8 cm átmérőjű 45,57 gramm súlyú ezüst érmét.⁹ Előlapján hosszú felirat olvasható: DÖBRENTEY GÁBORNAK / A HUNYADI MEGYE TÁBLA BIRÁJÁNAK / KI / A DICSŐ ARÁNYT JÓL BE FEJÉZET / NEVELÉS GONDJAI KÖZT / AZ / ERDÉLYI-MÚZEUM-KI-ADÁSÁVAL / ÉLESZTETTE A TUDOMÁNYOKAT / ÉBRESZTETTE A HAZAFI LELKET / TERJESZTETTE A JÓ ÉS SZÉP ÍZLÉST / A SZÍVEKBE OLTOTTA A HONNYI NYELV SZERETETÉT / E / KICSIBE AZT AMIT A NEMZET ÉREZ / NYUITJA / FÉMLŐ ÉRDEMÉNEK ÉS SZEMÉLJÉNEK / BARÁTJA / 1818. Az évszámot szalaggal átkötött babér és pálmáig, a győzelem és halhatatlanság szimbólumai keretezik. Hátlapján a földgömb egy szeletén Erdély térképe jelenik meg, felette drapériát kezében fogó szárnyas géniusz lebeg. Körirata: VIDÁMÍT ÉS ÉLESZT. Jobb oldalán a köríven szignált: C(arl) WURSCHBAUER F(ecit).

A 18–19. századi Habsburg fennhatóság erős befolyása az éremművészetben is megmutatkozott. Egyrészt azzal, hogy Bécsben képezték az éremművészeket, másrészt azzal, hogy az érmék kibocsátása a központi államhatalom engedélyéhez, kizárólag a pénzverdékhez kötődött. Gyulafehérváron 1794-től több, mint négy évtizeden át élt és dolgozott a grazi születésű Karl Wurschbauer vésnök.¹⁰ Érmein barokkos túlzások helyett már a klasszicista, letisztult, ünnepélyes formavilág jelenik meg. A polgárság igényeit kiszolgáló miscellán darabjain (keresztelési-, barátság- és szerelmi érméken) pedig a bécsi biedermeier közvetlenebb, olykor negédes hangja fedezhető fel. Wurschbauer érmei kiváló rajzkészségről, kompozíciós megoldásai azonban kevés önállóságról tanúskodnak. Cserey Farkas egyik leveléből tudjuk, hogy a Döbrentei-emlékérmén megjelenő Géniusz is egy ismert metszet, az Anton Doll által 1801-ben Bécsben kiadott *Iconologie für Dichter, Künstler und Kunstliebhaber* egyik illusztrációját követi.¹¹ A kézikönyv oldalként 3-3, összesen 225 metszetet és – a korábbi ikonológiai művek hagyományát követve – azok magyarázatát tartalmazza. A 39. metszet a nappalt egy földgömb felett lebegő, fiatal, üde férfialakként ábrázolja, egyetlen attribútuma a kezében kitárt drapéria, amellyel az éjszakát és a csillagokat eltakarja.¹² Wurschbauer a 19. század első felének meghatározó éremművésze, jelentősége nem újszerű művészi megoldások kitalálásában, hanem a bécsi ízlés erdélyi meghonosításában áll.

⁹ Az érem vizsgálatában köszönöm Pallag Márta művészettörténész, szakmuzeológus (MNM, Éremtár) és Horváth Szulamit Emma restaurátor (Pénzmúzeum) segítségét.

¹⁰ HUSZÁR Lajos, *Der Karlsburger Medailleur Karl Wurschbauer*, *Acta Historiae Artium*, 1966, 353–370.

¹¹ HUSZÁR, 1966, 361–362; Cserey Farkas levele Kazinczynak 1818. november 25.

¹² A Getty Research Institute tulajdonában lévő kézikönyv 1807-es kiadása letölthető innen: <https://archive.org/details/iconologiefurdicoostol/mode/2up> (Utolsó letöltés időpontja: 2022.05.15.)

A Döbrentei Gábornak készített érem az éledő nemzettudat egyik fontos művelődéstörténeti emléke, tetten érhetők rajta a reformkori eszmék, a polgárosodás és nemzetté válás megnyilvánulásai. Döbrentei törekvéseihez méltóan – szakítva a latin és német nyelv használatával – ez az egyike az első magyar feliratú érmeknek.¹³ A metszett előkép világosságot hozó nappal alakja pedig a tudást és lelket „vidámító és elesztő” géniusszá válik.

Az alkotás, ikonológiai programján túl, megrendelésének körülményei miatt szintén különleges helyet foglal el az érmék sorában. Emlékérmék veretése sokáig az uralkodói, illetve gazdag főúri vagy kereskedői réteg megrendelésére, jeles történelmi események, évfordulók megörökítéséhez kötődött. A Döbrentei emlékérem főúri megrendelésre készült ugyan, kivételes azonban, hogy Cserey Farkas titokban készítette, és meglepetésnek szánta barátjának önzetlen elismerése jeléül, emléket állítva ezzel Döbrentei Gábor közösségtemető munkájának, valamint az irodalomtudományok és a nyelvészet terén végzett tevékenységének.

Tiszteletünket és köszönetünket sokféle tárggyal fejezhetjük ki, ilyenkor elsősorban személyes és maradandó értéket törekszünk adni. Az eperjesi főgimnázium diákjai ugyanezen okból egyedi ötvöstárgyat, egy nevekkel ellátott ezüst pálmaágat adtak Gömör Jánosnak, a líceum egykori igazgatójának ajándékol.¹⁴ Székács József püspöki pártorbotot kapott a békéscsabai gyülekezettől 1868-ban tett látogatásakor.¹⁵ Zelenka Lajosnak a tiszai egyházkerület gyülekezetei egy fényképalbumot állítottak össze felügyelői szolgálatának 10. évfordulójára.¹⁶ Reméljük, hogy egy munkatársak és barátok által írt tanulmánykötet is lehet ilyen, elismerésünket és hálánkat kifejező, emlékeztető ajándék.

¹³ A legkorábbi ismert magyar feliratú érem az anyanyelv használatát szintén széles körben terjesztő reformációhoz, illetve szintén a gyulafehérvári pénzverdéhez kötődik. Az 1817-ben Wurschbauer által metszett magyar feliratú érme a reformáció 300. évfordulójára jelent meg.

¹⁴ EOM_V_1997.150.1.

¹⁵ EOM_V_1998.333.1.

¹⁶ EOM_T_2021.74.1

Róka Enikő

PECZ SAMU ÉS A FASORI EVANGÉLIKUS GIMNÁZIUM KÉTHAJÓS TEMPLOMA 1901–1905

Pecz Samu (1854–1922) pályája során a templomépítészetben, azon belül a protestáns templomok tervezésében volt a legsikeresebb, s a 19. század utolsó évtizedére ez utóbbi terület magyarországi szakértőjévé vált. Ahogyan Magyar Vilmos 1929-ben, Pecz Szilágyi Dezső téri emlékkútja avatása alkalmából írta: *„Pecz Samu igazi valójában: templomépítő. Ez az ő terrénuma. Speciálisan pedig protestáns templomtervező. Mint ilyen, Schulek mellett és Schulekkel együtt – úttörő.”*¹

Az 1880-as évektől a 20. század első évtizedéig nyolc megvalósult és négy tervben maradt szakrális épületéről tudunk: ebből csupán kettő katolikus templom és egy zsinagóga, a többi mind valamely protestáns felekezet számára készült. Templomterveiben a funkcióhoz alkalmazkodó téralakítás, a felekezeti liturgiának megfelelő alaprajzi elrendezés és a historizmus szemléletével összhangban az épület típusához illő megformálás kérdése foglalkoztatta. Templomai kivétel nélkül középkori stílusokat idéznek, többségében gótikus formavilágból merítenek, anyaghasználatukban leggyakoribb a téglák alkalmazása. Térképzéssel kapcsolatos elmélete jelentős hatást gyakorolt a 20. század református és evangélikus templomépítészetére egyaránt.²

Az új városligeti fasori evangélikus gimnázium és templom építésének kiindulópontja egy 1898-as gimnáziumi tanári kari értekezés volt, amelyen először merült fel, hogy a Deák téri és Sütő utcai épületek szűkössé váltak, ezért az egyháznak fontolóra kellene vennie egy új iskola létrehozását.³ Az 1900. decemberi egyházi képviselő-testületi ülésen eldöntötték, hogy az új főgimnázium számára telket keresnek,⁴ majd a testület 1901. február 25-i ülésén indítványozták, hogy az egyházi

¹ MAGYAR 1929, 269.

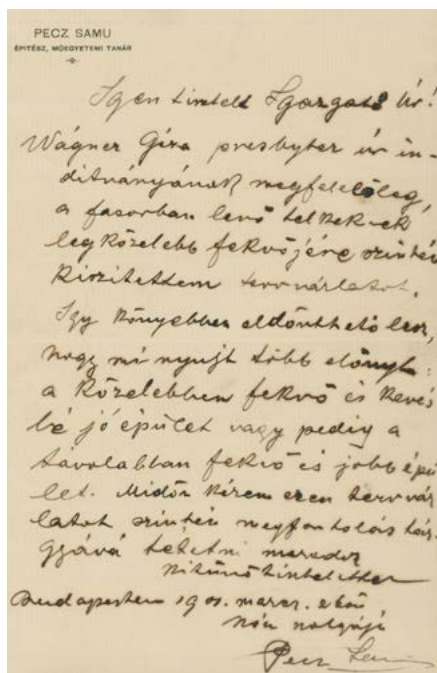
² BAKU 2015; KRÄHLING 2017; VUKOSZÁVLYEV 2016.

³ A jegyzőkönyv megtalálható: EOL *Budapesti ág. ev. hitv. új főgymnasiumi épület elhelyezésére vonatkozó tervvázlat*, Pecz Samu feliratú mappában. Az építéstörténet feldolgozása: SISA 1989.

⁴ GYÖRY 1935, 51.

közgyűlés támogassa az építkezés ügyét. A korábbi belvárosi koncepcióval szemben ekkor merült fel a Városligeti fasor lehetősége, mivel itt jóval olcsóbban lehetett megfelelő méretű telekhez jutni, ami az egyház korlátozott anyagi lehetőségei miatt nem volt elhanyagolható szempont.⁵ 1901. március 2-án Gobi Imre gimnáziumi igazgatónak címzett levele szerint Pecz Samu a belvárosi drágább és kisebb épület, vagy a távolabbi, de nagyobb és korszerűbb iskola dilemmájának feloldásához próbált építészként támpontokat nyújtani. Az evangélikus építész leveléhez a döntést megkönnyítendő néhány tervvázlatot is mellékelte.⁶ Ezek a tervek azonban még egyáltalán nem szerepelt templom, csupán a tanároktól begyűjtött helyiséglis-ták alapján igyekezett különböző alaprajzi elrendezésekre javaslatokat tenni. Mindezenre Pecz már 1901-ben „képben volt” evangélikus kapcsolatai révén, s az sem kizárt, hogy már ekkor is presbiterként működött.⁷

A gimnázium melletti templom építésére 1902-ben dr. Bókay Árpád presbiter tett javaslatot, s érveit – melyek szerint így az iskola vallásos jellege kellő hangsúlyt kap, valamint ezzel létrejöhet egy újabb evangélikus központ is – az egyház elfogadta.⁸ 1903 elejére megszerezték a Városligeti fasor és Bajza utca kereszteződésénél a két egymás melletti telket, s 1903. március 31-i lejáratí határidővel kiírták a pályázatot. A pályázatra összesen nyolc terv érkezett be, valamint Pecz Samu is benyújtotta dokumentációját, ám a pályázati eljárásn kívül kívánt maradni. A pályázati anyag fennmaradt az Evangélikus Országos Levéltárban. A bírálóbizottság, melynek soraiban Czigler Győző is helyet kapott, Schodits Lajos tervét emelte ki elsőként, második díjat Meinig Artúr neobarokk

Pecz Samu 1901. március 2-án Gobi Imre gimnáziumi igazgatónak címzett levele, EOL

⁵ HITTRICH 1923, 54; GÓBI 1906, 5.

⁶ Pecz Samu levele Gobi Imre főgimnáziumi igazgató számára 1901. március 2-án az EOL Budapesti ág. ev. hitv. új főgymnasiumi épület elhelyezésére vonatkozó tervvázlat, Pecz Samu feliratú mappában.

⁷ 1904-ben a Pesti Hírlap így ír – külön épületként kezelve a tornyot – a fasori tervek jövőbeli megvalósulásáról: a „három impozáns épületet Pecz Samu műegytemi tanár és presbiter tervezte”. Pesti Hírlap (1904. május 18.) 10; 1905-ben már biztosan presbiter volt. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (1905) 379.

⁸ HITTRICH 1923, 55.

terve, harmadikat a Schubert és Hübschl építészpáros neogótikus épületkoncepciója nyert.⁹ Schodits neogótikus rajzán a homlokzati kialakítás, a templom, a torony és az iskola bejáratának elhelyezése igen közel állnak Pecz végleges, kivitelezett terveihez.

Pecz 1903. március 30-i dátummal ellátott, s kérésének megfelelően el nem bírált mappája összesen kilenc rajzot tartalmaz. A fasori szárnyat a tervek tanúsága szerint egy cour d'honneur köré szervezte, középen az iskola bejáratával, s a templomot a főbejáratától balra helyezte el. A templom alaprajza itt még egyenes szentélyzáródású, két oldalán oszlopokon nyugvó karzatos szerkezetet mutat. Az oszlopok a hosszanti falakhoz közel helyezkednek el, csupán közlekedési folyosóként működnek, mert – ahogyan Pecz 1888-as *A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével* című tanulmányában írta – ha mellékhajók lennének, az oszlopok eltakarnák a rálátást a szószerkekre.¹⁰ A homlokzati és a távlati rajz szerinti egytornyos struktúra tömegében és részleteiben egyaránt megfelel a később kivitelezett verzióknak.¹¹

Pecz, aki a pályázati eredményektől függetlenül végül megkapta a megbízást, 1903 májusa és augusztusa között számos további változatot készített. A májusi tervek egy részén a cour d'honneur és a főbejárat központi tengelyben való elhelyezése megmaradt, ám a templom a Bajza utcai oldalra került. Nem kizárt, hogy Schodits Lajos győztes tervének pozitív elemeit kívánta az egyház átvenni, s ennek hatására helyezte Pecz a templomot a bejáratától jobbra eső sarokra.¹² A templom alapsémája nem változott, csak a nagy négyszögletes torony helyett merült fel egy kéttornyos megoldás lehetősége, de az alaprajz alapján sejtethetően alacsonyabb verzióval számoltak.¹³ Szintén májusi az az alaprajz, melyen a cour d'honneur eltűnt, és a bejárat is a bal oldali axisba került át.¹⁴ Az 1903. júniusi datálású tusrajzon pedig már lényegében a kivitelezett homlokzat látható, a nagy négyszögletes torony visszakerült a sarokra. Még ugyanebben a hónapban megszületett a döntés arról, hogy az építkezést Pecz Samu fogja irányítani.¹⁵

Az 1903 júliusára datált kiviteli terveken a templom már egyértelműen átalakult: az alaprajz kéthajóssá változott, a korábbi egyenes szentélyzáródást poligonális apszis váltotta fel.¹⁶ A kéthajós alaprajzot Pecz már az 1888-as tanulmányában is megfelelő

⁹ A tervek egy része fennmaradt az EOL tervtárában. A pályázati anyag megjelent: Magyar Pályázatok, 1903. május 1. I/5. sz.; A pályázat részletes elemzése: SISA 1989, 32–35.

¹⁰ PECZ 1888, 196.

¹¹ EOL Ágostai hitv. evang. főgimnázium és templom épületének pályaterve. 1903. március 30. Pecz Samu műépítész; MNL-OL T 6 No. 3/ 15–16.

¹² SISA 1989, 37.

¹³ MNL-OL T 6 No 3/ 2–3, 9.

¹⁴ MNL-OL T 6 No 3/ 12.

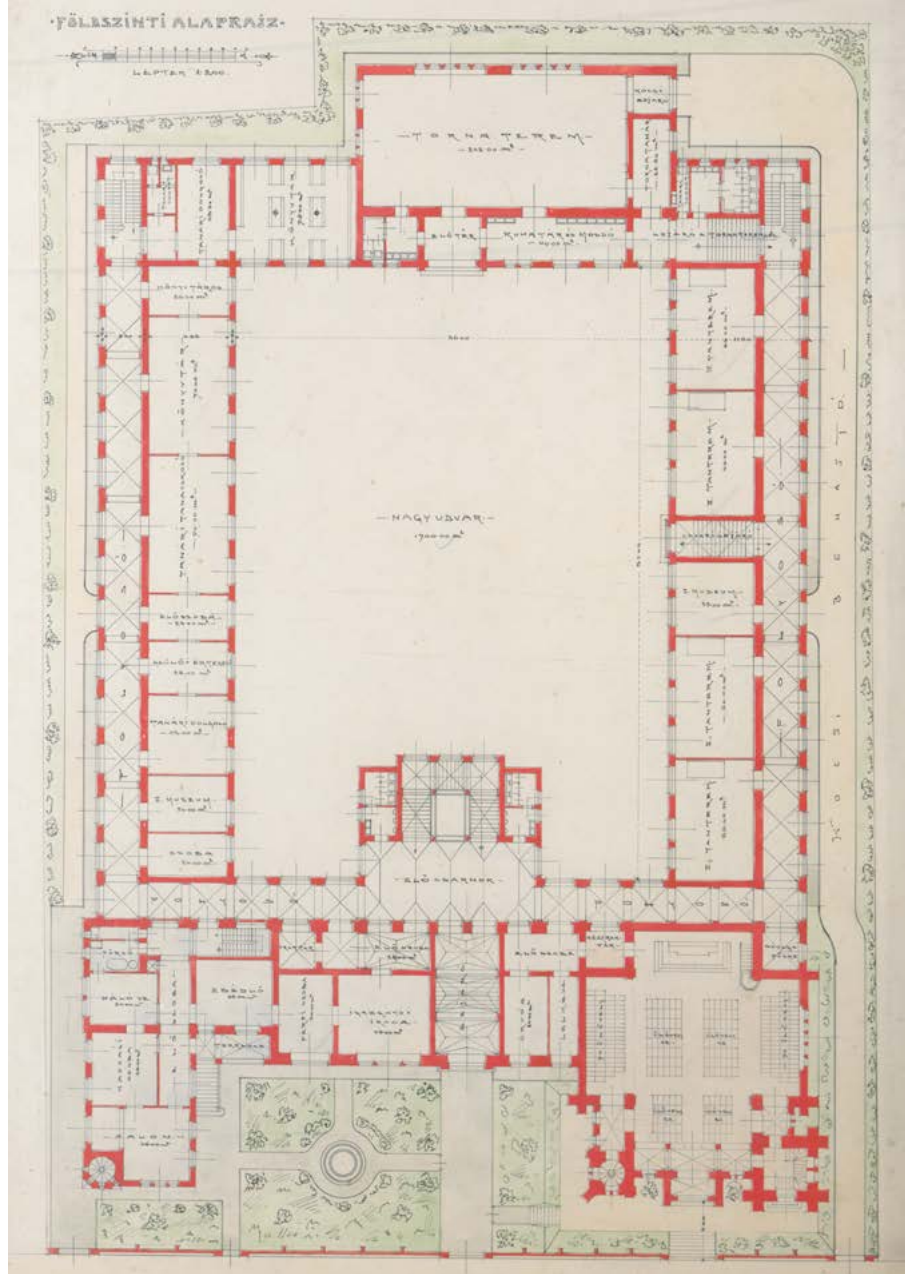
¹⁵ MNL-OL T 6 No 3/ 30.

¹⁶ EOL A pesti ágost. hitv. evang. egyház gyülekezet gymnásiuma és temploma (Épült 1903/4 évben) Budapest VII. Városligeti fasor 19. 21 és 23 sz. a. Tanári kar tulajdona feliratú mappa.

Schodits Lajos pályaterve, 1903, homlokzat és metszet, EOL

A PESTI AG-H-EVANG-EGYHÁZKÖZSÉG ÁLTAL ÉPÍTENDŐ
 TEMPLOM ÉS GYMNÁZIUM PÁLYATERVE.

Schodits Lajos pályaterve, 1903, alaprajz, EOL

megoldásnak tartotta evangélikus templom számára, mert így az nagyobb befogadóképességű lehet, ezért írásához egy ilyen, kéthajós alaprajzot is mellékel. Ha a szószéket a karzattal szemben lévő oldalra helyezik, akkor akár szélesebb mellékhajót és felette mélyebb karzatot is lehet tervezni, ahonnan szintén jól látható a szertartás.¹⁷ Úgy tűnik, az építésznek sikerült meggyőznie az egyházi megrendelőt e Magyarországon szokatlan, de Németországban a 19. század nyolcvanas éveitől igen elterjedt alaprajz alkalmazásáról. Pecz 1888-as cikkének megírásakor Karl Emil Jähn 1882-ben kiadott evangélikus templomépítészeti kézikönyvéből meríthetett.¹⁸ Egy évvel később, 1889-ben jelent meg Ludwig Klasen *Gebäude für kirchliche Zwecke* című kötete, melyben szerepelt Aage B. G. von Kauffmann 1880-ban Holzhausen bei Kirchhainban megépített kéthajós temploma. A típus népszerűségét mutatja, hogy 1889 végén a *Deutsche Bauzeitung* a dortmundi evangélikus templom pályázatának apropóján jelentetett meg egy cikket, melyben a szerző hosszan érvelt a kéthajós elrendezés mellett. Illusztrációként a lap közreadta a sziléziai Laurahüttébe (ma Siemianowice Śląskie, Lengyelország) tervezett lutheránus templom kéthajós alaprajzát, s annak építészére, Wilhelm Rheniusra hivatkozva utalt az elrendezés további előnyeire: adott rendelkezésre álló helyen így lehet a legtágasabb templomot építeni.¹⁹ A századfordulón Pecz már több jelentős német példára is támaszkodhatott. Nyilván jól ismerte a neves berlini építész, Johannes Otzen munkáit, így a berlini St. Georgenkirche tervét (1892–1898),²⁰ az 1890 és 1894 között épült kéthajós apoldai Lutherkirchét, vagy az 1899–1902-ben elkészült elbingi Szent Anna templomot, ez utóbbiak az *Academy Architecture* folyóirat 1895-ös és 1900-as számaiban megjelentek.²¹ Az elbingi példa időben és tagolásban is a legközelebbi analógia: a torony pozicionálása, a mellékhajó elhelyezése, valamint a karzatokat megvilágító ablakok hangsúlyos oldalhomlokzati elemekké formálása mind megjelennek leegyszerűsítve a fasori templomon is.

A fent említett példáktól és Pecz saját korábbi publikációjának kéthajós tervétől eltérően a fasori templom viszonylag kis mérete miatt – a hajó csupán két boltszakaszos – nem két, hanem csak egyetlen oszlop tartja a karzatot, így a láthatóság elvárásának még jobban meg tud felelni. A főbejárat felőli oldalon helyezkedik el az orgonakarzat. A főhajó arányainak kialakításánál a párizsi Sainte-Chapelle volt Pecz mintája, a keskeny hajó és a nagy belmagasság együttesen légiességet kölcsönöz a térnek, a karcsú pillérkötegek felfelé vezetnek a tekintetet.²² A boltozatok – a hajóban egyszerű gótikus

¹⁷ PECZ 1888, 196–197; „A szószék elhelyezése a mellékhajóval szemben úgy tervezetett, hogy a szónokló elkész a templom minden részéből látható legyen.” PECZ 1906, 233.

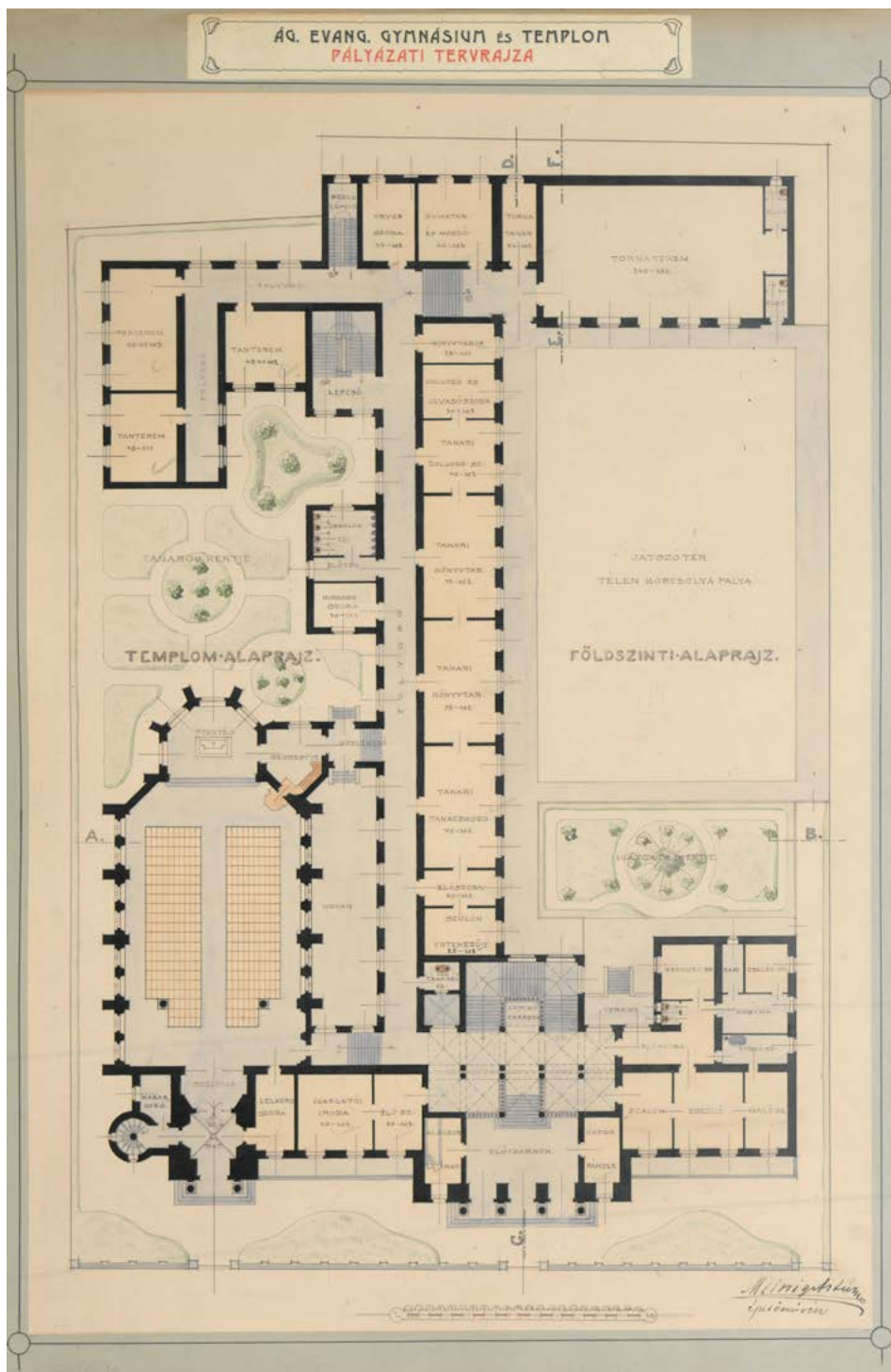
¹⁸ Krähling János publikálta, lásd: KRÄHLING 2017, 26; KRÄHLING 2022, 208.

¹⁹ *Deutsche Bauzeitung* 23 (1889. december 21.) 615–616.

²⁰ GÁLOS 2015, 49–50.

²¹ *Academy Architecture* (1895. május 1.), 106, 149, (1900) 142, 146.

²² GYÖRY 1935, 56.

Meinig Artúr pályaterve, 1903, alaprajz, EOL

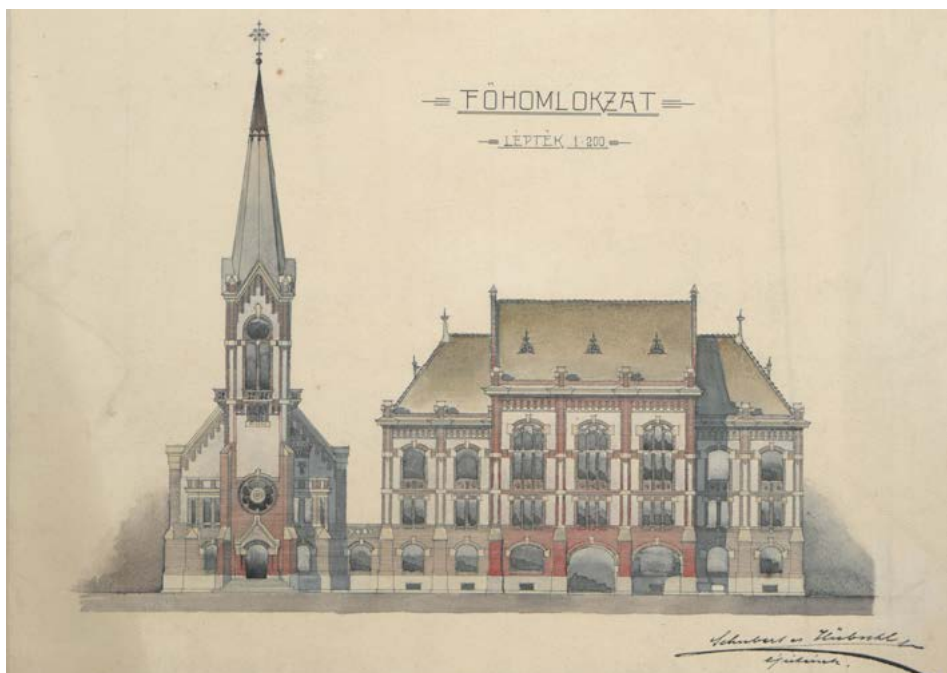

Meinig Artúr pályaterve, 1903, homlokzat, EOL

keresztboltozat, a szentélyben sugaras boltozat –, az orgonakarzat feletti rózsablak és a részletformák is, beleértve a növényi ornamentikával díszített oszlopfőket, mind a francia gótika formavilágát idézik. A főbejáráshoz kívülről lépcsősor vezet fel, a kaput téglából épített gótikus béllet övezi. Az előreugró csúcsíves portált vimperga emeli ki. A főhomlokzatot támpillérek keretezik, felül keskeny csúcsíves ablakokkal tagolt oromfal zárja. A város felől érkezőket a jó érzékel a teleknek erre a sarkára áthelyezett, egyszerű gótizáló elemekkel díszített torony és nagy hármass osztatú ablakokkal tagolt oldalhomlokzat fogadja. A vörös idomtégglából formált támpillérek, párkányok, ablakkeretek elegánsan tagolják a felületet. Az egytornyos főhomlokzat és az oldalhomlokzat kialakítása, arányai is a Johannes Otzen által tervezett apoldai templommal rokoníthatóak.

A fővárosi tanács 1903. augusztus 27-én jóváhagyta a kiviteli terveket, az építkezés ez év szeptemberében megkezdődött, december 5-én pedig már megtartották az épület bokrétaünnepét.²³ Pecz 1904 novemberében nyújtotta be a berendezés terveit, s a kivitelezést is nyomon követte. A neogótikus mérműves kő oltárépítményt Langer Ignác készítette, a benne elhelyezett, napkeleti bölcsek hódolatát ábrázoló oltárképet Benczúr Gyula festette, de ez csak jóval később, 1913 decemberében került a helyére.

²³ Pesti Hírlap, 1903. december 5., 11.

Schubert és Hübschl pályaterve, főhomlokzat, 1903, EOL

Az üvegablakokat Róth Miksa kivitelezte, s a főkapu timpanonjának mozaikja is az ő munkája, az „Engedjétek hozzám a gyermekeket” iskolatemplomhoz illő jelenetét ábrázolja.²⁴ Közreműködött még Schubert és Hikisch mint építési vállalkozó, Kauser József és Társa mint kőfaragó, Steinhäusl és Hölber szobafestők és Kovács Zsigmond bútorasztalos. A gimnázium készült el előbb, azt már az 1904/1905-ös tanévben használták, a 440 ülő- és még egyszer annyi állóhellyel rendelkező templomot azonban csak a berendezés elkészültét követően, 1905. október 8-án avatták fel. A kert kialakítását Pecz Samu fivére, Ármin ingyen végezte. Pecz a templom elkészültét követően munkáját szokás szerint publikálta az *Építő Iparban*, ahol külön megemlékezett asszisztenseiről: Lipták Pálról, Rerrich Béláról és ifj. Nagy Károly műegyetemi adjunktusról.²⁵

Az épület fogadtatása pozitív volt. Győry Aranka három évtizeddel később kiadott könyvében találóan fogalmazta meg értékeit. „A farsori evangélikus templom esetében az építész szerencsésen hangolta össze a stílus és a protestáns nézőpont követelményeit. A fővárosi evangélikus egyháznak kétségtelenül legfényesebb istenháza, de nem hangos, – finom, bensőséges alkotása a neogótikának.”²⁶

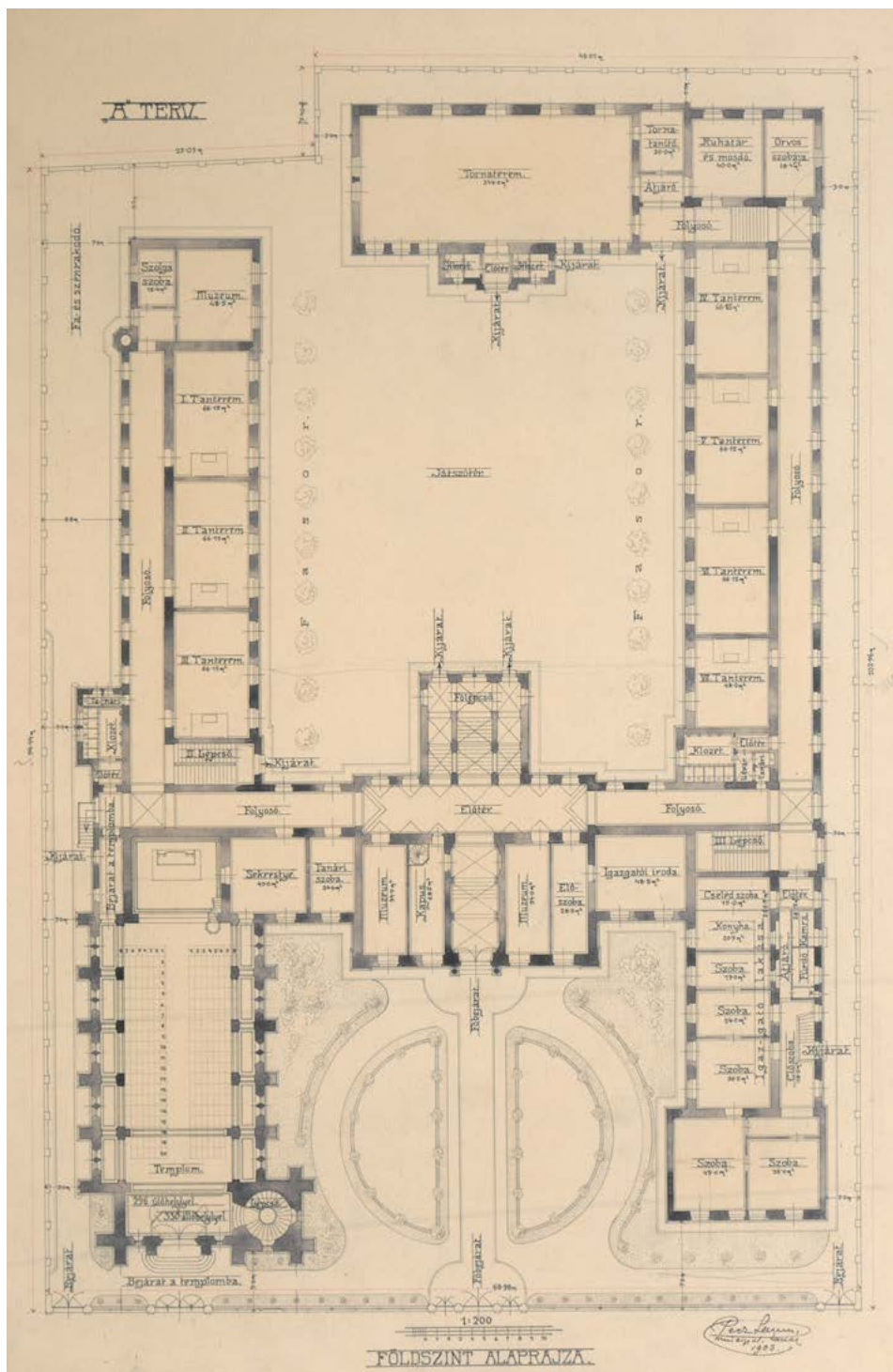
²⁴ GÁLOS 2015.

²⁵ SISA 1989, 37–38; A közreműködők teljes listája: PECZ 1906, 235.

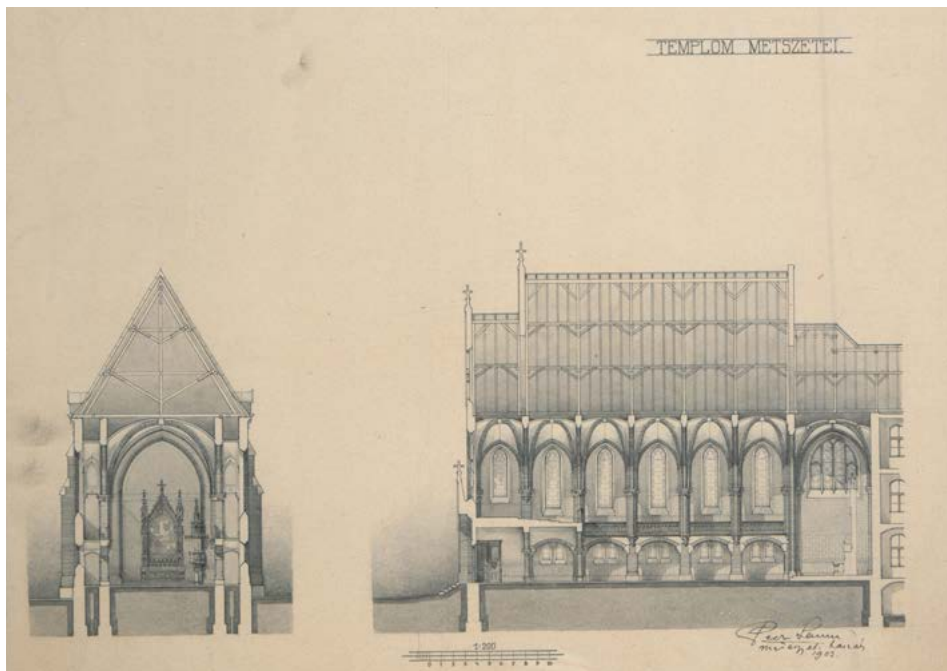
²⁶ GYŐRY 1935, 61.

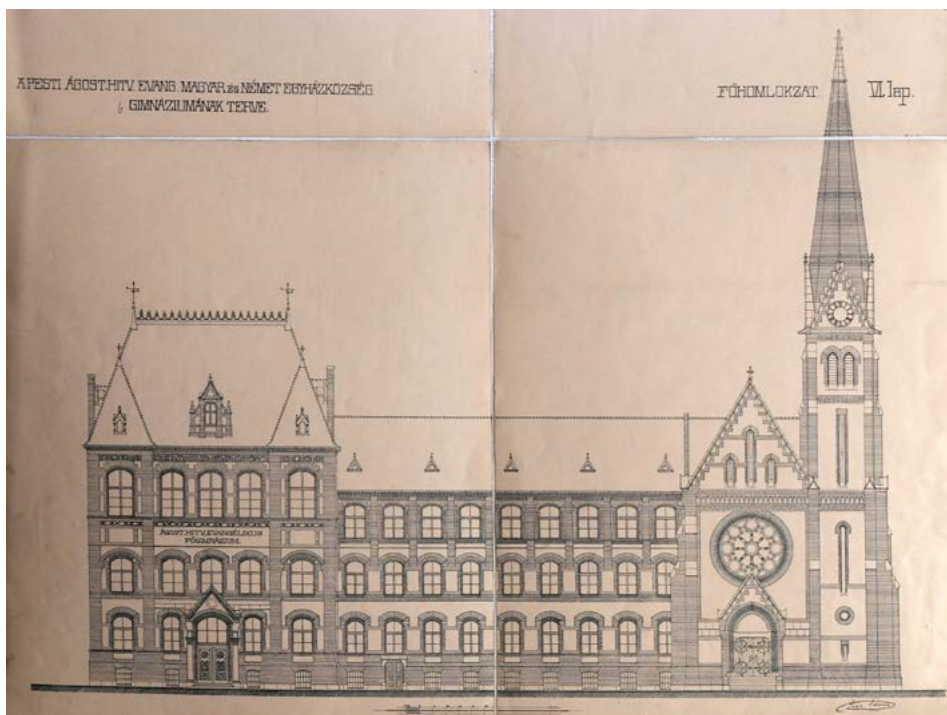
Pecz Samu pályaterve, 1903, homlokzat, EOL

Pecz Samu pályaterve, 1903, alaprajz, EOL

Pecz Samu pályaterve, 1903, metszet, EOL

Pecz Samu kiviteli terve, 1903. július, főhomlokzat, EOL

IRODALOM

- BAKU Eszter, *A 20. század első felének centrális templomai. Pecz Samu templomépítészeti elveinek hatása a két világháború közötti protestáns templomépítészetben*, Credo, 21(2015) 2. sz. 27–37.
- GÁLOS Miklós szerk., *Uram, a Te szemeid e házra nézzenek. 100 éves a Budapest Fasori Evangélikus Templom*, Budapest, Budapest-Fasori Egyházközség Presbitériuma, 2005.
- GÁLOS Miklós, *Egy eltévedt angyal. A fasori evangélikus templom oltára*, Credo, 21(2015) 1. sz. 43–60.
- GYÖRY Aranka, *Evangélikus templomművészet Budapesten*, (Evangélikus monográfiák 108.) Budapest, Budapesti evangélikus egyházak, 1935. 51–61.
- HITTRICH Ödön, *A Budapesti Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgimnázium első száz esztendejének története*, Budapest, 1923.
- KRÄHLING János, *Pecz elmélete és a templomépítés gyakorlata. Utóhatása a magyarországi evangélikus templomépítészetében*, Architectura Hungariae, 16(2017) 1. sz. 21–31.
- KRÄHLING JÁNOS, *Az eisenachi regulatívától a wiesbadeni programig. A hazai protestáns templomépítészeti útjai a 19. század második felében = A haza építőkövei. Tanulmányok a 19. századi építészet köréből* Sisa József tiszteletére, szerk. Farbak Péter–Farbakyné Deklava Lilla) Budapest, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Intézet, 2022, 203–212.
- MAGYAR Vilmos, *Pecz Samu emlékezete, Döbrentei-téri Emlékkútja avatása alkalmából*, Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, 63(1929) 43–44. sz. 269–270.
- PECZ Samu, *A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével*, Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, 22(1888) 5. sz. 193–205, VIII–XI. tábla, 6. sz. 241–251.
- PECZ Samu, *A budapesti evangélikus új főgymnasium és templom*, Építő Ipar, 30(1906) 21. sz. 201–202, 22. sz. 213, 23. sz. 217–219, 24. sz. 225–226, 25. sz. 233–235, 26. sz. 243–244.
- SISA József, *A fasori gimnázium tervezésének és építésének története*, Diakonia, 11(1989) 2. sz. 32–41.
- VUKOSZÁVLYEV Zorán, *A 20. század hazai református templomépítészetének tendenciái. Egy tipológiai rendszer alapvetései*, Architectura Hungariae, 15(2016) 3. sz. 157–170.

Az EOL Tervtárának dokumentumait Kohári Csaba fotózta.

„...MIKOR A PANGÓ KÖZÉLET / UJJÁ TULAJDONKÉPP E FOGHÁZBAN ÉLED”

Győry Loránd elbeszélő költeménye a tanácsköztársaság túszaírói

Talán a tisztelet-kötet műfaja megengedi, hogy a témaválasztást a megszokottnál személyesebben indokoljam meg. 1995-ben kezdtem el dolgozni az Evangélikus Országos Levéltárban. Első munkám Győry Loránd (akkor még úgy tudtuk, hogy Győry Vilmos) hagyatékának rendezése volt. Ebben a hagyatékban találtam meg azt a 47 oldalas elbeszélő költeményt – vígeposzt, amelynek közlésére az alábbiakban vállalkozom. A régi irodalmat kutató által tanulmányozott szövegek nem mindig az esztétikai értéküknél fogva jelentősek, hanem azért, mert elárulnak valamit a közösségről, amelyről és amelynek szóltak. Győry Loránd költeménye sem ér fel a nagy elődök (leginkább Arany János: Nagyidai cigányok eposz-paródiája állhatott hozzá legközelebb) munkáihoz, amit előszavában a szerző töredelmesen meg is vallott. Azonban az 1919-ben túsul ejtett, és a Gyűjtőfogházban összegyűlt elit életkörülményeit, viselkedését első kézből ismerhetjük meg – természetesen Győry sajátos látásmódján, visszafogott, sohasem harsány humorán keresztül.

GYÖRY LORÁND

Győry Loránd neves lelkész-famíliából származott. Anyai nagyapja Székács József (1809–1876) pesti magyar lelkész, bányakerületi szuperintendens, az „ország papja” volt. Édesapja, Győry Vilmos (1838–1885) apósa szülővárosában, Orosházán kezdte szolgálatát, itt született Győry Loránd is. Győry Vilmost 1876-ban Székács József utódjává választotta a Pesti Egyház. Székács és Győry Vilmos is az MTA tagjai voltak – azonban Székácsnak inkább a közéleti, Győry Vilmosnak pedig az irodalmi jelentősége a nagyobb. Utóbbi költeményei, gyerekkönyvei és népszínművei a maguk korában nagyon népszerűek voltak, az idő próbáját azonban nem állták meg.

Ma is fontosak műfordításai: a görög, latin, német, francia, angol és svéd nyelv mellett spanyolul is megtanult. Shakespeare valamennyi művét lefordította, illetve ő ültette át magyar nyelvre Cervantes Don Quijote-jét, amely a modern kori kiadásoknak is alapszövege.

Győry Loránd nem lett lelkész, de Székács közéleti-politikai aktivitását, és apja irodalmi ambícióit is megörökölte. 1871. április 11-én született, Budapesten érettségizett és hivatalnoki pályára lépett. Néhány hónapig a Központi Statisztikai Hivatalban dolgozott, majd 1891. október 19-én elkezdte karrierjét a Földművelésügyi Minisztériumban, ahol 1919-ig a teljes közigazgatási ranglétrát végigjárta. 1894-ben tette le az államtudományi államvizsgát. Karrierje kiemelkedő időszaka volt, amikor 1900 és 1906 között

a minisztérium elnöki osztályán Darányi Ignác közvetlen és bizalmas munkatársa volt. 1907–1914-ig a közgazdasági osztály vezetőjeként a minisztérium vámügyi szerződéséiért volt felelős, igen sok külföldi tárgyaláson vett részt. Munkájával a magyar kormány mellett a külföldi partnerek is elégedettek voltak: A Ferenc József-rend mellett német, orosz, japán, román és szerb kitüntetések is kapott.¹ A háború alatt felmentést kapott a katonai szolgálat alól, a minisztérium állományában dolgozott, de Hazai Samu hadügy-miniszter is komoly befolyással volt munkájára.² A háború alatt legfontosabb munkája a minisztérium élelmezési központjának megalakítása volt, amely az állami alkalmazottak segélyezését végezte a hátszág egyre súlyosbodó viszonyai között. Civil munkáját hadi kitüntetésekkel (Vaskorona-renddel és polgári hadiérdemkereszttel) ismerték el. 1914-től már helyettes államtitkári rangban vezette a minisztérium elnöki osztályát.³

1919. április 24-én tartóztatták le, és vitték el politikai túszként a Markó utcába, később a Gyűjtőfogházba, ahonnan hat héttel később, június elején szabadult.⁴ Pár hónappal később érkezett el karrierje csúcsára: 1919. augusztus 7–15-ig a Friedrich István

Győry Loránd portréja
A Darabanth Aukciósház jóvoltából

¹ Nn: Győry Loránd [nekrológ], Köztelek, 36. évf. 62–63. sz. 1926. augusztus 8. 1063.

² Nn: Meghalt Győry Loránd, Ujság, 2. évf. 172. sz. 1926. augusztus 1. 13.

³ Köztelek nekrológ 1926, 1063.

⁴ Ujság, 1926.

vezette ideiglenes hivatalnokkormányban vezette a földművelésügyi tárcát. Amikor József főherceg kormányzónak az antant nyomására le kellett mondania hivataláról, Győry nem vállalta tovább a megbízást.⁵ Egyhetes minisztersége alatt Győry Loránd kezdte el az 1918 utáni földosztások és birtokállamosítások után a földmagántulajdon helyreállítását.⁶ Miniszteri megbízatásának lejárta után Győry Loránd már nem tért vissza a hivatalnoki-politikai pályára, azonban szakmai civil szervezeteknek aktív tagja maradt. Legfontosabb ilyen tisztségét halála előtt fél évvel kapta meg, amikor megválasztották a Magyar Gazdaszövetség ügyvezető alelnökének.⁷

Már hivatali ideje alatt, különösen pedig utána aktívan részt vett egyháza életében is. Egyházigazgatási hivatalt nem vállalt, mindvégig csupán presbitere volt a pesti egyháznak. Aktivitását az egyházi egyesületekben fejtette ki. A bányakerület gyámintézet, illetve Luther Szövetség elnöke volt, a leginkább azonban a budapesti protestáns árvaház felvirágoztatásáért tevékenykedett. Szociális, de egyházon kívüli tevékenysége volt az V. Kerületi Népház vezetése élete utolsó éveiben.

Szaktanulmányok írása (köztük a Révai lexikon szócikkei) és szakfolyóiratok szerkesztése mellett szépirodalmi munkái is megjelentek. Az 1890-es években a Borsszem Jankó rendszeres külső munkatársa volt⁸ (amit akár most közölt költeménye előzményének is tekinthetünk). Fordított és írt gyermek- és ifjúsági irodalmat, erkölcsnevelő mesekönyvtől, Hauff meséken, indián-regényen át a Tamás bátyja kunyhója ifjúság számára átdolgozott kiadásáig. 1914-ben „A háború könnye, mosolya és szívérványa” címmel jelent meg két kis füzet.⁹ Legsajátságosabb alkotása az az előadás volt, amelyet a magyar életrajzi lexikon tévesen színdarabként tüntet fel.¹⁰ Az Uránia Színházban bemutatott Anyaföld című, szórakoztató ismeretterjesztő előadás valójában egy „multimédiás” produkció volt, ahol a szerző felolvasását képek és mozgóképek vetítése tette elevenné. A „darab” a mezőgazdaság történetével, jelenével, jövőbeni lehetőségeivel, „erdő-mező világával” (ma talán biodiverzitásnak mondanánk), a mezőgazdasági munkások szociális intézményeivel ismertette meg a fővárosi közönséget 1913-ban.¹¹ Az előadás Kolozsváron is nagy sikerrel vendégszerepelt.¹²

⁵ BÖLÖNYI József, *Magyarország kormányai, 1848–1987*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978, 105, 237.

⁶ SZÉKELY Domokos, *Földmérés és térképészet 100 éve, a Tanácsköztársaság idejében*, Geodézia és Kartográfia, 71. évf. 1–6. sz. 2019. 31.

⁷ Köztelek nekrológ 1926, 1064.

⁸ KOZÁK Péter: Győry Loránd, nevpont.hu, 2013. <https://www.nevpont.hu/palyakep/gyory-lorand-d6d23> (Utolsó letöltés: 2022. május 17.)

⁹ GULYÁS Pál, *Magyar írók élete és munkái*, Új sorozat XI, Budapest, Argumentum, 1992, 898–899.

¹⁰ KENYERES Ágnes szerk., *Magyar Életrajzi Lexikon*, I, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967, 646.

¹¹ Nn: *Az Anyaföld – Az Uránia Színház bemutatója*, Budapesti Hírlap 33. évf. 46. sz. 1913. február 22. 14.

¹² Színház, Zene rovat, *Az Ujság*, 11. évf. 213. sz. 1913. szeptember 7. 17.

Győry Loránd személyiségét a róla szóló nekrológok feltűnő hasonlósággal jellemezték. Szorgalmát első helyen említették. Karrierje mellett erről a szorgalomról tanúskodik az EOL-ban őrzött hagyatéka is, amelyből 12 dobozt tölt meg 1902–1925-ig vezetett naplója. Győry Loránd személyiségének másik vonása a szerény, szelíd kedvesség volt a róla emlékezők szerint. Az alábbiakban közölt költeményén is tetten érhető ez a kedves, derűs és szelíd attitűd. E tulajdonságaiban éppúgy édesapjára ütött,¹³ mint ahogy halála körülményeiben is. Mindketten korán és váratlanul hunytak el: Győry Vilmos 47, Győry Loránd 55 évesen. Loránd halála valódi családi tragédia volt: Angliába készült, hogy meglátogassa ott élő, megbetegedett húgát (az egyébként szintén jeles fordító, író) Győry Ilonát. Az úti készülődés közben érte a hír testvére haláláról – a gyász hír Győry Lorándot is ágynak döntötte, szívproblémák által kiváltott veseelégtelenség következtében három nap múlva, 1926. július 30-án elhunyt. A gyász legfájdalmasabban 83 éves édesanyját, Székács Etelkát érte, akivel fia közös háztartásban élt.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG TÚSZAI GYŐRY KÖLTEMÉNYÉBEN

A túszzsedést, mint hadműveleti eszközt, nem a magyar tanácsköztársaság, de még csak nem is a 20. század találta ki: az ókortól a koraújkorig ismerünk olyan eseteket, amikor a leigázott ellenség soraiból túszoikat szedtek a hódítók nyugalmának és uralmának biztosítása végett. A háború tömegesedésével a túszzsedés is tömegessé vált az első világháborúban, amellyel szinte valamennyi hadviselő fél élt. Az orosz forradalomban győztes, hosszú polgárháborút vívó bolsevikok a legitim forradalmi erőszak jogos eszközének tartották a túszzsedést. Dzerzsinszkij, az első szovjet állami titkosszolgálat, a Cseka vezetője 1918. december 17-én igen széleskörűen határozta meg azokat a társadalmi csoportokat, ahonnan túszoikat kell szedni: polgári lakosság, korábbi földbirtokosok, gyárosok, kereskedők, iparosok, bankárok, nagy ingatlan tulajdonosok, korábbi katonatisztek.¹⁴ A tanácsköztársaság gyakorlatában ez kiegészült a korábbi politikusokkal: képviselőkkel, államtitkárokkal, miniszterekkel, miniszterelnökökkel, politikai-társadalmi egyesületek vezetőivel.

Az 1918-as népköztársaság ugyan még nem gyűjtött túszoikat, de törvényei (időnként akár utólagosan alkalmazva) lehetővé tették, hogy a régi eliteknek a rendszerre

¹³ MIKSZÁTH Kálmán, *Győry Vilmos meghalt*. Mikszáth összes műve, 70. kötet. Cikkek, tárcák, 1885.

¹⁴ BÖDÖK Gergely, *Kegyelmes urak a Gyűjtőfogházban. A vörös terror fővárosi túsza*, Múltunk, 2014/4. 151–158.

veszélyes tagjait őrizetbe vegyék, internálják. Így került őrizetbe 1919. február 26-án gr. Mikes János¹⁵ szombathelyi püspök, és rendőri megfigyelés alá Wekerle Sándor¹⁶ volt miniszterelnök államtitkárával Pallavicini Györggyel együtt, valamint Szurmay Sándor¹⁷ honvédelmi, illetve Sztérényi József¹⁸ kereskedelemügyi miniszter. Ők később valamennyien túszzakká váltak a tanácsköztársaság alatt. Győry Loránd Pallavicini kivételével valamennyiükkel találkozott a gyűjtőfogházban.

A túszszedés politikai programmá és rendszeres gyakorlattá 1919 április végétől vált. A román támadás nyomán elbizonytalanodott politikai hatalom az erőszak és megfélemlítés fokozásával akarta megszilárdítani hatalmát. A kormány (Forradalmi Kormányzótanács) politikai bizottsága már április 17-én foglalkozott a letartóztatások szabályozásával, döntést április 19-én hoztak. A Budapesti Munkástanácsok ülésén ugyanaznap határoztak a túsok gyűjtéséről. Hogy az ötlet kitől származott, azt később nem sikerült kideríteni. A végrehajtást nagyszabású razzia keretében április 20–21-e éjjelére, a húsvétvasárnapról húsvéthétfőre virradó éjszakára időzítették. Az akció kicsit kisebb intenzitással jó egy hétig tartott – Győry Loránd letartóztatására április 24-én került sor. A kiterjedt letartóztatásokhoz nem voltak elegendő a tanácsköztársaság karhatalmi alakulatai – az ún. „Lenin-fiúk” –, abban valamennyi fegyveres testület (vörös őrség, vörös hadsereg, tengerészek) kisebb-nagyobb mértékben részt vett. Az őrizetbevétel brutalitása is attól függött, hogy éppen kiért ki ment, illetve milyen magatartást tanúsított a kiszemelt áldozat. Viszonylag kevés fizikai atrocitásról maradt feljegyzés¹⁹ – ennek fényében Győry Loránd a szerencsétlenebb áldozatok közé tarthatott. Édesanyja azt mondta a fia halála után őt felkereső riporternek, hogy Győryt puskatussal fejbe verték, amikor letartóztatták.²⁰ Győry Loránd erről költeményében nem írt.

Győry Loránd leírása a gyűjtőfogház foglyainak mindennapjairól legnagyobbreszt megegyezik a tanácsköztársaság bukása után szép számban megjelenő visszaemlékezésekkel.²¹ Többen beszámoltak László Jenő fővádbiztos lelki terrorjáról, embertelen

¹⁵ Lásd a 196. lábjegyzetet.

¹⁶ Lásd a 181. lábjegyzetet.

¹⁷ Lásd a 184. lábjegyzetet.

¹⁸ Lásd a 183. lábjegyzetet.

¹⁹ BÖDÖK 2014, 159–165.

²⁰ Ujság, 1926.

²¹ BÖDÖK Gergely 2014-ben megjelent tanulmánya a következő korabeli munkákra hivatkozott: Dr. Somogyi Zoltán, *A rémuralom napjaiból. Túsok és egyéb történetek*, Budapest, Pátria 1922; Molnár Félix szerk. *Rabságom Története. Emlékalbum: a 133 napos Kommun túsainak arcképcsarnoka és élményei*, Budapest, Mindel Albin Műkönyvkötészete 1921; Fényes László, *A túsok napjaiból – Följegyzések*. Fényes László hetilapja I. évf. 1. sz. 1919; Nyáry László [Juhos János], *Kegyelmes urak között a Gyűjtőfogházban*, Budapest, Turul Kiadóvállalat 1936; [Rákosi Jenő], *De profundis*, Budapesti Hírlap, 1924. augusztus 1. 1.

szigorúságáról a túsokkal szemben. Ennek ellenpontjaként Biró Lajos, a fogház igazgatójának emberségéről szinte minden megnyilatkozó fogoly megemlékezett. Győry Loránd írásában nóvum, hogy az ő nevéhez kötötte, hogy a foglyok megválaszthatták cellatársaikat. A pár hét után már beszélgetéssel telő séták, a cellák közti nappali szabad vizitálás, a vízfordás meghatározó napi rutinja, a cellabizalmik rendszere is visszaköszönt számos visszaemlékezésben. Érdekes Győry leírása a bizalmikról – sokszori elolvasás után is nehéz eldönteni, hogy a bizalmi-rendszerről szóló hosszas okfejtésének alapvetően negatív kicsengése mennyire vehető komolyan. A többi visszaemlékezés inkább pozitívként értékelte, hogy a fogház vezetősége és a túsok között a bizalmik révén rendszeres, és az utóbbiakra nézve előnyös kommunikáció alakult ki. Ennek a rendszernek volt köszönhető többek között az is, hogy rendszeressé válhatott a külső élelmiszer-csomagok fogadása – míg mások a megszépítő messzeség távlatából, Győry a valós idejű tapasztalataiból írta le, hogy kint maradt ismerőseikhez képest mennyire változatosan és bőségesen táplálkozhattak az otthoni adományokból.

A szöveg elemzése alapján szinte teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy a Győry Lorándnak az EOL-ban őrzött kézirata a fogság alatt, papírfecnikre írt piszkozat letisztázott példánya. Azaz a többi ismert forrással ellentétben nem visszaemlékezést, hanem eredeti „verses naplót” tartunk a kezünkben. Három alkalommal pontos dátumot is megjelöl arra, hogy mikor írta a szöveget.²² Az is kiderül, hogy Habsburg Ferenc József főherceg további sorsáról nem volt tudomása, amikor a róla szóló szöveget írta. Az is az eredetiség mellett szól, hogy a kézirat befejezetlen maradt, nem értesülünk belőle Győry szabadulásáról.

Győry költeményében az enumeráció (seregszámlálás) a leggyakrabban előforduló klasszikus eposzi elem. Művének három pontján is alkalmazta ezt az eszközt: az egyes felsorolásokba néhányan többször is bekerültek, illetve az enumerációkon kívül is fel-felbukkant egy-egy újabb tús-társ neve a költeményben. Győry Loránddal együtt (aki többször is felbukkant az enumerációk során) összesen kilencvenegy tús nevét ismerjük meg a műből. Az enumeráció iránti vonzódás nem annyira irodalmi, mint inkább dokumentációs igényű Győry részéről. A sok „névsorolvasás” azt a célt is szolgálhatta, hogy rabtársainak felolvasva érdekesebb, szórakoztatóbb, személyesebb legyen a költemény. Győry fogházbeli satirikus írói működéséről később tús-társai is megemlékeztek.²³

²² Letartóztatása időpontja (április 24.), V. rész 2. sor: „Ki írja s társai már 8 napja ülnek” (május 2.) és saját lábjegyzetként József Ferenc főherceg távozásának dátuma (május 13.).

²³ BÖDÖK 2014, 176.

Bár a sok név jócskán leterheli a szöveget, még így is csak a túsok egy töredékével ismerkedhetünk meg. Az a hat hét, amelyet Győry fogáságban töltött, reálisan nem is tette lehetővé, hogy még több embert személyesen megismerjen. Mai ismereteink szerint 571 tús fordult meg a gyűjtőfogházban, országszerte pedig 1445-en voltak.²⁴ Az Esterházy Péter és Gitta Könyvtár gyűjteményét őrző EOGY szempontjából szomorúan kell tudomásul vennünk, hogy gr. Esterházy Móric miniszterelnököt – akinek túsul ejtéséről a Harmonia Caelestisből is értesülünk – Győry egyszer sem említette meg. Ez azért is meglepő, mert cellatársairól és szomszédairól megemlékezett a különböző felsorolásokban.²⁵

A szakirodalom szerint a Gyűjtőfogház lakói voltak a legelőkelőbb túsok. A túsok ma elérhető névsorát áttanulmányozva és a Győry által megverselteket összehasonlítva feltűnő, hogy a nyolcvankilenc megemlített fogolytárs még a gyűjtőfogház többi lakójához képest is az elitet képviselte. A helyettes államtitkárként bekerült Győry Loránd mellett a volt miniszterelnökök, miniszterek, tábornokok, egyetemei tanárok, nagybancok és nagyüzemek igazgatói, tekintélyes újságok szerkesztői, nagybirtokosok nagyjából vagyoniilag, társadalmilag magasabb osztályhoz tartoztak. Győry „írói éne” korábbi előkelő ismerőseivel (Darányi Ignác földművelésügyi miniszterrel, Házy Samu hadügyminiszterrel) sem kérkedett, a szövegből nem derült ki személyes és bizalmas kapcsolatuk.

Meg kell említenünk, hogy a Győry által felsorolt túsok között igen sok volt a „merkantil” – iparvállalati és banki vezető – akik szinte kivétel nélkül zsidók, vagy zsidó származásúak voltak. A fogház udvarán kedélyes beszélgetést vagy művelt vitát folytattak az „agrárokkal”, a keresztyén elit tagjaival. A tanácsköztársaság diktatúrájának dühöngése közepette így vált néhány hétre a „Gyűjtőszanatórium” a „pangó közélet” legizgalmasabb fórumává. Győry Loránd is belesimulhatott ebbe a „demokratikus” légkörbe. Habsburg József Ferenc főherceg az egyetlen rabtársai közül, akiről kiemelt tisztelettel írt. Ez a tisztelet alátámaszthatja azt az egyik nekrológjában olvasható állítást, hogy később éppen az ifjú főherceg apjának lemondatása miatt hagyta ott Győry miniszteri tisztségét.²⁶ Győry feltehetően nem idealizált, amikor a gyűjtőfogház hangulatáról írt. Őt esztendővel később Rákosi Jenő is ezt a gyűjtőfogházban megtapasztalt termékeny együttműködést hiányolta a közéletből hetilapja vezércik-

²⁴ A fővárosi túsokról névszerinti listát is közölt Bődök Gergely disszertációja. BÖDÖK Gergely, *Vörös- és fehérterror Magyarországon*, doktori értekezés, Eszterházy Károly Egyetem Doktori Iskola, Eger, 2018, 268–288. http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/54/4/Bodok_disszertacio.pdf (Utolsó letöltés: 2022. május 17.)

²⁵ BÖDÖK 2014, 168.

²⁶ Nekrológ a Köztelekben, 1926, 1064.

kében: „...a börtönök békéjéből és lelki egyensúlyából ismét belevetettük magunkat az élet egyenetlenségeibe. És folytattuk a gyűlölködést, a visszavonást, az üldözést, a megtorlást ott, ahol ellenségeink elhagyták.”²⁷

Az eposzi hagyományok szerint a vesztes hősök is győztesekként jelennek meg. Győry művében sincsen ez alapvetően másként: néhány átél, vagy a fogházban halott történeten keresztül bemutatta, hogy a túsok mint kerekedtek fogvatartóik fölé bátorságukkal, méltóságukkal. Győry azonban szeretett volna fogsága hú krónikása lenni – ezért ha kisebb hangsúllyal, kevésbé részletezve is, de azért kiderült, hogy nem mindenki tudta egyforma lelkierővel elviselni a spártai körülményeket és a durva bánásmódot.

A gyűjtőfogház túszaik bizarr farsangba, fenekestül felfordult világba érkeztek. Börtönt közülük legfeljebb egy-két újságíró látott, akik sajtóvétség miatt tölthettek alkalmanként néhány hetet a Markó utcában.²⁸ Győry költeményéből az is kiderül, hogy ezzel a helyzettel alkalmanként a fogvatartók sem tudtak mit kezdeni, és a korábbi társadalmi hierarchia is lassan visszaállt. Az élelmiszersomagokból az öröknek is jutott, akik így egyre elnézőbbé váltak. A köztörvényesek közül néhányan – mint a költeményben „Józi gyerek” – némi borra valóért beálltak „tisztiszolgának” és a legaltasabb munkáktól így lassan megmenekültek az előkelő foglyok.

A hierarchia fokozatos visszarendeződése is azt bizonyítja, hogy a tanácsköztársaság túszszedő akciója teljesen értelmetlen volt. Az orosz minta szolgai másolása és a változó politikai helyzetre való indulatos reakció kudarcra volt ítélve – éppúgy, mint annyi más efemer intézkedés a tanácsköztársaság idején. Magyarország első proletárdiktatúrája improvizálásokkal irányított, kiforratlan, groteszk rendszer volt – így minden véres tombolása és destruktív rombolása ellenére lehetett rá úgy tekinteni, ahogyan Győry Loránd a „Gyűjtőszanatóriumban” töltött hat hetére: a kívülállók enyhén fölényes iróniájával. Az irónia azonban nem lehetett maradandó az elkövetkező években az újabb terror-hullám, majd a kíméletlen békediktátum, és nemzetközi elszigeteltség következtében széteső gazdaság által sújtott magyar társadalomban.

²⁷ [Rákosi Jenő], *De profundis*, Budapesti Hírlap, 1924. augusztus 1. 1. Idézi BÖDÖK 2014, 181.

²⁸ BÖDÖK 2014, 167.

A Gyűjtőszanatórium³⁰

Előszó.

Itt-ott látunk még vén színnyomatú képet,
Melynek pillantásán az ember elképed:
Nemcsupán Petőfi hull földre e képen
Véres libatollat szorítva kezében,
Míg meredő újjal e szót írja: „Hazám!” –
Ámde Vörösmarty is épp így tesz, - az ám.

Holott – ha nem éppen csal az emlékezet
Boldogult Petőfit a szörnyű végezet
Nem így szólítá el, - s sem a költő-király,
Sem második nagyunk, Vörösmarty Mihály
Nem így hunyt el (mint a fronton hűn lekapja
„Tolnai Világlap”³¹ valamely nagyapja.)

Mindemellett ez a Két Kép igen ékes,
Tolnai szobadísz gyanánt oly értékes,
S ha nem is ér annyit, mint a „Ma” plakátok³²
(Miken az alkoholt jól lelánczoltátok,
Miken emberszörnyek üvölti füledbe:
„Testvér! Proli! Be a vörös hadseregbe!”; -
Melyeken egy matróz rémes Kapu-szája:
„Fegyverbe! Fegyverbe! szavát kiabálja;

²⁹ A szöveget betűhíven írtuk át. Ez alól kivételt a hosszú és rövid magán- és mássalhangzók esetében tet-
tünk, amelyeket a mai helyesírási szabályok szerint javítottunk. Hasonlóan javítottuk az ismert történelmi
nevek leírását (pl. Vörös-marty helyett Vörösmarty). Az eredetiben meglévő aláhúzásokat, szokatlan
központozásokat meghagytuk.

³⁰ Evangélikus Országos Levéltár, Győry Loránd hagyaték, 9. doboz, 2. cs.

³¹ Tolnai Világlapja 1901 és 1944 között megjelent, sok képpel illusztrált, nagyon népszerű, igényes bulvár
lap volt.

³² A tanácsköztársaság plakátjairól, köztük a Győry Loránd által is felidézettekről bővebben lásd: TÓTH
Orsolya, *Plakátok az utcákon, 1918–1921. Gyűjteményi katalógus*, Budapest, HM Hadtörténelmi Intézet és
Múzeum, 2020, 9–20.

Miken kommunista csillagok díszlenek
S rajzban és betűvel feléd int és zeneg
Szivárványszínben, mint papagáj s kanári:
„Egyesüljetek, óh, Világ Proletári!”) –

Egy szempontból e két öreg olajnyomat
Elborítja szemem s szorítja torkomat.
Elmerengek rajtuk, mint végtelen kincsen:
Akkor még volt: „Hazám”, - míg ma, ma már nincsen!

De, hogy a kezdetre hamar visszatérjek
És ne aggódjanak nők, gyermekek s férjek
Hogy e vonatkozás túlságosan hosszú
A két képpel végzek. Hiszen semmi bosszú
Nem vezet ellenük. Csak azért idéztem
Mert azok, meg ez a vers teljes egészben
Ellentétes módon épültek s születtek
Azok léte: költött, - ezé: tények, tettek.

Aki azt a képet megrajzolta szépen,
Nem volt a csatáknak pusztító tüzeiben;
„Talpra Magyar!” s „Szózat” örök alkotóját
Nem látta. – S hogy piros csőrű, karcsú golyák
Honnét hozták őket, - éppen úgy nem tudja,
Mint azt, hová vitte őket a sors útja.

Ellenben e sorok egyszerű írója,
Kit egy ködös korban hozott egy „rab-golya”³³
Mikor e betűket a papírra veti:
Csakis a valót, a hű ténnyt emlegeti.
Vörösmarty Mihály és Petőfi Sándor
Ti, két eltávozott s mégis élő vándor.
Kiknek csillagútjuk visszatérő görbe,
Bocsássátok meg, hogy én abba a körbe
Hívtam szellemetek, mely néktek idegen

³³ Utalás Arany János: *A rab golya* című, 1847-ben írott költeményére.

S lelketektől messze-távol van hidegen. –
Petőfi hona: a főkincs, a Szabadság
S a hol én firkálok: az fogház, az rabság.
Vörösmarty, - verses-beszédünk nagy hőse
S én – a némaságnak kényszer-ismerőse.
A Ti műveitek a nyomdászok lesték
S szívből-fakadt szótok már fogta a festék.
Az én kaparásom a „bizalmi”³⁴ lesi
S még a szalma-zsákban is gonddal keresi.
Dicső dalotoktól megújult a világ
S tölök nyert színt-pompát a magyar rét s virág, -
Míg e sorok tán a világba se jutnak,
Ha engem miattuk a „dunkli”-ba³⁵ dugnak.
Ezért csak papírrongydarabokra írom,
Éjjel is, nappal is, ott tartom, hol bírom
Mert ha Nyári elvtárs keríti kezébe
Forradalmi törvényszék leszen a vége!

I. Díszfelvonulás a Markó utczába.

Április huszonnégy reggel virradóra,³⁶
Mikor kettő és hat között járt az óra,
Rohamkését burzsik kék vérébe mártva
Berohant mihozzánk a hős terror-gárda.
Részint bőrkabátban, részint csukaszürkén
Elcipelt autókon, melyek futnak fürgén
Hol nyílegyenesen, hol vargabetűvel
A Markó utczába, ahol vasgyűrűvel
Vettek bennünk' körül nyájas vörös örök
(Tenyerükben bomba, - oldalukon török.)

³⁴ A „bizalmi” intézményéről lásd a bevezető tanulmányt.

³⁵ Magánzárka, sötétzárka neve a korabeli börtönszlengben (a német Dunkel – sötétség szóból).

³⁶ A túszzsedés időzítéséről lásd a bevezető tanulmányt.

A felkelő napnak kíváncsi sugára
 Éppen reá esett a tágas szobára,
 Melyben az esküdtek padsorában s székén
 Circa majd félszázan ott csücsültünk békén...
 ...Szép kis kompánia, a burzsuj mindenét!
 Csupa díszhimpellér, rongy, aljas-nép, szemét.
 Népnyúzó, bankárok, agrár gazemberek,
 Kiknek tárczájuk és hasuk hízott, kerek.
 Újságírók, bírák, és államtitkárok
 Tábornok, miniszter s egyebek, kik károk-
 Tételében lelték csakis örömeiket!
 Na de most sírhattok! A proli fül süket!
 Mert most bármi szörnyű eczet-pofákat vágtak
 Eddig csak a proli-nép nyakára hágtak!...
 ...Kik ők! Rögtön kisül! Mert mielőtt lógnak,
 Jön az olvasása a dísz-katalógnak,
 Melyet László Jenő³⁷ olvastat fel rólunk,
 Kik a felhívásra csendes hangon szólunk.
 Eszerint (jóformán Alfabétes rendben)
 Ezek lapítottak a jelzett teremben:
 Alpár Ignác³⁸ pallér s Bamberger³⁹ a tréner
 Brachfeld⁴⁰ és Barkóczy (ifjabb Alexánder)⁴¹
 Bozóky Ádám⁴² és Dömötör⁴³ (volt „Hangyász”)
 Csizinszky,⁴⁴ a kinek hosszú körmén van gyász,
 Mert szegényke ő sem manikűrözhetett,
 Mert mint az Erney⁴⁵ és Elkán⁴⁶ gyereket
 Ollója s késétől őt is megfosztották

³⁷ László Jenő a Forradalmi törvényszék fővádbiztosa (főügyésze), a gyűjtőfogház politikai megbízottja volt.

³⁸ Alpár Ignác (1855–1928) építész, egyetemi tanár.

³⁹ Dr. Bamberger István. Fia, Bamberger Károly állatorvos, mikrobiológus, kutató.

⁴⁰ Brachfeld Oszkár (1869–1944) nagykereskedő.

⁴¹ ifj. Br. Barkóczy Sándor (1896–1925).

⁴² Dr. Bozóky(i) Ádám ügyvéd, budai háztulajdonos.

⁴³ Dr. Dömötör László ügyvéd, a Hangya Szövetkezet első alapszabályának kidolgozója, később titkára, majd alelnöke.

⁴⁴ Dr. Csizinszky Lajos a Budapesti Központi Járásbíróság bírója.

⁴⁵ Erney Károly (1874–1951) közgazdász, bankár. 1924-től a Pesti Hazai Első Takarékpénztár igazgatója.

⁴⁶ Elkán Gyula (1876–1949) szűcs és szőrmeáru divat nagykereskedő Budapesten.

S a mosdatlan Faber⁴⁷ s Győryhez osztották.
 Sorban következnek: Hecht Ernő,⁴⁸ (a néma)
 Mert mint csuka hallgat, nem beszél, csak néha.
 Most egy levélhordó jön, ez a Henyey⁴⁹
 (Jó dolgod lesz fiam, tisztára mennyei,
 Nem jársz emeletet, mert innen nem mensz ki)
 Akárcsak a két Pál: a Krausz⁵⁰ s a Jeszenszky.⁵¹
 A Hazai Banktól jó Keszthelyi Ernő⁵²
 Arcza derűs, - haja: sötét, sűrű ernyő.
 Hangja lágy, - míg, ki jó – ellentétes pólus:
 Recsegve harsogja: ő Kmetty Karolus.⁵³
 Jellege: echt burzsuj, kövér, pohos bendő,
 Ámde csodálatos, - nincs rajta nyakkendő.
 Kornfeld Pál,⁵⁴ Kornai,⁵⁵ Lukács⁵⁶ s Lédermannak⁵⁷
 Nyomában még sokan, igen sokan vannak.
 Lengyel Ernő⁵⁸ bíró szintén sorban áll már
 Úgy, mint a dísz-vasas: a Méhely Kálmán.⁵⁹
 Jó Mellinger Oszkár,⁶⁰ aztán Pál, a Meskó⁶¹
 A hatvankét éves örökifjú freskó.

⁴⁷ Faber Fülöp, a Pesti Molnárok és Sütők Gőzmalom Rt. igazgatója.

⁴⁸ Dr. Hecht Ernő ügyvéd, a fővárosi törvényhatósági bizottság ellenzéki tagja.

⁴⁹ Dr. Henyey Vilmos (1864–?) 1919-ig a kereskedelmi minisztériumban a postaügyekért volt felelős, 1920-tól a pénzügyminisztériumban dolgozott, ahonnan 1925-ben helyettes államtitkárként vonult nyugalmába.

⁵⁰ Krausz Pál, bankbetéti társaság vezetője.

⁵¹ Jeszenszky Pál (1864–1951) mezőgazdasági szakember, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület titkára, majd a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének vezérigazgatója.

⁵² Keszthelyi Ernő (1864–1922) újságíró, színikritikus, majd bankszakember, a Hazai Bank igazgatója.

⁵³ Dr. Kmetty Károly (1863–1929) jogtudós, a közjog egyetemi tanára a pesti egyetemen, függetlenségi párti országgyűlési képviselő.

⁵⁴ Br. Kornfeld Pál (1884–?) a Magyar Általános Hitelbank ügyvezető igazgatója.

⁵⁵ Kornai István (1870–) fővárosi közhivatalnok, költő, újságíró.

⁵⁶ Lukács Emil (1870–1944), a Nagybatony-Újlaki Téglagyár Rt. vezérigazgató-helyettese.

⁵⁷ Ledermann Mór (1886–1947) gyapjú- és textilkereskedő, illetve bérházak tulajdonosa Budapesten, az Országos Kereskedő és Iparos Szövetség elnöke.

⁵⁸ dr. Lengyel Ernő (?–1941) a budapesti büntetőtörvényszék bírója. 1926-ban a frankhamisítási ügy vizsgálobírója.

⁵⁹ Méhely Kálmán (1882–1923) közgazdasági író, egyetemi tanár. 1918-ban a kereskedelmi minisztérium államtitkára.

⁶⁰ Ifj. Mellinger Oszkár budapesti központú könnyűipari üzemek tulajdonosa és vezetője.

⁶¹ Meskó Pál (1857–1930) mezőgazdász, a Hangya Fogyasztási Szövetkezet igazgatósági tagja, 1919-től kezdve igazgatója.

Majd turista-díszben, szájában pipával
 - Mosolyogva, mi jellemére rávall
 Derűnk és vigaszunk, jó Muslay Gyula,⁶²
 Kitől borús lelkünk mindég kedvre gyula.
 Dr Nigrinyi György⁶³ s később Ottlik Iván.⁶⁴
 Aztán majd (kitől czipőtisztogatást kíván
 Egy „terrorfi”) előáll „báró” Rubinek⁶⁵
 Volt igazgatója a „Közteleki”-nek.⁶⁶
 Végül jönnek Simon Ignác⁶⁷ és Strausz Pista⁶⁸
 Az államszámszéken praesidialista,
 Aki nyilvántartja pontosan és nagyon,
 Az államkasszában mennyi volt a vagyon.
 Gróf Vigyázó Ferenc⁶⁹ szintén sorát várja,
 Aztán társaságunk legfessebb hordárja:
 Weisz Fülöp,⁷⁰ ki közénk szintén autón robog
 De térde még remeg és a szíve dobog,
 Mert Budán egy vörös katona ráfordul
 Puskájával majdnem megpiszkálván zordul:
 „Fogd meg a czókmózkod, hallod-e vén gyerek,
 Talán én vigyem az autóig koffered?”

Ez volt az ifjúság, - de az öregjének
 Szintén joggal kijár elismerő ének.
 S ezért is, mielőtt folytatnám a mesét
 Egy percre az aggok közt nézek szerteszét.
 Ők azonban csupán kor szerint idősök

⁶² Muzslai Gyula gazdálkodó, lótenyésztő, Tisza István munkapártjának parlamenti képviselője.

⁶³ Dr. Nigrinyi (Nigrényi) György ügyvéd, a fővárosi politikai élet aktív résztvevője.

⁶⁴ Ottlik Iván (1858–1940) agrárpolitikus, 1881-től a földművelési tárcánál dolgozott, 1908-tól államtitkár, 1915-től főrendiházi tag.

⁶⁵ Rubinek Gyula (1865–1922) politikus, ügyvezető titkára, majd 1906-tól igazgatója az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek (OMGE). 1901-től képviselő, a tanácsköztársaság bukása után földművelésügyi miniszter.

⁶⁶ Köztelek, az OMGE hetente kétszer megjelenő lapja, amelyet 1891 és 1893 között szerkesztett Rubinek.

⁶⁷ Simon Ignác, a Magyar Földhitelintézet igazgatója, a Szent István Társulat pénzügyi vezetője, kormányfőtanácsos.

⁶⁸ Dr. Strausz István (1865–1940) 1891-től dolgozott a Legfőbb Állami Számvevőszéken, 1918-tól annak elnöke. A két világháború között képviselő, katolikus jótékonyági intézmények munkatársa.

⁶⁹ Gr. Vigyázó Ferenc (1874–1928) politikus, jogi író.

⁷⁰ Weiss Fülöp (1859–1942) A Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak 1911-től vezérigazgatója, 1921-től elnöke.

De egybként s mi több éppen ezért hősök.
Köztük volt Darányi Ignác⁷¹ s Timon Ákos⁷²
Vörös László,⁷³ Kirchner⁷⁴ s Eugén de Rákos^{75 76}
Karátson Lajos⁷⁷ s az ősz Rothkugel Arnold,⁷⁸
Kiknek homlokára a kor redőt karmolt.
De mint senatusban az ősz presbyterek
Ültek vezérekként, kikre vár a sereg.

Betegünk is volt s ha volt igazi bánat,
Mi nekünk foglyoknak szívében feltámadt,
Ez azért égette a lelkünket joggal,
Mert mankókon, bénán és lázas arczokkal,
Sápadtan, reszketve, mint kifáradt vándor
Ott álltak közöttünk az ősz Szilas Nándor⁷⁹
Weimess Márián⁸⁰ és Ferdinandy Géza,⁸¹
Miskolczy Imre,⁸² kit mély részvéttel néz a
Jobbérzésű vörös-őr is, ki elhozta
Súlyos betegágyból a finom rabkosztra. –

Akiket elfogtak szerdán hajnal-táján:
Ez volt létszámunk a vádbiztos listáján,
S később jött még több is a napnak folyamán,
De róluk majd később zengedezik danám.

⁷¹ Darányi Ignác (1849–1927) jogász, politikus, 1895–1903-ig, majd 1906–1910-ig földművelésügyi miniszter. 1918-ban visszavonult a politikától.

⁷² Dr. Timon Ákos (1850–1925) jogász, jogtörténész, 1890–1925-ig a budapesti egyetem tanára, 1889-90-ben a jogi kar dékánja, 1921–22-ben az egyetem rektora. A Szent István Társulat vezetőségi tagja.

⁷³ Vörös László (1848–1925) politikus, jelentős állami közlekedés-fejlesztési programok kidolgozója. 1905–1906-ig kereskedelemügyi miniszter.

⁷⁴ Kirchner Hermann (1853–1929) altábornagy, a világháború idején a Hadsegélyező Hivatal vezetője volt.

⁷⁵ Rákosi Jenő [Győry Loránd eredeti lábjegyzete]

⁷⁶ Rákosi Jenő (1842–1929) drámaíró, újságíró, szerkesztő. 1891-ben a Budapesti Hírlap egyik alapítója, tulajdonosa, négy évtizeden át vezető szerkesztője.

⁷⁷ Karácsony Lajos (1853–1932) 1878-tól dolgozott a Honvédelmi Minisztériumban, 1910-ben államtitkárrá nevezték ki és képviselővé választották.

⁷⁸ Rothkugel-Rollershausen Arnold (1857–1933) udvari tanácsos, az Andrássy-uradalmak jószágigazgatója.

⁷⁹ Szilas Nándor fakereskedő cég tulajdonosa, budapesti háztulajdonos.

⁸⁰ Weimess Marián (1869–1933) építésmérnök, MÁV főmérnök.

⁸¹ Ferdinándy Géza (1864–1924) jogász, egyetemi magántanár, a honvédelmi minisztériumban 1886-tól dolgozott, 1919-ben államtitkárrá nevezték ki. Közigazgatási munkája mellett szakterülete a magyar közjog volt.

⁸² Miskolczy Imre országgyűlési képviselő 1904(?) és 1918(?) között.

II. Díszmenet a földalatti terembe

Mi azután, ifjabbak, felálltunk egy-sorba,
Az pedig, ki koros, beteg avagy csorba
Külön-válogatva, egy csoportban maradt
S vártunk, hogyan dönt majd a „Szovjet”-akarat.
Úgy döntött, hogy vörös-örök elől-hátul
Csatlakoztak s azt, ki nem indult magátul
Nyájas szókkal s puskatussal serkentették
(S közben a jó Isten nevét emlegették).
Hitvallásuk persze nem volt avult, ódon
Hanem frisserővel, kommunista módon
Idézték a szentek több illusztris tagját,
Hogy részben s egészben mi körülünk rakják.
E szóvirágoknál én nem immorálok;
Elég, ha azt mondom, hogy mikor sakálok
Falkája üvölt és fogát csattogtatja:
Ily zaj közt ment tova foglyaink csapatja.
Közben, míg sok lépcsőn s sikátoron által
Haladunk, - az örök új és új listával
Jegyzékükbe veszik vallásunk és korunk,
Valamint, hogy nincs-e felesleges borunk,
Hogy cipőnk és pénzünk van-e a lakáson,
...Hogy a terror-gárda ott hiányt ne lásson!

Így érkeztünk el egy sötét, rút verembe
Vasalt ablakkal ellátott terembe,
Hol fekete padló s dohos szalma-ágyak
Éleszték szívünkben a lakbérlő vágyat.
A csábító hodály sok kellemmel biztat.
Férgekkel, melyek már elődinken híztak,
Néhány szép kancsóval, melynek nincsen füle,
Nytott-tel, mely szól, mint fülemüle,
Mikor zúdul benne vidám vízzuhatag
Ha harminczhármunk közt több vendége akad.
A hangulat nem rossz, mert míg letelepszünk
Néhányan az ágyra s többen földre fekszünk

A vastag tölgyajtó zára megcsikordul
S börtönőr jelen meg, - meglehetős' zordul,
Egy-egy új vendéget hajtvva maga előtt
Proletár-dessertnek mind-mind előkelőt.
Például: bánatunk teljesen elmula,
Midőn megérkezett közénk Walder Gyula⁸³
Ő maga is mondta, hogy ím Isten bizony!
Örült, mikor már ült a „vörös-konflison”,
Mely nagy sebességgel a börtönbe hozta, -
Sőt nagy örömét még csak jobban fokozta,
Hogy a terroristák megengedték neki,
Hogy a konflis-taksát is ő fizetheti.
8 helyett 20 „kroncsit” át is adott menten,
De a terrorista nem váltott, a szentem,
Hanem a többletet némán zsebre tette
És Gyulát könnyedén közénk löttyintette.

Üdvözlések után jött az első ebéd
Tiszta rabpinczések rohantak szerteszét,
Furcsa edény forma fémcészéket hoztak
S bennük újaikkal csínnal kotoroztak.
Előbb földre tették a párolgó kosztot,
aztán kettő mindent ügyesen felosztott.
Került az asztalra s került Rád is, Stróhzsák:⁸⁴
S zupák⁸⁵ illatoztak mindenütt, mint rózsák.
Második fogás volt: a répa főzelék...
A jellemzésére legyen éppen elég
(Amért a regime-et illeti az érem)
Hogy már ott termelte a lóversenytéren
És a „czuspeiz”⁸⁶ melyet tartottak a póczok
Illatoztak is, mint félvér-ló...

⁸³ Walder Gyula (1872–1924) bankár, 1911–1923-ig a Pesti Hazai Első Takarékpénztár vezérigazgatója, majd haláláig elnöke.

⁸⁴ szalmazsák

⁸⁵ Eredetileg a katonaságnál reggelire adott rántott leves, később minden gyenge levesre alkalmazták a kifejezést.

⁸⁶ Cszuszpájz, rántással készült főzelék, a német Zuspeise (köret) szóból.

Nincs, ki e jó kosztot bírálgatni meri
 (Ugye, igazam van gróf Vigyázó Feri?⁸⁷)
 S ki több, ki kevesebb hazafias kínnal
 Megpróbálkozott a poshadt maragarinnal.
 Némi vigaszunk, hogy volt néhány pakktáska,
 Melyből előkerült sonka, tojás, páska,
 Zaherclin,⁸⁸ Kalodont⁸⁹ s egyéb ennivaló,
 Úgy hogy nem is volt oly keserves a való.
 Némi pihenés és beszélgetés alatt
 Az idő nagy csizmás ólom-lábon haladt,
 Mígnem egyszer újra hoztak három rabot
 A proletárrendnek nagybecsű darabot.
 Gróf Dessewffy Aurélt⁹⁰ s a két Piret bárót,⁹¹
 Kikre szovjetünk pár évet szintén rárótt
 Elfogatásukat méltósággal vették,
 Bajaikat panasz tárgyává se tették. –
 Bár – ahhoz mégis csak szó férhet,
 Illett-e elfogni Dessewffyt a férjet
Akkor, midőn sújtá sors súlyos csapása
 S koporsóban feküdt áldott hitvestársa!⁹²

Lassan ránk terült a vaksötét éjszaka
 Nyájas poloskahad rajtunk átballaga,
 De ez nem alterált⁹³ s mire jött az éjjel
 Földön és ágyakon álmodztunk kéjjel.
 12 óra tájt nyílt a börtön zára
 S míg az alvó odagondolt családjára
 Vagy a reggelire s egy kis kávé-s-tejre,
 Vad ordítás hangozik: „Fel! A vesztőhelyre!”...

⁸⁷ Lásd a 69. lábjegyzetet.

⁸⁸ Rovarirtó por.

⁸⁹ Fogkrém márka, 1887-től gyártották Bécsben.

⁹⁰ Dessewffy Aurél (1846–1928) politikus. 1874–1883-ig képviselő volt, majd a főrendiházban politizált, amelynek 1906–1910-ig az elnöke volt. 1917-ben IV. Károly országbírónak nevezte ki, mely tisztségben ő volt az utolsó.

⁹¹ Pirét-Bihain Gyula (1874–1956) 1930-ban Albrecht főherceg főudvarmesterei hivatalát vezette. Pirét-Bihain Jenő (1889–1965) a két világháború közötti társasági élet ismert alakja volt.

⁹² Dessewffy Aurélt felesége búdszentmihályi temetéséről hurcolták el. [Bödőök 2014, 162.]

⁹³ változtatott

Sötét volt. A gázláng éppen csak, hogy égett
Nem látszott, mit vélnek a bűnös vendégek.
De tény, hogy némelyik így szólt megfontoltan:
„Gyerünk csak! Hisz ott még bizisten nem voltam.”
Összeszedtük tehát csekély ingóságunk,
A helyzethez képest kedves arcot vágtunk
S megyünk az udvarra, hol epedve várta
„Disznó, burzsuj-népünk” a dísz terror-gárda.

III. Búcsú a Markó utcától

Bőrkabátos sereg! Óh mennyire bánom
Hogy oly gyenge s gyarló az író-szerszámom.
Mert, ha Arany János hallott volna téged
Éposz-írásunknak örök dicsőséget
Szerzett volna fényes és ragyogó tolla
Írván, hogy a gárda szája, mint motolla
Járt, ordított s hangzott s nem volt az a mocskok
Mi a gárda ajkáról szét nem freccsen s locsog.
De amily nagy voltál, te, óh Arany János,
Az én „költészetem” épp olyan hiányos
S elégnék tartom, ha csak egy mondógot [sic]
Idézek, míg népünk az udvaron „lógott.”

Az egyik gárdista (tán vezérezredes),
Kinek égő arcza mi rajtunk révedez
(Oldalán tőr, szurony s négy-öt kézibomba)
Recsegő vad hangon ránk ordított nyomba':⁹⁴
„Hát ez az a disznó, bűdös burzsuj csürhe,
Ki kövérre hízott és a ronda, túrte,
Hogy én hősi halált halljak a harctéren
S érette ezerszer elfolyják a vérem!
Ti meg, redves kutyák, vagyont raboltatok,
Hol szenvedni kellett, ti ott nem voltatok,

⁹⁴ Szó szerint így volt, - csupán versbe szedtem. [Győry Loránd eredeti lábjegyzete]

De túrtétek, hogy sok ezer lány és asszony
Élte s becsülete bennünket aggasszon!
S míg minket elkínzott ezer baj és átok
Ti azt, mi nekünk szent, mind meggyaláztátok.
...No, de megállj burzsi! Lesz még Szebasztopol [sic]
Elhåjasult szíved már nem soká' dobol!
Sírod magad åsod, nem is olyan mélyen
csak úgy, hogy onnét egy eb is kifeféljen!
A lábad nagy-ujját verhesse a zápor:
Fel! A vesztõhelyre! Kutya burzsuj-tåbor!"

Ez volt a lényege a filippikånak,
Mely után mi bennünk vegyes-érzés támad
S némelyek – kínos arcz-verejtékkel mosva –
Jõttek, a bátrakkal, fel a villamosra. –
28-as volt a sårga kocsí számja.
Hová visz? Ki tudja? Verje meg a kånya!
De örõmmel vettük azt a magas kegyet,
Hogy ingyért utaztunk s nem váltattak jegyet.
Ajtó s ablak mellett egy-egy Lenin gyerek
És közöttük szorong az ålmos tûsz-sereg.

...Kedves Markó utcza! Így hagyunk el téged,
Legyen åldott dråga, költõi emléked!

IV. Éjféli kéjutazás a gyűjtõszanatóriumba

A villamos gyorsan elrobogott vélünk.
Mi foglyok, az úton semmit sem beszéltünk.
Ellenben, úgy látszik, hogy a terror-gårda
Ezt a kéjutazást nagy örõmmel várta.
Mert azt, ami rútat produkål az élet
És salakként összegyűjt egy perverz lélek,
A gårdisták Vezűv-ként ontották folyton
(Åm ezt jobb lesz mégis, ha magamba fojtom.)
Egyébként is, rövid negyedóra múltån,

Sejtettük, a gárda össze is tanult tán,
Mert bár gyalázásban nem is voltak restek,
Igen hamar folyton ismétlésbe estek.
A sok „epitheton ornans”⁹⁵ és dicséret,
Melyet például az Istennek kimértek
Vagy, mint az anyákat és kapcsolt részeit
Emlegették, - minket meg nem részegített.
Nem volt más, mint rosszul betanult habarék,
Melyet propaganda és bolsi kabaret-k
Tanítottak nékik s a díjat az nyerte
Aki gazságiban a többit leverte. –
Mindkét villamoson ugyanazt szavalták:
Holttestünket itt is ott is kutyák falták,
„Hollók, varjak, kötél, hóhér akasztófa”
Így nyert befejezést minden egyes strófa,
Mellyel mulattatták az árva tűszokat,
S önvicceiken röhögtek nagyokat.
Haragba – mérgükre – senki sem gurula,
Ámde legbölcsebben csak Rubinek Gyula⁹⁶
Fogta fel helyzetét, kit egy vörös-vitéz
Csizmapuczolásra nemcsak szóval idéz,
Hanem úgy is, hogy (bár lelőni nem merte)
Töltött pisztolyát a fogsorához verte
S testét puskájával ott lökte emberül,
Melyre rendszerint a Rubinek is leül.
E nyájas s többszörös ösztönzés daczára
Rubinek nem hajlott a vitéz szavára
Hanem ajka s keze néma s tétlen maradt
S csak türelme volt az, mi győzelmet arat.
(Mert ha egyet szól, - hát úgy járhat mint fia,
Kit reggel lakásán több vörös dalia
Véresre vert, midőn atyját elhurczolták
Ámde visszatértek s szépen kirabolták.)...⁹⁷

⁹⁵ Eposzi állandó jelző.

⁹⁶ Lásd a 65. lábjegyzetet.

⁹⁷ BÖDÖK 2014, 165.

Csütörtök hajnaltájt (úgy 1 óra körül)
 Csatunk a „Gyűjtőfogházban”⁹⁸ tömörül.
 Habár koromsötét volt is még az éjjel,
 Könnyült szempillákkal tekintettünk széjjel
 A fényárban úszó, tiszta folyósókon.
 Minden tiszta, modern, nem dohos, nem ódon.
 Nyájas igazgatónk, Biró Lajos⁹⁹ fogad,
 Velünk szeretettel beszél, megtapogat,
 Egy pillantás alatt sokat végiggondol
 S rögtön megment minket sok-sok szürke gondtól.
 (S amily rosszat sejtet László Jenő¹⁰⁰ szeme,
 Aki most is itt volt, - egye meg a fene! –
 Biró lehetőleg elsimítja szépen
 Ott a „fővádbiztos” vészes közelében.
 Engedélye szerint, kik ezt kérték s várták
 Együttesen rögtön egy cellába zárták.
 S ma, mint már tapasztalt rabviselt egyedek
 Utódink, felkérünk, nyugodtak legyenek:
 Az együtt választott szövetségi fegyház
 Olyan, mint a békés, összetartó egyház.
 Aztán újra jegyzék készült rólunk s mentünk
 S még éjjel elkészült a fogházi rendünk.
 Tizenkét hófehér (?) puha (?)¹⁰¹ szalmazsákon
 Elaludtunk rögtön, - nem is kellett mákony,
 Még csak villamfény hengeres üvegjét
 Fedjük el – ráhúzván Rubinek süvegjét
 És e percztől fogva e zöld agrár-kalap
 Mindennap szerepelt, mint nyugalmi alap.

Örök emlékezet kedvéért e helyett
 Mindjárt megnevezem a tizenkét fejet
 Mely ott pihent békén a szalmavánkoson

⁹⁸ Budapesti Gyűjtőfogház, ma a Budapesti Fegyház és Börtön, közismert nevén a Gyűjtő, amely 1896-ban épült a X. kerületi Kozma utcában.

⁹⁹ Biró Lajos, a gyűjtőfogház igazgatója. (Bővebben lásd a bevezető tanulmányt.)

¹⁰⁰ Lásd a 37. lábjegyzetet.

¹⁰¹ (?) az eredeti szövegben

S lelkük (horkolásként) otthonukba oson.
 Weisz Fülöp,¹⁰² Dömötör,¹⁰³ Jeszenszky,¹⁰⁴ Rubinek¹⁰⁵
 És Csizinszky Lajos¹⁰⁶ egymás mellett piheg.
 Győry Loránd, Simon Ignác¹⁰⁷ s Kmetty Kari,¹⁰⁸
 (Kinek testét éjjel is „Gehrock”¹⁰⁹ takari).
 Aztán Walder Gyula¹¹⁰ és Keszthelyi Ernő.¹¹¹
 Majd plüss-kalapjával, mely fedi, mint ernyő
 Muslay Gyula¹¹² jó, - míg a szoba sarkán
 Erney Károly¹¹³ sző szép álmokat tarkán.

V.

Mikor e sorok a papírra kerülnek,
 Ki írja s társai már 8 napja ülnek.¹¹⁴
 Ez az idő pedig ahhoz elégséges,
 Hogy ne csak egy szoba, hanem az egységes
 Egész társadalom át legyen látható
 S mindazt, mi derűs, bús avagy megható,
 Az erős jelleme s a gyengék félelmét
 A foglyok sétáját, italát, élelmét,
 Habozás és remény közti hányódásunk':
 Mint mozit, teljesen magunk előtt lássunk.
 Hogy vonásim mindezt részletesen fessék
 Úgy hogy e „költemény” valamikép tessék:
 Ehhez irón s papír kéne elsősorban,
 Mi azonban fogytán e népes táborban,
 Ezért csak nagyjáról szólhat e történet.

¹⁰² Lásd a 70. lábjegyzetet.

¹⁰³ Lásd a 43. lábjegyzetet.

¹⁰⁴ Lásd az 51. lábjegyzetet.

¹⁰⁵ Lásd a 65. lábjegyzetet.

¹⁰⁶ Lásd a 44. lábjegyzetet.

¹⁰⁷ Lásd a 67. lábjegyzetet.

¹⁰⁸ Lásd az 53. lábjegyzetet.

¹⁰⁹ Térdig érő, kétsoros, sötét gyapjúkabát.

¹¹⁰ Lásd a 83. lábjegyzetet.

¹¹¹ Lásd az 52. lábjegyzetet.

¹¹² Lásd a 62. lábjegyzetet.

¹¹³ Lásd a 45. lábjegyzetet.

¹¹⁴ 1919. május 2.

De hisz majd elmondja bővében az ének,
Ha kinyíl előttünk a vas börtönajtó
s újra jogaiba lép a szabad sajtó.

De addig is, míg újra lesznek majd hírlapok:
Egy fogalom előtt emeljünk kalapot!
Nem is fogalom ez, de szent s nagy valóság,
Melyet hála illet, babér s fehér rózsák.
A valóság neve: a nő és a család,
Melly ha soha, - mostan ülte diadalát.
Nélkülök alig lett volna itt bent élet;
Hisz' gondolkodásunk e szókat: Ítélet,
Tűsz, Szabadságvesztés, Fogház, Magánzárka, -
Sorsunkból s lelkünkben egyszerűn kizárta.
Mert jószáguk mindezt odamódosítja,
Hogy „Szanatórium” lett fogdánk kalitja.

E pediglen csakis úgy volt lehetséges,
Hogy épp akkor, midőn igazán kétséges,
Vajon lesz-e holnap étel Budapesten
Avagy a tűzhelyek hidegen és resten
Várják, míg a cseléd bódéból, csarnokból:
Üres kézzel tér meg (ezerféle okból)
Csupán azt érezte az asszonyi lélek:
„Én a férjem, fiam, fivéremért félek!
Hogyha mi éhezünk, igazán mellékes,
Csak szegény hű rabom – ő ne legyen éhes”
Ezzel a pár sorral igazán tartoztunk.
S asszony-nép, légy nyugodt, - megbecsültük kosztunk!
Egymással mindenünk megosztottuk szépen.
Ha csirkém csontja volt a társam kezében
Ő juttatott nékem ízes szafaládét
S a harmadik theát, avagy csokoládét.
Volt itt ízes kenyér és lekváros bukta,
Cseh pimasz¹¹⁵ s egyéb jó, mit süt Maris s Jutka

¹¹⁵ Csehpimasz, más néven talkedli: zsírban sült, pogácsa nagyságú, fánkhoz hasonló sütemény.

S hogy vérkeringésünk se legyen hiányos
Keserűvizünk is volt: Hunyady János.¹¹⁶

A reggeli, ebéd, uzsonna s vacsora
Ideje sohsem volt késő vagy kora
Mákos tészta, tojás, füge s befőtt ringló
Mindegy volt, mikor volt, mert ami volt, mind jó.
És én azt hiszem, hogy az a tojás-halom,
Mely gyakran együtt volt a fogház asztalon
Ily tömegben össze csakis úgy gyűlhetett,
Hogy jó anyát, nőt, lányt és kisgyereket,
Azért érdekelte kanári madaruk
Hogy vajon tojnak-e, mint tyúkok és daruk?
A női szemekből öröm könnyek folytak,
Mert ha tojást rak az éneklő kis „Wejbi”, -
„Mandi”¹¹⁷ a fogházban fürdhet „vajba – tejbi.” –
Ámde nem pazarlás volt az, hogy pogácsa
Hideg sült, szalonna, sonka, liba, kácsa
Asztalunkat mindég gazdagon megrakta,
És nem dőzsöléssé fajult ez a trakta.
Hanem a kegyetlen, rideg burzsuj lelke
Örömét mindenkor éppen abban lelte
Hogy ami kincse volt, - másokkal megossza,
Kik ettől odabent tán meg voltak’ fosztva.
Nem csak úgy értem, hogy Sándor Pál¹¹⁸ (merkantil)
Meskó Pálnak¹¹⁹ (agrár): valóságos kintin,
Mert míg, mint szomszédok, érvekkel csatáznak
Egymás táskájából békén lakomáznak, -
Hanem úgy, hogy azt, mi összegyűl, gondoljuk
A női foglyoknak asztalára hozzuk,
Sorsukat enyhítjük, - mert míg mi legények

¹¹⁶ A budaörsi forrásból származó gyógyvizet 1863 óta árusítják.

¹¹⁷ „Wejbi” (Asszonyka?) és „Mandi” (Uracska?) talán utalás Karl Haupt bécsi zeneszerző 1908-ban írt és igen népszerű „Weibi, Weibi sei doch net so fad” slágerére.

¹¹⁸ Sándor Pál (1860–?) 1896-tól kezdve országgyűlési képviselő. 1912–1918-ig a Közúti Villamos Rt. vezérigazgatója, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület alapítója és elnöke.

¹¹⁹ Lásd a 61. lábjegyzetet.

Többször örülhattünk jó túrós lepénynek
Addig ők e körben – mely a nőket védi
S állítólag jobb lesz nekik, mint a régi –
Valahol valamely eldugott zárkában
Naponkint dúskáltak a sárga répában.
Az igaz, hogy akkor, midőn ilyenképpen
Csemegéket kaptak többször minden héten
Áldás s jókívánság volt jutalmunk érte
Azzal, hogy a hölgy-club a folytatást kérte.

Ez a feladat a „bizalmi” terhelte.
S ezért folyton gondban is forrt feje s lelke.
És akik nem tudják, joggal is kérdezik:
„Hát a „bizalmi” még ott bent is létezik?”
Igen, igen itt is! Választanunk kellett!
S kire rátukmáltuk, - jól is élt emellett.
Míg nem volt bizalmi, - mindenki jól lakott
S mire megválaszták ez undok alakot:
A kenyér megszáradt, a sok szép sütemény
Ízetlen, porladt lesz s mint a gránit, kemény.
Vagyis természetes, hogy a főbizalmi
Lépten-nyomon kezdte saját népét csalni
S amíg el nem csaptuk a gaz kém-helótát
Mindig ő ette a legfrissebb piskótát...
Ez tréfa volt! Hanem, te rút szó: „Bizalmi!”
Mint a kommün te is hitvány vagy és talmi!
S ha lesz még új korszak, - zászlajára írja,
Hogy a „bizalmi” mély legyen a sírja!
Fel ne támaszthassák ez aljas kém-népet,
Mely a tisztességnek a nyakára lépett.

VI.

Reggel 6 órakor a vas ajtó zárját
Krizba, Polyák vagy más fegyőrök kitarják.
Eleintén semmit sem szóltak, mert bizony
Elég kimért, hideg volt köztünk a viszony.
Érezték fölényük s szuronyuk hatalmát,

De aztán pár szivart, süteményt vagy almát
Fegyencszívünk bizony csak juttatott nekik
(Hisz a zupát mindég csak ők sem ehetik!)
Lassacskán enyhébben nyíltak a kilincsek
S könnyebbé levénk rajtunk a bilincsek.

Az ébredés után jó a Józsi gyerek
Kiről szólni csakis tisztelettel merek.
Élete nyitott könyv, nincsen benne titok
Eddig nem tett mást, mint csak egy üzletet nyitott;
Igaz, hogy nem nappal, de egy csendes éjjel
(Ám csak tévedésből és nem szenvedéllyel).
Áldott jó mamája „czukorbajos” szegény
S segíteni óhajt rajt’ a Józsi legény; -
De mivel mamája nagyon czukorbeteg
A Józsi „en dotoril”¹²⁰ alig segíthetett
Ezért – s gyermeki jó szívére rávall –
Rögtön 50 kiló czukrot vitt magával.
Így került mihozzánk, mint hú tisztí-szolga
Én voltam főnöke s nem ment rosszul dolga.
Jól tartám étellel, itallal (theával)
S nem is élt vissza a szoba bizalmával.
Ki is jár majd néki jeles bizonyítvány
Ha nem előbb jut ki, mint mi, a kis hitvány,
Sőt lehet, hogy még ő mondja pecsét alatt,
Hogy nem loptam én tőle ezüst kanalat.
Hiszen minap, mikor lemostam az asztalt
Ő meg söpört, úgyis szépen megvigasztalt:
„Nem is értem, miért csukták magát ide
Hisz egy csepp gonoszság sincsen a szemibe!”

Józsi hát hójellel és ujja nem hosszú.
A burzsujok ellen nem vezeti bosszú
S ha az ember neki itt-ott meg is fizet,
Ágyal, seper és hord hideg s meleg vizet:

¹²⁰ orvosi módon

Kiváló szakember leszen az oldalán
S idővel cukrot is tud majd lopni talán.
De mindennél jobban hajlik a jó szóra
És főszenvédélye: a közjogi óra.
Ez teszi édessé minden tettit-vettit
S ezért adorálja ő a doktor Kmettyt.¹²¹

Józi hát vizet hoz s ebben mi megmosdván
Gyönyörrel bámulunk el a nemes rozsdán
Melyet (így-úgy) levesz rólunk kő és szappan.
S némi verseny tényleg megnyilvánul abban,
Hogy mani- s pedicur s más személyzet nélkül,
A „Salubritas”¹²² kör örök elnökéül
Kit válasszunk? Mert több úr csak arra számít,
Hogy ne lássunk benne épen egy „sale-amit.”

A köztisztálkodást reggeli követi
Forró vizet hoznak a szobák követi
(Többek közt: Szász Károly,¹²³ én és Hindy Zoltán,¹²⁴
Biztos, hogy mindhármunk pinczér lesz, vagy volt tán!)
Kis és nagy „Thermoszok” s „Isola” üvegek
Melyekből „bab” avagy „hadi” kávé csepeg,
Olykor kakaó vagy csokoládé gőzöl
S víg arcz derül fel a rántott-leves gőztől.
Lágy s kemény tojásnak repedez a héja
(Költötte bár csirke, papagáj vagy héja)
Azután egy cigarett’ mely ízlik oly nagyon,
Hogy az édes álom már feledve vagyon!
S erre pár percz múltán már jó az anathéma:
„Első emelet! Fel! Kezdődik a séta!”

¹²¹ Lásd az 53. lábjegyzetet.

¹²² egészség (latin)

¹²³ Szász Károly (1865–1950) politikus, író és kritikus. A VKM hivatalnoka, 1910-től országgyűlési képviselő, 1917–18-ban a képviselőház elnöke.

¹²⁴ Dr. Hindy Zoltán (1880–1951) 1903-tól a budapest-vidéki pénzügyigazgatóságon dolgozott, 1917–1918-ban képviselő. A háború után ügyvéd, 1928-tól az Országos Társadalombiztosító Intézet vezetője. A katolikus közélet aktív résztvevője.

VII.

A földszinti kapun az udvarra lépünk.
Látjuk egy tömegben összes fogoly népünk.
Krizma György főfoglár kedves tekintetét
Nyájas fővetéssel hordozza szerteszét.
Mely szempár – hogy tollam nagyon meg ne sértse –
Úgy néz rajtunk szét, mint kommunista vércse.
(Nem tudom, igazán kegyetlen-e szegény
Avagy csak szimulál, hogy ily hóhér legény.
Azt hiszem, ha tépett rangjelére nézek
Pokolba kívánja ezt a ronda fészket,
De hát meg kell élni, - s ezért a mű-harag,
Mely, ha nem jól sétálsz, az ikrádba harap)
Jó darab ideig pontosan felírta
Hogy a beszélgetést állni ki nem bírta
Mert amint ballagunk egymás lába nyomán
És valaki sugdos: „Jó kis hely ez komám!” –
Krizma eperajkán rémüvöltés hördül –
S az ember nem messze van a sírgödörtől.
De idővel enyhült. S biztos vagyok benne,
Hogyha sorsunk talán 15 év lenne,
Krizma bácsi nem lesz ily szigorú s ódon
De dalolni fog még fülemüle módon.
Lám! a csevegés s a dohányzás már szabad
S nem lesik annyira a csendes szavakat,
Sőt reggel s délután a sétaidőben
Politika, szellem, élcz, humor van bőven.
És hogy is ne, mikor a pangó közélet
Ujjá tulajdonképp e fogházban éled.
Hiszen, ki húsvétig ott kint élt és hatott:
Azt ma, száz-számra, ez udvaron láthatod.

Hogy május elsején éppen delet perczeg
Megérkezik József Ferencz,¹²⁵ a főherczeg.

¹²⁵ Habsburg–Lotharingiai József Ferenc főherceg (1895–1957), a Habsburgok magyar nádori ágából származott. Aktív, mindenekelőtt reprezentatív részese volt a két világháború közötti magyar közéletnek.

Délután már ő is kint az „esplanádon”¹²⁶
 S mikor kedves, szelíd, ifjú arcát látom
 Lelki szemem előtt sok minden megjelen...
 Ámde rút hideg van. Szél fúj. Szörnyű jelen.
 Szépapja még nádor, - s ő itt van közöttünk
 Tud-e többet ő, mint mi, kik idejöttünk?
 Sejthet e ő többet a kétes jövőről,
 Aki mellett éppúgy a Polyák áll ör-ül,
 Miként mi mellettünk. Magas, szép alakja
 A lépcsővel szemben lévő czellát lakja.
 Somssich Andorra¹²⁷ jött hosszú vándor úton.
 Hogy merre járhattak, én bizony nem tudom.¹²⁸
 De nagy út lehetett, mivelhogy ruhája
 Az „udvari szabót” rettentően várja.
 A kalapja gyűrött, galléra nem fehér
 És a dicső kommün hozzá is úgy felér,
 Miként mi hozzánk, - hisz nem szólítják másnak
 Hogyha nevén hívják, mint „Habsburg elvtársnak”.
 „Habsburg elvtárs” majd két hetet töltött velünk
 S ép oly gazdagon élt, ahogyan mi élünk.
 Tegnap¹²⁹ búcsúzott el, két testőr kísérte.
 Számozott villamos jött ki ide érte.
 Hogy a két börtönőr vajh hova szállítja,
 Annak a szovjetnél leszen majd a nyitja.¹³⁰
 Mi csak azt érezzük, hogy kedves emléke
 Mindég köztünk marad, bármi legyen vége.
 Hiszen oly kedves volt, mint ifjú csak lehet
 Nem ismert semminő különbségeket
 Éppúgy bejárt közénk, mint minket fogadott
 S amint nálunk kosztolt, - nekünk sonkát adott.
 Én úgy ismertem meg, hogy aznap délután,

¹²⁶ esplanade – gyakorlótér

¹²⁷ Ifj. Somssich Andor (1879–?)

¹²⁸ A nyugat felé menekülő József Ferenc főherceget és Somssich Andort Tapolcán fogták el. [Gellért Gábor, A főhercegek, Magyarország, 2. évf. 52. sz. 1965. december 26. 16.]

¹²⁹ 1919. május 13. [Győry Loránd saját lábjegyzete]

¹³⁰ Tervezték a főherceg kivégzését. Az angol misszió közbenjárásra végül internálták (a Ritz szállóba), ahonnan a tanácsköztársaság bukása után szabadult. (GELLÉRT 1965.)

Mikor megérkezett és még nem is tudám,
 Hogy szobánkban minket látogatni készül,
 Vízhordásnak neki készültem merészül.
 Kabátom letettem, felgyűrtem ingújjam
 S kannákat czipeltem ide-oda vígan
 Amint két kancsóval a szobába lépek
 Asztalunknál ülve találtam a népet.
 Köztük a főherczeg. A vizet leteszem
 Arczvonásom kellő komolyságot veszen,
 Bemutatkozom s a Fenség nevet nagyot:
 „Győry államtitkár s szobaleány vagyok!”¹³¹
 Később, mikor aztán a dolog úgy fordul,
 Hogy a májusi szél fütörészik zordul
 És dermesztő hideg a herczegi czella
 S szegény kis főherczeg benne mint gazella
 Ide-oda járkál, forró-lázás, beteg:
 Nemcsak gyógyszerekkel assistenskedhettek, -
 De mivel egyetlen mellénye szétrepedt:
 Mint „udvari szabó” szerzek nagy érdemet.
 Midőn éppen Platthy Györgyön¹³² segítgetek
 (Odaférczelvén egy gombjához a zsebet
 Úgy, hogy szegény abba már bele nem mélyed)
Szörnyű mellényt hoznak bús arcú személyek
 „Nézed e szövetroncsot, óh nagyhírű mester
 S azt gyorsan meg varrni; kérünk, óh ne restellj!
 Habsburg elvtárs testét fedte, míg volt mellény
 Varrd meg s újra büszkén feszülhet majd mellén!”

¹³¹ (Mert hát szobalányként tengettem életem,

Az ágyat magamnak és másnak megvetem,

Asztalt felteríték, leszedek, sikálok,

Gombokat felvarrok, cipőt reparálok.

És Darányi Ferencz ezért is kérdezte:

„Szobaleány! – jókedvvel csinálsz mindezt te?”

„Hogyne! hisz’ tíz gazdám mind oly jóra való, -

Bár igaz, hogy nem túl sok a borra való!”) [Győry Loránd eredeti lábjegyzete]

Dr. Darányi Ferenc ügyvéd, 1919 után miniszter osztálytanácsos, a radikális ellenforradalmi Ébredő Magyarok Egyesülete tagja, 1921-ben egyik alelnöke.

¹³² Dr. Platthy György (1864-1932) ügyvéd, országgyűlési képviselő, miniszteri tanácsos, elsősorban a fővárosi politikai életben volt aktív.

Szabászati tervem hirtelen elkészül
 Pótlást szabok selyem-nyakravaló részből
 És a mellény rövid másfél óra múltán
 Az ifjú főherczeg termetén simul mán...
 ...Szívemből kívánom, hogy e ruhadarab
 Előbb elpusztuljon, - mint kis ura, - a rab,
 Akit igen féltünk, mert hisz e gaz népség
 Melynek eleme az éjjeli sötétség,
 Nem tudhatjuk, mit fog ott künn tenni véle,
 Mert, mit „Vörös Újság” idáig regéle, -
 Nem sok jóval biztat, - pedig Kún népének
 Undok tetteiből, sajnos, csak egy ének
 Az a szenvedés, mit a főherczeg kiállt
 És amely igazán máris égre kiált...
 ...A sétálók sora sok érdekest mutat,
 Amint egymás mögött rójják le az utat.
Méhely a Kálmán,¹³³ gyors iramban lépdel
Rákosi Jenő¹³⁴ jár nyugodt bölcsességgel.
 Ilyen magas korban valóságos csoda,
 Hogy őt el nem gyötri ez a szűk kaloda
 Sőt ellenkezőleg – a szelleme szárnyal.
 (Hiszem, érzi, hogy mi megküzdünk az árnyal,
 Amely feketébe vont a szűk országot
 És undok talpával a szívére hágott.
 Szavából kiérzed, hogy ez a nagy lélek
Tenni is fog, hogy itt újra legyen élet.)
 Most épp vele sétál jó Keszthelyi Ernő.¹³⁵ –
 Majd Hegedűs Loránd¹³⁶ (kezében esernyő
 Élte e hű társa mindig ott van vele
 Nap süt, avagy essék, vagy fújjon a szele. –
Szász Károly¹³⁷ házelnök kancsóval kezében

¹³³ Lásd az 59. lábjegyzetet.

¹³⁴ Lásd a 76. lábjegyzetet.

¹³⁵ Lásd az 52. lábjegyzetet.

¹³⁶ Hegedűs Lóránt (1872–1943) közgazdasági író, a Magyar Gyáriparosok Szövetségének vezérigazgatója, a Pesti Magyar Kereskedelmi bank igazgatója, 1920-1921-ben a Teleki kormány pénzügyminisztere.

¹³⁷ Lásd a 123. lábjegyzetet.

Meleg-víz hozásra várakozik épen.
 Egy napos sarokban Henvey¹³⁸ és Gulyás¹³⁹ –
Polónyi Dezső¹⁴⁰ és Zboray Mikulás,¹⁴¹
Kozma Jenő¹⁴², Győry és Szilágyi Lajos,¹⁴³
 Kik, mint „főbizalmik” minden ügyes-bajos
 Dolgot elvégeznek s most éppen várják,
 Hogy a túsok szivar- és cigarettáját,
 Mikor vehetik át társaik üdvére,
 Mert attól még pezseg a szegény tús vére.
Meszlenyi¹⁴⁴ s Muzslay¹⁴⁵ ott czipel egy padot.
Kmetty Károly¹⁴⁶ örül, hogy előadhatott
 Az egyik fegyencznek egy adag közjogot.
Mailáth gróf¹⁴⁷ meséli, hogy bizonyos inger
 Van benne, midőn 42 Schlesinger¹⁴⁸
 Vele együtt marhakupében zónázik
 És Újhelytől egész Budapestig fázik.
 A gyárosok: Wolfner¹⁴⁹ s Helvey Tivadar¹⁵⁰
 Itt várják, míg elmúl ott künn a zivatar.

¹³⁸ Lásd a 49. lábjegyzetet.

¹³⁹ Gulyás Ferenc (1856–1931), jezsuita szerzetes, a kalocsai érseki főgimnázium tanára.

¹⁴⁰ Polónyi Dezső (1875–1935) ügyvéd, országgyűlési képviselő 1906 és 1918 között. Politikai vonatkozású perekben volt védőügyvéd.

¹⁴¹ Zboray (Zborói) Miklós (1866–1940) ügyvéd, 1901–1918-ig képviselő, a Katolikus Néppárt vezető politikausa, 1918-ban a Magyar Nemzeti Tanács tagja. 1919 után visszavonult a politikától.

¹⁴² Kozma Jenő (1879–?) budai ügyvéd, 1906-tól részt vett a fővárosi politikai életben, 1926-tól országgyűlési képviselő volt.

¹⁴³ Szilágyi Lajos (1882–?) katonatiszt, majd jogot is végzett. Harctéri szolgálata után 1916-tól országgyűlési képviselő, 1918–1920-ig Bihar vármegye főispánja. A két világháború között is országgyűlési képviselő.

¹⁴⁴ Meszlényi Pál földbirtokos, Esztergom vármegye korábbi főispánja.

¹⁴⁵ Lásd az 62. lábjegyzetet.

¹⁴⁶ Lásd az 53. lábjegyzetet.

¹⁴⁷ Gr. Mailáth József (1858–1940) Nagy-Küküllő vármegye főispánja, felsőházi tagként a vízszabályozás ügyében tevékenykedett.

¹⁴⁸ Sziléziai (német). Mivel gyakori zsidó családnév, nem kizárt, hogy nem sziléziaiakra, hanem zsidókra célzott Mailáth.

¹⁴⁹ Wolfner Tivadar (1864–1929) a Wolfner Gyula és Társa újpesti bőrgyár társtulajdonosa, 1896-tól két cikluson keresztül képviselő.

¹⁵⁰ Helvey Tivadar (1868–1929) vegyész, a Helvey Tivadar dr. Vegyészeti Gyára (Soroksár) tulajdonosa.

Nágel Marcell,¹⁵¹ Bacher Emil¹⁵² s Brauch¹⁵³ a hentes
 Itt mind foglalkozás és gondoktól mentes.
 Nem aggasztják őket kereslet s kínálat
 (Csak a poloska, az igazi „kín-állat”).
 Általában itt nincs válaszfal és árok,
 A merkantilisták s a szélső agrárok
 Élvezik a fogság s egyenlőség jogát,
 Mint oroszlán, melynek kihúzták a fogát.
 Itt együtt sétálva mutathatom neked
Sándor Pált,¹⁵⁴ s Jeszenszkyt,¹⁵⁵ Kleint¹⁵⁶ és Rubineket¹⁵⁷
Horánszkyt,¹⁵⁸ Dobayt,¹⁵⁹ a Meskót¹⁶⁰ és Győryt
 S mégis, - egy se húzza le a másik bőrit.
 Fáról-fára röppen, mint könnyű kis madár
Heinrich Feri¹⁶¹ és az öccse, az Aladár¹⁶²
 Ott künt vas-szakmában nyújtanak tanácsot
 S itt bent őket őrzik filigrán vas-rácsok.
 A szűcs-nagyiparból Elkán¹⁶³ van egyedül
 Bár többen lennének. Mert a szél hegedül
 Vágyódó reménnyel nézünk mindig rája,
 Nincs-e zsebében egy farkas – bundája? –
 Hisz nem is szél úrfi, hanem egy szél-kamasz

¹⁵¹ Nagel Marcell (1882–1949) kereskedelmi tanácsos, 1922-ben vette át apjától a zsák-, ponyva- és kötéláru gyárat és nagykereskedést. A zsidó közéletnek is aktív szereplője volt.

¹⁵² Bacher Emil (1854–1926) a Viktória Malomtröszt tisztviselője, majd elnöke. A zsidó közélet aktív szereplője és mecénása.

¹⁵³ Brauch Ferenc (1868–1963) hentesmester. A századelőn Budapesten kilenc üzlete, húsüzeme, Kőbányán saját sertéstelepe volt.

¹⁵⁴ Lásd a 118. lábjegyzetet.

¹⁵⁵ Lásd az 51. lábjegyzetet.

¹⁵⁶ Klein Gyula (?–1940) a Magyar Általános Hitelbank nagyipari vállalatokkal foglalkozó alelnöke.

¹⁵⁷ Lásd a 65. lábjegyzetet.

¹⁵⁸ Horánszky Lajos (1871–1944) az Angol–Magyar Bank igazgatója, 1901–1918-ig országgyűlési képviselő.

¹⁵⁹ Dobay Aurél (1871–1946) az Angol–Magyar Bank vezérigazgató-helyettese.

¹⁶⁰ Lásd a 61. lábjegyzetet.

¹⁶¹ Heinrich Ferenc (1866–1925) a világháború előtt a család vasnagykereskedő cégét vezette, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke, a hadigazdálkodás egyik megszervezője volt. 1919-ben és 1920-ban két ízben kereskedelmi miniszter. A világháború után több liberális irányú pártot is alapított és haláláig képviselő volt.

¹⁶² Heinrich Aladár (1868–1924) a családi cég (lásd az előző lábjegyzetet) vezetője volt a világháború után.

¹⁶³ Lásd a 46. lábjegyzetet.

Borzolta állandón félrőfnyi szakállunk,
 Amelyet elvileg alig borotválunk.
 Ám, hogy a kedélyek ki ne hülhessenek
 Volt köztünk vidító férfi egész sereg,
 Kik, mint főrendek és mint volt-képviselők
 Beszéltek délután s beszéltek délelőtt.
 Többek közt Zboray,¹⁶⁴ Ráth Endre¹⁶⁵ és Hindy¹⁶⁶
 (Ki a „bizalmi”-kat víz-hordásra inti)
Muslay,¹⁶⁷ Platthy György,¹⁶⁸ Pál Alfréd¹⁶⁹ és Cserny¹⁷⁰
 Kik biztos híreket szoktak Pestről nyerni
 S gondoskodnak róla, mint Polonyi Dezső,¹⁷¹
 Hogy e hírforrásból legyen bő hír-eső
 Mely a szívet s lelket a mélyén találja
 S holt bizonyossággal összekonfundálja
 Bár itt nincs címekórság, - de a „kegyelmesek”
 Egész serege is az udvaron pezseg.
 A kegyelmes urak sergét ketté osztom:
 Egyik egészséges, - másik beteg kosztom
 Az egyik: gróf Mailáth,¹⁷² Lovász,¹⁷³ Teleszky¹⁷⁴
 -Aki nem is kéri: „Óh fegyőr – eressz ki!” –
 S a fegyőr engedvén, - járnak tovább gyalog,

¹⁶⁴ Lásd a 141. lábjegyzetet.

¹⁶⁵ Dr. Ráth Endre (1877–1929) ügyvéd Budapesten, függetlenségi politikus, 1902-től három cikluson keresztül képviselő, az 1920-as években visszavonult a politikától.

¹⁶⁶ Lásd a 124. lábjegyzetet.

¹⁶⁷ Lásd a 62. lábjegyzetet.

¹⁶⁸ Lásd a 132. lábjegyzetet.

¹⁶⁹ Pál Alfréd (1877–1934) 1900-tól Máramaros vármegyében szolgabíró, 1910–1918-ig kormánypárti képviselő. A tanácsköztársaság bukása után visszavonult a politikától, és ügyvédként dolgozott Budapesten.

¹⁷⁰ Cherny (Cserny) Károly (1863–1933) 1888–1893-ig a belügyminisztérium, 1894–1896-ig a kereskedelmi minisztérium hivatalnok, 1897–1901-ig a külügyminisztérium konzuli testületében külföldön szolgált. 1907-től a belügyminisztérium osztálytanácsosa, 1910-től kormánypárti képviselő.

¹⁷¹ Lásd a 140. lábjegyzetet.

¹⁷² Lásd a 147. lábjegyzetet.

¹⁷³ Lovász Márton (1864–1927) 1896-tól a Magyarország felelős szerkesztője, 1901-től függetlenségi párti országgyűlési képviselő, 1918-ban a Károly-kormány kultuszminisztere, 1919-ben a Friedrich-kormányban egy hónapig külügyminiszter, majd Jugoszláviába emigrált, ahonnan 1925-ben tért haza.

¹⁷⁴ Teleszky János (1868–1939) 1889-től dolgozott a pénzügyminisztériumban, 1912–1917-ig pénzügyminiszter. A két világháború között pénzügyi szakemberként segítette a kormányok munkáját.

Úgy, mint Kirchner Herrmann,¹⁷⁵ Szász Károly¹⁷⁶ és Balogh.¹⁷⁷

(Balogh Jenő hideg, földszinti otthona

Most is a tudomány s a szorgalom hona.

Dolgozik reggeltől majd késő éjfélig, -

De hisszük, - műve itt, nem lesz kész, - csak félig.)

A másik kórházban turbékol, mint gerle:

Bartha¹⁷⁸ és Darányi,¹⁷⁹ Hazay,¹⁸⁰ Wekerle¹⁸¹

Polónyi,¹⁸² Szterényi,¹⁸³ Szurmay,¹⁸⁴ Tallián,¹⁸⁵

Mert az egészségük gyógykezelést kíván

Bizony rettentő, hogy ez urak itt ülnek

S állandó részesi a detektív fülnek.

Olykor át-átnézünk mi is a kórházba,

Bár egy fegyőr igen sokszor magyarázta,

Hogy hát ezt se szabad. Helyes. Hát lemondunk

De itt még Lévay Lajosra¹⁸⁶ van gondunk.

Ő is a kórházban töltötte idejét

¹⁷⁵ Lásd a 74. lábjegyzetet.

¹⁷⁶ Lásd a 123. lábjegyzetet.

¹⁷⁷ Balogh Jenő (1864–1953) jogász, a budapesti egyetem magántanára, az igazságügyminisztérium hivatalnok, majd bíró. 1910-től a VKM államtitkára, 1913–17-ig igazságügyminiszter, ezután visszavonult a politikától.

¹⁷⁸ Bartha Albert (1877–1960) katonatiszt, 1918-ban a tiszavirág-életű Bánáti Köztársaság katonai vezetője, Károlyi Mihály kormányában egy hónapig hadügyminiszter. A tanácsköztársaság bukása után politikai pályára lépett, 1943-tól a polgári ellenállásban vett részt, 1946-ban hét hónapig ismét hadügyminiszter. 1948-ban emigrált.

¹⁷⁹ Lásd a 71. lábjegyzetet.

¹⁸⁰ Br. Hazai Samu (1851–1942) katonatiszt, 1904-től a Honvédelmi Minisztérium csoportfőnöke, 1910–1917-ig hadügyminiszter. A világháború után nyugállományba helyezték, 1927-től a Felsőház tagja volt.

¹⁸¹ Wekerle Sándor (1848–1921) politikus. 1889–1892-ig pénzügyminiszter, 1892–1895-ig, majd 1906–1910-ig, illetve 1917–1918-ig (az őszirózsás forradalomig) miniszterelnök, egyidejűleg más tárcák minisztere is.

¹⁸² Lásd a 140. lábjegyzetet.

¹⁸³ Br. Szterényi József (1861–1941) politikus, 1890-től dolgozott a kereskedelemügyi minisztériumban az iparfejlesztésért felelős. 1905–1910-ig államtitkár, 1906–1918-ig képviselő. 1918-ban a Wekerle kormány kereskedelemügyi minisztere. 1920–1926-ig képviselő, majd felsőházi tag, a Népszövetség magyar küldöttje.

¹⁸⁴ Br. Surmay Sándor (1860–1945) katonatiszt, az első világháború előtt csapatszolgálat mellett több beosztásban dolgozott a hadügyminisztériumban, a háború kitörésekor államtitkár volt, majd 1917 februárjáig szolgált hadtestparancsnokként a keleti fronton. 1917 februárjától az őszirózsás forradalomig honvédelmi miniszter, 1921-ben visszavonult az aktív szolgálattól.

¹⁸⁵ Br. Tallián Béla (1851–1921) politikus. 1878–1896-ig vármegyei szolgálatban volt, alispáni, majd főispáni tisztségeket töltött be. 1896–1918-ig képviselő, 1899–1903-ig képviselőházi alelnök, 1903–1905-ig földművelésügyi miniszter.

¹⁸⁶ Br. Lévay Lajos (1865–1949) közgazdasági író, politikus. Az Első Magyar Biztosító Társaság titkára, 1903–1909-ig a belügyminisztériumban dolgozott, 1896-tól országgyűlési képviselő.

(Rheuma kínozza lábát, fülét, fejét)
Elmesélte, hogy őt hogyan hozták ide
Családi ünnepről a túsok közibe.
Elvégre, mint más burzsi, - ő is csak született
S midőn megért ötven s egynéhány évet
Lánykája virággal elébe lépetet.
De az ünneplő szó már az ajkán dermed,
Matróz jó puskával, (durva, öles termet,) –
S Erzsike papáját a szovjet matróza
(...Ki még részeg is...) – a gyűjtőbe hajózza.

Horváth Elemért,¹⁸⁷ a tőzsde volt elnökét
Népbiztosi kezek szintén idelőkék
Roth Kugel Arnold¹⁸⁸ az ő hú séta-társa
S mindnyájunkat meghat csendes zokogása
Mert rá nemcsak a rab bélyeget égették,
De bélyeg-albumát is totál elszedték.

Eleintén csakis egyenkint járkáltunk;
Felírták, megrótták, ha csupán megálltunk
Ám később a helyzet némiképpen javult
A legelső napnak szigora elavult.
Némi részen erre talán okot adó
Lehetett több híres, neves látogató:
Korvin (Klein) Ottó¹⁸⁹ (egy púpos kis szörnyeteg
Kinek szemén látszik, hogy mily idegbeteg)
László¹⁹⁰ fővádbiztos és valami Vízy¹⁹¹

¹⁸⁷ Horváth Elemér (?–1930) 1880–1895-ig a pénzügyminisztériumban dolgozott, majd magánvállalatoknál helyezkedett el, 1904-től a Magyar Általános Hitelbank igazgatója, 1913–1918-ig a tőzsde elnöke. 1919 után visszavonult.

¹⁸⁸ Lásd a 78. lábjegyzetet.

¹⁸⁹ Korvin Ottó (1894–1919) a Galilei-kör tagja volt, 1918-tól irányítója a belőlük alakult forradalmi szocialistáknak. 1918-ban részt vett a kommunista párt megszervezésében, 1919. február 20-án letartóztatták. A tanácsköztársaság alatt a belügyi népbiztosság politikai nyomozó osztályának vezetője volt – László Jenővel együtt ő adott utasítást halálos ítéletek végrehajtására. A tanácsköztársaság bukása után elfogták, halálra ítélték és kivégezték.

¹⁹⁰ Lásd a 37. lábjegyzetet.

¹⁹¹ Vízy, illetve Vízy Örmester (törzsörmester) neve kétszer is felbukkan azokban az iratokban, amelyek a vörösteror eseményeit rögzítették. Rákospalotán, illetve Budapesten vert össze embereket. [Bödök 2018, 332, 389.]

Ki a vértörvénytörvény elnökségét viszi)
Tán(?)¹⁹² ők rendlék, hogy a séta új rendjét
Ma már élvezheti a fogházi vendég.
Főként, mikoron nagy kivételképen
-Mint ma – a nap arcza megjelent az égen.
Sugara a zemplénit és tiszafüredit –
Kik nemrégén jöttek, - aranyban fürdet itt;
Épp ily jól esik a kistelekieknek,
Kik még a vörösök hadától remegnek
Valamint azoknak, kik távol Somogynak
Messze vidékéről majdnem ide-rognak.
Mert hisz mindnyájukat sok bánalom érte,
S némelyiküknek még remeg is a térde.
Most már sütkéreznek mélán a napfényen
El-elgondolkozva a sok dicső tényen,
Mely szovjet-kormányunk szent parancsszávára
Rettegtette őket, míg húsvét napjára
Csirkefogók gyanánt mind összefogdosták
S bűzös – marhakocsin ez udvarra hozták.
Gróf Berchtold¹⁹³ elmondja, hogy olyan utakon,
Melyet jó kocsis is félve tesz meg bakon,
60 kilométer sebesen szállítják –
S csak a célnál érti meg e tempó nyitját.
E cél az volt, hogy Knall (?)¹⁹⁴ a szovjet direktor
(Ezelőtt kiváló szobafestő-piktor)
Hatalmát azzal is bemutassa nékik,
Hogy ők a szovjet-rend érdekét mint védik.
Ez a látvány az volt, hogy a nagy piaczon
Ezer kiabáló férfi, gyerekek asszony
Azért éltette a bolsevikok kasztját,

¹⁹² (?) az eredeti kéziratban

¹⁹³ Gr. Berchtold Lipót (Leopold von Berchtold) (1863–1942) osztrák arisztokrata, 1893-tól állt a monarchia külügyi szolgálatában, 1906–1911-ig nagykövet Oroszországban, 1912–1915-ig a monarchia közös külügyminisztere. Lemondatása után visszavonult a politikai élettől, Magyarországon (Peresznye) élt.

¹⁹⁴ (?) az eredeti kéziratban

Mert Papp földbirtokost¹⁹⁵ éppen most akasztják.
S most a túsok ellen fordul gúny és átok:
„Hahaha! Nézzétek! Ez vár tireátok!”
Ez történt Zemplénben s ki tudja hány helyen,
Leírni is nehéz, elkábul a fejem...

A papság több taggal szintén itt szerepel
S míg a magasban több repülő kerepel
Néznak a szentatyák fel a magas égre, -
Mintha azt kérdeznék: „Istenem, mi végre
Jutottam én ide, hiszen mást se tettem
Mint vallás és haza szerelmét hirdettem
Mikes püspök,¹⁹⁶ Bozsik,¹⁹⁷ Erdős,¹⁹⁸ Takács,¹⁹⁹ Gulyás.²⁰⁰
Hoz még szabadulást nektek szent Mikulás!
Omerovits Tamás,²⁰¹ Liebner²⁰² és Kovácsy²⁰³
S bármi hiten lévő reverendás bácsi, -
Legyetek nyugodtak, már nem soká késik
Midőn neveitek majd táblára vésik
A történetben, - hisz' már is gaz vétség
Hogy oly szentségek, mint haza s kereszténység
Az istentagadók prédájának essék
S falánk döggeselejük gyanánt tépegessék.

¹⁹⁵ A Győry által leírt lincselésről Tolnai világlapja közölt képeket, azonban sem a név, sem az időpont, sem a helyszín nincsen pontosan feltüntetve a fotók alatt, mindössze annyi derül ki, hogy Szamuely Tibor is jelen volt a kivégzésnél. [Tolnai Világlapja 1919/32. sz. szeptember 27. 6.]

¹⁹⁶ Gr. Mikes János (1876–1945) megyéspüspök. 1911–1935-ig szombathelyi püspök volt. Még a tanácsköztársaság kikiáltása előtt, 1919. február 27-én elfogták, és a celldömölki bencés apátságba internálták, innen került a gyűjtőfogházba, majd a Park Szanatóriumba, ahonnan július 28-án szöktették meg. [Bö-dők 2014, 179.]

¹⁹⁷ Bozsik Pál (1884–1952) 1916–1932-ig gyöngyösi plébános, 1918 novemberében a helyi nemzeti tanács elnöke. 1921–1927-ig képviselő, 1932-ben nyugdíjazták. 1951-ben a Grösz-perben elítélték, a váci börtönben halt meg.

¹⁹⁸ Erdős András (1868–1926) 1908–1926-ig volt jászberényi plébános, korábban Tasson szolgált.

¹⁹⁹ Takács Sándor(?) páter.

²⁰⁰ Lásd a 139. lábjegyzetet.

²⁰¹ Omerovich Tamás (1884–1957) jezsuita szerzetes, 1904-ben lépett be a rendbe, 1915-ben szentelték pappá, több rendházban is volt házgondnok.

²⁰² Liebner János (1888–1925) Ceglédbercelen, majd Újhartyánban plébános, 1914-től tábori lelkész, 1919 után Szolnokra került.

²⁰³ Kovácsy Kálmán (1862–1932) evangélikus lelkész. Rozsnyón, Nagykürtösön, majd 1893–1932-ig Rákospalotán szolgált. 1910–1918-ig függetlenségi párti képviselő.

Ti védelmeztétek a hit s vallás honát,
 S ép úgy szenvedtek, mint a derék katonák,
 Kik részint civilben, részint csillag nélkül
 Idejutottak – mert hát Károlyi – békül,
 Gróf Károlyi Mihály,²⁰⁴ - a nagy békebarát
 Aki ránk zúdítá egész világ sarát!
 Hisz eredetileg csak az ő rút lelke
 Oka, hogy otthonát most e házban lelte
Láng Boldizsár,²⁰⁵ Ligárt,²⁰⁶ Kirchner,²⁰⁷ Diószeghy²⁰⁸
Zsejlonka,²⁰⁹ gróf Berchthold,²¹⁰ gróf D'Orsay,²¹¹ Nyékhegyi,²¹²
Rácz Kálmán²¹³ százados, s Dáni²¹⁴ a tábornok:
 Mind érdemes hősi egy eltűnt, nagy kornak...

Elszámolhatnék még ötvenig vagy százig,
 Hogy mind elmondjam, mint él és adomázik,
 Beszél, suttog, cseveg, jár, nyüzsög e sereg
 Nem tudva, hogy míg a mai nap leperreg
 Mi sors várja aztán? Itt fonnak s szövődnek
 Óh túszt! reménységi sorsod s jövődnék.
 Reggeli köszöntés nem így szól: „Jó napot!” –
 Hanem: „Hát öregem, olvastál már lapot?”

²⁰⁴ Károlyi Mihály (1875–1955) Az őszirózsás forradalom után miniszterelnök 1919. január 11-ig, majd köztársasági elnök 1919. március 21-ig.

²⁰⁵ Br. Láng Boldizsár (1877–1943) 1909-től vezérkari százados, 1927-ben altábornagyként vonult nyugalmába, utána képviselőként, majd felsőházi tagként vett részt a politikában.

²⁰⁶ Ligárt János (1857–?) alezredes, katonai író. 1905-ig volt állományban, tanított a Ludovikán, dolgozott a Hadügyminisztériumban. 1905-ben letette a szolgálatot és belépett a függetlenségi pártba. Iparvédő egyesületek vezetője, vállaltok igazgatótanácsi tagja volt. 1916-tól világháborúban ismét szolgálatot vállalt.

²⁰⁷ Lásd a 74. lábjegyzetet.

²⁰⁸ Br. Diószeghy Tibor csendőrszázados, földbirtokos Kisújszálláson.

²⁰⁹ Zsejlonka József csendőrtiszt, a hadiüzemként működő MÁV Gépgyár parancsnokaként 1918 februárjában sortűzzel fékezte meg a sztrájkot és tüntetést.

²¹⁰ Lásd a 193. lábjegyzetet.

²¹¹ Gr. Grimaud D'Orsay Ede (1885–1983) katonatiszt. Mezőhegyes méneparancsnoka, 1901–1918-ig az állami ménesek felügyelője volt.

²¹² Nyékhegyi Ferenc (1876–1927) katonatiszt, Hazay Samu hadügyminiszter szárnysegédje. A világháborúban ezredesként szolgált az olasz fronton, az 1918-as páduai fegyverszünet egyik aláírója.

²¹³ Rácz Kálmán (1888–1951) katonatiszt. Hadnagyként vett részt a világháborúban, 1916-ban hadifogságba esett, ahonnan megszökött. 1918-ban százados, a Magyar Országos Véderőegylet (MOVE) egyik alapítója volt, a tanácsköztársaság bukása után tisztii különítményt vezetett. 1935-től politizált, a jobb és bal oldalon egyaránt megfordult, 1948-ban Svájcba emigrált.

²¹⁴ Dáni Béla (1869–1921) altábornagy a világháborúban a 2. hadsereg vezérkari főnöke volt.

„Tudsz valami friss hírt?” „Elesett már Szolnok?”
„Még nem! – most mondta egy irodai tollnok.”
„Fene soká’ tartja magát ez a város!”
„Hja! az eső esik, az országút sáros.
A román ló nem bír ágyúkat vonszolni!”
„De fehér-gárda megy s segít neki tolni!”
„Úgy hallom – szól most egy elnyomott mély torok,
Paksnál már lesnek az angol monitorok.”
„Ah – felel a másik – te csak mindig lódítsz!”
„Én? Hisz azért ment ki innen Domony Móricz,²¹⁵
Mert üzent neki a Troubridge admirális²¹⁶
Hogy Baján várja ő s az angol király is.
Pár nap múltán itt lesz egy nagy angol flotta
A szovjet összedől, miként egy rántotta!”

Egy másik csoportban sutognak az ajkak:
„No, Kún Béla most már mi sem segít rajtad!
Kecskemét elesett, - Halason a ráczok!
Biztos! S ezért többet nem is magyarázok!”

Kerengve-forogva róják a kör utat
S egyik most a „csillagbörtön”-sarkra mutat.
„Látjátok, mit raktak oda tegnap éjjel?”
Mi tagadás, bizony onnan szerte-széjjel
Géppuskák merednek mi reánk tátongva.
S még aznap estend szól dicső dal zsongva:
„Ez a harcz a végső!” s refraineül dalára,
„Halált!” ordítanak a gaz burzsoára.

Ez a férfi-kar, mely mi mellettünk székel
Vörös katonaság. Mi célból? Felspékel?
Avagy – mint ők mondták – védelmünkre lesznek.
Nem tudom! Azt látjuk: vígan isznak-esznek.

²¹⁵ Domony Móric (1872–1944) 1903-tól a Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Rt. vezetőségi tagja, 1904-től igazgatója, 1921–1935-ig pedig vezérigazgatója volt.

²¹⁶ Sir Ernest Charles Thomas Troubridge (1862–1926) angol admirális. 1919-ben Budapestre delegálták a nemzetközi Duna-bizottság elnökének.

Mirák Katalin

LEVÉLTÁRI GYÖNGYÖK – IN MEMORIAM KAPI BÉLA

Igazgyöngyöket rejt Kapi Béla püspök hagyatéka az Evangélikus Országos Levéltárban. De nehogy bársonypárnás dobozban lapuló, csillogó gyöngysor után kezdjünk el keresgélni, mert a kutatót könnyen csalódás érheti. Az *Igazgyöngyök* feliratú, kopott, barna szalagos irományfedélben ugyanis „csupán” papírlapokat találunk, több mint harminc eredeti, kézzel vagy géppel írt, megsárgult levelet. Titkukat a püspök menyee, ifj. Kapi Béláné Marjai Erzsébet mindjárt az első lapokon felfedi: „Drága Anyósom rám hagyta örökölni igazgyöngy-sorát. Ehhez az örökséghez újabb gyöngyöket kerestem... Amit találtam, hozzáfűztem, s így adom tovább: Kétféle gyöngy, de egy az értelme. Igaz mindegyik, s ez a lényege.”¹

E különös gyöngyök: emlékek. A „papír-gyöngysor” fűzése pedig fél évszázada, 1970-ben kezdődött, amikor Marjai Erzsébet és férje, ifj. Kapi Béla – a püspök szellemi örökségének hű sáfárai – gyűjtőmunkába kezdtek. Kérésükre családtagok, barátok, ismerősök, püspökök, lelkész kollégák és munkatársak fogtak tollat, s ki-ki megírta Kapi Béláról a maga megemlékezését. A gyűjteményt 20 éven át a család őrizte, amely 1987-ben a Kapi házaspár jóvoltából bekerült az evangélikus levéltárba. Az asztalfiókba, levéltári dobozokba zárt írások évtizedeken keresztül kényszerű némaságban őrizték a szocializmus idején feledésre ítélt evangélikus egyházvezető emlékezetét, mígnem 2007-ben nyomtatásban megjelentek. A család ekkor – halálának 50. évfordulóján – döntött úgy, hogy az *Igazgyöngyök* gyűjtemény válogatott darabjaiból álló kötet kiadásával emlékezik Kapi Bélára.²

Ezekben az emlékgyöngyökben családtagok és kortársak vallanak a püspökről, mégpedig jellemzően a szeretet, a megbecsülés, a hála hangján. Nemcsak azt idézték

¹ A kéziratos gyűjteményt lásd EOL Kapi Béla-hagyaték 3. Igazgyöngyök.

² *Múló virág helyett. Emlékek Kapi Béla evangélikus püspökről*, MIRÁK Katalin szerk., Sopron, Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) és Kollégium, 2007. A kötet a kéziratos írások mellett válogatást közöl a Kapi Béláról nyomtatásban megjelent nekrológokból, visszaemlékezésekből, köztük a Szabad Európa Rádióban az 1980-as évek végén elhangzott adásokból.

fel azonban, milyennek ismerték Kapi Bélát, de közben – akarva-akaratlanul – egy rég letűnt korról is mesélnek, és színesen megfestik Kapi egyházi szolgálatának társadalmi, politikai és egyházi hátterét is. Így a püspök és családja mindennapjain túl a Trianon utáni Magyarország evangélikus egyháza, annak tekintélyelvű működése, társadalmi, közéleti beágyazottsága vagy a dunántúli egyházkerület hétköznapijai éppúgy megelevenednek, mint a két világháború, a proletárdiktatúra, a zsidóüldözés vagy az orosz megszállás drámai időszaka.

Kapi Béla életében Európa és Magyarország történelme többször kifordult a sarkából, lelkészként és püspökként ő maga is számos rendszerváltást megélt. Amikor megszületett (Sopron, 1879. augusztus 1.), a kortársak már három évtizednyi távolságból emlékeztek 1848 forradalmi napjaira és a szabadságharc leverésére. Gyermek- és ifjúkora a sziklaszilárd államalakulatnak hitt Osztrák–Magyar Monarchiában telt. Teológiát Sopronban, Rostockban és Halléban tanult. 1902-ben Celldömölkre került segédlelkésznek, később rövid ideig püspöki titkárként dolgozott. 1904-ban a körmendi evangélikusok hívták meg lelkészüknek. Az első világháború közepén, 1916 végén választották meg a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspökének. December 14-i beiktatása előtt néhány nappal temették „az öreg királyt”, Ferenc Józsefet... A monarchia felbomlása, a történelmi Magyarország szétesése, a Tanácsköztársaság „dicsőséges 133 napja”, a második világháború, a szovjet megszállás, az ország demokratikus újjáépítésének kezdetei, de a pártállami diktatúra fokozatos kiépülése is mind aktív püspöksége idején történt. Amikor végleg nyugdíjba vonult (1948. október 1.), az országot már a kommunista párt vezetői irányították, az evangélikus egyháznak a fasori és a Deák téri gimnázium kivételével egyetlen iskolája sem volt. Ordass Lajos püspököt épp aznap ítélte kétévi fegyházbüntetésre a Budapesti Uzsorabíróság, Kapi elnöktársát, báró Radvánszky Albert egyetemes felügyelőt pedig csak idős kora és betegsége mentette meg a hasonló retorziótól. Kapi Béla megérte az 1956-os forradalmat, s amikor meghalt (Győr, 1957. április 2.), a rehabilitált Ordass volt az evangélikus egyház vezető püspöke. Temetésén (Győr, 1957. április 5.) nemcsak Ordass hirdette Isten ígését, de Túróczy Zoltán is, aki alig két hónapja kezdte meg harmadik, szintén tiszavirág-életű püspöki időszakát, miután a kommunista pártvezetés korábban már kétszer, 1948-ban és 1952-ben is elmozdította őt hivatalából.

Kapi Béla a Horthy-korszak emblematisztikus evangélikus egyházvezetője volt. 1927-től felsőházi tagként, és 1937-től titkos tanácsosként jelentős közéleti szerepet töltött be, mindemellett 32 éves püspöksége alatt egyháza korszakformáló püspökévé is vált. Templomszentelések sora, a Dunántúli Luther Szövetség (1918) és az Evangélikus Diákszövetség (1923) megalapítása, a gyülekezeti élet megújítását célzó Belmissziói Munkaprogram kidolgozása és elindítása (1924), a Harangszó című lap megindítása

(1910), az evangélikációs munka támogatása, lelkész- és tanítókonzferenciák szorgalmazása – csak néhány példa az egyházi élet megújítását és megélénkítését célzó kezdeményezései közül.

Bevallom, mindezek ismeretében a 2007-es emlékkötet szerkesztésekor erős kételkedés volt bennem: szabad-e szubjektív emlékek alapján megidézni egy ilyen formátumú püspököt, egyház- és korszakformáló személyiséget? Nem torzít-e túlságosan a személyes tükör? Nem sok ennyi rajongás a szeretet hangján? Hiszen az olvasóban joggal merülhet fel a kérdés: valóban ilyen nagyszerű ember, férj, apa, nagypapa, és egyházvezető volt Kapi Béla? Az *Igazgyöngyök* szerzői azonban külön-külön, saját ecsetvonásaikkal, mégis mintha ugyanazon portrét festenék. A kép így tán mégsem eszményített.

Lehetne persze „Kapi-ellenkötet” is szerkeszteni, mint ahogy 1948 után a pártállami ideológia alapján nemcsak a két világháború közti korszak, de az evangélikus egyház akkori szerepe és Kapi püspöki tevékenysége is más megítélés alá került, s amelynek következtében – a „reakciós, ellenforradalmi Horthy-korszak” sok más egyházvezetőjéhez hasonlóan – Kapi is a történelemhamisítás áldozatává vált. Természetesen az *Igazgyöngyök* nyomán nem kötelező Kapi Bélát szeretni. El lehet utasítani a kort és a politikai rendszert, amelyben élt és dolgozott, el lehet ítélni egyházvezetői módszereit, elfogadhatatlannak tartani politikai látását, döntéseit és közéleti szerepléseit, és a személyiségével szemben is lehetnek fenntartások. Kétségbevonhatatlan azonban, hogy hosszú lelkészi és püspöki pályafutása során mindvégig és mindenekeelőtt egyháza javát tartotta szem előtt.

Saját írásainak,³ és az utókor egyháztörténeti kutatásainak köszönhetően mára Kapi több évtizedes egyházi működésének számos része feltárt. Személyes arca azonban jóval kevésbé közzismert. Az *Igazgyöngyök* kézzelfogható közelségbe hozzák Kapi Bélát, aki hús-vér figurává válik a mai olvasó számára is. Megelevenedik az ember, a férfi, a teológus alakja, de érzékelhetővé válik a hivatalos *canonica visitatio*-k legendás vendéglátásainak sajátos bája, a mosolygásra készítő anekdotákban megszólaló finom püspöki humor, vagy a férj és családapa végtelenül emberi megnyilvánulásai is.

Álljon itt most néhány kiragadott részlet a püspök- és múltidéző visszaemlékezésekből. Néhány guruló szem az igazgyöngysorból...

³ KAPI Béla, *Lámpás az oltár zsámolyán. Kapi Béla püspök feljegyzései életéről és szolgálatáról*, MIRÁK Katalin szerk., Sopron, Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) és Kollégium, 2004. Kapi Béla másik nagy formátumú művében egyházkerülete történetét írta meg. Kéziratát lásd EOL Kapi Béla-hagyaték 21–22. A *Dunántúli Evangélikus Egyházkerület 50 éves története* I. kötet Gyurácz Ferenc 1895–1916; II. kötet Kapi Béla 1916–1948. 2022 tavaszán Kapi Gyula és az EOGY együttműködése keretében elkezdődött a kézirat kiadásának előkészítése.

KAPI KATÓ⁴ (1971. NOVEMBER 19.) MÁRIAMAJOR

[...] 1929 tavaszán Apuka volt az utolsó protestáns püspök, aki megkapta az addigi reprezentációs költségre adott államsegély helyett juttatott püspöki birtokot. [...] Lechner Ödön tervezte az egyemeletes kis kastélyt, ami szemre is nagyon tetszetős volt, előtte nagy nyitott terasszal, kis toronnyal a tetején. Először egy 10x6 méteres hallba lépett az ember, onnan nyíltak a szobák és egy folyosó, ahonnan falépcső vezetett fel az emeletre. Lenn 8, fenn pedig 4 szoba volt. A beosztása ideális, szép, tágas, világos. Minden kényelemmel fel volt szerelve: parkett, vízvezeték, fürdőszoba, villanyvilágítás. A kastélyt fedett folyosó kötötte össze a konyhaépülettel, amiben a konyhán és kamrákon kívül helyet kapott a személyzeti szoba és a mosókonyha is. Kissé távolabb a parkbejárat felé külön épületben volt a kertészlakás. [...] Nyáron Apuka is ott töltött heteket, de persze nem mindig pihenéssel. Onnan is utazott, ha menni kellett, vagy lehozatta egyik vagy másik gyorsíróját, és ott diktált nekik. Azért más volt az, mint Győrött. Kinn dolgozhatott az erdőben, ahol helyenként padok és asztalok voltak felverve. Legjobban a „kilátó pad”-ot szerette, ahonnan szép kilátás nyílt Pátkára. De Anyukával együtt még teniszezett, és kuglizott is velünk. A legkedélyesebbek a kuglipartik voltak, különösen, ha valamelyikünknek sikerült g-et ledönteni egy dobással. Annak másnap egy kis hordó sört kellett hozatnia, a mellévaló uzsonnáról meg természetesen Anyuka gondoskodott. Nagyon vidám idők voltak azok!

Apuka mindig ott tartotta az évi egy havi hústalan étkezését, mikor előre tudta, hogy azalatt sehova nem kell elmennie. Ez Anyukának mindig nagy szívfájdalom volt, mert akkor hiába volt szárnyas vagy bármely finom sült, Apuka nem engedte elcsábítani magát. Egy orvos tanácsolta ezt neki egyszer, és attól kezdve mindig betartotta. Egyébként az étkezés itt is szinte ünnepélyesen ment végbe. Az erdő nagy kiterjedésére való tekintettel étkezés előtt ¼ órával megütötték a nagy sárgaréz gongot, jelezve, hogy az étkezési idő közeledik. Akkor még mindenkinek volt annyi ideje, hogy visszatérve megmosakodjék és átöltözzön, mert Apuka nem engedte meg, hogy abban a ruhában, amiben teniszeztünk, vagy sortban, vagy urambocsá! fürdőruhában üljön valaki az asztalhoz. Bármilyen kánikula volt, ő sem ült le soha ingujjban az étkezéshez, mindig zakót vett. Azt mondta, hogy ez hozzátartozik egymás megbecsüléséhez.

Étkezés közben tréfás, derűs hangulat uralkodott. Különösen a vacsorák voltak nagyon vidámak. Az esti beszélgetések sokszor késő éjszakába nyúltak. Ilyenkor előke-

⁴ Kapi Katalin (Kató), Kapi Béla harmadik leánya (diétás nővér), dr. Korompai (korábban Kucsera) Tibor orvos felesége, gyermekei: Katalin (tanár), Krisztina (röntgenasszisztens).

rültek az Anyuka által készített finom likörkülönlegességek, a rendkívüli pótvacsorák. Jókedvű volt, de soha nem látszott még spiccesnek sem. Ezek voltak azok az alkalmak, amikor a jókedv tetőfokán ünnepélyesen felállt, és azt mondta Anyukának: „Ezen ünnepélyes pillanatban engedd meg, hogy ezután tegezzelek! Szervusz, Kati!” – Kihajította a pohár tartalmát, poharát végiggurította az asztalon, jelezve ezzel, hogy fenéig kiürítette. Nekünk is így kellett csinálni. De aztán megint csak magázta az ő drágáját!

Még 1944 őszén is ott voltunk, Anyukáék csak december 5-én mentek vissza Győrbe. Ez volt az utolsó máriamajori tartózkodás. Az ostrom alatt 9-szer változtatott gazdát Fehérvár, hol a németek bombázták, hol az oroszok lötték – teljesen elpusztult mindenestől. [...]

EGYHÁZLÁTOGATÁSI TÖRTÉNETEK

Egyházlátogatásra mindig elkísérte László Miklós bácsi, a titkár és Szabó László, az altiszt. Ez utóbbinak gondja volt a táskák elhelyezése, ki- és becsomagolás, a holmik kikeféltése és rendben tartása, kikészítése és elrakása. Az elszállásolás vagy a lelkész-nél, vagy más magánháznál történt, ha volt a községben földbirtokos, rendszerint az hívta meg. Egyik falusi kúrián történt, hogy este vacsora utáni beszélgetés során a háziasszony derűsen elmesélte, hogy nemrégiben egy ezredes volt a szállóvendégük. Mikor elutazott, a szobalány elképedve mesélte, hogy az ezredes úr nem mosakodott, mert a törölköző és a mosdóvíz is érintetlen volt. Akkoriban még nagyon kevés helyen akadt vidéken fürdőszoba, inkább márványlapos mosdóasztal volt a vendégszobákban porcelánlavórral és vizeskorsóval.

Lefeküdtek, és másnap reggel a háziasszony tálcán Apuka szobájába küldte a reggelit: tea, sonka, tojás, vaj stb. Apuka ugyan soha mást, mint egy vajas kiflit nem evett reggelire, de – hogy meg ne bántsa a háziasszonyt – feltörte a tojást. Az azonban rossznak bizonyult. Később a háziasszony restelkedve mentegetődzött, amire Apuka azt mondta: „Asszonyom, nagy gondot okozott nekem ez a tojás. Tudtam, hogy önnek kellemetlen lesz, s be is akartam dobni a kályhába, hogy eltüntessem. De aztán eszembe jutott esti beszélgetésünk, s nem mertem megtenni. Mert az még csak hagyján, ha egy ezredes nem mosakszik, de egy püspök, aki héjastól eszi meg a tojást, kicsit sok lett volna a szobalánynak.”

Egy másik családnál a becsomagolásnál László odaszól: „Püspök úr, kérem, ez a mi törölközőnk?” Apuka a következő textusát nézegette, s már csak félig figyelt oda. „Bizonyára. Hiszen tudja, hogy a feleségem a ruhákat mindig le szokta takarni egy törölközővel.” Otthon a kicsomagolásnál Anyuka idegen törölközőt talált a táskában.

Hamar tisztázódott, hogy honnan került oda. Apuka a kísérő levélben megköszönte a vendéglátást, és így folytatta: „... itt küldöm a tévedésből elhozott törölközőt, de a hiányzó ezüstkanalat igazán nem én hoztam el!”

Két gyermekkori kedves emlék is az eszembe jutott, azokat is leírom. Nagyon szeretett édesanyja körül forgolódni, a konyhán is kiskuktaként lábatlankodott Apuka. Egyszer vendégeket vártak ebédre, és nagyanyám Apukát küldte le a pincébe, hogy hozzon fel almát az elkészítendő almapüréhez. Már nem tudni, hogy miért, tény, hogy az almapüre kevésnek bizonyult. Talán a vendégek vagy a gyerekek étvágya volt a vártnál jobb. Nagyanyám, hogy mentse a helyzetet, dorgálólág szólt oda Apukának: „Látod, Béla, mondtam, hogy kevés almát hoztál fel!” Mire Apuka szelíden válaszolta: „De Édesanyám, nem volt több rothadt!” A másik eset szintén vendégekkel kapcsolatos, mikor az asztalnál derült ki, nincsen otthon elég fogvájó. Persze, a háziasszony kínjában azt mondta: „Ejnye, gyerekek, már megint elhordtátok az összes fogpiszkálót, csak néhány darab van a tartóban.” Erre Apuka a világ legszendőbb arcával megszólalt: „Pedig, Édesanyám, én használat után mindig visszateszem!” Szegény Nagyanyám mindkét esetben majd elsüllyedt székében, de nekünk, unokáinak már boldog derűvel mesélte el Apukánk csínytevéseit.

ÖZV. MAGASSY SÁNDORNÉ KAPI VILMA⁵ (1971. DECEMBER 8.)

[...] Kis koromtól kezdve inkább apás, mint anyás gyermek voltam, s édesapámra hártalan rajongó szeretettel és tisztelettel néztem mindig. Ő volt az én ideálom.

Nagyobb lány koromban még szorosabb lelki kötelékként fűzött édesapámhoz az, hogy igehirdetései, előadássorozatai után megkérdezte: No, Muci, mit szólsz hozzá? S akkor még tovább beszélgethettünk az ige üzenetéről, s néha bizony még azt is elfogadta, és nem bántódott meg, ha azt találtam mondani, hogy a mai beszédéből nem éreztem ki azt az erős, logikus felépítést, mint a tegnapiból. Nem tekintette gyermeknek a felnővekvő lányát, komolyan vette, kíváncsi volt nemcsak a véleményére, hanem bizonyára a lelki fejlődésére, érettségére, vallásos kiteljesedésére is. És ezzel maga mellé emelt, és a köztünk lévő lelki kapocs még szorosabbra fonódott. [...]

Már magányossága idején, mikor egyszer felkerestem, fájdalommal mondta. „Mindem jó és szép alkotásom megsemmisült!” És tényleg! – Az 1910-ben őáltala megindított és hosszú évekig szerkesztett, szinte lelki gyermekeként szeretett *Harangszó* evangéli-

⁵ Kapi Vilma, Kapi Béla második leánya, vitéz Magassy Sándor soproni vallástanár felesége, gyermekei: Katalin (gyógypedagógus, lelkész és diakonissza), Vilma/Mucika (gyógypedagógus, diakonissza), Sándor (lelkész), Erzsébet/Asbóth Lászlóné (kertész-mérnök, lelkész), Magda/Gerhát Lászlóné (óvónő).

kus néplap még az ő életében megszűnt. Olyan nagy öröm volt számára az evangélikus nyomda, melyet Győrött ő hozott létre, hogy az evangélikus sajtótermékeket nem kell többé állami, legtöbbször katolikus érdekeltségű nyomdákban nyomtatni. S mi lett belőle! A háború végén visszavonuló németek elvitték a nyomda gépeit, ólombetűit, s megsemmisült ez a szép alkotása is. Szívügye volt az iskolaügy, boldog volt, mikor felépült s később kibővült 100 férőhelyesre a líceumi diákotthon, felépült az Evangélikus Tanítóképző új internátusa. Az 1944. december 6-i soproni bombázás pedig lakhatatlanná tette a soproni diákotthont, földig lerombolta a tanítóképzőt, amely egyszerre mind szülőháza is volt, s államosították a többi, még megmaradt egyházi épületet is. A belmisszió püspökének nevezték, méltán, hiszen nemhogy Magyarországon, de még külföldön sem folyt olyan aktív belmissziói munka, mint az ő püspöksége alatt. Menyny gonddal, munkával, szeretettel és felelősségtudattal készültek évente a *Belmissziói Munkaprogramok*. S az utódok nem vettek át semmit az ő bevált módszeréből, el is lanyhult az egyházi élet. – Igen, minden alkotása megsemmisült még életében.

És mégsem lett megkeseredett, elégedetlen ember, nem mondta, hogy nem érdemes fáradni, dolgozni. Addig írta munkáit, míg az utolsó betegség ki nem vette kezéből a tollat, s el nem némította fáradhatatlanul diktáló ajkát. S ha az okát vizsgálom, miért is nem lett megkeseredett ember, akkor megtalálom, hogy a saját megsemmisült alkotásai felett meglátta Jézus üdvözítő munkáját, amelyik tökéletes és meg nem semmisíthető, s tudott alázatosan, üres kézzel odaállni a kegyelem számlájához. Mert Isten csak üres kézbe tudja beletenni a drága ajándékát!

DR. BOLERATZKY LÓRÁND⁶ (2003. DECEMBER 10.)

[...] Én is előkerestem és mellékelem édesapám egyik üdvözlő beszédének szövegét, melyet a püspöki látogatáskor mondott el, emlékezetem szerint 1931-ben vagy 1932-ben. Ma is emlékszem arra, hogy szinte futótűzként terjedt el a városban⁷ az a hír,

⁶ Boleratzky Lóránd (1920–2019), 1938–1942-ben a miskolci evangélikus jogakadémia hallgatója, 1942-ben a debreceni egyetem jogi karán doktorátust szerez, joggyakornok a budapesti büntetőtörvényszéken, 1943–1944-ben ösztöndíjas Németországban, majd Finnországban, 1944-ben behívják katonának, Nürnberg közelében hadifogságba esik, ahonnan 1946 tavaszán szabadul, 1947 januárjától a miskolci evangélikus jogakadémia rendkívüli tanára, 1947 őszén egyetemi magántanári képesítést szerez és a jogakadémia rendes tanára, 1949–1950-ben a budapesti egyetem jogi karán intézeti tanár, ahonnan politikai okok miatt elbocsátják, 1950–1957-ben fizikai munkás, 1957-től ügyvéd Mezőkövesden, majd Gödöllőn 1983-ig, nyugdíjba vonulásáig; 1957–1958-ban a Déli Evangélikus Egyházkerület ügyésze, 1989–1999-ben az Ordass Lajos Baráti Kör elnöke.

⁷ Ti. Zalaegerszegen.

hogy a püspök úr milyen csodálatosan prédikált, és az esti előadásán a gyülekezeti teremben már számos katolikus hallgató szorongott.

Még hadd mondjam el azt is, hogy amikor 1943-ban ösztöndíjasként Wittenbergben jártam, és a lelkésszel beszéltem, említette, hogy nemrég Európa szinte valamennyi evangélikus püspöke ott ülésezett, és az volt a véleménye, hogy Kapi püspök úr prédikációja messze kimagaslott a többi közül.

Én is mindig nagy hálával gondolok rá, különösképpen akkor, amikor a Kegyelem és élet valamelyik kötetét kézbe veszem, és meghatódva olvasom nemcsak a mély tartalmat, hanem azt a csodálatos nyelvezetet, amelyet még Ravasz László sem tudott megközelíteni. Milyen boldogok is voltunk a két világháború között, hogy a rádió olyan gyakran közvetítette a püspök úr igehirdetéseit.

Utoljára Budahegyvidéken az esti istentiszteleten, a forradalom előtti évben Ordass Lajossal együtt hallgattuk a csodálatos igehirdetését arról a vak emberről, aki messze jobban látta meg lelki szemeivel az Istent, mint akik látását semmi sem gátolta.

KUTHY DEZSŐ⁸ (1971. JÚLIUS 31.)

Fiatal pozsonyi teológus voltam, amikor a Luther Társaság és a Gyámintézet egy időben tartotta közgyűlését Pozsonyban. Társaimmal megilletődve szemléltük az egybegyűlt egyházi férfiak seregét [...] Megakadt a tekintetünk egy fiatalabb lelkészen, akinek dús hajában egy ősz sáv csillámlott. Suttogva szállt szájról szájra a neve: Kapi Béla. Ifjúi lelkesedésemben úgy hatott rám ez a hófehér hajfürt, mint jelképe annak a világosságnak, amely Mózes orcáján fénylett, mikor az Istennel való találkozás után leszállt a Sínai-hegyről, s amely minden Isten közelében élő és küldetésében járó ember lényéből sugárzik. Valóban ezt a fényt hordozta, terjesztette egész életén át, Urától megáldatva és parancsát teljesítve az ige szerint: „Ti vagytok a világ világossága. Úgy fényljék a ti világosságtok az emberek előtt, hogy lássák a ti jó cselekedeteiteket, és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat!”

Engem nemcsak az életéből áradó fény, de a lelke mélyéből szóló hang is vonzókörébe ragadott. Abban az időben kondult meg a *Harangszó*. Csengése-bongása végighulámzott egyházunkon. Szomjazó lelkeket az élő víznek forrásához hívogatott, alvókat

⁸ Kuthy Dezső (1888–1973), 1913-tól hitoktató-segédlelkész Miskolcon, 1914–1919-ben lelkész a felvidéki Ruszkinban, közben a világháború alatt tábori lelkész, 1921-ig missziói lelkész Monoron, Vecsésen, Szolnokon és Gyömrőn; 1921-ben Budapestre kerül, ahol több országos szintű munkakört tölt be (egyetemes nyugdíjintézeti ügyvivő, a Luther Otthon megszervezője és igazgatója), 1937–1944-ben egyetemes főtítká, 1944–1947-ben a Dunáninnyi Evangélikus Egyházkerület püspöke.

felriasztott, lankadt kezeket imára kulcsoltatott, elszéledt nyájakat egybeterelt, elkönyösödött egyháztagekat új hűségre serkentett, egy elvilágiasodás fenyegette világban az Úr dicsőségét hirdette. Paróchiáján szólalt meg a harang, kötelét néhány munkatársával ő húzta meg, és tartotta kézben évtizedeken át. [...]

Az ország evangélikussága természetesnek látta és osztatlan örömmel vette tudomásul, hogy a Dunántúli Egyházkerület püspöki székének megüresedése után őt választotta az egyházkerület főpásztorává. Ő lett egyházunk legfiatalabb püspöke. Haubner Máté képe édesapám íróasztala felett függött, és Gyurácz Ferenc imakönyvét kaptam konfirmációi ajándékkul, így a dunántúli püspök iránt különös tiszteletet éreztem gyermekségemtől fogva. Nagyot dobbant a szívem, amikor megválasztásának hírért vettem, és szinte büszke voltam arra, hogy láttam és hallottam őt, és nemcsak mint evangélikus, de mint dunántúli leszármazott is némi jogot formálhatok arra, hogy a magaménak is valljam. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy mennyire vezetésre termett minden vonatkozásban. Milyen széles látókörű és mélyreható a teológián kívül más, világi tudományokban is a tudása, a pedagógiai felkészültsége, közigazgatási jártassága, egyházkerületi irányítási bölcsessége, milyen kivételes adottságai vannak ahhoz, hogy a felekezeti közeli helyzetben és az államhoz fűződő kapcsolatok fenntartásában helytálljon. [...]

Mindennek híre mély benyomást tett rám is, és fokozta a tiszteletet, amelyet iránta éreztem. A háború és az azt követő helyzet miatt hosszabb időbe telt, amíg alkalom adódott arra, hogy személyesen megismerhessem. Akkoriban Budapesten a Pannónia szállóban szállt meg, ott fogadott engem is, kezet nyújtott felém, és először tekinthettem közelről jószagot sugárzó arcába. Tiszteletet parancsoló lény, zamatos beszéde, szép stílusa és lebilincselő modora egyaránt megkapott. Feltűnt nekem választékos öltözködése és a szép kezén csillogó sok aranygyűrű. Valami hivatalos kérdésben rövid beszélgetést folytatott velem. A benyomás, amelyet reám tett, és az a néhány perc, amelyet vele tölthettem, életemnek egyik kedves emléke maradt. [...]

Bámulatossá éreztem azt, hogy mi az idők kíváncsiája az evangélium szolgálatában. Amikor annak szüksége mutatkozott, belmissziói munkaprogramja útján irányította és látta el gazdag anyaggal a lelkes munkáját, amikor meg az evangélizáció ideje jött el, annak szolgálatába állt mint vezető és munkás egyaránt. Fáradhatatlanul buzgólkodott abban, magát nem kímélve, jóllehet nagyon is rászorult volna.

Szolgálatra való előkészítése igen rövid időt igényelt. Lelki és szellemi kincsei teli tárházának bőséges anyagából csodálatos gyorsan tudta rendszerbe foglalni azt, ami re szüksége volt. Ragyogó stílusa hamar készen állt annak formába öntésére, és ritka előadóképessége sohasem hagyta cserben. Soha egy zökkenő, ismétlés vagy nyelvbottlás sem rontott beszédének folyamatosságán, gördülékenységén. Ha a helyzet úgy kívánta, előkészület nélkül állt a szószékre vagy az előadósztalhoz. De emberfia

észre nem vette, hogy rögtönzött beszédet hallgat. Ezzel a képességével azonban nem élt vissza. A megszólalás minden alkalmát komolyan vette, és azt vallotta, hogy a Szentlélek segedelmére csak akkor lehet számítani, ha az ember teljes hittel, egész tudásának latba vetésével, szent komolysággal igyekszik az adott körülmények között feladatát megoldani. [...]

Gyűlések napjaiban, egy délután az iratanyagot rendeztem, amellyel megteltek irodámban a székek, asztalok, lázasan készültem a következő napra. Az éjszaka óráit is részben igénybevevő munka várt elvégzésre. Egyszerre váratlanul belép édesapád. Mikor érdeklődésére elmondtam, miről van szó, kijelenti, ez a legalkalmasabb időpont arra, hogy elmenjünk uzsonnázni. Riadtan igyekeztem kitérni a meghívás teljesítése elől, de hiába, mennem kellett. A Spolarits kávéházban kötünk ki, aztán az operanövendékek vizsgaelőadásán veszünk részt a Városi Színházban, majd vacsora következik a Bodó étteremben, végül ismét a Spolarits kerül sorra, egy kis vacsora utáni beszélgetésre. Éjfél után két óra van, mire hazaérkezünk. Búcsúzáskor megállapítja, hogy kora reggel majd pihent aggyal, újult erővel folytathatom a munkát ott, ahol félbeszakítottam. És igaza lett!

Erről a vendéglátásról szólva meg kell emlékeznem arról, hogy sokszor voltam vendége és bőkezűbb, kedvesebb házigazdát alig lehetett elképzelni nála, akár vendéglői asztalhoz hívott, akár otthonába. Aki egyszer vendége volt, sohasem felejtette el. Otthon jó édesanyáddal együtt mindent elkövetett, hogy vendége jól érezze magát. Étkezésük ünnepélyes aktus volt. Nagy műértéssel, finom ízléssel berendezett otthonukban, díszesen terített, pompás ételekkel és italokkal megrakott asztalnál elhangzott beszélgetései méltók lettek volna megörökítésre, akár gazdag életbölcse-ségéből, akár sziporkázó humorából nyújtott ízelítőt azoknak, akiket vendégül látott. Sokat gyönyörködtem abban, hogy ez a komoly férfiú milyen kedélyes tudott lenni. Különös humorérzéssel volt megáldva. Szolgálati életéből és családjá köréből bő anyag állt rendelkezésére, ha meg akarta nevetetni hallgatóit. [...]

Nagy segítsége volt számomra az egyhetes evangélizáció, amelyet gyülekezetem-ben végzett. Közvetlen a háború után, amikor nekem hangszálbajom miatt hallgatnom kellett. Gyülekezetem és a magam számára olyan lelki élmény volt ez a szolgálatsorozata, hogy áldása engem és bizonnyal minden hallgatóját holtig elkísér. Ezenkívül nagy öröm volt, hogy egy héten át családotól szakadatlanul együtt lehettem vele. Még közelebb kerültünk egymáshoz, még nagyobb tiszteletet éreztem nagysága iránt. Aki olyan pazarul látta el vendégeit, hogy tudott szerény viszonyokkal megelégedni és mindenért hálás lenni! Távoztában könnyes tekintetünk kísérte. [...]

Megrendült lélekkel álltam koporsója előtt. Mintha a szívem fele szakadt volna ki a keblemből. Azután elhangzott az ige, a halál látszólagos diadala felett a feltáma-

dást és életet hirdetve. Megindult a végeláthatatlan menet a hosszú úton a temető felé. Az utca népe megilletődve állt meg az út mentén. Rendőrök feszes állásban tisztelegtek, és komoly arccal irányították vagy terelték más útra a forgalmat. Mint ha képükben az új hatalom adta volna meg a tiszteletet holtában a nagy férfinak. Vonult a menet. Nem is gyász-, hanem néma diadalmenet volt az, amelyben családja, gyülekezete, egyházkerülete, az egész hazai egyház, munkatársainak és tisztelőinek serege vitte, hogy győzelmes életharca után visszaadja Urának azt, akit drága ajándécul kapott tőle.

FÓNYAD PÁL⁹ (1979. NOVEMBER 28.)

[...] 1948 novemberében Iharosberényben evangélizációs szolgálatot végzett négy napon át a tékozló fiú példázatáról. A gondnokokat lakásukon meglátogattuk. Láttam őt 1940-ben bárói kastélyokban (Iharosban és Berényben), a főúri környezetben is, és most láthattam őt az egyszerű falusi ember háború utáni egyszerű kis konyhájában vagy szobájában. Magatartása, hangja, a beszéd témája egyik környezetben sem volt mesterkélt, otthonos volt a főúri körben, de testvéri és atyai volt az evangélikus atyafiak körében is. Látogatása után mindegyik úgy nyilatkozott, hogy ilyen kedves vendégük még nem volt, észre sem vették, hogy „a püspök úr” volt ott.

A lelkészcsaládban is mint kedves családtag volt, és semmiféle különös igényei nem voltak. Mint családfőt, körülvettük szeretetünkkel. A vacsora utáni esti beszélgetések során sok érdekes, akkor aktuális dolgot elmondott püspökségének utolsó éveiről. Akkortájt volt az utódlás kérdése napirenden. Boldog volt, hogy Túróczy Zoltán követte őt a püspöki székben. A feltörő fiatalok türelmetlenségétől az egyházat féltette, ő magára nézve nem tartotta sérelmesnek „az ifjak” megnyilatkozását.

Beszélt a Mindszenty-ügyről is. Ő több ízben figyelmeztette a hercegprímást, hogy ne higgyen az amerikai védnökségben, mert azok őt majd éppen akkor fogják cserben hagyni, amikor a legnagyobb szüksége lesz védelemre. Mindszenty azonban nem hallgatott tanácsára, sőt fokozta országjáró „körmenetes” tevékenységét. Kapi Béla tisztán látta az állam és az egyház helyzetét. Szerinte a történelmi fordulatban az egyháznak továbbra is egyháznak kell maradnia. Amit nem hozhat át a múltból, azt ne sirassa, hanem szolgálatával teremtsen újat. Így érthető Kapi Béla

⁹ Fónyad Pál (1909–2001), segédlelkész Barcsan, Nagyatádon, majd egyéves németországi tanulmányút után Felsőnánán, Öskүн, Sárváron, Magyarbólyban és 1934-től Sopronban; 1937–1951-ben lelkész Iharosberényben, 1951–1990-ben, nyugdíjba vonulásáig Nagykanizsán.

magatartása Mindszentyvel szemben. S neki lett igaza. Amikor az amerikai befolyás mind gyengébb lett, és itthon a róm. kat. egyház belesodródott a politikai katolicizmus hínárjába, amikor Mindszenty látta, hogy magára maradt, nem segített Amerika, elment Győrbe Kapi Bélához, és feltárta előtte nagyon komoly helyzetét. Kapi Béla szemrehányás helyett önmegadásra és teljesen az Istenre hagyatkozásra kérte őt, ezt mondván: „Ma az egyház csendben szolgáljon, akár főpap, akár kispap!” Mindszentyt pár nap múlva letartóztatták, Kapi Béla azonban mint Istennek alázas, hitben élő gyermeke, csodálatos lelkiemelővel elhordozta a sok megaláztatás és háttérbe szorítás minden tényét mind az állam, mind az egyház területén.

Kapi Béla kérte Ordass Lajos akkori püspököt is arra, hogy ne kövesse Mindszentyt. Beszéljen vele, és győződjék meg Mindszenty dolgai felől, de evangélikus lelkész azt nem teheti, amit ő, azaz Mindszenty tesz. Ordass Lajos mondta aztán nekem, hogy mennyire bölcs tanácsot adott neki Kapi Béla. Valóban felkereste Ordass Mindszentyt, de az nem fogadta őt. Valahol aztán mégis találkoztak, de Ordass Lajosra nem Mindszenty, hanem Kapi Béla volt nagy és eligazító hatással.

D. KOREN EMIL¹⁰ (1996. ADVENT 3. VASÁRNAPJÁN)

Egyházunk utolsó barokk püspöke volt a század első felében Kapi Béla Győri. Barokk mivoltát külsője és szokásai, de működésének és stílusának vonásai őrizték. Mindkét kezén több ékköves gyűrű, tekintélyparancsoló, méltóságteljes testtartása erre utaltak. Beszédstílusa s a kor feudális szokásai híven tükrözték. Sokszobás püspöki rezidenciáján, ha ebédet adott, fehérkesztyűs felszolgálók tálták a fogásokat, s ehhez a stílushoz alkalmazkodott a vendégkoszorú is. Csak Karanko Jouko finn stipendánsunk törte meg egyszer ezt az ünnepi magatartást, amikor egy ilyen pompás ebéd után a püspök az asztalfőn megkérdezte: „Óhajt még valamit, Karanko úr?” Jouko jóllakottan terült el a barokk faragott székben: „Bővebb nadrágot, püspök úr!” Máriamajorban, a nyári püspöki „birtokon” nyaraláskor kirendelte Irányi Kamill székesfehérvári lelkész a káplánját a püspök szolgálatára, mert így illett! Akkor még a

¹⁰ Koren Emil (1915–1998), lelkésszé szentelése után egy évig ösztöndíjas Finnországban, hazatérve segédlelkész Keken András mellett Hódmezővásárhelyen, később Debrecenben. Kárpátaljára kerül, ahol önálló munkakörrel segédlelkész Munkácson, majd 1941–1944-ben parókus lelkész Ungváron; 1944–1945-ben Sztehlo Gábor PAX gyermekmentő akciójának munkása; 1945–1957-ben lelkész Kőbányán, 1957–1971-ben Budapest-Fasorban, 1971–1985-ben Budavárban; több ciklusban a pesti, majd a budai egyházmegye esperese, 1957–1971-ben a Déli, 1976–1985-ben az Északi Evangélikus Egyházkerület püspökhelyettese; író, műfordító, sajtómunkás: 1945-ben és 1957–1962-ben az Evangélikus Élet szerkesztője; 1967-ben a helsinki egyetem hittudományi karának doktora.

püspöknek kerületi tulajdonból „birtok” járt fizetési fedezetül. A nevesebb papoknak illett itt olykor látogatóba megjelenni.

Szinte anakronisztikus volt, hogy ez a barokk Kapi Béla milyen közvetlen, meglelelkű, megértő szolgatársa tudott lenni papjainak, s ugyanilyen volt szolgálataiban is. A század elején, főleg Dunántúlon még ősi szokások szerint tartották a kanonika vizitációkat, a püspöki gyülekezetvizsgáló rendet. Ez is bizony barokk volt. A településnek, városnak, falunak közös nagy ünnepe. Amikor a határba érkezett a püspök kocsija, küldöttség fogadta, lovas bandérium vagy fáklyás menet, a kurátor köszöntötte, megszólaltak mind a harangok, úgy vonultak be a templomhoz, ahol a gyülekezet élén a lelkész mondott üdvözlő szavakat. A település vezetősége: főjegyző, polgármester, képviselők, főispán, más felekezetek lelkészei mind tisztelgésre járultak elé, vendéglátások, közebedek stb., szóval barokk pompa. A vizitáció alatt pedig feljegyezték mindent, amit tudni lehetett a gyülekezetéről. Sok gyülekezet múltjáról ezek a jegyzőkönyvek a valós alap ma is.

Kapi Béla csendes esti beszélgetésen mondotta el egy ilyen vizitációról az alábbi történetet:

„Megérkeztek a falu határába. Ott a kurátor elébe állott, ékesen köszöntötte őt, aminek végén a püspök megjegyezte.

- Miért nem szólnak a harangok?
- Annak, Püspök úr, ezer és egy oka van! – kezdett a kurátor a magyarázkodásba.
- Nocsak!?
- Elsőbben is, püspök úr, nincsen harangunk...
- Tudja mit, kurátor uram – szakította félbe Kapi –, a többi ezer okot akár ne is mondja...”

Mert sok kedélye is volt ennek a barokk korszaknak.

A korszak legfiatalabb püspöke volt ő. 37 éves korában iktatták be. De a leghosszabb ideig is szolgált. Viharban és békében egyaránt. Amikor ellenséges indulattal törtek be hozzá, mint „burzsuj” püspökhöz, falszéles nagy könyvespolcáról levett egy könyvet, levágta az asztalra, hogy szétnyílt. Agyonjegyzetelt, sűrűn aláhúzogatot könyv volt: Marx Tőkéje. Támadói eltűntek. Rendkívül olvasott ember volt. De maga is bőven írogatott. Legkedveltebb írása volt az Isten hárfása című Gerhardt-regénye. Éveken át szerkesztette a *Belmissziói Munkaprogram* című évenként megjelent lelkészi munkaprogramot. Egész püspöki működésének hű tükre ez a sorozat.

A felsőház parlamenti tagja volt. Ellenezte a zsidótörvényeket, amíg lehetett. Emiatt váratlan helyekről is sok támadás érte.

[...] Ungvári lelkész voltam akkor, s részt vettem egy országos lelkészértekezleten. Négy püspök ült az elnöki asztalnál, s Kapi vezette az értekezletet. Raffay tartotta az előadást liturgiánk kérdéseiről, s bő kötetlen beszélgetés követte. Én is felszóltam,

s elmondtam, hogy voltaképpen minden istentiszteletünknek szerves része kellene hogy legyen az úrvacsoraosztás. Akkor ez még szinte elképzelhetetlen volt, hiszen abban a korban általában csak nagy ünnepek alkalmával osztottunk úrvacsorát, akkor is az istentisztelet után. Már haladás volt az is, ha egy gyülekezetben havonta egyszer úrvacsoráztak. Mi viszont Ungváron a havonta egyszeri úrvacsoraosztást beépítjük az istentiszteletbe, s az egész gyülekezet természetesen bent marad.

Ez viszont már akkora „rendbontás” volt – akkortájt még nagy liturgiai fegyelem uralkodott –, hogy Kapi hirtelen közbeszólt:

– ... és tud erről a püspöke?!

Túróczy, akkori püspököm, ott ült mellette. Féltém is, hogy baj lesz belőle. Mert tudott ugyan, de csak hallgatólagosan. Azt mondta akkor, amikor ezt jelentettem neki:

– Ha a gyülekezet szereti, csináld!

Bár ezt is csak némi hallgatás után mondta ki.

[...] Amikor hetvenéves születésnapomon Budavárán nyugdíjba mentem, külön elbúcsúztam az egyházmegye papjaitól is. Visszaemlékezve elmondtam, hogy szolgálatom éveim alatt tizenegy püspökünket ismertem meg közelebbről, ötnek helyettese is voltam. De legkedvesebb emlékeim Kapi Bélához fűződnek.

KOMJÁTHY LAJOS¹¹ (1979. SZEPTEMBER 24.)

[...] Egy másik alkalommal angolai tanulmányutam ügyében kerültem a püspöki asztal elé. S miután a hivatalos ügyeket áttekintettük, barátságos beszélgetésre került sor. Ennek során, amikor csak lehetett, a hatalmas könyvespolcokra röppent a tekintetem. A látottak mély kérdőjelet véstek az agyamba. Négy vagy öt hosszú polc tele zsúfolásig könyvvel. Szinte hallottam a szuszogásukat, alul pedig kettő-háromban csak itt-ott lézengett egy-egy, árva szomorúságában nekitámaszkodva a polc oldalának. Mindig jobban furdalt a kíváncsiság. Végül mégiscsak nekiduráltam magam, és megkérdeztem, elkapva a csend egy pillanatát: „Mi a magyarázata annak, hogy a felső polcok tele vannak könyvvel, az alsók meg üresek?” „Hát, fiam, ezeket a könyveket, amelyek itt hiányoznak, kölcsönkérték tőlem, azokat pedig ott fenn, én kértem kölcsön.”

¹¹ Komjáthy Lajos (1907–1988), 1932-től segédlelkész Győrött, majd Edinburgh-ban angol nyelvet tanul, hazatérése után hitoktató segédlelkész Kaposvárott, 1935-től Enying és szórványai szervező és templomépítő lelkésze; orosz földön tábori lelkész, majd Léván szolgái; 1948-tól helyettes lelkész, 1950-től másodlelkész, 1952-től parókus lelkész Óbudán, 1959-ben püspöki rendelkezésre lelkészcsereével a büki gyülekezetbe kerül Fülöp Dezső helyére, aki óbudai parókus lelkész lett, 1959–1977-ig, nyugdíjazásáig parókus lelkész Bükön.

Egy tiszteletére rendezett vacsorán, amely a város egyik nagy éttermében kapott helyet, s nagy volt a vendégereg – 1932 késő őszén vagy 1933 kora tavaszán, pontosan nem emlékszem az időpontra –, Ravasz László református püspök az alábbi pohárköszöntőt mondta Kapi Bélára: Egy skót gazda észrevette, hogy bérese minden este kivilágított lámpással megy el hazulról. Egy darabig csak tűrte, de azután mégis megkérdezte: „Hová mész minden este meggyújtott mécsessel?” „A szomszéd gazdaságba, mert azt hiszem, hogy az a leányzó ott jó feleségem lenne!” „Ezért viszel lámpást magaddal?” – morgolódott a gazda. „Meglátogattam én is a szomszéd gazdaságokat, de lámpást sohasem vittem magammal, mégis találtam feleséget.” „De meg is nézheti!” – válaszolta tömören a legény. Ravasz László így folytatta: „A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület nem sajnálta sem az olajat, sem a fáradságot, amikor püspököt választott, de meg is nézheti!”

Kapi Bélában nagy volt az ember és nagy volt a püspök. Meg is nézhette nemcsak egyháza, hanem nemzete is. Legyen áldott az emléke!

Pröhle Gergely

BOTCSINÁLTA SZOBRÁSZ

Ez az írás voltaképp csak egy különös múzeumi tárgyról szólna. Valaha az Evangélikus Országos Múzeum gyűjteményét gyarapította, erről tanúskodik a régi leltári szám. Néhai szüleim lakásában bukkantam rá, egy sarokba támasztva. A rokonom, Pröhle Sándor evangélikus lelkész által faragott sétabotról van szó, amely azóta vissza is került múzeumunk gyűjteményébe. Rendezkedés közben találtam azonban mást is: Pröhle Sándor *Janus* című verseskötetét, amely 1983-ban jelent meg Münchenben, a Danubia Druckerei GmbH kiadásában. A kis könyvben – meglepő módon – a következő ajánlás olvasható: „Nagytiszteletű Bencze Imre lelkipásztornak szeretettel küldi a nemcsak Ég felé mutató, de néha a gyarló földet súroló verseskötetet: 1984. III. 25., özv. Pröhle Sándorné sz. Soós Edit”. Hogy a szeretett, nagy műveltségű, Weöres Sándor költővel is barátságot ápoló kelenföldi gyülekezeti lelkészünk megkapta-e valaha a kötetet, vagy a küldemény valahogy a szüleimnél maradt, ma már nem kideríthető. Mindenesetre a verseskötetben megtaláltam egy, a nagyapámnak, Pröhle Henriknek, Sándor unokatestvérének és feleségének, Samarjai Évának szóló, 1986. június 2-án kelt levelet is, Schulek Tibor (1904–1989) evangélikus tudós-lelkésztől:

„Kedves Évi, kedves Henrik! A müncheni apróhirdetés meglepő megfejtését jelentette könyvküldeményetek. Hálásan köszönöm. A versek nagy részét elolvastam. Előbb-utóbb alighanem mindegyiken végigmegyek.

Leginkább a Keresztfaragóra és a Ketten faragunkra rezonáltam. Hiszen a Sándor az általunk tervezett fóti templombelsőt faragta meg. Nagy feladat volt, nagy odaadással csinálta. A szószékre a négy evangélista szimbólumát terveztük (angyal, oroszlán, bika, sas). Sándor az angyalfejet vésszen önarcképnek faragta. – Nagyon sokat jelentett akkor neki a fóti megbízás. Nagyon fájt neki is, hogy nem prédikálhatott. Így legalább a templom szépítését végezhetette. Versein dominál a szomorúság. Kár, hogy mellékvágányra siklott, aztán vakvágányra jutott az élete. És nem volt egyházi felsőbbség, amely visszasegítette volna onnan. Faragókésével maradandót alkotott!”

Az egymást követő rácsodálkozások, a kibontakozó kapcsolati háló a faragott bot leírása helyett a múzeumi, könyvtári, levéltári összefüggések felvázolását indokolják – persze sokkal elnagyoltabb módon, mint ahogy ezt a vezetése alatt létrejött Evan-

gélikus Országos Gyűjtemény élén Hubert Gabriella elvárná. Kérem, nézze ezt el a műkedvelő szerzőnek. Ugyanakkor az már az országos felügyelő illetékessége, hogy e tanulságos eset kapcsán megállapítsa: az egységes gyűjtemény létrehozása szakmai és egyházkormányzati szempontból is maximálisan indokolt volt.

Mindenekelőtt azonban idézzük fel a költő és fafaragó evangélikus lelkész Pröhle Sándor életútját annak a szövegnek alapján, amelyet testvérei, Augusztinyéné Pröhle Hilda és Pröhle Ingeborg írtak az 1983-as verseskötet elejére.

1900. március 29-én született Nyíregyházán, Pröhle Vilmos (1871–1946) orientalista, egyetemi tanár és Krenn Eugénia (1877–1922) gyermekeként. Középiskolai tanulmányait a gimnázium hetedik osztályáig Nyíregyházán végezte, érettségét 1917-ben tett a debreceni Református Főgimnáziumban, e városba a család 1916 októberében költözött. 1917 őszén beiratkozott a soproni evangélikus teológiára. Az 1918-as román megszállás idején családjától elszakadva a Székely Hadosztályban teljesített katonai szolgálatot. Budapest felszabadulása és a románok visszavonulása után édesapja az 1920-as nemzetgyűlési választásokat követően Debrecen város I. kerületének képviselője lett, majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem meghívására átvette a Kelet-Ázsiai Nyelvek Tanszékét, így a család Budapestre költözött. Pröhle Sándort a lelkészvizsga letétele után, 1922-ben avatták fel a Deák téri evangélikus templomban.

*Máté evangélista szimbóluma
a főtí templom szószékéről.*

Fotó: Kertész Emma

*Pröhle Ingeborg portréja Pröhle Sándorról, 1974
Megjelent a Janus c. kötetben. München, 1983*

1922 szeptemberétől 1923 júniusáig Soltvadkerten káplán, majd Rákospalotán először segédlelkész, később hitoktató lelkész. 1924-ben feleségül vette Koren Idát, a kiskőrösi lelkész lányát. 1932-ben híveinek egyhangú meghívására vezető lelkész Rákospalotán, 1939-től esperes. Már egészen fiatalon megjelent egy verseskötete, de lelkészi működésének aktív ideje alatt műzsája pár kisebb alkalmi vers kivételével hallgatott. „Erős, hazafias érzelme és az egyszerű néppel szemben uralkodó szociális igazságtalanságok felismerése tette őt nemzeti szocialistává.” – írják nővérei. Ennek következményeként az 1939-es képviselőválasztásokon – nyilaskeresztes programmal – Rákospalota képviselőjének választották. „Amikor a parlament 1940 őszén a zsidótörvényt megszavazta, mandátumáról lemondott, mivel a törvény embertelenségét nem egyeztethette össze papi hivatásával.” A képviselőségéről való lemondás után behívták katonai szolgálatra, és mint tábori lelkész került fogságba Buda eleste után, 1945 februárjában. A fogságból 1947 végén szabadult. 1948-tól Balatonszepezden legátus lelkészi megbízást kapott. 1952 januárjában felesége meghalt. 1954 elején Budapestre költözött, és az év áprilisától mezőgazdasági gépkezelő segédmunkásként dolgozott. 1954 végén másodszor is megnősült. 1957 júniusában az Egyházmegyei Közgyűlés nyugdíjat szavazott meg számára, így segédmunkási pályafutása

véget érhetett. Az ostrom és a fogság ideje alatt talált vissza ismét a versíráshoz és kedvenc időtöltéséhez, a fafaragáshoz. 1975. március 25-én, négy nappal 75. születésnapja előtt Budapesten szívinfarktusban hunyt el.

A tárgyyszerű életrajz mögött rengeteg önvizsgálat, kínlódás, bűnbánat húzódott meg. A nyilaskeresztes elköteleződés különösen mély sebeket hagyott. Álljon most itt az a két vers, amelyeket Schulek Tibor is említ levelében:

Keresztfaragó

Talán százszor is kifaragtam!
Szűz Jézus, emberbe gyalázott Isten
Ó, hány kereszted, megkínzott tested
formálódott ki kezeimben.

És meleg lett és fényt kapott
a durva fa, míg véste bicskám,
mert a keresztnagy, szent titok,
a keresztről Isten zokog rám,
hogy megsirassa árvaságom,
sötét mélységekbe hullásom...
sírása bér a tegnapért,
örök zálog a holnapért
s a könnye vér...
a könnye vér...

Valahogy mindég borzadok,
amikor Krisztust faragok
valami titkos félelemmel,
mert elevenné lesz a fa,
a fából égi muzsika:
az Isten néz rám bánatos szemmel.

mert énnékem is van keresztem,
de az enyém latrok keresztje,
kopár emberi Golgothám
szent csontokból van összeszedve,
Ő meghalt, hogy élhessek én!

s most Barabás,
az életre ítélt fegyenc
virraszt a Koponyák hegyén.

és nézek-nézek a keresztre:
sírása bér a tegnapiért,
örök zálog a holnapért
s a könnye vér!

– Én elhagyott, megcsalt Uram,
Te látod könnyes virrasztásom,
ismered elgörbült utam,
könyörülj meg a Barabáson!

hiába farag ezer keresztet
az én fáradt, tétova kezem,
Te faragd ki jószágos arcod,
a szent mosolyt – én beteg szívemen...

Ketten faragunk

Faragtam Krisztust és pucér nőt,
majmot, medvét és elefántot,
oltári díszet, Miki-egérkét,
Isten-szobrot, apró műtyüdkét,
sok haszontalan cífraságot.

Formát kapott a holt anyag,
eleven lett a néma fa,
varázsló volt a vésőm, bicskám
s a néma fából vidáman, tisztán
kikacagott a muzsika.
– Én is csak fa vagyok
egy titkos faragó kezében,
minden vágása fáj és éget
és nem vagyok, nem vagyok készen!

Pedig már hatvan éve vési
az anyagot, a korpuszom...
mi lesz belőle, ha bevégi?
vagy félredobja s úgy ítéli
hogy kár tovább? ...jaj, nem tudom.

Én magam hányszor dobtam félre
a repedt és a korhadtt fákat
és ó, jaj, hányszor elhibáztam,
elrontottam a fababákat.

Ki tudja nem vagyok-e én is
egy elhibázott csonka bábú?
ki tudja, mit akart a Mester,
ki tudja, hogy mit tévesztett el,
hogy mért vagyok megbotló lábú...

Tévedett-e? – avagy megunta?
vagy a fa volt haszontalan?
és nem villant belőle lélek,
nem csendült belőle ének:
bús kérdés ez és hasztalan
és igen fájdalmas kiáltás!

De minden nap egy éles vágás
és minden nap egy kínzó vésés!
minden könny, bánat, minden félés
a titkos művész faragása:
a szenvedés, a küszködés,
a bánat, a megveretés,
a megfaragott fa forgácsa...

Vér és könny hull itt a műhelyben,
s oly kevesek a kacagások,
de itt készül a hegedű
s véresek mind a forgácsok,
amíg fel nem csendül az ének...

de ez mind műhelytitok,
s a nagy mesterek nem beszélnek.

Én folyton vésett-faragott fa
csak azt tudom, hogy őszi időben,
az utam végén, alkonyatban
ott vár fekete lepedőben
a vén Halál, s a csont-sípon
felbúg az utolsó toborzó...
– Mi leszek ott vajh: fénylő Élet?
vagy pornak szánt szomorú torzó?

Az ötvenes években írott két költemény egyértelműen visszaadja Pröhle Sándor lelkiállapotát: a vezeklés szükségessége, a lelki számkivetettség, a megváltás iránti vágyakozás, ugyanakkor a fáradhatatlan cselekvés, a fafaragás mint egyfajta terápia. A lelkész kollégák segítették a szószéktől eltiltott, de faragókésével hitvallásra kész szolgatársukat. A fóti evangélikus egyházközség levéltárában két magánlevél és egy hivatalos, a püspöknek írott beszámoló kéziratot fogalmazványa található ezzel kapcsolatban.

Főtisztelendő Püspök Úr!

[47/1959.]

Mellékelten még felterjesztem tisztelettel a fóti evang. egyházközség templomi szószékének és oltárának tervrajzát, hogy azt az egyházi építkezéseket jóváhagyó illetékes bizottsággal jóváhagyatni szíveskedjék.

Évek óta készül a gyülekezet erre a feladatra. Nem volt könnyű megválni a régítől mégha az stílustalan és művészi érték nélkül való volt is. Évek óta gyűjtögettük anyagi erőinket is hozzá, hogy egyszerre túl ne terhelje a gyülekezet anyagi képességét.

Terveink szerint a következőket szeretnénk megcsinálni: 1. Az oltárteret kicsit felemelni. A felemelt részt valami nemes kővel esetleg piszkei márvánnyal borítani, ha nem lesz túl drága. 2. Az oltárt és szószéket nemes dió és körtefából elkészíttetni megfelelő liturgikus faragásokkal. Sima, egyszerű modorban. Más dísz nem is lenne rajta, mint a faragások. A szószéken a négy evangélista ősi emblémája, az oltáron pedig a tövis és babérkoszorú; a pelikán, győzedelmes bárány és az úrvacsora. A régi oltárképet a Szépművészeti Múzeum egyik szakértője jónak találta, csak restaurálni kell. Ezt is szeretnénk. A megnagyobbított karzat homlokzatát jövőre készíttetjük el, hogy egyszerre sok kiadás ne terhelje a gyülekezetet, mert a templomot festetni is kell.

A terveket Dr. Schulek Tibor és felesége készítették.

Kocsis Iván is készített egy tervet két évvel ezelőtt, a presbitérium azonban egyhangúlag elzárkózott előle. Túlságosan modern volt. Magam is azon a nézeten vagyok, hogy a templom stílusához mértén kell megoldanunk a belső berendezés kérdését is.

Arra kérem Főtisztelendőségedet, szíveskedjék mielőbb intézkedni, hogy a sok időt igénybevevő faragásokat munkába adhassuk.

Vagyok Főtisztelendőségednek Isten áldásának kívánásával mély tisztelettel: Z. P.

A munkát a fóti asztalos KTSz üzem fogja végezni.

Az 1956. február 26-i, Zászkaliczky Pál fóti lelkésznek írott levelében jelzi, hogy vállalja a faragványok elkészítését 10 000 forintért. A levélből kitűnik, hogy Prőhle Sándor bizalmas viszonyban volt lelkészársával, akinek püspökéhez címzett levele ugyanakkor arról tanúskodik, hogy a fafaragó kilétét nem volt tanácsos az egyházi felsőbbség előtt felfedni.

Kedves Palikám!

[39/1959.]

Ma reggel nálam járt Schulek Tibi, bárány rajzokat hozott megtekintés végett. De majd Te döntsél, melyik kerüljön kivitelre.

Tibor ma valószínűleg kiment Hozzád, de minden esetre közlöm Veled beszélgetésünk lényegét.

Először is azt a tévedést tisztázom, miszerint nekem már meg kellett volna küldenem a kalkulációt. Én úgy emlékeztem, abban maradtunk, hogy te jelentkezel a faanyag mikéntjének állapotával, s ezért vártam a híradással.

Nos én a kalkulációt elvégeztettem két szakbarátom /faszobrászok/ segítségével. Akár a feldolgozandó felület szempontjából, akár a ráfordított idő munkabére szempontjából nézzük a dolgot a munka értéke 14-15,000 forint.

Én ennek 33%-át tekintettel a célra, Rád és magamra, levonom és 10,000-ért megcsinálom. Tibor ezt nagyon rendben levőnek találta, igaz, nem ő a fizetést szenvedő fél, de remélem Te sem látod túlzottnak. Igyekeztem addig a határig elmenni, hogy ne kelljen alkudoznunk.

Szeretném, ha minél előbb válaszolnál, sőt méginkább egy személyes találkozást. Én szívesen kiugrom Fótra, vagy Te keresnél fel. Én minden nap délelőtt itthon vagyok, egészen d.u. 4 óráig. Ahogyan Neked kellemesebb[er] úgy legyen.

Még azt kell hozzátennem, hogy minél előbb kapom meg az anyagot, annál jobb, mert legalább 4 hónapi munkától van szó, még pedig alaposan kihasznált napokról.

Szíves válaszodat várva, Nagytiszteletű asszonynak kézcsókom jelentve a viszontlátásig szeretettel köszöntelek

Sándor

Budapest, 1959. II. 26.

Az 1959. július 16-án írott levelében Schulek Tibor, aki feleségével, Majoross Edittel együtt a fóti templom új berendezését tervezte, már beszámol a munka előrehaladtáról, nem takarékoskodva az olykor humoros kritikai megjegyzésekkel sem. A levél végén említett három papfiú, Harmati Béla, Labossa László és Ifj. Zászkaliczky Pál közös ordinációja a Deák téren zajlott 1959. júl. 19-én.

Komárom, 1959. július 16.

[75/1959.]

Kedves Pali!

Tegnapelőtt felkerestem Pröhle Sanyit s megtekintettem eddigi munkáját. A koszorúval semmi probléma, a János sasa i g e n szép, s megkapó Máté anyyala is, annak ellenére, hogy Sándorunk fejéből önarcképet faragott. Lukács ökre is megállja a helyét, de Márk oroszánját eltolta mesterünk. Kutya lett szegényből. Ezt bizony újra kell faragni. Sándor is érzi. Ha jobban a rajzhoz tartotta volna magát, akkor ez nem történik meg. Nyakat faragott ott, ahol sörény lenne és szakál[I] helyett rozmárgyarakat. Ezt a táblát a hozzávaló rajzzal haza hoztam, hogy Edit is okulhasson belőle. Remélem, hogy hamarosan elkészül vala s Te is szállítasz Sanyinak egy új 30-szor 30-as betétlapot. A minta a Nálád Fóton lévő töviskoszorú fájáról vehető.

Elvittem Sándornak a pelikánt is. De, édes Uram, annak az eredetije Nálád van ám! Én csak a házipéldányt tudtam odaadni neki. Azonban mindenképpen meg kellett vele bizonyos részleteket beszélni, amelyek magyarázat nélkül a raj[z]ból nem lennének megérthetők. Figyelmeztetek, hogy ehhez igen vastag fára lesz szükség, amit még azonkívül megfelelő hátsó erősítéssel is el kell látni, hogy meg ne vetemedjék.

Summa summárum, örülök, hogy Sándor kezében van a faragás. Szívvel és szeretettel csinálja.

Igen megilletődtem a három papfiú közös meghívóján lelkézszenvelésükre. Legyen Isten áldása rajtuk, legyenek mind méltók szüleikhez és lássanak azoknál jobb napokat. Sajnos nem fogok tudni ott lenni.

Ölel Tibor

És végül a bot, amit még gyerekejjel Pröhle Sándornak a kelenföldi lakótelephez közel eső lakásán járva a kezében is láttam, és féltam is tőle: az elmúlásra emlékeztető halálfejes markolat alatt a világ teremtése, a történelem sorsfordító eseményei, fontosabb eszmei áramlatai – egészen a kommunista rendszer megörökítéséig. Ez is az ötvenes években készült – pótcselekvés-ként. A kalandos sorsú evangélikus pap, akire a rákospalotai gyülekezet máig templomépítő lelkeseként emlékezik, esendő emberként élete végéig erre támaszkodva gondolt vissza érényeire, botlásaira:

„Ki tudja nem vagyok-e én is
egy elhibázott csonka bábú?
ki tudja, mit akart a Mester,
ki tudja, hogy mit tévesztett el,
hogy mért vagyok megbotló lábú...”

Zászkaliczky Zsuzsanna

ÖRÖK MENETELÉS

Karátson Gábor: Sivatagi menetelők¹

„Az újságfotók sorra adogatták kezembe a témákat, ott irgalmas samaritánusok jelenetét, itt egy piétát – ott több samaritánussal is, itt férfi szereplőkkel Mária helyett is –, ahogy én magam nem is mertem volna kitalálni. Idővel csak úgy magától kezdett összeállni egy képes Biblia, pedig én a jelen képeit akartam megfesteni; csakhogy az ösképek világában élünk.” (Karátson Gábor)

Az Evangélikus Országos Múzeumban kétszer állítottuk ki Karátson Gábor bibliai akvarelljeit.² Elhunytá után több alkotását megvásároltuk, köztük egy nagy méretű táblaképet: *Sivatagi menetelők. Koldusok kereszteshadjárata a királyért.*³ A festmény az Evangélikus Országos Gyűjtemény igazgatói irodájában függ néhány éve, bár íróasztalánál ülve épp az igazgató nem látott rá. A képet azonban mindketten megszerettük, „bekebeleztük”, és bár egyáltalán nem mondható derűsnek, a szerzőt mégis meghatározó kapcsolatokra emlékezteti – a festővel és a nyugalomba vonuló igazgatóval egyaránt.

KARÁTSZON GÁBOR POLITIKAI KÉPEI

Aki kicsit is hallott Karátson Gábor, a festő indulásáról, ismeri a történetét. Legjobb talán mégis saját szavaival felidézni, amelyeket ez esetben a 2000 c. folyóirat interjújában olvashatunk. „Festeni tulajdonképpen mindig festettem, elbeszélést írni meg nagyon későn kezdtem el, mert úgy éreztem, iszonyatos, ellenséges világ az, amelylyel szemben állok, elég régóta már egy döbbenetes nagy hazugságra van fölépítve

¹ Köszönöm Bellák Gábornak, hogy volt szíves elolvasni kéziratomat.

² „És láték...” – Karátson Gábor akvarelljei a Jelenések könyvéről (2008) és – halála után – Mindenkoron látják. Karátson Gábor: Akvarellek Máté evangéliuma szerint (2017–18).

³ Farostlemezre ragasztott vászon, gipsz alapozással, tempera, olaj. Mérete: 130,5 x 94 cm. 1976–77. Utóbb többször átdolgozva, Ltsz.: EOM_K_2019.5.1.

minden. Úgy láttam, annak, aki ír, az alaphazugságot nagyon nehéz megkerülnie. Úgy éreztem, ha elindulnék ezen az úton, besötétedik majd fölöttem, s eltévedek a mocsáron. Nem a bátorságom hiányzott hozzá, egyszerűen nem tudtam, mitévő legyen az ember, ha mégis el akar valamit itt beszélni. Csak úgy belevágni nem lehet, mert éppen akkor nyeli el az embert a nagy magyar hazugság. Volt egyszer egy pillanat, egyetlenegy, ki tudja már mióta, amikor szinte minden szó igaz volt. Még amit a félrevezetés szándékával mondtak ki, valahogyan az is. Ez a pillanat elmúlt. Ami 1958. november 30. után idekint⁴ fogadott, az a hazugság azóta rég összefolyt más hazugságrendszerekkel. Bonyolult szövedék alakult ki belőlük. Ez a mai napig így van: csak idővel kitaláltam magamnak valami mozgási módszert, hogyan próbáljak átkelni rajta.” (MONORY, TILMANN 1994, 10.)

Kutatói immár korszakolják (BELLÁK 2017) a meglehetősen kevés műből álló életművét, és talán nincs is ebben a kérdésben nagyon nehéz dolguk. A kezdeti – varázslatos – mikrorealista képek után néhány absztrakt mű következett, majd érdeklődése a történelem és a Biblia felé fordult. Nagy, összegző, szürrealisztikus képeit követően, 1975 és 1996 között festette azt a mintegy negyven darabból álló ciklust, amelyet politikai képeknek, sajtóképeknek nevezhetünk. Bellák Gábor idézi Karátson 1985-ös, kéziratosa önéletrajzában: „1975 óta festem azokat a napi híreken alapuló képeimet, amelyek problémakörében még most is mélyen benne járok. Ezekhez egy-egy újságfotót választok kiindulópontul; a fotóhoz rajzokat készítek, egyre több rajzot azután már festés közben, végig a kép elkészítése során. A fotórealizmushoz mindennek semmi köze nincsen, a dokumentarizmushoz is csak igen kevés. Miféle motívumok érdekelnek bennünket, talán a csoportfűzés, a mozdulatok, a gesztusok, az egymáshoz odafordulás, az egymástól való elfordulás nyilvánvaló titkai, ahogyan mindez egy festmény elvont felépítésében kibontakozik. A kész képnek már aligha témája a fotó – úgy látszik, inkább olyasvalamije, amitől a kép a rajzolás-festés során egyre csak távolodik. Az újságfotó, elkattintásának oly sokszor hamis vagy hazug alapszituációjában, félrenyomva, ázottan, gyűrötten – és a belé rejtett üzenet érthetetlen súlya, talán egy földrengés katasztrófája, akármi más –; ezekre figyelni fontos, versenyezni velük lehetetlen. De maga ez a párhuzamosság konstituál valamely teret.” (BELLÁK 2017, 64–65.) Sportjelenetek, utólag érdektelennek látszó, sőt elfeledett politikusi találkozások, katasztrófák – gyakran nem is jó – fotói alapján készülnek ezek a képek. Az újságokban megjelent többnyire nagyon kisméretű képek sokszorosra nagyítva eleve más dimenzióba kerülnek. Míg az alakok elrendezése nagyjából megmarad, a kép tere elváltozik. A fekete-fehér előzmények konkrét – napi aktualitású – témája

⁴ Ti. a börtönből szabadulva.

feloldódik a kialakuló színes kompozícióban, ahol a több rétegben egymásra felvitt tempera- és olajrétegek a vastag, már-már rusztikus gipszes alapozáson valami különös, töredezett, mozaikos felületet hoznak létre. (Kérdés persze, hogy valami egész törlik-e cserepekre, vagy a mozaikdarabkákból áll-e fel az egész.) A képek terét ezentúl nem a klasszikus perspektíva határozza meg, hanem a színek és az – ikonfestészethez hasonlóan – a kép alakjainak egymáshoz való viszonya. Lányi egyenesen szentképeknek nevezi ezeket az újságfotók nyomán készült műveket: „Minden pillanat szent, sugallta, vagy pedig egyik sem az.” (LÁNYI 2017, 74.)

„Ami a természetben az átváltozás, metamorfózis, annak felel meg a művészetben a szándékos és tudatos utánpótlás – latin szóval imitáció. Az utánpótlás fogalmát többnyire félreértik. Az igazi utánpótlás, akár csak a metamorfózis, megőrzi tárgy lényegét, de ezt a lényegét mindenestül új formába öltözteti.” (KARÁTSZON 1970, 9.) Ez lenne talán az egyik kulcsa ezeknek a műveknek.

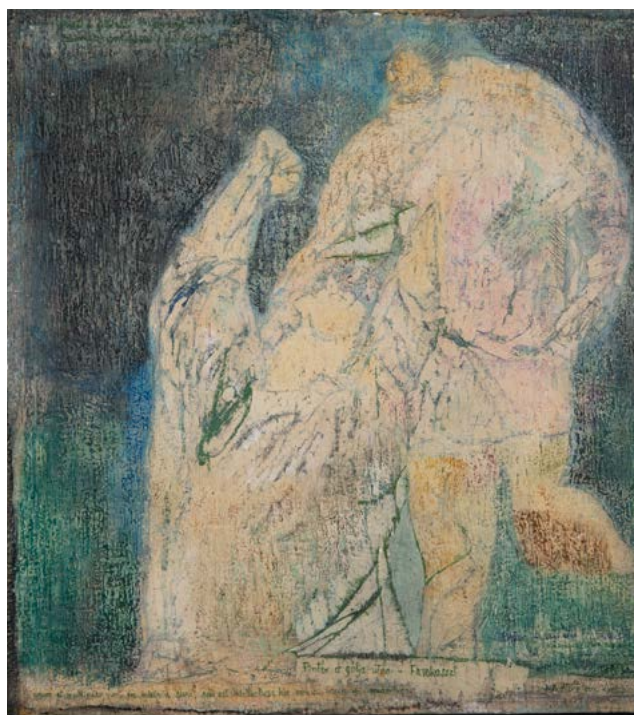
A másiktól szintén ő beszél a 2000-nek adott interjújában: „A festészet sokat nem változott, bár amikor megjelent a fénykép, akkor érdekes helyzet jött létre, kissé frivol, kissé szerzetesi helyzet, mert most már a fényképhez képest kell fennmaradnia. Ez talán még nehezebb. És talán megint nehezebb a mai videós-televíziós világban, de hát mi nem léphetünk be abba a pártba, a hipermodernekébe, mert nem az ő ügyeikkel foglalkozunk, legalábbis nem így direktben, mi azon tulajdonképpen túl voltunk már a kezdet kezdetén, a kezdet éppen azt jelenti, hogy ezen azért már túl vagyunk. Engem az érdekel, hogy az idő hogyan bánik el egy tárggyal, egy képpel, amikor azon keresztül egy ember belép az időbe, és maga is idővé változik. A festészet olyan, mint egy nagyon régi házasság: a síknak, a festéknek és a síkon kívüli világnak a szerelmi háromszöge. És ez már régóta tart; sem befejezni nem lehet, sem kilépni nem lehet belőle.” (MONORY, TILMANN 1994, 12.)

A silány újságfotó a múltó pillanat megörökítése. Karátszon ebből lép tovább: a felnagyítással, a számára lényeges kiemelésével, a szándékos archaizálással, a Beke László által is említett, „sorsszerűnek” tekintett töredékességgel és befejezetlenséggel (BEKE 1978, 168.) és ezzel a különös, zavarba ejtő figurativitással megkeresni az időtlent, az ősképet. Mintha valahogy mindig erre törekedett volna.

A kortárs világot engedi magához közel ezeken a „vizuális törmelékeken”, a „triviális hamis és színtelen lenyomatán”, a sajtófotókon keresztül, „s aztán valamiképp szét- és magába oldja a köztörténeteket.” A hír, a híresség, a bulvár végül leszakad arról, ami a képen történik, és mintha „a tört színek tompaságával-komolyságával akarná teljesen elfedni, időn és téren kívülivé rekeszteni a feledésre méltó világ maradványait is.” (HAJDU 1991.) Bacsó Béla még szebben fogalmaz: „Az eltűnésben könyörtelenül teret nyer az idő, mely ellentétben áll a fotó kikökönt idejével.” (BACSÓ 1994.)

VI. Pál Melitone konstantinápolyi pátriárkát fogadja,
1978
olaj, tempera, vászon/fa,
52,7 x 47,5 cm
Karátson Gábor Archívum és
Kutatóműhely, Ltsz.: VI.008.
fotó: Mester Tibor

Pintér a gólja után,
Fazekassal 1978–1979
olaj, tempera, vászon/fa,
57,3 x 53,3 cm
Karátson Gábor Archívum és
Kutatóműhely, Ltsz.: VI.011.
fotó: Mester Tibor

A romániai földrengés,
1977–1978
olaj, tempera, vászon/fa,
100 x 70 cm
Karátson Gábor Archívum és
Kutatóműhely, Ltsz.: VI.017.
fotó: Mester Tibor

Nem lehet nem észrevenni VI. Pál pápa és Melitone találkozásában a quattrocento félalakos sacra conversazione-éinak emlékét. Vagy ne derengene fel a romániai földrengésben Jézus sírba tétele vagy II. Lajos holttestének megtalálása? A sort hosszan folytathatnánk.

Karátson regényeiről szólva írja Szántó F. István, hogy nem beszélhetünk három vagy négy műről, mert ezek egyetlen nagy Mű különböző rétegei, árnyalatai, „valóságmások”. Szenvedélyes igazságkeresése, az elvont és a reális közötti folyamatos utazás, a „triviális, ám jobban belegondolva: mégiscsak metafizikusnak nevezhető kérdésre keresi a választ, hogy »melyik világ az e világ.«” (SZÁNTÓ F. 2016, 102–103.) Mindez érvényes, sőt az imitáció, az intuíció és az imagináció hármassága is ugyanúgy tetten érhető képzőművészeti alkotásaiban – elsősorban talán a nagy összefoglaló műveken és a bibliai akvarelleken, mint regényeiben.

A „ZÖLD MENETELES”⁵

Zöld menetként vagy menetelésként ismert az a történelmi esemény, amelynek sajtófotóját Karátson felhasználta képünkhöz. A fotó a Le Nouvel Observateur 1975. október 25-i számában jelent meg. A folyóirat marokkói tudósítója összefoglalja a II. Haszan marokkói király nevéhez fűződő akciót, amely a nyugat-szaharai területek fennhatóságáért és a homok alatti foszfátlelőhelyek birtoklásáért kirobbant konfliktus egyik kiemelkedő eseménye volt, és amely Marokkót és Mauritániát, valamint a korábbi gyarmatosító Spanyolországot érintette.

A cikk szerzője kissé hatásvadász módon írja le, hogyan gyülekezik a nép – százával, ezrével – különböző városok irányából. „Általános lelkesedésük kissé ijesztő. Mindezek a parasztok persze nem kényszerültek jönni, de érezhető, hogy valami náluk erősebb viszi őket előre. A falvak notabilitásai vették a batyut. A többiek számára egész egyszerűen elképzelhetetlen volt, hogy maradjanak, ne kövessék őket vagy elhatárolódjanak. Ilyen a tömeg: négyszázezer-hatszázezer marokkói, akik a Szahara fantomhatárára indulnak.” (HELD 1975.) A fegyvertelen tömeget az első keresztes hadjáráthoz hasonlítja, amely koldusok keresztes hadjárataként⁶ ismert – és nemcsak a tömeg mérete, hanem elszántsága, befolyásolhatósága, fanatizmusa miatt: a „királyért”. A menetelők talán nem is tudják, hogy nem a határok kiigazítása, nem is a saharai népek „felszabadítása” a cél, hanem egy új gyarmatosítás.

Amikor az ENSZ és a Nemzetközi Bíróság megvizsgálta a Marokkó és Mauritánia közötti, területigényből fakadó vitás kérdéseket, mindkettejük érveit elutasította (1975. szept.). Tulajdonképpen mindketten félreértették, és II. Haszan még a Bíróság nyilatkozata közzétételének napján bejelentette, hogy „350.000 fő részvételével békés menetet indít Nyugat-Szahara felé.” (BESÉNYŐ 2009, 50.) Ezzel – burkoltan – Nyugat-Szahara megszállását készítette volna elő, így a marokkóiak tömegesen, többszázezren csatlakoztak és regisztráltak az eseményre. Az ENSZ nem adott helyt a spanyol kormány aggályainak, és pusztán önmérsékletre szólította fel a feleket.

⁵ Köszönöm Gazdag Ferencnek, hogy volt szíves elolvasni cikkemnek ezt a részét.

⁶ Az ún. koldusok keresztes hadjáratát az amiens-i, szent emberként tisztelt Kis Péter vagy Remete Péter vezette. Amikor II. Orbán a clermont-i zsinaton (1095) meghirdette az első keresztes háborút, ő – felkérés nélkül – nyomban belefogott a szervezésbe. Erősen tudott hatni az emberekre, ezért százával csatlakoztak hozzá elsősorban szegények, nincstelenek, sokan családostul. 1096 tavaszán mintegy tízezer indultak Kölnből, útjukat gyakran a zsidóság elleni atrocitások, számos összecsapás, fosztogatás, kényszerű „muszlimtérítés” kísérte. Menetükhöz Nincstelen Walter is csatlakozott. Bár vezető szerepét elvesztette, Péter ott volt 1099-ben Jeruzsálem ostrománál, majd prédikált az Olajfák hegyén. Vallóniába visszatérve hunyt el, 1115-ben. https://hu.wikipedia.org/wiki/Remete_P%C3%A9ter és <https://docplayer.hu/4666149-Paolo-ceccoli-keresztes-hadjaratok.html>

A L'Obs október végi cikke a további esélyeket latolgatja, mi azonban tudjuk, hogy november 5-én a király rádióbeszédben jelentette be, hogy a menetelés – az ENSZ BT helytelenítése ellenére – megkezdődik.

„A békés agresszió [sic] természetesen folytatódott, a menetelők november 6-án átlépték a határt, és 12 kilométerre behatoltak Spanyol-Szahara területére. A sivatagban több mint 40.000 ember táborozott, akiket további tízezrek követtek. A menet megszervezése és annak logisztikai biztosítása komoly kihívás elé állította a marokkói vezetést, de nagy erőfeszítések árán sikerült a menetben résztvevők ellátását megoldani. A Nemzeti Iroda a menet idejére teljes forgalomkorlátozást rendelt el egész Marokkó déli részén, és csak a menetelők számára élelmiszert, vizet és egyéb ellátmányt szállító tehergépjárművek közlekedhettek az utakon. A menet ideje alatt 7813 teherautó és 230 mentőautó (470 orvossal) teljesített szolgálatot.” (BESENYŐ 2009, 51–52.)

Október 29-én (aznap, amikor Franco a haldoklók szentségében részesült) a marokkói külügyminiszter, Ahmed Laraki titkos tárgyalásokat kezdett a madridi diplomácia képviselőivel, és meg is egyeztek abban, hogy „a spanyolok a saharai területeken egy tíz kilométeres sávot demilitarizálnak, ahová a menetben résztvevők jelképesen bevonulnak, de negyvennyolc órán belül el is hagyják azt. Így egyik fél sem szenvedett volna presztízsvesztést egy esetleges meghátrálás következtében.” (BESENYŐ 2009, 54.)

November 9-én II. Haszan visszafordította híveit. Néhány nap múlva megszületett az eseményt lezáró hármasság, ún. „madridi egyezmény”, amely sajnos nem tett pontot a konfliktus végére. A nyugat-szaharai háború csak ezután vette kezdetét.

SIVATAGI MENETELŐK.

KOLDUSOK KERESZTESHADJÁRATA A KIRÁLYÉRT – A KÉP

Karátson Gábor a Jean-Francis Held cikke mellett megjelent fotót használta fel festményéhez. Hagyatékában a fotót nem találtuk, de a kép vastag festékrétegébe karcolt felirat eligazítást adott. (Bár az 1975 nem olvasható magabiztosan, hogy október 27. melyik évben esett „lundi”-re, iránymutató volt.)

A fotó teljes felületén embertömeget látunk. A háttér sűrűn ácsorgó alakjai előtt zaklatott, erős gesztusokkal hadonászó, öklöt rázó, kiabáló férfiak laza, kusza csoportja kavarg. Többen gyapjúsapkát viselnek, ahogy a L'Obs újságírója is említi. Néhány nagyméretű zászló takarja ki a résztvevők kis hányadát. Legmeghatározóbb figura a talán valaki vállán ülő, világos ruhás, öklöt rázó, ordító alak – a kép középtengelyétől kicsit jobbra. Jellegzetes a felcsapódó bőrrönd, a jobb alsó sarokban fél arcát eltakaró férfi, mögötte a zászlóra feltekintő, kicsit torz mosolyú fiatalember, aki mellett, a kép

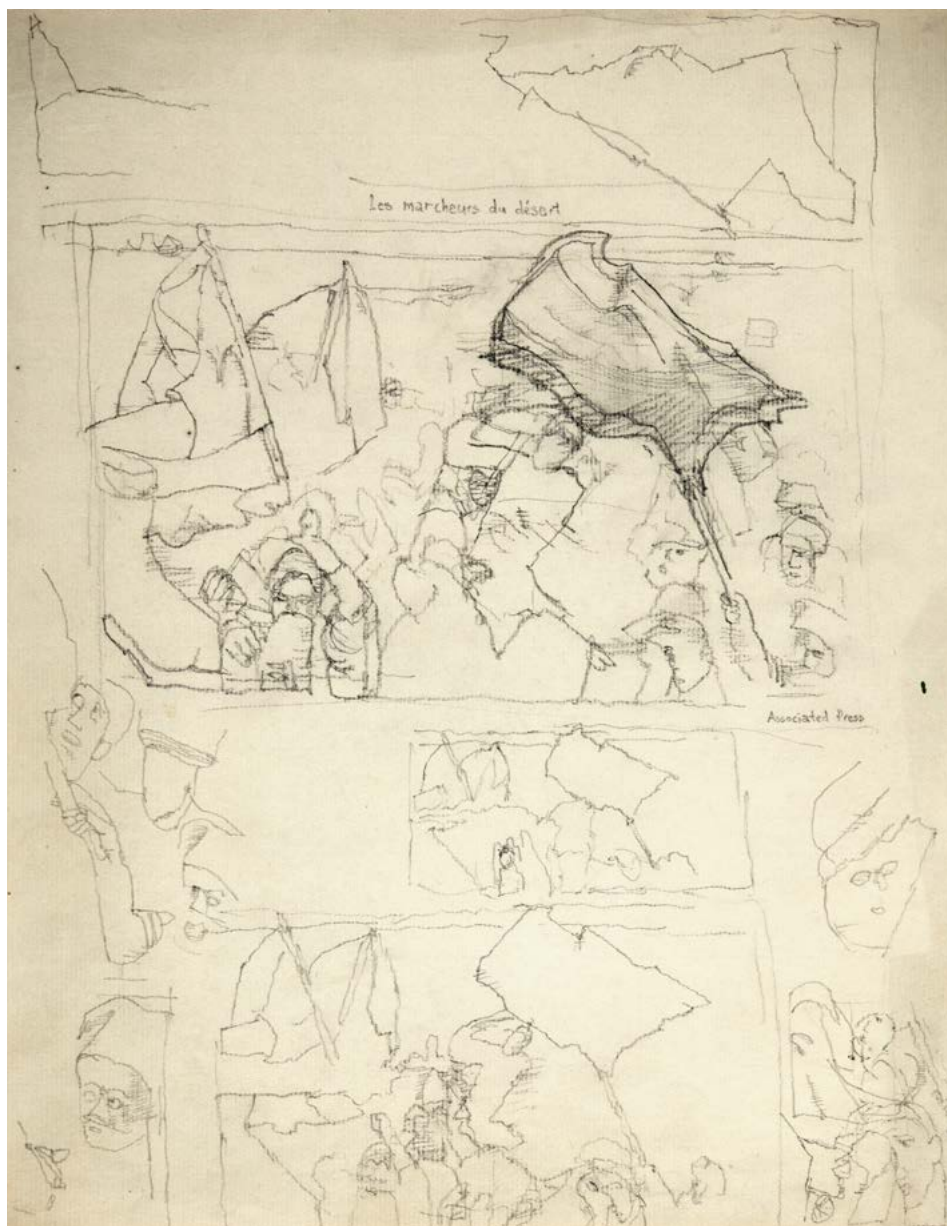

Sivatagi menetelők. Koldusok kereszteshadjárata a királyért
Sajtófotó, Le Nouvel Observateur, 1975. okt. 27. 50.

szélén további sapkás fejek vehetők ki. A fotó bal alsó negyedének ritmusát pedig arcok elé emelt kezek, fej fölött rázott öklök és a bal szélről energikusan benyúló kar határozza meg. A fotó nagyon magasra került horizontján 20–25 autóbusz és teherautó parkol sorban. Ezek nyilván a menetelőket és az ellátmányt szállították a helyszínre.

És most el kellene felejtenünk a fotót és csak arra figyelni, Karátsonnak miként is vált fontossá a – valljuk be – ijesztő sivatagi jelenet. A festő hagyatékában⁷ három vázlatrajzot (papír, ceruza) találunk a Sivatagi menetelőkhöz. A francia lapból vett cím, „Les marcheurs du désert” ezek közül kettőn olvasható. Egyik rajzán a teljes kép kompozícióját, azaz inkább a fotó kompozíciós sémáját látjuk, kiemelten az előtér figuráinak és a három nagy zászlónak körvonalait. A másik két rajz a végleges kép legérdekesebb figuracsoportjához (jobb alsó képnegyed) készült. A gesztusok alapján ismerhető fel a jobb szél sapkás alakja, a zászlórúd mögött feltekintő kamasz vagy a fél arcát eltakaró (kezébe temető?) férfi arca. Irányok, gesztusok, arckifejezések érdekelték? Vagy csak az „objektív” fotó realizmusát akarta elmosni, absztrahálni? A puha ceruzával rajzolt, kissé szögletes arcok, az olykor karikatúrába hajló kifejezésmód, a fő vonalakra merőlegesen húzott, sűrű szálkázás a néhány évvel későbbi Faust-illusztrációkat hívják elő.

⁷ Kezeli a Karátson Gábor Archívum és Kutatóműhely, karatsonarchivum.hu

Sivatagi menetelők

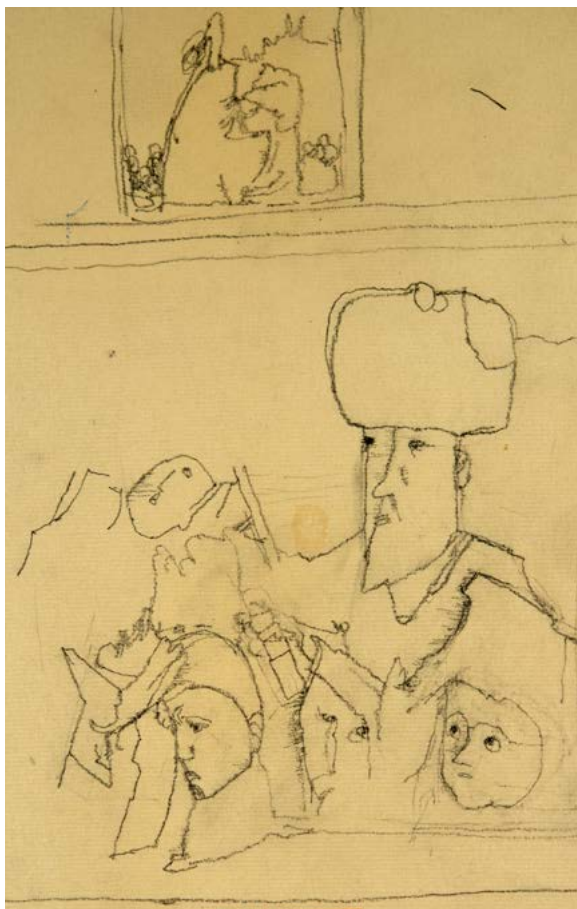
Ceruzatanulmány, 324 x 255 mm

Karátson Gábor Archívum és Kutatóműhely, Ltsz.: VII.04.063.

fotó: Mester Tibor

Sivatagi menetelők
 Ceruzatanulmány,
 140 x 147 mm
 Karátson Gábor Archívum
 és Kutatóműhely, Ltsz.:
 VII.04.051.
 fotó: Mester Tibor

Sivatagi menetelők
 Ceruzatanulmány,
 255 x 173 mm
 Karátson Gábor Archívum
 és Kutatóműhely, Ltsz.:
 VII.04.004.
 fotó: Mester Tibor

Sivatagi menetelők, 1976–77

Farostlemezre ragasztott vászon, gipsz alapozással, tempera, olaj, 94 x 130,5 cm

Evangélikus Országos Múzeum, Ltsz.: EOM_K_2019.5.1. fotó: Magyar Márton

Karátson képe nyilvánvalóan visszavesz a fotó-előzményhez képest. Úgy redukálja az ábrázolt történelmi, politikai eseményt, hogy eközben jelentését térben és időben kitágítja. Ehhez először is megismétli az alcímben a francia tudósító – ironikusan szembesítő – metaforáját, majd eltünteti a 20. század járműveit a horizontról. A menetelők csoportja hatalmas, sárga homoksivatagban nyomul előre. A tömeg nem tölti be a kép szélességét, viszont a kép mélysége felé – sokszáznak tűnő, apró, gomolygó kis firka – akár sokkal többen is lehetnek, mint amit a fotó sejtet. Ez a hátra benyúló tömeg az egyetlen, ami mélységet ad a képnek, mert a tömegben elől megjelenő alakok csoportja a zászlókkal mint kicsit esetleges kollázs, rátét kap helyet a sivatag valójában sík felületén. Nincs klasszikus térbeliség, mintha lebegnének a kontúrosan, rajzosan megjelenő figurák, akik közül kevesen kapnak egyéni gesztust, enyhén groteszk arcot pedig csak hárman: a fiú, a sapkás és az arcát kezébe temető. Még a vázlatrajzok egyénítése, konkrétsága is elvész. Néhány barna, fehér, kék ruhadarab színes foltja és a bőrrönd lilás trapézformája tűnik csak ki a szürke tömegből és a látványos, zöld zászlók. Vajon miért zöldek ezek a zászlók? Mauritánia zászlója volt zöld ebben az időszakban, sárga félholddal és csillaggal. Marokkó zászlója viszont 1915 óta

vörös, középen zöld pentagrammával. Az interneten fellelhető 1975-ös, színes fotók mindegyikén a zöld csillagos vörös zászló látható, ahogy a „zöld menetelésről” szóló, 2016-os marokkói film plakátján is. Ha a festő színes fotót valószínűleg nem is látott az eseményről, nehéz róla elképzelnünk, hogy ne lett volna tisztában a szembenálló felek állami zászlóival. Megtévésztette volna, hogy a sajtóban „zöld menetelést” emlegettek? Vagy megszólalt a benne lakozó „homo socialis” és arra utal a zászlókon az iszlám világ színével, hogy testvérek állnak ellenséggként egymással szemben? „Homo oecologicusként” kiterjeszti a menet, a menetelés üzenetét esetleg a nyugat-európai „zöld” gondolatra is?

A rétegelés, a kaparás pikkelyes, mozaikszerű, archaizáló képfelületet hoz létre, amely megfoghatatlanként, időtlenként vagy bármikor és bárhol megtörténhetőként mondja el a menetelés eseményét. „A sivatag, amely minden emberi törekvést magába foglal és el is fojt. Arcok és zászlók bukkannak föl a semmiből, senki sem tudja róluk, hova mennek; főleg, ha az eredeti fotó valahogy elveszett, és az ember már csak magát a képen dolgozik tovább.”⁸

Hiszen elindultak és elindulnak ekkora, sokszázézes tömegek – akár a bibliai korban, a népvándorlás korában vagy a modernebb időkben. Az okokat jól ismerjük. Karátson Gábor többször, már évtizedekkel ezelőtt is beszélt a globális ökológiai katasztrófa okozta népvándorlásról. „A képi valóság-evidenciának és az időnek mint mostnak a tagadása ez, mely az őskereszténység, a mélység, az egzisztenciális alapszituáció felé nyit. Az a felismerés vezérli, hogy amit végül látunk, az elszakíthatatlanul hozzá van kötve a már- és a még-nem-látotthoz.” (BACSÓ, 1994.)

Fákat szeretett volna festeni – de azt most nem lehetett. A környezet kíméletlen pusztítása közepette ugyanúgy hazugságnak érezte volna, mint 1958-ban a szavak, a nyelv használatát. „Féltem, ha fákat láttam” – magyarázza egy rádiós beszélgetésben. Ezt a félelmet és „ami történik, próbálta átfordítani valami másba.” „És a mágia működni kezd [...] a bűnügyi és sportriportok illusztrációi egyszerűen felfénylenek, valamiképpen a világ rendje – vagyis e rend iránti örök sóvárgásunk – tükröződik bennük, és az a szakralitás, amellyel az európai képzőművészet már a kora újkorban elveszíti kapcsolatát, váratlan módon megjelenik ott, ahol a legkevésbé remélnénk.” (LÁNYI, 2022. 58.)

Ha nem is a világba, de a művészetbe vetett hitünket ez segíthet megőrizni.

⁸ Karátson Gábor hozzáfűzése a képhez. 2014–15, kézirat. Herner János jóvoltából.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BACSÓ Béla, *A forma és a Nyitott. Karátson Gábor képeihez = Határpontok (Hermeneutikai esszék)*, Budapest, 1994, 204 skk.
- BEKE László recenziója, *Karátson Gábor: Hármaskép*, *Ars Hungarica*, 1978, 168.
- BELLÁK Gábor, *A második természet. Karátson Gábor művészete = EGY/KOR, kiállítási katalógus*, Budapest, Műcsarnok, 2017, 55–69.
- BESENYŐ János, *A Nyugat-Szaharai konfliktus – az önállósodási küzdelem kezdete, a Nemzetközi Bíróság döntése és a „Zöld Menet”, Kül-Világ – a nemzetközi kapcsolatok folyóirata*, VI. évfolyam, 2009/2, <http://www.kul-vilag.hu/2009/02/beseny.pdf>
- HAJDU István, *Kontempláció zajban*, *Beszélő*, 1991. december 21., 60.
- HELD, Jean Francis, *Le „marche verte”, Le Nouvel Observateur*, 1975. október 27., 50.
- KARÁTSZON Gábor, *Miért fest az ember? Műhelytitkok*, Budapest, 1970.
- LÁNYI András, *Romlás ellen = EGY/KOR, kiállítási katalógus*, Budapest, Műcsarnok, 2017, 70–75.
- LÁNYI András, *Karátson Gábor*, Szentendre–Budapest, 2022.
- MONORY M. András, TILLMANN J. A. *Ezredvégi beszélgetés Karátson Gáborral*, 2000, 1994/10. 10–14.
- SINKOVITS Péter, *Jubileum a Kassák Klubban. A Szürenon tíz éve*, *Művészet*, 1980, 41.
- SZÁNTÓ F. István, *Álomképek, valóságmásolatok. Karátson Gábor: A csodálatos kenyérszaporítás*, *Kortárs*, 2016/05, 102–104.

Fabiny Tamás

AZ ESTERHÁZY PÉTER ÉS GITTA KÖNYVTÁR AVATÁSÁRA¹

Az Atya, Fiú, Szentlélek nevében.

„Amikor valamely művet írunk, legutoljára tudjuk meg, mivel is kezdjük: Az Atyának és Fiúnak –” *A szív segédigéi* kezdődik így. Ugyanilyen erős a felütése a *Termelési regénynek*: „Nem találunk szavakat.” Hadd éljen most a teológus is azzal a lehetőséggel, hogy gondolatait ilyen vendégszövegekkel gazdagítja. Őszintén szólva az elmúlt negyven évben több alkalommal tettem már erre kísérletet, és bizony jól esett, ha egy-egy prédikációm után harsány vagy éppen félénk visszajelzést kaptam többektől. Hitterszosaim irodalmi jártasságát olykor ezzel a mondattal tesztelem: „Ez még kap fogni egy vajszínű árnyalatot.”

Olyan is volt, hogy Galata 5,1 alapján – ahol Pál apostol azt írja, hogy Krisztus szabadságra szabadított meg minket – a Besze Jánoshoz fűződő anekdotát idéztem. Ugye ő volt az, aki 1948-ban a Nemzet Múzeum lépcsőjén állva, a maga hétszámra le nem vetett ingében és messziről látható veres orrával megkérdezte, hogy „akartok-e rabok lenni?” S mint tudjuk, a spontánul összeverődött tömeg így válaszolt: „Akarunk, akarunk!” Úgy találtam, hogy ez a jelenet jól kiegészíti a Pál apostoli folytatást: „Ne engedjétek hát magatokat újra a szolgaság igájába fogni”. A pontos forrást ott, a szószéken pragmatikus okból elhallgattam: tartottam ugyanis attól, hogy ha az ige-hallgató gyülekezet a Kis Magyar Pornográfia könyvcímet hallja, kitér a hitéből. (Hogy stílusos legyek.) De azt ígértem, hogy több könyvcímet nem fogok megadni. Azt az örömet azért hadd osszam meg, hogy a nevezett, korántsem obszcén művet több nyelven is levehetik a polcra. Hubert Gabriella, aki másokkal együtt 0–24-ben készíti elő ezt a megnyitót, parádés gyorsasággal tájékoztat arról, hogy e megszentelt épületben immár nemcsak Luther Márton eredeti, kézzel írott végrendeletét őrizzük, hanem bizony a Kis Magyar Pornográfia angol, dán, szerb, lengyel, cseh, spanyol, orosz, holland, román és persze német fordításait is. Van még azért feladat: az 1993-

¹ Felvételről elhangzott az Esterházy Péter és Gitta Könyvtár avatásán, 2022. január 20-án.

ban megjelent *Piccola pornografia ungherese* valahogy hiányzik a polcunkról. Most jut eszembe, ezt az elbeszélést egyszer egy németországi, konkrétan wittenbergi vártemplomban (igen, ahol az Ágoston-rendi szerzetes a maga 95 tételét kiszögezte) is elmondtam. Amikor arra a prédikációra készültem, Péterhez fordultam, aki postafordultával elküldte a Besze-szöveg német fordítását. Emlékszem, a Fordulat Éva Szervező Bizottság lefordíthatatlannak hitt szójátéka Wende Wandaként szerepelt. Bízom benne, hogy igehallgatóimnak leesett a keletnémet pfennig. Lehet, hogy ezt a szöveget a hajdani berlini fal másik oldalán kevésbé értették volna.

Bizony, az igehirdetői munkára is áll, amit valaki (vajon ki?) így definiált: „A művészet nemcsak szakma, hanem kegyelem is.”

Sokat tanultam Esterházytól teológiai összefüggésekben is. Protestáns a pápistától. A „nagypéntek van, fáj a fejem. Én így csatlakozom” mondat alighanem számos hittanórámat színesítette. Persze nem vagyok naiv: számára az egyház természetes módon a katolicizmust jelentette. Egy vatikáni anzix: „Önkéntelenül átfutott rajtam, fölnézve a nevemet viselő (tréfa!) székesegyház monumentális homlokzatára, hogy hát itt, most, nem szívesen volnék protestáns.”

Egyházkritikája ugyanakkor egyetemes, hogy ne mondjam, ökumenikus.

Közvetlenül a rendszerváltás után véleményem szerint a lutheri theologia crucis és theologia gloriae szembenállását megidéző módon beszél az egyházzal: „Az egyház – én, te – ugyanúgy nem akar (tud, mer) szembenézni az elmúlt negyven évvel, ahogy senki sem. Valóban nem kellemes foglalatosság. Ezért inkább fölstylizáljuk magunkat szenvedőkké, és leszünk rögtön diadalmasak – mint akinek eljött az ideje. De nem jött el az időnk, nem tudtuk elérni, hogy eljőjjön az időnk, még a közelében sem vagyunk, hogy eljőjjön az időnk, sőt; a mi időnk tudniillik a megbékélés, a kien-gesztelődés és a szeretet ideje, most pedig a gyanakvás, rágalmazás, a magány és a gyűlölködés ideje van.”

Mostani kórházi (na jó, rehabilitációi) bejelentkezésemmel talán megnyertem az ünnepi közönség jó részének rokonszenvét, ám túl hosszú videóüzenettel akár el is veszíthetem azt. Ezért tömöríték, és a következő gondolatmenetet így foglalom össze: „alanyban és állítmányban”. És persze „így gondozd”.

Esterházy nem egyszerűen provokál (mint sokan gondolják), hanem – bizony mondom néktek – tanít is. „Minden kérdésen becsületesen el kell gondolkodni, nem véletlenül teremtette az Úr a kérdő mondatot.” Ezt pedig alighanem elég sok leendő lelkész hallotta tőlem, mert nem csak az aoristos és a passivum divinum jelentőségére, hanem a kérdésés bátorságára is próbáltam volt őket tanítani. Persze Esterházy szövegeinek a még oly jószándékú és hitből fakadó terjesztése során könnyen érheti még a püspököt is blaszfémia vádja. Persze mondhatnám, hogy szövegromlás, vagy

gyakorolhatnék öccenzúrárt, de inkább idézem. „Zengő érc vagyok és pengő cimbalom. Rohadjon meg mindenki. Gyűlöllek.” Szabad így beszélni? Ha valaki édesanyja haláltusáját éli végig, akkor azt hiszem, igen. Vagy a saját haldoklását. „A kurvaéletet változtattam a basszameggel. És néha – leállíthatatlan a stílusérzésem – benyomtam egy ’múljk el tőlem e keserű pohár’-t. Gyerekkoromban még kehely volt.”

Ha ezen a ponton valaki megbotráncozva ki szeretne szállni, hadd kérjem még egy kis türelmét. Tapasztalatból beszélek: itt a kórházban inkább az előbbieket hallom, nem a poharat vagy a kelyhet.

Továbbá, ha nem veszik tolakodásnak, megosztom egy másik levélváltásomat Esterházy Péterrel. Amikor megtudtam, hogy beteg, küldtem neki egy néhány soros e-maillt. A tárgyba ezt írtam: „mint egy zugárus”. Arra a történetére utaltam, amelyet egyik régi könyvében olvastam. Egy barátja felhívta, hogy imádkozzon a gyerekéért, aki súlyos beteg. Esterházy valahogy így írt: ahogy letettem a telefont, imádkozni kezdtem, mint egy zugárus.

Bátortalan e-mailemre órákon belül válaszolt. Így kezdte: „Hát igen, ez a helyzet – de jól vagyok. még a teremtéssel is meg vagyok elégedve (beleértve a hasnyálmirigyrákot is), bár nem kérdeztetett a véleményem.” Majd a levél így folytatódott: „ÉS AZ ÉRTEM VALÓ IMÁDKOZÁSOKAT KOMOLYAN VESZEM. EZ MOST VÉLETLEN LETT NAGY BETŰ, DE EZ TALÁN NEM VÉLETLEN. na végre, egy rendes kicsi betű. köszönöm, és öllelek. p.”

Azzal kezdtem, hogy „az Atyának, a Fiúnak...” Zárásként a Szentlélek nevében (a Paraklétosz, a vigasztaló, bátorító isteni személy nevében) a magyar irodalom egyik legszebb imádságát olvasom fel: „Gyáva a szívem. Az imák az Égben összeérnek. Uram. Valahogy már késő. Nem tudom rád bízni magam. Noha nem akarom csüggedten tudomásul venni – se magamat, se a bűnösségemet, se téged. De be se akarok csapni senkit. Legfőljebb téged. Az ima a szív emlékezetének gyakori ébresztgetése. Gyakrabban kell emlékezni Istenre, mint ahogyan lélegzetet veszünk. Irgalom Atyja, ne hagyj el. Hogyan tovább? Erre várok tőled választ, mert ez az én kérdésem. Úgy szoktál válaszolni, hogy nem válaszolsz. Szépen tudsz hallgatni, Uram. Ha kérdezlek, hallgatsz, és ha már nincs több kérdés, az lesz az igazi válasz. Mégis most azt kérdem, mi végre. Ki vagy Te, Uram, és ki vagyok én? Tudom, rossz kérdés. Engedj látnom. Árva szívem holt erét töltsd meg, égi Jóság.”

Hölgyeim és Uraim! Katolikusok és protestánsok, zsidók és agnosztikusok! Azzal kezdtem, hogy „az Atya, a Fiú, a Szentlélek nevében”. Most ezzel fejezem be: Ámen. És „mindezt megírom még pontosabban is”.

És ahogy ígértem, áldást kérek az Esterházy Péter és Gitta Könyvtárra, az itt dolgozókra és kutatókra. Olvassanak áhítattal, szenvedéllyel, figyelemmel és kérlelhetetlenül. Olvassanak elegánsan és nagylelkűen. Mint amilyenek e könyvtár névadói.

4

EGYETEMBEN VÉLEK ÉNEKLENEK

Gyülekezeti éneklés

Ferenczi Ilona

HUSZÁR GÁL ÉNEKSKÖNYVEINEK NYOMA AZ ELSŐ KÉZIRATOS GRADUÁLBAN

HG-ről HG-nak

Különösen az irodalom- és zenetörténészek számára jelentett óriási szenzációt, amikor 1975-ben előkerült Huszár Gál első énekeskönyve, az 1560-ban Debrecenben nyomtatott *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték*. A zenetörténészek azért is fogadták lelkesen ezt a felfedezést, mert Huszár Gál benne olyan énekeket közölt kottával, amelyeknek dallamát egyáltalán nem, vagy csak jóval későbbi énekeskönyvekből ismertük. Az énekeskönyvhöz csatolt függelék az 1561-es kolofonnal ellátott *Reggeli éneklések* pedig a liturgikus horizontunkat tágította. Az énekeskönyv néhány évvel később hasonmás kiadásban is megjelent,¹ amelynek segítségével a teljes forrás tanulmányozhatóvá vált. Ezek után már kevesebb érdeklődés kísérte a reformátor lelkésznek és nyomdásznak a Komjátiban 1574-ben kiadott második énekeskönyvét, amely ugyancsak hasonmás kiadásban vált hozzáférhetővé. Pedig a liturgiátörténet számára lényegesen jelentősebb ez a második énekeskönyv, amint azt a fakszimile-kiadáshoz készített előszóban Hubert Gabriella alaposan kifejtette.²

Ez az énekeskönyv a protestáns liturgikus énekeskönyvek első képviselője, amelyhez a szerkesztő Huszár Gál – saját bevallása szerint – jórészt a már készen lévő fordításokra, tételekre támaszkodott, ezért joggal feltételezhetjük, hogy az énekeskönyv megjelenése előtt is léteztek liturgikus összeállítások, noha ezek közül – Huszár Gál

¹ Huszár Gál, *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték*, KÁLMÁNCSEHI Márton, *Reggeli éneklések 1560–1561*, a kísérő tanulmányt írta BORSA Gedeon, Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 1983 (= Bibliotheca Hungarica Antiqua 12).

² Ld. Huszár Gál: *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték és imádságok, Komjáti 1574*, a fakszimile szövegét közléteszi KÖSZEGHY Péter, HUBERT Gabriella tanulmányával, Budapest, MTAK, 1986 (= Bibliotheca Hungarica Antiqua 13).

prímarendjén kívül – csak néhány töredék ismeretes.³ Huszár Gál második énekeskönyvének megjelenését követően a 16. század utolsó évtizedeiből nem maradt fenn liturgikus kézirat;⁴ az első ismert „teljes” liturgikus kézirat a 17. század eleji Csáti graduál, amely 2005 elején tért haza Nyizsnyij Novgorod-i fogságából.⁵ A következőkben ezért azt követjük nyomon, mi az, amit örökölhettek, és mi az, amit valóban örökölt az első fennmaradt kéziratoss graduál, a Csáti graduál Huszár Gál énekeskönyveiből; továbbá: mi az, ami nem talált utat a Csáti graduálba, és mi az, ami többlet a Csáti graduálban és esetleg a többi kéziratoss graduálban a Huszár Gál nyomtatványokhoz képest.

A Komjátiban megjelent énekeskönyv egyértelműen a lutheri liturgia örököse, annak a liturgiának, amely nem vetette el az előző századok szertartását, hanem értékelte és – bizonyos korlátokkal – felhasználta azt.⁶ Huszár Gál a főistentisztelet, vagyis a mise, továbbá a mellékistentiszteletek, azaz a zsoltáros istentiszteletek liturgiáját állította össze, azonkívül a liturgikus tételeket dallamokkal, gyakran magyarázatokkal látta el. Munkásságával egyidőben viszont már érlelődött az a folyamat, amely Debrecenből, első énekeskönyve megjelenésének színhelyéről való távozását siettetette. Bár a reformáció jelentős vívmányaként az anyanyelvű liturgia fokozatosan teret nyert, az 1567-es debreceni zsinaton elfogadott II. Helvét Hitvallás elítélte az ún. gregorián éneklést és az imaórák gyakorlatát. A különböző zsinati és hitvallási határozatok ugyan engedményeket tettek bizonyos liturgikus tételek használatát illetően, a középkorból örökölt liturgia átalakulását megállítani, a folyamatot visszafordítani már

³ Vö. DOBSZAY László, *A magyar Graduál-irodalom első emléke*, Magyar Könyvszemle, 98(1982), 100–112. FERENCZI Ilona, *Das Fragment aus Csíksomlyó als Reformationsdenkmal. Ungarische Präfationen und tropisierte Ite missa est-Sätze*, Studia Musicologica, 44(2003), 47–62. FERENCZI Ilona–HAADER Lea, *Magyar nyelvű introitus-töredékek Marosvásárhelyről (XVI. század közepe)* = KISS Gábor szerk., *Zenatudományi Dolgozatok 2010*, Budapest, MTA Zenatudományi Intézet, 2011, 57–72.

⁴ Fekete Csaba szerint Huszár Gál 1574-es énekeskönyvét kb. négyszáz (!?) ismeretlen kéziratoss graduál követte; vö. FEKETE Csaba, *Psalterium gradualis, az Óreg graduál Zsoltárkönyvének nyomtatott és kéziratoss hagyománya, a protestáns graduálok főbb kérdései*, Debreceni Egyetem, doktori értekezés, 2009, 20.

⁵ A „teljes” liturgikus kéziratot a 18. század végén erősen megtépázott állapotban mentették ki a csáti gyermekek kezéből, akik legalább húsz helyen csonkították meg a kötetet. Ezt követően került a graduál a sárospataki könyvtárba, ahol ma is őrzik. A Csáti graduált a mezőcsáti gyülekezet megkeresésére kiadásra készítjük elő, amelyben a hasonmás kötet mellett a graduál átírása tanulmányokkal szerepel. Erről részletesebben ld. FERENCZI Ilona, *Csát – Sárospatak – Budapest – Nyizsnyij Novgorod – Sárospatak (Egy hanyatott sorsú graduál kiadása elé)* = KECSKEMÉTI Gábor–TASI Réka szerk., *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*. Tudományos konferencia Miskolc, 2011. május 25–28, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 325–334.

⁶ Első liturgiai tanulmányomban ezzel az örökséggel foglalkoztam, vö. FERENCZI Ilona, *A lutheri liturgia hatása 16–17. századi istentiszteleti rendünkre és annak nyomai századunkban* = FABINY Tibor szerk. *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből*, Budapest, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1984, 89–101.

nem lehetett.⁷ Ez a folyamat tükröződik Huszár Gál második énekeskönyvében és a Csáti graduálban, vagyis az evangélikus nyomtatványban és a református kéziratban.⁸

Az 1574-es énekeskönyv – az 1561-es prima liturgiára utalva és a további reggeli és déleesti szertartásokkal – először a zsoltáros istentiszteletek rendjét, majd az ünnepi istentiszteletek úrvacsorai liturgiáját tartalmazza. Bár Kyrie és Sanctus tétel a Csáti graduálban is helyet kapott, ezek már önállóan, nem a liturgia keretében szerepelnek. Az úrvacsorát bevezető prefáció pedig egyik kéziratban sem talált utat. A középkori liturgikus könyvek összeállítását követve Huszár Gál énekeskönyveiben imádságok is megjelennek, sőt elvétele szentírási igeszakasz, kapitulum is. Igen jelentős gyülekezeti ének-anyagával szemben a Csáti graduál csak liturgikus tételeket tartalmaz. Katekizmusi énekeket ugyancsak az 1574-es nyomtatványból ismerünk, Athanasius hitvallását viszont a Csáti graduálból is, ahogyan az ősi keresztyén éneket, a Tedeumot, amelyet egyaránt a felső járású zárórészrel nyomtattak ki és jegyezték le.

Az imaórákhoz tartozó liturgikus műfajok többsége a Huszár Gál énekeskönyvekben és a Csáti graduálban egyaránt megtalálhatók, ezek: himnusz, antifóna, zsoltár, verzikulus, kantum, benedikámsz. A responzórium breve, amely Huszár Gálnál a liturgia szerves része, a Csáti graduálból – vélhetőleg a csonkítás miatt – teljesen hiányzik.⁹ A verzikulus tételek a nyomtatványokban és a graduálban is csak szövegesen szerepelnek, a recitáló dallamot csak egy graduálban, az eperjesi gyülekezet számára készített kéziratban jegyezték le. A csonkítások miatt a Csáti graduálban csak öt benedikámsz szövege szerepel, de egy beírás szerint (f. 20) eredetileg több zárótétel megtalálható volt az eredeti, szintén eltávolított első oldalon. Huszár Gál utalásai szerint a legtöbb benedikámszt – általában a 8, 8, 8, 7 szótagszámú versszakokat – a *Magne Deus* „nótájára” kellett énekelni. Az 1574-es nyomtatványban ezenkívül az imaórát indító invokáció is helyet kapott.

Az alábbiakban három jelentősebb liturgikus műfajban, a himnusz, az antifóna és a zsoltár tételekben figyelhetjük meg, milyen közös jellegzetességei és milyen el-

⁷ Vö. [Henrik BULLINGER], *A Második Helvét Hitvallás*, fordította és jegyzetekkel ellátta Buzogány Dezső, [Budapest], Kálvin Kiadó, 2017, XXIII. fejezet, 5–6. cikk. A zsinat 17. cikkelye ugyanakkor engedélyezi az imák, az angyalok énekeit, az antifónák éneklését. Az egervölgyi hitvallás követelményei szerint pedig az ének a Szentírásból merített legyen, az éneklés érthető, a nép által ismert nyelven folyékony, továbbá lélekben és igazságban, Isten magasztalására és dicsőítésére történjék; ld. Kiss Áron, *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzése*, Budapest, Magyarországi Protestánsok Egyesülete, 1881, 153.

⁸ A mai napig kissé érthetetlen számomra, hogy a 17. század első évtizedeiben a liturgikus gyakorlatot nem éppen támogató Református Egyház munkásai miként tudták szorgalmazni évtizedeken keresztül a liturgikus tételeket tartalmazó kéziratok, a graduálok összeállítását, amelyek revideálására azután az Öreg graduál is megjelent 1636-ban.

⁹ Huszár Gál két énekeskönyvében a hétköznapi és az ünnepi responzóriumok háromféle alapszámmal jelentek meg.

térő vonásai vannak a nyomtatott Huszár Gál énekeskönyveknek, valamint az első fennmaradt kéziratos graduálnak.

Bár a Csáti graduálban mindössze 37 himnusz maradt fenn, eredetileg biztosan lényegesen nagyobb számmal volt képviselve ez a liturgikus műfaj.¹⁰ A himnuszoknak több mint a fele, a jellegzetesen 16. századi fordítások már megjelentek Huszár Gálnál is. A reggeli himnuszok a Huszár Gál énekeskönyvekben és a Csáti graduálban enyhe szöveg- és dallamvariánsokkal szerepelnek. Az ismétlődő himnusz dallamok helyett a Csáti graduálban neumák segítik az éneklést, amelyek szerint pontosan azonosíthatók a dallamok.¹¹

Azoknál a himnuszoknál, amelyeknek fordításában különböző szótagszámú versszakok keletkeztek, az éneklés könnyítésére viszont olykor nemcsak az első versszakhoz van kinyomtatva és lejegyezve a dallam, hanem a továbbiakhoz is.¹²

Különleges helye van a strófás énekek között annak a tételnek, amely Huszár Gál második énekeskönyvében a következő címet kapta: *A Magnificat helyébe való dicséret a Szentháromságról* (f. 329v). Ez az *Idvözlég, örök Atya Isten* kezdetű ének a Csáti graduálban a himnuszok közé ékelődik: *Alius. Salve rex misericors et clemens* (f. 33v). A nyomtatott és a kézirat szöveg teljesen azonos, a hétsoros dallamban mindössze a második sor eleje tér el a két változatban.

Az egyik legismertebb himnusz, a nagypénteki *Vexilla regis* dallamát felhasználó *Ó, kegyelmes Jézus Krisztus* tételnél biztosra vehető, hogy a Csáti graduál lejegyzőjére – szerencsénkre – nem hatott a nyomtatott minta. A himnusz első sorát még helyesen nyomtatta ki Huszár Gál, a továbbiakat viszont át kell értelmeznünk, hogy

¹⁰ A többi kéziratot graduálban általában 50–60 himnuszt jegyeztek le.

¹¹ Néhány helyen Huszár Gál 1574-es énekeskönyvébe kézzel írták be a további versszakokhoz az éneklést segítő neumákat. Sőt, az is előfordul, hogy a nyomtatott dallam alá egy másik himnusz dallam neumáit írták le, s ezeket a további versszakoknál is megismételték.

¹² Ilyen pl. az *Audi benigne conditor* himnusz kétféle fordítása: Huszár Gál 1574, f. 238; Csáti graduál f. 8.

Hymnus in die Palmarum.

kegelmes Jesus Christus, ki vag' mi eg

igassagunk bekejségünk es valtságunk kerünk

teged halgas ~~minket~~ meghünketh.

Mi szívönket legies Isten; igaz hitben remen/egben,
kiválkeppen erősi czed, hog' niugha/sunk csak te benned.

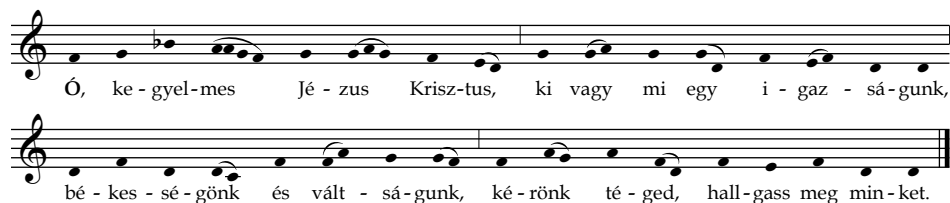
Te Isteni ióvoltodat, allat Iserent esmerhesünk, melliet
hosszánk meg' mutatal, mikor ertünk aldoztatal.

Chak egiedről ki vifeled, es vilagnak alnoklagat,
nyerel nekünk mduósseget, es menyei bodoglagott.

Azert így nag' szerelmedert, kerünk mostan ne hag' minket,
ellensegnek dörhösege, ne vehessen raitunk erőf.

Oh irgalmas Jesus Christus, ki legiesen minket intesz,
bator szíve

elfogadható dallamalakot kapjunk. Amíg Huszár Gál hibás dallamát a későbbiekben a Batthyány-, Ráday- és az Óvári graduál lejegyzője is átvette, a Csáti graduál nem követte azt.¹³

Ugyancsak eltérő a Huszár Gálnál és a Csáti graduálban a *Látod Isten* kezdetű himnusz szöveg- és dallamhasználata. A Csáti graduál *Látod Isten szíveinket* szövegkezelésével elkerüli a Huszár Gál első versszakában jelentkező „bűneinket” szóismétlést. Amíg Huszár Gál a *Rector potens* „nótájára” utal, a Csáti graduál lejegyzője a *De patre verbum prodiens* dallamot alkalmazza.¹⁴

Huszár Gál első énekeskönyvének függelékében, a primarendben minden napra egy-egy antifóna, összesen hét antifóna szerepel, melyek a második énekeskönyvben is helyet kaptak.¹⁵ A több mint félszáz antifóna az ünnepi reggeli és déleesti, majd úrnapi (f. 136-tól) liturgiába ágyazva jelenik meg.¹⁶ A Csáti graduálból a teljes ádventi liturgia hiányzik, sőt az egyházi esztendő néhány további ünnepénél, így Pünkösdnél is eltávolították az antifónákat, viszont egyes ünnepek gazdagabb kínálatot adnak azokból.¹⁷

Az antifónák értelmezése Huszár Gálnál olykor gondot okoz, mivel a vonalrendszeren sokszor nem a megfelelő magasságba nyomtatták a kulcsokat. A Csáti graduál lejegyzője nem használt kulcsot, így a dallamok meghatározása általában a középkori minták alapján történik. Huszár Gál az antifónák után megadja a zoltár-differenciát, amely szerint az antifónát követő zoltárt énekelni kell, ilyet a Csáti graduálba ritkán jegyeztek le. Érdekes megoldás figyelhető meg az *Áldott Úristen* kezdetű 8. tónusú böjti antifónánál, amely Huszár Gálnál és a Csáti graduálban hangról hangra

¹³ Ld. a két fakszimile-mellékletet: Huszár Gál 1574, f. 236v; Csáti graduál f. 15v, valamint az utóbbi forrás értelmezését az 1. kottapéldában.

¹⁴ Ld. Huszár Gál 1574, f. 41v, Csáti graduál, f. 40.

¹⁵ 1574-ben az első antifónánál Huszár Gál még utal a latin eredetire: *Te unum in substantia (Téged egynek állatban, f. 6)*.

¹⁶ A Csáti graduál után mindegyik kézirat református graduál nem összeállított liturgiában, hanem műfaj-sorozatokban tartalmazza a liturgikus tételeket, pl. a himnuszokat, az antifónákat.

¹⁷ Csáti 5 nagypénteki antifónái (f. 17r) közül csak egy jelent meg Huszár Gálnál: *Megfeszítvén Atya Istennek szent fiát, f. 246v*.

majdnem ugyanaz, de az antifónát követő differencia a Csáti graduál lejegyzésében jobban illeszkedik a kezdőhanghoz.¹⁸

A legtöbb közös antifónaszöveghez azonos dallam vagy dallamvariáns társul, mint ahogyan az az egyik legformásabb antifónánál, a Mária-szövegből átalakított kontra-faktumnál is megfigyelhető.¹⁹

Az imaórák gerincét alkotó zsoltárokat mind a két Huszár Gál énekeskönyv és a Csáti graduál szép számban tartalmaz. Az 1561-ben kiadott tizenkét Kálmáncsehi zsoltárból a Csáti graduálban nyolc található, melyek közül hetet egy tömbben jegyeztek le, ezek a 13., 67., 34., 113., 54. – Kálmáncsehinél tévesen 55. számozással –, 103. és 43. zsoltár.²⁰ A 146. zsoltárnak csak az első fél verse egyezik Kálmáncsehinél és a Csáti graduálban, a 147. zsoltár szövege pedig a közös szám ellenére teljesen eltérő.²¹ Különös módon a 113. zsoltárnál a Csáti graduál lejegyzése a Huszár Gál által kiadott Kálmáncsehi zsoltárnál is hasznosítható. A nyomtatványból ugyanis hiányzik a zsoltár 3. verse, vagyis a Csáti graduál lejegyzése alapján kiegészíthető a Kálmáncsehi fordítás.²²

¹⁸ *Áldott Úristen*: ld. Huszár Gál 1574, f. 241, Csáti graduál f. 9, utóbbit ld. a 2. kottapéldában.

¹⁹ *Istennek szent fia*: ld. Huszár Gál 1574, f. 339 (= 349); Csáti graduál f. 46v, ld. a 3. kottapéldában.

²⁰ A nyolcadik Kálmáncsehi-fordítást, a 33. zsoltárt a Csáti graduál elején jegyezték le. A Kálmáncsehi-sorozat a 13. zsoltár után megtörik, mivel az 1561-es reggeli rendtartásban nincsen 15. zsoltár. Első megközelítésben Szőnyi Etelka ezt a 15. zsoltárt is Kálmáncsehinek tulajdonítja; vö. Szőnyi Etelka, *XVI. századi énekelt próza: egy filológiai kérdés*, Irodalomtörténeti közlemények, 93 (1989), 295. – A Csáti graduálban a zsoltárok számozása nem egységes, hol a Vulgata-féle, hol a protestáns számozást követi. Mi most egységesen a protestáns számozást használjuk.

²¹ A maradék két Kálmáncsehi zsoltár a 6. és a 96. – ez a két zsoltár nem maradt fenn a Csáti graduálban.

²² Kálmáncsehi fordítása Huszár Gál 1561-es príma-rendjében, f. c3, valamint Csáti graduál, f. 53v – ugyanakkor a 8. vers első fele a két forrásban eltér.

Huszár Gál az 1574-es énekeskönyvének reggeli rendtartásába nem veszi át a Kál-máncsehi zsoltárokat,²³ de ha mégis abból indul ki, jelentősen megváltoztatja a szöveget, mint a 113. és a 146. zsoltár esetében. A jelentős reggeli és délelti liturgiák zsoltáraiból mindössze kettő, a 8. és a 97. jelenik meg a Csáti graduálban a nyomtatott énekeskönyvvel teljesen egyezően, az utóbbit kétszer is lejegyezték. Amíg a Csáti graduál 22. zsoltára nyomokban Huszár Gál szöveget tartalmaz, a 7. zsoltár már igen közeli variánsokat.²⁴ Az összehasonlítás könnyítése végett kiemeljük a változatokat: a néhány szövegtöbbséget kurziválva, a szövegváltozatokat félkövérrel.²⁵

Psalmus 7. Domine Deus meus in te speravi.

Huszár Gál 1574, f. 32v

Én Uram, Istenem, tebenned bízom:
ótlalmaz meg engemet mindenektől, akik *engemet*
kergetnek, és szabadíts meg engemet.

Netalám elragadja mintegy oroszlán
az én lelkemet: **igyor** elszaggat,
és nem léssen, ki tőle megszabadítson.

Én Uram, Istenem, ha én **azt** töttem:
ha álnokság vagyok az én markomban.

Ha annak, aki énvelem békével lakott,
gonoszt **töttem**: és **ha még** ellenségemet
is ingyen meg nem **mentöttem**.

Kergesse az ellenség az én lelkemet,
el is érje, és az én életemet a földre **tiporja**:
és az én tisztességemet **porba** hevertesse.

Támadj **föl**, Úristen, nagy haraggal,

Csáti graduál, f. 14v

Én Uram, Istenem, tebenned bízom:
Ótlalmaz meg engemet mindenektől, az kik
kergetnek, és szabadíts meg engemet.

Netalám elragadja mintegy oroszlán
az én lelkemet: **Netalám** elszaggat,
és nem léssen, ki tőle megszabadítson.

Én Uram, Istenem, ha én **ezt** töttem:
És ha álnokság vagyok az én markomban.

Ha annak, az ki énvelem békével lakott,
gonoszt **cselekedtem**: És **hogya** ellenségemet
is ingyen meg nem **szabadítottam**.

Kergesse az ellenség az én lelkemet,
és az én életemet az földre **letapodja**:
Az én tisztességemet **porban** hevertesse.

Támadj **fel**, Úristen, nagy haraggal, és

²³ Ennek okáról ld. BORSA Gedeon kísérő tanulmányát a Bibliotheca Hungarica Antiqua 12. kötetében, 41–43.

²⁴ Huszár Gál énekeskönyvéből Fekete Csaba is közli a 7. zsoltárt, melynek szövegét Bencédi Székely István fordításával hasonlítja össze és állítja, hogy Huszár Gál zsoltárai mögött ott van a Székely zsoltár ismerete és a két szöveg nem független egymástól; ld. FEKETE Csaba, *Psalterium gradualis...*, 28–29.

²⁵ A szöveg értelmezésénél a forrás jellegzetességeit figyelembe véve a mai helyesírást követtük, a korhoz köthető helyesírási jellegzetességeket viszont nem érvényesítettük; pl. az „is” kötőszó mind a nyomtatványban, mind a kéziratban egybeolvad az előző szóval: az átírásban külön vettük. Huszár Gál a kettőspont után a zsoltár második félversét kisbetűvel folytatja, a Csáti graduál lejegyzője piros tintával kiemelt nagy betűvel.

emelkedjél **föl** az én ellenségimnek haragjok ellen:
és **sörkenj föl** mellém az ítéletre, melyet parancsoltál.

És az népeknek serege tekörnyüled fog állani:
és annakokáért **térj ismég** az te **magas székedbe**.

Az Úristen ítéli meg az népeket, ítélj meg
engemet Úristen, az én igazságom szerint: és az én
És az én tökéletességem szerint, mely énbennem vagyok.

Szűnjék meg **immár** az Istenteleneknek
gonoszságok: az **igazakat kedig** igazgassad,
szűveknek és veséknek általlátója, **igaz Isten**.

Az én pajzsom az **Istenben vagyok**:
ki **megszabadítja** az igaz **szűöket**.

Az **Isten igaz Bíró**:
és az Isten haragszik minden nap az **istentelenre**.

Ha meg nem térend, az ő **törét** megköszörüli:
az ő **ívét** megvonta és aranyozza őtet.

És halálos nyilakot csinált neki:
tüzes nyilakot készít az kergetők ellen.

Íme, álnokságot visel méhében,
mert gonoszsággal esett **terehbe**:
és hazugságot fog szülni.

Vermet csinált, és megásta őtet:
és azon **verembe** esett, akit másnak **csinált**.

Az nyomorúság, kit énnem **készít**,
az ő fején esik: és az ő álnoksága
az önnön fejének tetejére száll.

Vallást teszek az Úrnak az ő igazsága szerint:
és éneklek a felséges Úr nevének.

Dicsőség *legyen Atyának etc.*

emelkedjél **fel** az én ellenségimnek haragjok ellen:
És **serkenj fel** mellém ítéletre, melyet parancsoltál.

És az népeknek serege tekörnyüled fog állani:
És annakokáért **ismét térj** az te **magos székedben**.

Az Úristen ítéli meg az népeket, ítélj meg
engemet Úristen, az én igazságom szerint:
tökéletességem szerint, mely énbennem vagyok.

Szűnjék meg **immáron** az Istenteleneknek
gonoszságok: Az **igazakat pedig** igazgassad,
szíveknek és veséknek általlató **Istene**.

Az én pajzsom az **Úristen**:
Ki **engemet megszabadít** és az igaz **szívű embereket**.

Az **Úristen igaz bíró**:
És az Isten haragszik minden nap az **Istentelenekre**.

Ha meg nem térend, az ő **fegyverét** megköszörüli:
Az ő **íját** megvonta és aranyozza őtet.

És halálos nyilakot csinált neki:
Tüzes nyilakot készít az kergetők ellen.

Íme, álnokságot visel méhében,
mert gonoszsággal esett **terhében**:
És hazugságot fog szülni.

Vermet csinált, és megásta őtet:
És azon **veremben** esett, azkit másnak **készített**.

Az nyomorúság, kit énnem **készített**,
az ő fején esik: És az ő álnoksága
az önnön fejének tetejére száll.

Vallást teszek az Úrnak igazsága szerint:
És éneklek az felséges Úr nevének.

Dicsőség.

Huszár Gál énekeskönyveihez képest a Csáti graduál többleteként jelentkeznek a nagyheti tételek, a lamentációk és a passió, valamint a gyermekek kyriéje, a Kyrie puerorum. Az első magyar nyelvű litániát a szinte minden élethelyzetre kiterjedő könyörgésekkel is a Csáti graduálból imádkozhatjuk. Meglepő módon a Csáti graduálban a főistentisztelet liturgiájába tartozó jelentős szekvenciákat (=prózákat) is lejegyezték, olyanokat, amelyek szövege vagy hitvallás vagy pedig üdvtörténeti összefüggéseket tartalmaz. Mivel Huszár Gál énekeskönyvében a reggeli és a délelti, azaz a prima és a vecsernye imaórák liturgiája szerepel, és nincs kompletórium, ennélfogva Simeon énekét, a *Nunc dimittist* sem nyomtatták ki.

Bár a Huszár Gál által nyomtatott énekeskönyvek és a kéziratos Csáti graduál között egyenes összefüggés nem mutatható ki, minden kétséget kizáróan találhatók olyan kapcsolódási pontok, amelyek ha nem is a közvetlen összetartozást, de az áttételeken keresztül feltételezett hatást bizonyítják. A második énekeskönyv megjelenése utáni évtizedekben a Huszár Gálnál hozzávetőleg még egyforma jelentőségű fő- és mellékistentiszteleti liturgiáról áttevődött a hangsúly a zsoltáros, vagyis a mellékistentiszteleti, valamint a nagyheti liturgiára, amelynek fontos dokumentuma az első fennmaradt kéziratos magyar nyelvű liturgikus könyv, a Csáti graduál.

Ötvös Péter

MONDGY NOTÁT

Fordítások németből, illendő módon

A reformáció kezdetének ötszázadik évfordulójára emlékező hazai rendezvények, írások és szövegkiadások közül szerintem a legjelentősebb az 1601 és 1700 között rögzített (és nagyobb részben azóta is használatos) evangélikus és református gyülekezeti énekek kritikai kiadása.¹ A vállalkozás igazán rendkívüli: egy egész évszázad főleg ismeretlen szerzőktől származó magyar nyelvű gyülekezeti énekeit összegyűjteni, forrásaikat megkeresni, majd a dallamokkal együtt a forrásokat is rögzíteni nagyon nagy teljesítmény. H. Hubert Gabriella szerkesztette a kötetet, ő írta a kitűnően tájékoztató jegyzeteket, és tudjuk, az évtizedes munka közben többször is bemutatta vállalkozásuk tervét, módszerét és részeredményeit. Nagy szakismerettel és alázattal végzett munkájának rendkívüli jelentőségét most nem részletezem, azt azonban mégis hangsúlyozom, hogy a 255 énekvers bonyolult gyülekezeti szerepe (van közöttük vélhetően katolikus eredetű is) hosszú időre kínál kitűnő terepet az összehasonlító verstani, metrikai és liturgiai célú vizsgálatoknak.

Az énekek mintegy negyedének (pontosabban 62 darabnak) sikerült megtalálni a német forrását. Az azonos német forrásra támaszkodó magyar nyelvű énekek több fordításban, több változatban is megjelennek ugyanabban a gyülekezeti énekeskönyvben. Így (bár szerzőjük általában ismeretlen) értékes tanulságokat nyerhetünk a fordítások összevetéséből. Ezúttal bátortalan (eredményeiben kevésbé értékes) kísérletet teszek egy német gyülekezeti ének két magyar fordításának bemutatására. A kísérletet több tényező motiválta.

Először az, hogy a forrásul szolgáló német énekvers szerzője az a Johann Rist (1607–1667), költő, prédikátor, 1653-tól von Rist, aki a legjelentősebb 17. századi német evangélikus énekeskönyv összeállítója.² Ilyen termékeny és népszerű szerző ese-

¹ *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 17.* JANKOVICS József szerk., *Evangélikus és református gyülekezeti énekek (1601–1700)*, szerkesztette és a jegyzeteket írta H. HUBERT Gabriella, a szövegeket VADAI István, a dallamokat ECSEDI Zsuzsanna rendezte sajtó alá, Balassi Kiadó, Budapest, 2016, 1222 (733 + 489).

² Egyházi énekei mellett (több mint 650 éneket írt) legtöbbet idézett és kortársaitól is elismert, sőt, keresett poétikai műve: *Johann Risten Poetischer Schauplatz / Auff welchem allerhand Waaren Gute vnd Böse / Kleinere und Grosse Freude und Leid-zeugende zu finden*, Hamburg / Bey und In Verlegung Heinrich Wernern, 1646.

tében viszont egyenesen feltűnő, hogy mindössze két éneke szerepel e gazdag gyűjteményben, egy nem teljesen önálló nagypénteki siralomének (Nr. 89), valamint egy esti ének. Ez mindjárt két különböző fordításban (Nr. 139 és Nr. 140).

Másodszor éppen ez biztatott vizsgálatra: az esti ének két, bizonyosan különböző felkészültségű és szóhasználatú szerzőtől való magyar fordítása, ugyanabban a gyűjteményben, egymást követve.³ De óvatosnak kell lenni: a fordítás elméletének és gyakorlatának nagyon gazdag szakirodalma van, az összehasonlító fordításvizsgálat komoly dolog.⁴ Nem is próbálkoznék ezzel. Nem vonnék le szövegnyelvészeti következtetést. A metrumot mutatom be először, kevésbé részletesen, majd a lelki elmélyülés magyar nyelvű kifejezésére hoznék néhány, esetleg érdekesebb példát.

Először tehát a metrumról. Johann Rist 12 strófás szerzeménye (*Christliches Abend=Lied, Sich dem Schutze des Allerrhöhesten zu befehlen*)⁵ strófánként nyolc négyütemű trochaikus sorból áll. Az 1–4. sorok keresztrímeseek (ez a német költészetben igen elterjedt volt), az 5–6. és a 7–8. sorok azonos rímelésűek, az első sorok hím-, míg a második sorok nőrímmel végződnek.⁶ Ezt a strófát Ambrosius Lobwasser használta először, és vezette be a német egyházi énekek gyűjteményébe 1573-ban, éppen a 42. zsoltár fordításával.⁷ A német nyelvű világi költészetben alig lehet kimutatni ezt a formát, a 18. században is szinte kizárólag az egyházi énekekre volt jellemző. Előfordulása a német költészetben a harmincadik leggyakoribb.

Mindkét magyar fordítás figyelmesen követi a német eredeti metrumát, a 139. sz. talán több eredetiséggel és nagyobb variációs készséggel (a8b7a8b7/c7d7c8d8), míg a 140. sz. csak a szótagszámot emeli meg kétszer (a8b7a8b7/c8c8d8d8). Itt azonban emlékeztetnék mégis arra, hogy a 42. zsoltár legismertebb magyar fordítása (*Mint az*

³ *Zöngedező mennyei kar* 1692–1694; 17–20, illetve u.o. 20–23. A 140. sz. textológiája némileg érzékeny, hiszen „[a] nyomtatvány egyetlen megmaradt példányából hiányzik a 21–22. lap. Az ezen lévő szövegeket (16–86. sor) későbbi kiadásból (ZMKcr. 1718 pótoltuk). Nr. 140 jegyzet, i.m. 1019.

⁴ Kohézió és koherencia, talán ezek a szövegnyelvészet legfontosabb fogalmai a fordításelméletben. Most csak utalok a hazai irodalomban is gyakran használt és hivatkozott alapművekre, elsősorban Walter Benjamin 1923-as ismert bevezetőjére saját Baudelaire fordításához: BENJAMIN, Walter, *Die Aufgabe des Übersetzers. Ein philosophischer Essay über das Wesen der Sprache* = *Gesammelte Schriften*, Bd. IV/1. Frankfurt/Main, 1972, 9–21. Ehhez szólt hozzá szokott szellemességgel Paul de MAN: *Schlußfolgerungen: Walter Benjamins „Die Aufgabe des Übersetzers”* = HIRSCH, Alfred (Hrsg.), *Übersetzung und Dekonstruktion*, Frankfurt/Main, Suhrkamp, 1997, 182–227. A hazai elméleti irodalomból pl.: KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A saját idegensége. A nyelv „humanista perspektívájának” változása és a műfordítás a kései modernségben* = *Alföld*, 48. évf. 11. sz. (1977. november) 32–44.

⁵ Első megjelenése Lüneburg, 1642 (i.m. Nr. 139. jegyzet, 1016).

⁶ FRANK, Horst Joachim, *Handbuch der deutschen Strophenformen*, Francke Verlag, Tübingen und Basel, 1993, *Achtzeiler* 8.25 (44 44 44 44) i.m. 618–619. A metrumképlet: a8b7a8b7/c7c7d8d8

⁷ *Wie nach einer Wasserquelle /ein Hirsch schreiet mit Begier*: LOBWASSER, Ambrosius, *Der Psalter dess Königlichen Propheten Davids, In deutsche reymen verstendiglich vnd deutlich gebracht*, s.l. s.n. 1573. A második, javított kiadást használja inkább az egyházi gyakorlat és a kutatás is (Lipcse, 1576).

szép hives patakra / Az szarvas kívánczozic) teljesen és aggályosan megegyezik Ambrosius Lobwasser (és Johann Rist) metrumképletével. A két magyar fordító nem lehet azonos. Az említett kiadványban, immár ellenőrizhetetlenül, több fordítással is szerepelhetnek. Nem mutatnék be minden párhuzamos strófát, most csak az első hármat idézem. Szerepük itt nem több emlékeztető ismertetésnél. Ezekből is, és az itt nem idézett további strófákból is csak néhány verstani tanulságot emelnék ki, mutatóványként.

Werde munter mein Gemüte,
vnd jr Sinne geht herfür,
Daß jhr preiset Gottes Güte,
die er hat gethan an mir,
da er mich den gantzen Tag
für so mancher schweren Plag
hat erhalten und beschütztet,
daß mich Satan nicht beschmitzet.

Ebredgy föl, oh te én szívem
Kegyes elmélkedésre
Sörkeny föl te is én nyelvem
Isten dicsiretíre.
Mert ez máj nap engem
Gonosztul meg őrizett
Minden veszedelmet tülem
Kegyelmessen el-terített.

Sörkeny föl elmém s'mondgy notát,
Ti is éržekeim
Aldgyátok Isten jó-voltát,
Minden én tehetségim:
Hogy ez napon engem kártol,
Sok féle nagy navalyától.
Oltalmazot és meg-tartot,
Hogy a Sátán nem árthatot.

Lob und Danck sey dir gesungen
Vater der Barmhertzigkeit,
Daß mir ist mein Werck gelungen
Daß mich für allem Leyd
Und für Sünden mancher Art
So getrewlich hast bewahrt
Auch die Feind hinweg getrieben
Daß ich unbeschädigt blieben.

Hála légyen Atyám néked
Isteni jó voltodért
Ez napon reám terjesztet
Mennyei áldásodért
Hogy hirtelen haláltul,
Jó kedvedbül meg-mentél,
Ördögnek ő nyilaitul,
Hatalmassan védelmeztél.

Magasztaltassál az Égre,
Irgalmasságnak Attya:
Hogy dolgom méne jó végre,
Fölségednek malasztya:
Őrzött engem minden kártol,
És sok féle gonoszságtol,
Ellenségeimet el verte,
Minden sertéstől meg-mente.

Keine Klugheit kan außrechen
Deine Güt und Wunderthat
Ja kein Redner kan außsprechen
Was dein Hand erwiesen hat,
Deiner Wolthat ist zu viel
Sie hat weder Maaß noch Ziel
Ja du hast mich so geführt
Daß kein Unfall mich berührtet.

Nints Embernek olly böls nyelve,
Melly ki-magyarázhassa
Fölségednek dicsősége
Melly nagy, azt ki-mondhassa.
Ell-fogyhatatlan Uram!
Az te kegyelmességed,
Meg-vallom oh Szent Jehová!
Sok az te jó téteményed.

Semmi nyelv ki nem mondhattya,
Te tsuda jó téteted
Senki meg sem számlálhattya,
Te tselekedetidet:
Nagy és sok a' te jó-vóltod
Végphetetlen áldomásod,
Ugy vezérlettel engemet,
Hogy nem érzem esetemet.

A német ének önmegszólító-felszólító formáját természetesen mindkét fordító utánozza, a 139. sz. nagyobb leleménnyel: felismerhető *inverzióval* indít, az *elme* összetett képe (*Gemüt*) helyett az érzékenységében itt kifejezőbb *szívét* szólítja meg, és hatásosan ellentétezi a személyes névmásokat (*te-én*). A 140. sz. ezzel szemben a *Gemüt* legáltalánosabb első jelentését használja, s mindjárt biztatja is *elméjét* a dicséret egyetlen célszerű és hasznos tevékenységére: találjon megfelelő éneket. A vers indítása e második példán tehát némileg egyszerű és kimondottan a hasznos gyakorlatra figyelmeztet (*mondgy notát*). Míg a 139. sz. a nyelv különböző értelmezéseit állítja párhuzamos, de ellentétet hordozó helyzetbe (1. strófa: egyéni ének, 3. strófa: a nyelv korlátai és ezzel a kimondhatatlanság élménye), addig a 140. sz. az 1. és 2. strófában, azonos beszélő helyzetben, szóismétléssel nyomatékosít (1.str. 5. sor: *Hogy ez napon engem kártól*, 2. str. 5. sor: *Őrzött engem minden kártól*). Valójában a harmadik strófa érdekelt igazán: a kimondhatatlanság kifejezése. A nyomasztó nyelvi probléma jól tematizált az irodalom történetében, itt most szükségtelen elméleti támpontokra utalni. Semmi *okosság*, még egy *szónoké* sem képes arra, hogy kimondja (*aussprechen*) Isten jóságát és csodatetteit, így Rist rutinos megoldása. A 139. sz. szintén a bölcsesség és a nyelvi korlát riasztó ellentétét állítja fel, az egyéni szóhasználat (*nyelv*) általa megragadott reménytelenségében. Erre már utaltam röviden. A 140. sz. szerzője szélesebbre nyitja a kimondhatatlanság élményét, és nemcsak az egyéni megszólalás kudarcáról, de általában minden nyelv közös problémájáról szól (*semmi nyelv ki nem mondhattya*). Nyomatékosítja az állítását a lehetetlenség más, nem nyelvi, hanem számtani területről vett kifejezése (*senki meg sem számlálhattya*). A megszámlálás képtelensége gyakori példája a végtelen megfoghatatlanságának. Ebben a versszakban, úgy gondolom, a 140. sz. szerzője költői szempontból jobban teljesít. És feltűnően jobban teljesít az ének befejező részében. Johann Rist a 10. strófában ugyan magának kér csendességet, de ezt követő erőteljes felsorolása kitágítja és egyenesen zaklatottá teszi a strófát: *Leib und Seele, Muth und Blut / Weib und Kinder, Haab' und Gut / Freunde, Feind und Haußgenossen / Seyn in deinen Schutz geschlossen*. A 139. sz. szerzője szép csendesz *nyugodalmat* kér ugyanitt saját maga számára, idegenkedik a rajta kívüli világ néhány elemének felsorolásától: *mert tenéked ajánlom / Ielkemet és testemet*. Nem így azonban a 140. sz.: pontosabban követi az eredetit, megpróbálja a felsorolás erőnyeit magyar nyelven érvényesíteni, és nem lassul (nyugszik) le, mint az előző fordítás: *Testem, Ielkem és értékem / Házás társom, és gyermekem / Jó akaró s'ellenségem / Légyen kezedben tselédem*. És a 11. strófában szintén nagy a különbség. Rist itt sem engedi még az elalvás előtti lelki nyugalmat, feszültségben tartja a gyülekezetet és sorolja a lehetséges veszedelmeket: *Laß mich Kranckheit nicht auffwecken / Treibe weg des Kriegen-Schall / Wende Fewr und Wassers Noht / Pestilenz und schnellen*

Tod / Laß mich nicht in Sünden sterben / Noch an Leib' und Seel verderben. A 139. sz. ének szerzője már nyugalomra tér, a 11. strófa ezt megfelelően közvetíti is: *Távoztass-el tőlem / Véletlen veszedelmet / Adgy jó egészségben érnem / És szerencsésen az regvelt.* A 140. sz. ének fordítója ugyanakkor, Rist nyugtalanságát utánozva, szenvedélyes, nagy erejű magyar kifejezéseket talál, olyanokat, amelyek a magasabb rendű kortárs költészetben fordulnak leginkább elő: *Tarts-meg háborúságtól / Tűz és vízi nyavalyától / Dög és hirtelen haláltól / Ne hagy meg-halnom rut bűnben / Vesznem testben s'-lélekben.*

Nincs sok eredménye és talán értelme sincs a két magyar fordítás és az eredeti futólagos összevetésének. Mindkét szerző szép esti éneket írt, az egyik nagy gyakorlattal, visszafogott indulattal, a másik talán gazdagabb olvasottsággal. Ha nincs is tehát eredménye és valódi értelme, engem szórakoztatott és szerettem volna ezt az élményt, a hatalmas anyagban való komolyabb vagy felszínesebb tájékozódás nagy élményét az ünnepelttel is örömmel megosztani.

AZ ELSŐ 17. SZÁZADI KOLOZSVÁRI ÉNEKESKÖNYV

Jelenleg folynak a Régi Magyarországi Nyomtatványok V., 1671–1685 kötetének munkálatai,¹ amelynek során a korábbi gyakorlatot követve autopszia alapján részletesen leírjuk az ebbe az időkörbe tartozó hazai kiadványokat. Egyúttal igyekszünk ellenőrizni a bemutatott nyomtatványok példányait, megállapítjuk teljességüket, pontosítjuk a címlap nélkül vagy töredékesen fennmaradt példányok kiadási helyét és idejét. Így került sor a Kolozsvárott megjelent református énekeskönyvek töredékesen fennmaradt példányainak a vizsgálatára is. Közöttük van az a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában őrzött és korábban az 1680–1681. évi kolozsvári énekeskönyv² példányai között nyilvántartott, címlap nélkül példány is, amelynek datálását H. Hubert Gabriella már korábban is sürgetette.³ Kérjük, hogy fogadja szeretettel alábbi írásunkat, amelyben az RMNy V. kötetének megjelenése előtt már most röviden összegezzük mindazt, ami jelenlegi tudásunk szerint erről a kiadásról megállapítható.

Szabó Károly már bibliográfiája első kötetének megjelenése után ismertette Gönci György énekeskönyvének azt a kiadását, amely az akkor még Lugossy József könyvtárában lévő kolligátumban maradt fenn.⁴ Leírása szerint ez az elején csonka kolozsvári

¹ Készült a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 138856 számú „A Régi Magyarországi Nyomtatványok 5. (1671–1685) bibliográfiai kézikönyv elkészítése és publikálása” című pályázat keretében.

² [1] *Az Sz[ent] David prophetanak ékes rythmusu soltarival es a' soltarokból szereztetett dicsiretekkel s' egyéb istenes enekkel és hymnusokkal tellyes könyv. Ezek után vannak egy néhány áitatos imádságok, melyly most ujjobban, egy néhány halott enekkel s egyéb istenes enekkel és imádságokkal meg-bővítettett.* Kolosvaratt 1680 Veresegyhazi Szentyei Mihaly. – [2] SZENCI MOLNÁR Albert, *Szent David kiralynak es prophetanak szaz ötven soltari, a' franciai noták szerint magyar versekre fordítottatt Molnar Albert által.* Kolosvaratt MDCLXXXI Veresegyhazi Szentyei Mihaly.
A¹²–C¹² D⁶; A¹²–Q¹² R⁵; A¹²–P¹²; (a)¹² (b)¹² = [2] + 82; 382 + [12]; 349 + [11]; 46 + [1] pag. – 12° – ♪, 1 ins., orn., init. = RMK I 1244 + RMK I 1261 = RMNy 4361 (A lábjegyzetekben hivatkozott 1671 utáni hazai nyomtatványok RMNy-számait a bibliográfia készülő V. kötetének tételszámai.)

³ H. HUBERT Gabriella, *A régi magyar gyülekezeti ének*, Budapest, 2004 (Historia Litteraria 17), 222.

⁴ „(Gönczi György). *Énekes könyv...*? Kolozsvár. 1675. 12-r. Tartalma: Hymnusok (csonkán) C—D⁶ = 51–82 1. Vége. — Dicsiretek (első lev. híján) A²—R⁵ = 3–382 lap. Vége. Mut. tábla 6 sztl. lev. — Sz. Dávid Soltári (csonkán) A⁴—N = 7–290 lap, Q^{1–6} (Buzgó Imádságok). Vége.” – Magyar Könyvszemle, 1882, 88.

énekeskönyv a „C” füzet harmadik levelén, az 51. lapon kezdődik.⁵ (1. kép.) A kötetben az énekeskönyv első négy, énekeket tartalmazó része és az ötödik, imádságokat közlő része közé kötve megtalálható még a *Heidelbergi Káté* 1675. évi kolozsvári kiadása⁶ is. Szabó Károly e káté megjelenési évét alapul véve, azzal egyezően, 1675-ben megjelent kolozsvári nyomtatványként írta le az énekeskönyvet is, mivel „nyomdai kiállítása azzal teljesen egyezik”. Szabónak ez az adata belekerült Sztripszky Hiador *Adalékai* közé is.⁷ A példányt jelenleg a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára őrzi az RMK 572 jelzeten.⁸

Hubert Gabriella nem vette fel külön tételként ezt a kiadást énekeskönyv-bibliográfiájába, hanem az 1680–1681. évi kolozsvári énekeskönyv-kiadással⁹ együtt tárgyalta. Az RMNy-csoport ún. betanított RMK-jára hivatkozott, ahol ez a példány akkor még az 1680–1681-es kolozsvári énekeskönyv¹⁰ példányai között volt nyilvántartásba véve. Hubert ugyanakkor a kérdés megnyugtató tisztázása érdekében szükségesnek tartott „egy részletes betűtípus-elemzést”.¹¹

Újabbban, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára példányainak ellenőrzése során derült ki, hogy Debrecenben még egy címlap nélküli csonka példányt őriznek ebből a kolozsvári énekeskönyvből a RMK 84 jelzeten.¹² Ez a „B” füzet első levelén a 23. lapon kezdődik a *Szent Igéjét az Istennek* énekkel. (2. kép.) Bár hiányosabb a korábbi csonka példánynál, ám tartalmaz néhány további lapot a *Szent Dávid Soltáriból* (A₂, N füzet, P füzet töredékei), valamint a *Buzgó hála-adások és könyörgések* című részt a ¶¹² ¶¶¹² jelzésű füzeteken, és a ¶₁₂ b lapon *Az imádságoknak táblátskájával* zárul. Ebben a kolligátumkötetben az énekek és a zsoltárok közé Siderius János katekizmusának korábban ismeretlen csonka példányát kötötték, amely V. Ecsedy Judit meghatározása szerint 1683 körül jelent meg Kolozsvárott.¹³

A két csonka példány alapján ennek az énekeskönyv kiadásnak a címe és terjedelme a következőképpen rekonstruálható:

⁵ Az 51. lapon az *Ó magas mennynek szentséges Istene* kezdetű ének olvasható.

⁶ *Keresztyén catechismus*. Colosvaratt 1675. = SZTRIPSKY Hiador, *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I–II. kötetéhez*, Bp., 1912. – [Utánnomata:] Bp., 1967. I 2080/287 = RMNy 4014.

⁷ SZTRIPSKY Hiador, i. m. I 2081/288.

⁸ OLÁH Róbert, *A Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár RMK-katalógusa*, Debrecen, 2021. Sz 132.

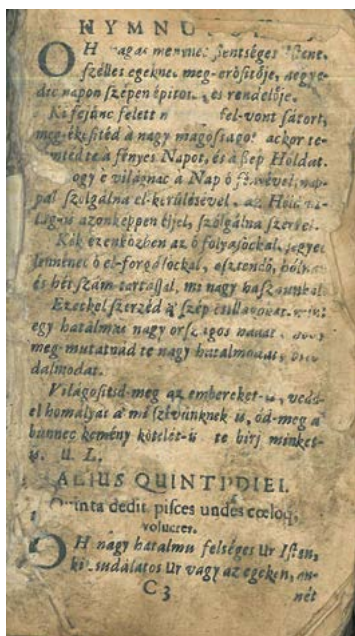
⁹ Ld. a 2. jegyzetet.

¹⁰ Ld. a 2. jegyzetet.

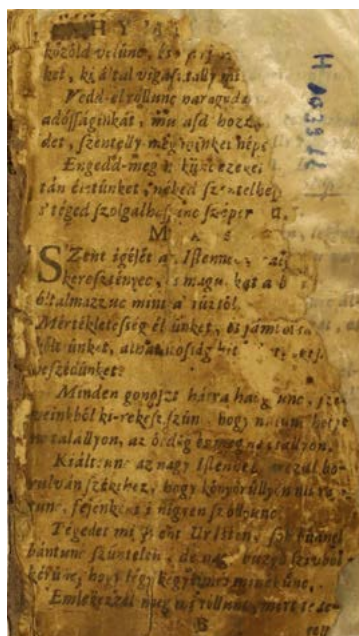
¹¹ Ld. a 3. jegyzetet.

¹² OLÁH Róbert, i. m. Sz 131. Ezúton mondunk köszönetet Oláh Róbertnek, aki mindkét csonka nyomtatvány digitális másolatát a rendelkezésünkre bocsájtotta.

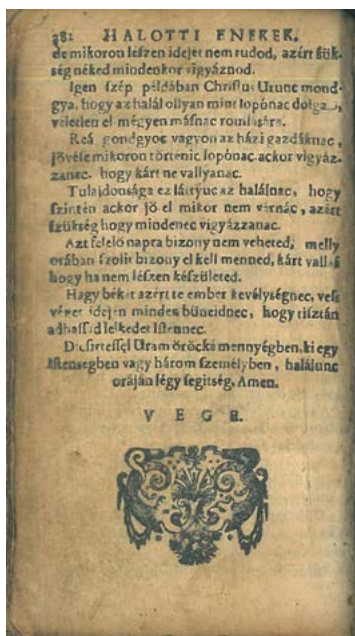
¹³ (SIDERIUS János), *Kisded gyermekeknek való catechismus*,..., Kolozsvár, 1683, Veresegyházi Szentyei Mihály]. = RMNy 4472A.

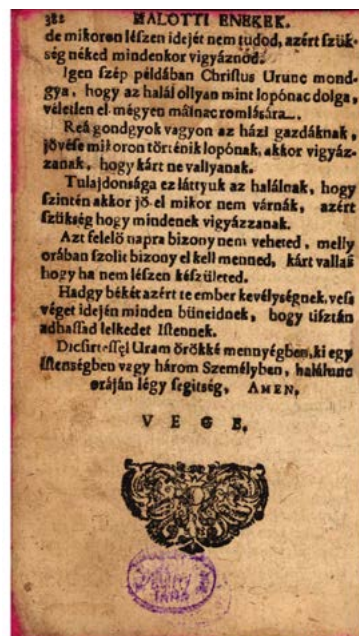
1. kép. Az 51. lap az énekeskönyvből
– RMNy 4019 (Debrecen Ref – RMK 572)

2. kép. A 23. lap az énekeskönyvből
– RMNy 4019 (Debrecen Ref – RMK 84)

3. kép. Záródísz az énekeskönyv harmadik
részének utolsó lapján – RMNy 4019
(Debrecen Ref – RMK 572)

4. kép. Záródísz az 1680–1681. évi kolozsvári
énekeskönyv (RMNy 4361) harmadik részének
utolsó lapján (Budapest Acad RM I 8r 570)

[[4] AZ SZ[ENT] DAVID prophetanak ékes rythmusu soltarival -- [2] es a' soltarokból szereztetett DICSIRETEKKEL -- [1] s' egyéb ISTENES ENEKEKKEL és HYMNUSOKKAL tellyes könyv. -- [5] Ezek után vannak egy néhány áitatos IMÁDSÁGOK, -- [3] melly most ujjobban, egy néhány HALOTT ENEKEKKEL s egyéb istenes enekkel és imádságokkal meg-bövitett. Kolosvaratt 1675 [typ. gener. ecclesiae] Veresegyhazi Szentely Mihaly.]

[A¹²] B¹² C¹² D⁶; [A₁] A₂₋₁₂ B¹²--Q¹² R⁵; [A₁] A₂₋₁₂ B¹² C₁₋₁₁ [C₁₂ D₁] D₂₋₁₂ [E₁] E₂₋₁₂ F¹² [G₁] G₂₋₁₂ H¹² I₁₋₂ [I₃₋₄] I₄₋₁₀ [I₁₁₋₁₂] K¹²--M¹² N₁₋₁₁ [N₁₂ O¹²] P₁₋₃ [P₄₋₁₂] Q⁶; ¶¹² ¶¹² = [2? + 1--22] + 23-82; [1-2] + 3--382 + [12]; [1-2] + 3-342 + [18?] + [11]; 48 pag. -- 12°-- ♪, orn., init.

A debreceni csonka példányokban a református énekeskönyvekben megszokott rend szerint elől állnak a himnuszok, ezt követi a gyülekezeti énekeskönyv a halotti énekekkel, a Zsoltárkönyv és végül az imádságok. A könyv mintája az 1648. évi várad kiadás.¹⁴ Szövege sok helyen annak laponkénti újrasedése. Énekanyaga ahhoz képest nyolc új énekkel bővült, amelyek a gyülekezeti énekeskönyv végén állnak a 350–359/360. lapokon.¹⁵ Az énekeskönyv záró, *Buzgó hálaadások és könyörgések* című részének itt sincs önálló címlapja, de füzetjelzése és lapszámozása újrakezdődik. Az imák nem az 1680–81-es kolozsvári kiadással egyeznek, hanem az említett, 1648. évi váradiban olvashatókkal, ám ahhoz képest kiegészül ez a rész a *Böjtnapi magános ember imádságával*, és utolsó levelén fennmaradt a *Christus isméretéért és benne való hitért* való könyörgés, amely a várad kiadás egyetlen fennmaradt, a végén csonka példányában hiányzik.

E kiadványt tehát tévesen azonosították korábban az 1680–1681-ben megjelent kolozsvári énekeskönyv-kiadással.¹⁶ Nyomdai anyagának tüzetes összevetése megmutatta, hogy a két kiadás könyvdíszei különböznek (3–4. kép), a zsoltárokat és imádságokat tartalmazó rész ebben a kiadásban egy füzettel (Q₁₋₆) nagyobb terjedelmű, ennek megfelelően tördelésük eltér. A *Buzgó hálaadások* füzetjelzései is mások, az abban szereplő imák is részben eltérnek. Ezért nem lehet variánskiadásról sem szó.

Nyomtatási éve a rendelkezésre álló adatok alapján nem állapítható meg teljes bizonyossággal. Mindkét csonka példány esetében az új füzetjelzéssel kezdődő nagy egységek első levelei hiányoznak, és a megmaradt levelek erősen megviseltek, ami

¹⁴ Az Szent David profetanak ékes rytmusu soltarival es a soltárokból szereztetett ditseretekkel s egyéb istenes énekekkel es hymnusokkal tellyes könyv. Ezek után vagynak egy néhány áitatos imádságok, mellyeket most ujjobban, egynehány halott enekkel meg-bövitvén, ki-botsátot Varadon, 1648, Szenci Kertész Ábrahám. A¹²--D¹²; A¹²--Q¹²; A¹²--L¹² = [12] + 84 + 372 + [12] + 256 + [7] pag. – 12° = RMNy 2254.

¹⁵ Az új énekek előfordulási helye, szerzője és incipitje a következő: 350: Fáy Mihály: *Magas hegyén* -- 353: Jöjj hozzánk, Szentlélek, mennyből -- 353: Miskolci Csulyak István: *Magasztallak én* -- 355: *Én híveim, én szent népem* -- 356: *Mire bánkódol* -- 357: Debreceni Szőr Gáspár: *Krisztus, ki vagy nap és világ, mennyországára* -- 358: *Engem igazgat* -- 359: *Maradj velünk, mi Krisztusunk*.

¹⁶ Ld. a 2. jegyzetet.

jelzi, hogy a kiadványokat hosszabb időn keresztül részekre bontva használták. Ezért az egyik példányhoz kötött *Heidelbergi katekizmus* 1675-ös kiadási éve,¹⁷ amely alapján Szabó Károly datálta a kiadványt, nem szolgáltat döntő érvet a kiadás időpontjának meghatározásához. A kiadvány nyomdai anyagának vizsgálata ugyanakkor nem mond ellent az 1675 körüli nyomtatásnak. Szövegének az 1681-es énekeskönyvvel¹⁸ való összevetéséből megállapítható, hogy abban több helyen javítva szerepelnek az itt olvasható sajtóhibák (pl. a *hymnusok* között: 53. lap: *alkatója* – *alkotója*, 75. lap: *tólsónac* – *utolsónac*, a zsoltárokból: 13. lap *szolnan* helyett *szolnak*), így nagy valószínűséggel annál korábban készült. Az is valószínűsíthető, hogy nem közvetlenül annak 1680-ban megkezdett nyomtatása előtt adták ki, hanem néhány évvel korábban. Ezért amíg nem bukkan fel impresszumot is tartalmazó példány, az RMNy ezt a kiadványt az 1675. évi nyomtatványok közé sorolja a 4019. szám alatt.

Így ez az 1675-re datált énekgyűjtemény számít az első, jelenleg ismeretes kolozsvári énekeskönyvnek. Mindaz érvényes rá, amit Hubert Gabriella az általa elsőnek tartott 1680–1681. évi kiadásra megállapított.¹⁹ A váradi nyomda kényszerű megszűnése után azzal, hogy a nyomda készlete Kolozsvárra került, az énekeskönyv-kiadás is ott folytatódott tovább. Említésre méltó, hogy a mintául használt 1648. évi váradi kiadás jelenleg ismeretes egyetlen példánya is kolligátum,²⁰ amelyben Siderius János katekizmusának 1649. évi kiadását²¹ kötötték a zsoltárkönyv és a *Buzgó hálaadások* közé.

Bánfi Szilvia, V. Ecsedy Judit,
Heltai János, Kovács Eszter,
Perger Péter, Szvorényi Róbert,
Tóth Anna Judit, P. Vásárhelyi Judit

¹⁷ Ld. a 6. jegyzetet.

¹⁸ Ld. a 2. jegyzetet.

¹⁹ H. HUBERT i. m. 222–224.

²⁰ Budapest Egyetemi Könyvtár, RMK I 166.

²¹ (SIDERIUS János), *Kisded gyermekeknek való catechismus...*, Varadon MDCXLIX Szenci Kertész Abraham = RMNy 2303.

Ecsedi Zsuzsa

„KÉSZ MOST AZ ÉN SZÍVEM NÉKED ÉNEKELNI” AZ IRGALMAZZ, ÚRISTEN KEZDETŰ ÉNEK AZ ÚZMK-BAN

Hálaadás egy gazdag életpályáért

Megtiszteltetés, hogy csatlakozhatom a Hubert Gabriella előtt tisztelgő kötet szerzőihez. Hosszú töprengés után választottam ki a témát, méghozzá úgy, hogy több szálon is kapcsolódjak az ő életművéhez. A felkérésben az szerepelt, hogy az írás tárgya az *Evangélikus Országos Gyűjtemény* valamely dokumentuma, műtárgya legyen. Ezért az *Új zengedező mennyi kar* (ÚZMK) énekeskönyvet választottam kiindulópontnak.¹

Az elmúlt majd’ negyedszázadban Gabival közös munkáink mindig énekeskönyvekkel vagy énekszövegekkel voltak kapcsolatosak,² így most is ebbe az irányba indultam el: egy olyan énekszöveget³ vizsgáltam meg, amely 16. századi versként szerepel az ÚZMK-ban.⁴ És mivel a következő években az énekeskönyv-megújításban fogunk együttműködni,⁵ most olyan módon foglalkoztam az énekkel, amilyen módszertannal minden korálunkat fel kell dolgozni ahhoz, hogy megalapozott döntést hozzassunk a megjelenési formájukat illetően.

Az alábbi táblázat négy énekeskönyv szövegét tartalmazza (megközelítőleg mai helyesírással): azt tárja fel, milyen módon hagyományozód(hat)ott a régi magyar gyülekezeti énekkincs.⁶ Teljességre most nem törekedhettem, de a tendencia így is jól látszik (kurzívval kiemelve azok a sorok, amelyekben változtatás történt).

¹ EOK – Régi és ritka könyvek RRK 1.619/1.

² Ezek közül a legjelentősebb: *Evangélikus és református gyülekezeti énekek (1601–1700)*, szerkesztette és a jegyzeteket írta H. HUBERT Gabriella, a szövegeket VADAI István, a dallamokat ECSEDI Zsuzsanna rendezte sajtó alá; Balassi Kiadó, Budapest, 2016; Régi Magyar Költők Tára (RMKT), XVII. század, 17. kötet.

³ Az ünnepelt kutatási területére tekintettel most valóban csak a szöveggel foglalkozom, a dallammal nem.
⁴ Az énekeskönyv címe: *Új Zengedező Mennyi Kar, az-az: Régi és újonnan szerzetetett, válogatott, Isteni dicséretet, és lelki Énekeket magában foglaló, szép rendbe véttetett Gráduál, melly az Istennek dicséretire, az Híveknek serkentésekre, és vigasztalásokra, egynéhány Imádságokkal együtt ki-bocsáttatott.*

⁵ Az előkészítő munkacsoport és a szerkesztőbizottság tagjaként.

⁶ H. HUBERT Gabriella, *A régi magyar gyülekezeti ének*, Universitas, Budapest, 2004.

HG 1560 – 14 versszak

Irgalmazz, Úr Isten,
immáron énnékem,
irgalmazz, Úr Isten,
immáron énnékem,
mert tebenned bízik,
Uram, az én lelkem,
és tebenned nyugszik,
Uram, az én szívem.

Szárnyad alá vetem
az én reménységim,
míg elmúlnak tőlem
az én ellenségim,
és míg eltávoznak
tőlem én bűneim,
csak tebenned leszen,
Uram, én örömem.

Tehozzád kiáltok,
hatalmas Úr Isten,
mert nincsen énvelem
ki most jót tehessen,
én ellenségimtől
engem megmenthessen,
és én dolgaiban
ki jóra vihessen.

Velem, én szent Atyám,
nagy sok jókat tettél,
mert mennyből énnékem
őrizőt küldöttél,
én ellenségimtől
engem megmentettél,
és az én szívemben
örömet szerzettél.

Az hatalmas Isten
nagy irgalmasságát,
énhozzám bocsátá
ő nagy igazságát,
és megmondhatatlan
nagy hatalmasságát,
hozzám megjelenté
nagy jó akaratját.

ÚZMK 1743 – 12 versszak

1. Irgalmazz, Úr Isten,
immáron énnékem,
irgalmazz, Úr Isten,
immáron énnékem,
mert tebenned bízik,
Uram, az én lelkem,
és tebenned nyugszik,
Uram, az én szívem.

2. Szárnyad alá vetem
az én reménységim,
míg elmúlnak tőlem
én nyomorúságim,
és míg eltávoznak
tőlem én bűneim,
csak tebenned lesznek,
Uram, én örömim.

3. Tehozzád kiáltok,
hatalmas Úr Isten,
mert nincsen énvelem
ki most jót tehessen,
én ellenségimtől
engem megmenthessen,
és én dolgaiban
ki jóra vihessen.

4. Velem, én szent Atyám,
nagy sok jókat tettél,
mert mennyből énnékem
őrizőt küldöttél,
én ellenségimtől
engem megmentettél,
és az én szívemben
örömet szerzettél.

5. Az hatalmas Isten
nagy hatalmasságát,
énhozzám bocsátá
ő nagy igazságát,
és megmondhatatlan
nagy irgalmasságát,
hozzám megjelenté
nagy jó akaratját.

Dt 1955 – 8 versszak

1. Irgalmazz, Úristen,
immáron énnékem,
irgalmazz, Úristen,
immáron énnékem,
Mert tebenned bízik,
Uram, az én lelkem,
És tebenned nyugszik,
Uram, az én szívem.

2. Szárnyad alá vetem
az én reménységim,
Míg elmúlnak tőlem
az én ellenségim,
És míg eltávoznak
tőlem én bűneim,
Csak Tebenned lélsznek,
Uram, én örömim.

3. Tehozzád kiáltok,
hatalmas Úristen,
Mert nincsen énvelem
ki most jót tehessen,
Én ellenségimtől
engem megmenthessen,
És én dolgaiban
ki jóra vihessen.

4. Velem, én szent Atyám,
nagy sok jókat tettél,
Mert mennyből énnékem
őrizőt küldöttél,
Én ellenségimtől
engem megmentettél,
És az én szívemben
örömet szerzettél.

EÉ 1982 – 5 versszak

1. Irgalmazz, Úristen,
immáron énnékem,
irgalmazz, Úristen,
immáron énnékem,
Mert tebenned bízik,
Uram, az én lelkem,
És tebenned nyugszik,
Uram, az én szívem!

2. *Szent Atyám, énvélem*
nagy sok jókat tettél,
Mert mennyből énnékem
őrizőt küldöttél,
Én ellenségimtől
engem megmentettél,
És az én szívemben
örömet szerzettél.

Nekem ellenségim
mindaz kik valának,
fene oroszlánok
mind megrontatának,
és te velem lévén
ők nem árthatának,
mert elvetted, Uram,
erejét azoknak.

De ennek fölötté
emberek közül is,
énreám támadtak
sokan ő közül is,
hamisságot szóltak
ellenem azok is,
de nem árthatának
énnekem azok is.

Ezeknek ő nyiluk
és az ő fegyverük,
de semmi nem egyéb,
hanem az ő nyelvük,
vermet ástak nekem
és ők belé estek,
csalárdságuk miatt
önnönmaguk vesztek.

Azért, Uram, téged[et],
én felmagasztallak,
te dicsőségemben
hatalmasnak mondlak,
mind ez világ előtt
irgalmasnak vallak,
és jóakarónak
én tégedet hívlak.

Kész most az én szívem
neked énekelni,
kész most jóvoltodért
nagy hálákat adni,
és mindenek előtt
tégedet vallani,
szent nevedet nekem
örökké dicsérni.

6. Nekem ellenségim
mindaz kik valának,
fene oroszlánok
mind megrontatának,
és te velem lévén
ők nem árthatának,
mert elvetted, Uram,
erejét azoknak.

7. De ennek fölötté
sok gonosz emberek
énreám támadtak,
és sokan közülük
hamisságot szóltak
ellenem ő nyelvek,
de nem árthatának
énnekem mindezek.

8. Ezeknek ő nyiluk
és az ő fegyverük,
de semmi nem egyéb,
hanem az ő nyelvük,
vermet ástak nekem
és ők belé estek,
csalárdságuk miatt
ő maguk elvesztek.

9. Azért téged, Uram,
én felmagasztallak,
te dicsőségemben
hatalmasnak mondlak,
mind ez világ előtt
irgalmasnak vallak,
és jóakarómnak
én tégedet hívlak.

10. Kész most az én
szívem
neked énekelni,
kész most jóvoltodért
nagy hálákat adni,
és mindenek előtt
tégedet vallani,
a te szent nevedért
örökké dicsérni.

5. Azért, Uram, Téged
én felmagasztallak,
Te dicsőségemben
hatalmasnak mondlak,
Mind ez világ előtt
irgalmasnak vallak,
És jóakarómnak
én Tégedet hívlak.

6. Kész most az én
szívem
neked énekelni,
Kész most jóvoltodért
nagy hálákat adni,
És mindenek előtt
Tégedet vallani,
A te szent nevedet
örökké dicsérni.

3. Azért, Uram, téged
én felmagasztallak,
Te dicsőségemben
hatalmasnak mondlak,
Mind e világ előtt
irgalmasnak vallak,
És jóakarómnak
én tégedet hívlak.

4. Kész most az én szívem
neked énekelni,
Kész most jóvoltodért
nagy hálákat adni,
és mindenek előtt
tégedet vallani,
A te szent nevedet
örökké dicsérni.

Kelj fel azért mostan,
én nagy dicsőségem,
légy mindenben nekem
most is segítségem,
erőtleniségemben
légy én erősségem,
és veszedelmemben
légy oltalmam nékem.

11. Kelj fel azért mostan,
én nagy dicsőségem,
légy mindenben nekem
kedves segítségem,
erőtleniségemben
légy én erősségem,
és veszedelmemben
légy oltalmam nékem.

7. Kelj fel azért mostan,
én nagy dicsőségem,
Légy mindenben nékem
most is segítségem,
Erőtleniségemben
légy én erősségem,
És veszedelmemben
légy oltalmam nékem.

Én felmagasztalom
irgalmasságodat,
és mindenkor vallom
te igazságodat,
mind ez egész földön
irgalmasságodat,
mindenkor hirdetem
a te jóvoltodat.
Szent Dávid próféta
az ő levelében
ő zsoltárkönyvének
ötvenhat részében,
könyörög Istennek
keserűségében,
ellensége előtt
való rettegésben.

12. Én felmagasztalom
irgalmasságodat,
és mindenkor vallom
te igazságodat,
mind ez egész földön
hatalmasságodat,
mindenkor hirdetem
a te jóvoltodat.

8. Én felmagasztalom
irgalmasságodat,
És mindenkor vallom
te igazságodat,
Mind az egész földön
hatalmasságodat,
mindenkor hirdetem
a te jóvoltodat.

5. Én felmagasztalom
irgalmasságodat,
És mindenkor vallom
te igazságodat,
Mind az egész földön
hatalmasságodat,
Mindenkor hirdetem
a te jóvoltodat.

Egyetembe véle
az mi szükségünkben,
nyomorult voltunkban
és földön laktunkban,
dicsérjük az Istent
ő dicsőségében,
a szent angyalokkal
énekeljünk mennyben.

Az Irgalmazz, Úristen, immáron énnékem,⁷ az 57/56. zsoltár⁸ parafrázisa már Huszár Gál 1560-as énekeskönyvében megtalálható, A psalmusokból isteni dicséretetek fejezetben. A Répertoire de la poésie hongroise ancienne (RPHA)⁹ 590. tételében így rögzíti ezt: Signé par István deák (...) Acrostiche: ISTVAN DEAK KESZE. (...) „Éditions: A Keresztyéni Gyülekezetben..., Kassa, Debrecen, 1560–1561 (protestant) (RMNy 160/1, [éd. fac-similé], p. V2^r.”

Huszár Gál énekeskönyvében a versszakok első betűje vastagon szedett. Az akrosztichon a szerző, István deák nevét rejti. A 16. század gyakorlatát követve nemcsak a bibliai zsoltár parafrázisát közlik (1–12. versszak), hanem a záradékban azt is, melyik zsoltárban könyörög így Dávid (13–14. versszak).

Az 1–5. versszak az Istenbe vetett bizalom magával ragadó megfogalmazása. A 6–8. versszak érzéketlenül írja le az ellenséges közeget, de azt is, hogyan vette el Isten a támadások erejét (ez a hang ismerős lehet számunkra Kecskeméti Vég Mihály 55. zsoltárából, vagyis Kodály Zoltán Psalmus Hungaricusából.) A 9–12. versszak a hálaadás és az Isten-magasztalás kiteljesedése. Ez a szöveg olyan erőteljes, hogy akár színpadi mozgásos produkció alapja is lehetne.

Huszár Gál 1574-es evangélikus énekeskönyvében¹⁰ és az 1635-ös lőcsei protestáns kolligátumban¹¹ (a 16. és 17. század egy-egy kiemelkedő jelentőségű gyűjteményében) szintén tizennégy strófával jelenik meg az ének.

Az 1770-es kiadás címlapja

OSZK 323.588

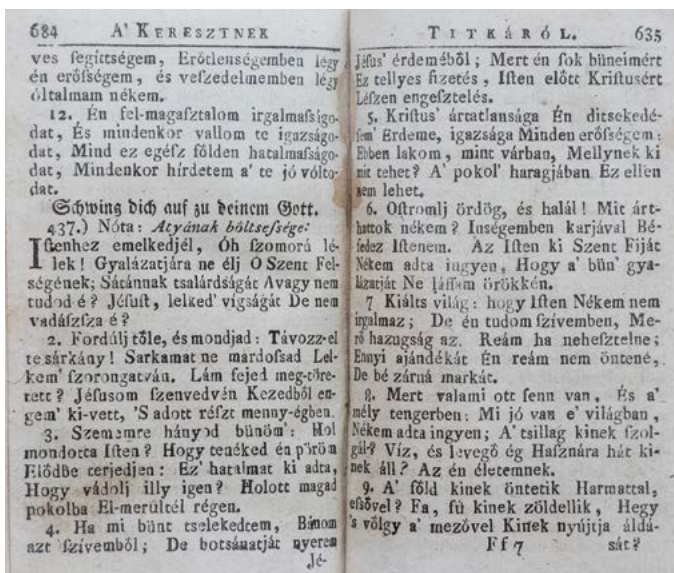
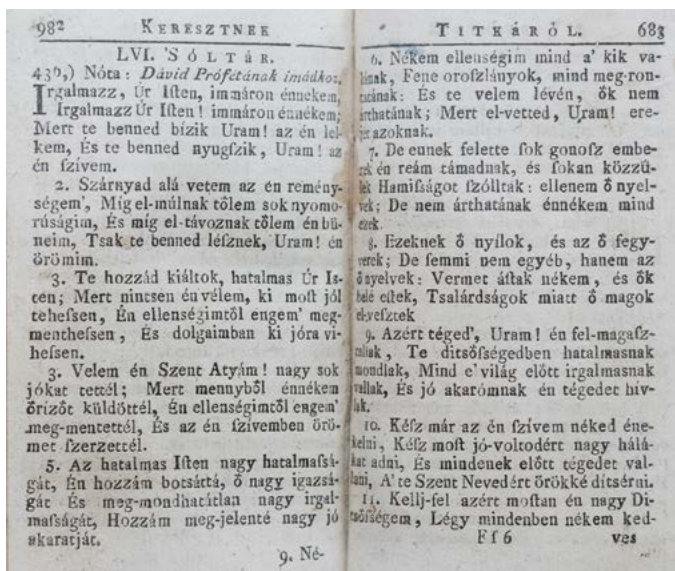
⁷ EÉ 77.

⁸ „A karmesternek: A »Ne vesíts el« kezdetű ének dallamára. Dávid bizonyágtétele abból az időből, amikor Saul elől a barlangba menekült. Könyörülj, Istenem, könyörülj rajtam, mert nálad keres oltalmat a lelkem! Szárnyaid árnyékában keresek oltalmat, míg elvonul a veszedelem. A felséges Istenhez kiáltok, Istenhez, aki mellém áll. Segítséget küld nekem a mennyből, csúffá teszi üldözőimet. (Szela.) Isten elküldi szeretetét és hűségét. Oroszlánok között fekszem, amelyek felfalják az embereket. Foguk lándzsa és nyíl, nyelvük éles kard. Magasztaljanak téged a mennyben, Istenem, dicsőítsenek az egész földön! Hálót vetettek lábaim elé, megalázták lelkemet. Vermet ástak nekem, de maguk estek bele. (Szela.) Kész a szívem, Istenem, kész a szívem arra, hogy énekeljek és zengedezzek! Ébredj, lelkem, ébredj, lant és hárfa, hadd ébresszem a hajnalt! Magasztallak, Uram, a népek közt, zsoltárt zengek rólad a nemzetek közt, mert szereteted az égig ér, hűséged a magas fellegekig. Magasztaljanak téged a mennyben, Istenem, dicsőítsenek az egész földön!”

⁹ A régi magyar költészet adatbázisa. HORVÁTH Iván, H. HUBERT Gabriella, FONT ZSUZSA, HERNER János, SZÖNYI Etelka, VADAI István, GÁL György, Répertoire de la poésie hongroise ancienne: Manuel de correction d'erreurs dans la base données, Paris, Nouvel Objet, 1992, I–II., illetve <https://f-book.com/rpha/v7/> (Utolsó letöltés: 2022. 05. 15.)

¹⁰ RMNy 353/2.

¹¹ RMK I. 648.

Irgalmazz, Úristen... Két oldalpár az ÚZMK-ból, é. n. Pozsony és Pest. Kolligátum, hiányos.

EOK R 1.084/1-2. Fotó: Magyarai Márton

Az Irgalmazz, Úristen az ÚZMK-ban a 436. szám alatt, A keresztnek titkáról fejezetben található, tizenkét versszakkal (csak a záradék marad el). A legtöbb szövegi eltérés apróság. Az 5. versszakban viszont a gondolatmenet logikusabbnak tűnik ebben a formában, mert a személytelentől tart a személyesebb felé: hatalmasság, igazság,

irgalmasság. A 12. versszakban pedig fordított sorrendben jelenik meg ugyanez a három fogalom, a személyesből újra kitágul a horizont.

A 19. század elejétől kezdve¹² az ének hiányzik a gyűjteményekből, és csak a *Keresztyén (Dunántúli) énekeskönyv* (1955) új részében jelenik meg ismét: a *Dicséretes és könyörgések* fejezetben, a 705. szám alatt,¹³ nyolc strófával.¹⁴ Az eredeti számozás szerinti 5–8. versszak marad ki, melyből három az ellenségekről szóló rész; érthető ez a döntés, mert a zoltárszövegeknek ez a rétege nehezen közelíthető meg újszövetségi gondolkodással. Alig van szövegi eltérés az ÚZMK-hoz képest. Érdekesség viszont, hogy két helyen a Huszár Gál-verzióhoz nyúl vissza (2. versszak: „az én ellenségim”, 7. versszak: „most is segítségem”).

Az *Evangélikus énekeskönyv* (1982) szervesen építkező öt strófája a teljes szöveg 1., 4., 9., 10. és 12. versszaka. Az előző énekeskönyv változatához képest egyetlen sor szórendje változott meg, a 4/2. strófa elején (ez érthető a versszakkihagyás miatt).

Összességében megállapítható, hogy ennek az éneknek szerencsés sors jutott: István deák verse – már amelyik versszakot közölték – nagyrészt az eredetihez híven őrződött meg az évszázadok folyamán (az első strófa például több mint ötödfélszáz éve változatlan).¹⁵

Ezek után következzenek a javaslataim a megújult énekeskönyvben való megjelenésre.

Első változat: Az eredeti 3. versszak visszaállítását mindenképpen indokoltnak tartom. Az 5. versszaknak is örülnék – mivel a 12. strófa párja –, de itt a régies igeidő nehezebbé teszi megértést.

Második változat: Dt 1955 nyolc versszakát közölhetnénk úgy, ahogyan a *Gyülekezeti liturgikus könyv*¹⁶ ezt a hosszú verseknél megoldotta: az 1., 4., 5., 6. és 8. versszakot „főszövegként”, a 2., 3. és 7. strófát zárójelben.

Zenészként gyülekezeti énekekkel foglalkozni csak úgy lehet, ha valamennyi jártasságot szerzünk a szövegekkel való bánásban is. Az RMKT-kötet¹⁷ munkálatai során egyetemi szemináriummal értek fel azok a napok, amikor Hubert Gabriella és Vadai István – akit azóta fájdalmasan korán elvesztettünk – szakmai megbeszéléseit figyelemmel kísérhettem. Hálásan köszönöm, hogy befogadtak.

¹² 1805 – „rég” Dunántúli, 1811 – nagy-győri, 1911 – „új” Dunántúli énekeskönyv.

¹³ Itt már végre nem nótajelzéssel, hanem dallamközléssel.

¹⁴ A *Református énekeskönyv* – Kálvin Kiadó, Budapest, 2021 – is éppen ezzel a nyolc versszakkal közli az éneket.

¹⁵ Sok más eredeti magyar vers és 16–17. századi korálfordítás esetében a tisztázó munka ennél nehezebb lesz.

¹⁶ Luther Kiadó, Budapest, 2007.

¹⁷ Lásd a 2. lábjegyzetet.

5

MAGYARÁZZÁK EZ VERSEK MONDÁSÁT

A régi és az újabb századok irodalmából

Bartók Zsófia Ágnes

A FARKAS ÉS A BÁRÁNY FABULÁJA TEMESVÁRI PELBÁRT ÉS LEONARD STÖCKEL PRÉDIKÁCIÓJÁBAN¹

Az Evangélikus Országos Könyvtár muzeális könyvei között található Ezópus-nyomtatvány 1480 körül jelent meg Anton Sorg kiadásában, Augsburgban.² E kiadvány a Heinrich Steinhöwel-féle német nyelvű, prózában írt Ezópus-meséket tartalmazza.³ Az Ezópus-fabulákat már a kéziratosság korában széles és sokszínű közönség olvashatta német nyelven. Voltak olyan gyűjtemények, amelyeket városi polgárok számára állítottak össze, s voltak olyanok is, amelyeket koldulórendi kolostorok laikus testvérei, és a harmadrendek tagjai használtak.⁴ Ezzel szemben az első magyar nyelvű Ezópus a 16. század első feléig váratott magára. 1536-ban jelent meg Pesti Gábor Ezópus-fordítása, amely, annak ellenére, hogy már nyomtatott formában terjesztették, nem tett szert nagy népszerűsége.

EZÓPUS MINT EXEMPLUM

Ezópus történetei nemcsak mesegyűjteményekben, hanem más műfajú szövegbe ágyazottan, exemplumként is hagyományozódtak, s ilyenformán középkori prédikációkban

¹ A kutatás az *A nyelvemlékkódexek exemplumai* című (Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH, PD 137996) pályázat támogatásával készült.

² AESOPUS ca. 1480. *Vita et fabulae*. Augsburg. Jelzete: EOK R 1.489. Digitális másolata elérhető a Magyar Evangélikus Digitális Tárból: <https://medk.lutheran.hu/site/konyv/1025>

³ Az Ezópus-ősnymtatványok adatai elérhetők a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* gyűjtőoldalán: <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/AESOPUS.htm>. A *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* tizenkét hasonló kiadást említ: *Deutsch von Heinrich Steinhöwel* 352–363; az Evangélikus Országos Könyvtárban található kiadás sorszáma: 354. A kiadás részletes adatai hozzáférhetők a következő oldalon is (*Incunabula Short Title Catalogue: the international database of 15th-century European printing*): <https://data.cerl.org/istc/ia00120300>

⁴ UTASI Csilla, *Argumentum, fabula, história Heltai Gáspár műveiben*, Újvidéki Egyetem, Újvidék, 2013, 84–87. Pack CARNES, *The Fable in Service to the Reformation, Renaissance and Reformation, New Series*, 1984, Vol. 8, No. 3, 182–188.

Aesopos ca. 1480. Vita et fabulae. Augsb. [31r]. EOK R 1.489.

is felbukkantak.⁵ Az ezópusi mesék exemplumként való használata a középkori Magyarország is adatolható, mégpedig az exemplumhasználat tekintetében leginkább kutatott prédikációs szerzőnk, Temesvári Pelbárt munkásságából. Katona Lajos állította össze azt a listát, amely a ferences szerző *Quadragesimale*- és *De tempore*-köteteinek prédikációiból összegyűjtött exemplumokat tartalmazza.⁶ E lista szerint Temesvári

⁵ Ezópus-meséket találunk az angol szerzetes, Odo Ceritonensis 12–13. század fordulóján készített, krisztianizált állatmeséket tartalmazó művében, a vele kortárs Vincentius Bellovacensis *Speculum Maius* című munkájában, illetve Nicolaus Bozon 1350 körüli *Contes Moralises* című, francia nyelvű szövegében. VÁMOS Hanna, *Az aesopusi állatmesék romulusi szöveghagyományának szerkezete*. Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, doktori értekezés, Szeged, 2014, 4–13, 45.

⁶ KATONA Lajos, *Temesvári Pelbárt példái*, székfoglaló értekezés, MTA, Budapest, 1902.

KATONA Lajos, *Specimina et elenchus exemplorum quae in Pomerio Serm. Quadragesimalium et De tempore fr. Pelbarti de Temesvár occurrunt*, Franklin Társulat Nyomdája, Budapest, 1903.

Pelbárt beszédeiben több, Ezópushoz kötődő mese is szerepel, amelyek közül két esetben Pelbárt meg is nevezi Ezópust mint a prédikációjában található történet forrását.⁷ Az egyik egy itáliai polgárról szól, és az ún. *Anonymus Neveleti* Ezópus-gyűjteményből ismert, a másik pedig, amelyről az alábbiakban részletesebben esik szó, a farkas és a bárány népszerű meséje.⁸

A farkas és a bárány története Temesvári Pelbárt nagybőjti gyűjteményének második részében, a harmadik nagybőjti vasárnap haragról szóló prédikációjában olvasható.⁹ A mesét megelőző részben arról ír Pelbárt, hogy a harag bűnét a kocsin ülő Mars képével szokás ábrázolni, akinek kocsija előtt egy farkas áll. E kép kapcsán esik szó a juhokat szétszaggató farkasról, illetve itt szerepel a fabula is, amely a következő állítás bizonyítékeként szolgál: sok gazdag ember, sok fejedelem a farkashoz hasonlóan rágalmakkal teszi tönkre a szegény embert.

Quia sicut lupus dilacerat oves, sic irati principes dilacerant et devastant pauperes, etiam per calumniam. Sicut ad idem Esopus ponit exemplum parabolicum, videlicet quod dum lupus iret cum ove quadam, et venissent ad fluvium, bibere ceperunt. Lupus a parte superiori fluentis aquae, ovis autem ab inferiori. Et imposuit ovi, scilicet calumniose, quod turbaverit aquam. Ovis simplex respondit veritatem: Domine, tamen ego sum ab infra, si a me esset aquae turbatio, ista deflueret, et vos non impediret. Lupus respondit: Ah, tu loqueris sic superbe, sicut et pater tuus semper contra me superbit. Et sic devoravit eam. Sic multi divites et principes falsa calumnia devorant pauperes.

⁷ Katona Lajos bővített, magyar nyelvű fordításokkal kiegészített listája elérhető a *Sermones compilati* kutatócsoport honlapjáról: *Exemplumok Katona Lajos Elenchusa alapján*, <http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/pelbart/>

Lásd még: RAJHONA Flóra, LACZKÓ Eszter, 2010. *The Forms of Narrative Material in the Exempla of Pelbartus de Themeswar's Pomerium*. = *Fortunatus, Melusine, Genovefa. Internationale Erzählstoffe in der deutschen und ungarischen Literatur der frühen Neuzeit*, hrsg. von Dieter BREUER, Gábor TÜSKÉS, Lang, Bern, 35–50.

⁸ Pelbartus de THEMESWAR 1498. *Sermones Pomerii de tempore III. [Pars aestivalis = TA]*. Hagenu. Sermo 72.S: „Narratur de quodam cive in Italia, qui fere a XL. annis nunquam extra portas civitatis, ubi manebat, exierat, quod cum senatus de eo didicissent (sic), iniunxerunt sibi sub poena, ut nunquam audeat exire civitatem. Ad quod impatiens factus non potuit sufferre tale mandatum, quamvis nunquam voluerit exire. Quare hoc, nisi quia libertatem naturaliter appetit homo etiam in his, quae non vult facere in effectu. Et tam maximum bonum est libertas animae, quod prout Aesopus ait: Non bene libertas pro toto venditur auro. Unde hanc offerre Deo est maximum.” KATONA 1902. 81, #389. Továbbá: http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/pelbart/exemplumok_De_tempore_Aestiv.php

⁹ Pelbartus de THEMESWAR 1499. *Sermones Pomerii quadragésimales [de vitiis = PQ2]*. Hagenu. Sermo 22.S. Továbbá: KATONA 1902. 59, #93. Illetve: http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/pelbart/exemplumok_Quadragésimale_II.php

[„Mert ahogyan a farkas szétszaggatja a juhokat, úgy marcangolják és pusztítják a haragos fejedelmek is a szegényeket még rágalmazással is. Amint erre Ezópusz hozza ezt a példázatot: Egyszer együtt ment valahová a farkas a juhval. Egy patakhoz értek, s inni kezdtek. A farkas a folyóvíz felső részéből, a juh lentebbről. És a farkas megrágalmazta a juhot, hogy zavarossá teszi a vizét. A juh egyszerűen az igazságot válaszolta: Uram, hát én vagyok lejjebb, ha én tenném zavarossá a vizet, lefele folyna, és nem sérthetne téged. Válaszolta a farkas: Ah, éppen olyan dölyfösen beszélsz, mint apád, aki mindig kevélykedett velem. És ezzel felfalta a juhot. Így eszi hamis rágalommal sok gazdag ember és fejedelem a szegények életét.” Vásárhelyi Judit fordítása.]¹⁰

A farkas és a bárány története legközelebb a 16. század végén bukkan fel újra a magyar prédikációirodalomban.¹¹ Temesvári Pelbárt művének megjelenése után közel száz évvel, 1596-ban Bártfán jelen meg Leonhard Stöckel posztilláskötete, amely annak ellenére, hogy összeállítója a reformáció híve volt, latin nyelven született.¹² A reformáció mesekultuszában fontos szerepe volt Luther Mártonnak.¹³ Luther 1531 és 1546 közötti időszakban született írásaiban, a *Coburgi töredékben*, az *Asztali beszélgetések* kézírataiban és kiadásaiban, a 101. zsoltár magyarázataiban és más iratokban ötven fabulát azonosított a szakirodalom.¹⁴ A farkas és a bárány története Luther szövegeinek köszönhetően új jelentésréteggel gazdagodott, Luther ugyanis több alkalommal is magára vonatkoztatta a bárány alakját: szerinte az ellene felhozott vádak olyan koholmányok, mint amelyeket a farkas hangoztatott a báránnyal szemben.¹⁵ Az alapítalantul meggyanúsított bárány Luther követőinek metaforájává vált, így például az *Asztali beszélgetéseket* összeállító Johannes Mathesius is ezt a figurát választotta a Luthert követő keresztények párhuzamául, és Stöckelnél is ilyen értelemben látjuk viszont.¹⁶ Stöckel a mindenszentek ünnepének evangéliumához írt beszédében szerepelteti a farkasról és a báránnyal szóló exemplumot, amelyben Máté evangéliumának

¹⁰ VÁSÁRHELYI Judit, *Példázatok = Temesvári Pelbárt válogatott írásai*, V. Kovács Sándor szerk., Európa–Helikon, Budapest, 1982, 279–409, 307.

¹¹ DÖMÖTÖR Ákos, *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*, MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 1992, (Folklor Archívum 19) 210, #384.

¹² GUITMAN Barnabás, *Hit, hatalom, humanizmus. Bártfa reformációja és művelődése Leonhard Stöckel korában*, Szent István Társulat, Budapest, 2017, 127.

¹³ PACK CARNES 1984. 176–189. TÜSKÉS Gábor 2013. *Narrative Literature and the Reformation. Focal Points of an Interdisciplinary Discussion of the Scholarship*. The Hungarian Historical Review. Vol. 2, No. 1 (Reformations), 141–177.

¹⁴ UTASI Csilla, *Szórakoztatás és/vagy didaktika. Heltai Gáspár fabuláskönyvéről (Kolozsvár, 1566) = Magyar irodalomtörténet*, HORVÁTH Iván, BALÁZS Mihály, BARTÓK Zsófia Ágnes, MARGÓCSY István szerk., Gépek-könyv, Budapest. <https://f-book.com/mi/index.php?chapter=o6o6UTASSZOR>

¹⁵ PACK CARNES 1984, 181.

¹⁶ PACK CARNES 1984, 182.

következő sorához fűz kommentárt: „Nem azért jöttem, hogy békét hozzak, hanem kardot” (Mt 10,34).¹⁷

Sed hic obiiciunt illi, qui prorsus inflati sunt sapientia ut penè rumpantur: Cur non tacet Christus cum Ecclesia, quando videt nihil hinc, nisi bella et omnium imperiorum atque societatum dissolutionem sequi, adeo, ut neque inter coniuges, neque inter parentes et liberos, quorum arctissima est coniunctio, possit esse concordia? Quid refert communem et privatum hominum societatem huius doctrinae causa turbari? Haec nunc passim Stentorea voce declamantur adversus Ecclesiam, sicut lupus in apologo accusationem gravissimam adversus miseram ovem instituit, quòd ipsa aquam turbasset, cum tamen loco inferiore bibisset. Ita nos quoque cogimur ferre istas lupinas declamationes, vehementer odiosas, sed nequaquam licet nobis in istorum Solonum sententiam pedibus ire, etiamsi non solum Pannonia, vel Germania, sed coelum simul et terra funditus ruerent.

[Ennek kapcsán mondják azok, akik az eszességtől annyira felfuvalkodtak, hogy csaknem megpukkadnak: Miért nem hallgat Krisztus az Egyházzal együtt, amikor látja, hogy nem következik ebből más, csak háború, és minden állam és közösség felbomlása, olyannyira, hogy sem házastársak között, sem szülők és gyermekeik között, kiknek kapcsolata a legszorosabb, nem lehet egyetértés? Mit használ az emberek nyilvános és magán közösségeit emiatt az elmélet miatt háborgatni? Ezeket most lépten-nyomon sztentori hangon szónokolják az egyházzal szemben, mint a farkas a mesében, aki igen súlyos vádat emelt a nyomorult báránnyal szemben, miszerint az megzavarta volna a vizet, holott a bárány lentebb ivott. Ily módon mi is az efféle igen gyűlöletes farkasbeszédet kényszerülünk eltűnni. Nekünk azonban semmiképpen sem szabad az efféle szolóni véleményre állnunk, még ha nemcsak Pannónia vagy Germánia, hanem mindjárt az ég és a föld is teljes egészében összedől.]

EZÓPUS MAGYARORSZÁGI ISMERTSÉGE

Kidolgozottság tekintetében szembeötlő a különbség a két exemplum között. Temesvári Pelbárt kerek egész történetként illeszti beszédébe a mesét, nem számít arra, hogy hallgatói ismerni fogják a történetet. Ezzel szemben Stöckel 16. század végi prédikáció-

¹⁷ Leonhard Stöckel 1596. *Postilla sive enarrationes erotematicae epistolarum et evangeliorum anniversariorum* [...]. Bartphae [Bártfa, RMK II. 260, RMNy 773]. Fol. 529b [fol. 528b–531a: *Tertia pars expositiones evangelii de omnibus sanctis*].

jában már csupán fél mondatban, összesűrítve olvasható a mese. Stöckel egyértelműen arra számított, hogy hallgatósága ismerni fogja azt. Ezópus német nyelvterületen megfigyelhető népszerűsége a magyarországi német nyelvű városokra is kihatott. Ezekben a helyeken a 15. század utolsó évtizedeitől már számolni lehet német fabulagyűjtemények ismeretével, amint erről a besztercebányai Jung ház falán látható, a gólya és a róka meséjét ábrázoló freskó is tanúskodik.¹⁸ A német nyelven is alkotó, bártfai születésű Stöckel joggal számított rá, hogy hallgatóinak ismerősen cseng majd a beszédbe illesztett ezópusi történet.

Merőben más lehetett a helyzet a ferences prédikátor esetében. A reformáció előtt született, magyar nyelvű kéziratos emlékekben egyáltalán nem találkozunk Ezópus nevével. Olyan középkori magyar nyelvű szövegrészt is csupán egyetlen egyet említ a szakirodalom, amely összefüggésbe hozható az Ezópus-mesék gazdag korpuszával: ez a Barlám és Jozafát legendájában olvasható, madarásról szóló mese, amely kapcsolatban áll az Avianus-féle Ezópus-hagyománnyal.¹⁹ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ez az eset sem tanúskodik arról, hogy a magyar szöveg összeállítója ismerte és használta volna Ezópust, hiszen a történet már a latin nyelvű forrásban is a legenda szerves része volt.

A 16. század második fele, illetve a 17. század első fele a magyar nyelv esetében is változást hozott. Dömötör Ákos protestáns exemplumokat feldolgozó katalógusa alapján megállapítható, hogy Bornemisza Péter 1578-ban megjelent – műfaji tekintetben különleges²⁰ – posztilláskötetében szerepelnek először magyar nyelvű prédikációban olyan exemplumok, amelyek Ezópust jelölik meg forrásként.²¹

„Ezópus az kevélyt hasonlítja az felfuvalkodott békához, ki midőn háromszor egymás után felfuvalkodván, olyan akarna lenni, mint az ökör: kettőrepede.”²²

¹⁸ UTASI Csilla 2013, 87.

¹⁹ UTASI Csilla 2013, 87. A történet adatlapja a nyelvemlékkódexek exemplumait feldolgozó adatbázisban: RMEx 0055, <http://sermones.elte.hu/exemplumadatbazis/display/0055>
RMEx 2014–*Régi Magyar Exemplumadatbázis: Database of Old Hungarian Exempla*. Szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes, főmunkatárs VRABÉLY Márk. ELTE BTK, Régi Magyar Irodalom Tanszék, Budapest.
Az exemplum szerepel Temesvári Pelbátrnál is. KATONA 1902, 80, #376. Továbbá: http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/pelbart/exemplumok_De_tempore_Aestiv.php

²⁰ BALÁZS Mihály 2021. *Felekezetépítés és irodalom a 16. század második felében = Magyar irodalomtörténet*, HORVÁTH Iván, BALÁZS Mihály, BARTÓK Zsófia Ágnes, MARGÓCSY István szerk., Gépeskönyv, Budapest. <https://f-book.com/mi/index.php?book=o6FELEKEZE>

²¹ DÖMÖTÖR Ákos 1992, 203–204, #373; 229, #420.

²² NEMESKÜRTY István, *Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1980, (Magyar Remekírók), 887.

„Így mi is jól meggondoljuk ez világnak forgását, mert az rókaként így jár ez világ, ki alá, ki fel. Ezópus írja: hogy a kútba esett róka inti az farkast, hogy ülne az felső vederbe, és dicséri az kútban való lakást. Amaz kívánsága miatt beül és alá kezd menni. És az róka az más vederbe fel kezd forgani. És kérdi az farkas, hová menne? Mond az: Így jár ez világ, ki alá, s ki fel.”²³

Hasonló katalógus a katolikus anyagról nem készült, így nincs adat a legkorábbi, katolikus prédikációba illesztett magyar nyelvű – hivatkozott, vagy hivatkozás nélküli – Ezópus-meséről. Annyi azonban bizonyos, hogy Pázmány Péter már általánosan ismert történetekként idézte meg őket.

„Jaj, ki esze-fordúlt, a ki (mint az Esopus ebe) hogy az árnyékot kapja, elejti a konczot; álomban látott jóért elveszti a valót?”²⁴

„Mint az Esopus kakassa a szeméten talált bűdös szemet, szorgalmatosan szedgettyük, a gyöngyöt és gyémántot lábbal taszigállyuk.”²⁵

A fentiek fényében Temesvári Pelbárt exempluma árulkodónak tűnik Ezópus hazai ismertségének tekintetében, mind a papok, mind a hívek körében. Annak ellenére, hogy a korszakban Európa-szerte hozzáférhetők lehettek az ezópusi történetek, nincs arra utaló jel, hogy a magyar nyelvű szóbeli vagy írott prédikációkban elterjedt lett volna használatuk.²⁶ Temesvári Pelbárt prédikációs segédkönyveinek összeállítása idején a magyar hívek jelentős része nemcsak írásban, de szóban sem igen találkozhatott Ezópus nevével, sem a hozzá kötődő mesékkel.

²³ NEMESKÜRTY István 1980, 916. Lásd még: 923, 931.

²⁴ KANYORSZKY György, *A Római Anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra és egy-nehány innepekre rendelt evangéliomokról prédikációk, melyeket élő nyelvének tanítása után írásban foglalt cardinal Pázmány Péter esztergami érsek*. A M. Kir. Tud. Egyetemi Nyomdában, Budapest, 1905, 192. http://www.ppek.hu/konyvek/Pazmany_Peter_Osszes_Munkai_7_kotet_Facsimile.pdf

²⁵ KANYORSZKY György 1905, 428.

²⁶ A középkori előfordulásokhoz lásd: Frederic C. TUBACH, *Index Exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales*. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki, 1969. (Folklore Fellow Communications 204). 403, #5334 [Wolf and lamb]. ThEMA 2002–. *Thesaurus Exemplorum Medii Aevi*. Éd. Jacques BERLIOZ, Marie Anne POLO DE BEAULIEU, Pascal COLLOMB. <http://thema.huma-num.fr/search?term=&collection=all&author=all&context=all&keyword=&keyword=&keyword=tubach=TUB5334&tubach=&tubach=&allegory=all>

Font Zsuzsa – Keserű Bálint

GOTTFRIED ARNOLD MŰVEI ERDÉLYBEN 1712–13-BAN

Gottfried Arnold (1666–1714) a pietizmus németföldi terjedése második szakaszának színes, ellentmondásokban gazdag egyénisége. 1697-ben professzorságot vállalt azon a giesseni egyetemen, amely éppen ekkoriban került fiatal pietisták vezetése alá. Valami elemi erejű averzió élt Arnoldban minden intézményi kötöttséggel szemben. A visszaélések iránti fokozott érzékenység olyan válságba szorítja, hogy néhány hónap után otthagyja az egyetemi állást. Az ettől számítható fél évtizedben eljut az evangélikus egyháztól való elszakadás vállalásáig és már-már a hirdetéséig. Ez az időszak az utókor által legfontosabbnak minősített *Unparteiische Kirchen- und Ketzerhistorie* összeállításának, befejezésének és megírásának ideje is. Az pedig világtörténelmi áttekintést ad a kereszténység hanyatlásáról Nagy Konstantintól kezdve, amit – szerinte – nem szakított meg a lutheri reformáció sem. Meglepetésünkre e radikális fél évtized néhány fő műve is föltűnik a Szebenbe került könyvek közt, de ennek és más, mérsékeltebb Arnold-művek – még a szerző életében bizonyítható – erdélyi felbukkanásának bővebb tárgyalása megkívánja, hogy az erdélyi pietizmus sajátosságaira pillantást vessünk.

Száz évvel ezelőtt jelentek meg Erdély ágostai hitvallású evangélikus egyháza történetéről az első olyan összefoglalások, amelyek érdemben szóltak a pietizmusról mint európai jelenségről és erdélyi visszhangjáról. Száz éve tette közzé a medgyesi gimnázium igazgatója, Hermann Jekeli (1878–1933) nagy tanulmányát Graffius püspökről és harcáról a pietizmussal.¹ Ez a hallei egyetemen benyújtott és megvédett disszertációja is volt.² A kiváló Jekeli akkor már támaszkodhatott nagyobb gyűjtésére, ami *Quellen zur Geschichte des Pietismus in Siebenbürgen* címmel ugyanebben az évben jelent meg.³ Friedrich Teutsch (1852–1933) már 1906-tól az egyház püspöke,

¹ *Bischof Lukas Graffius im Kampfe mit dem Pietismus.*

² A hallei egyetem teológiai fakultása könyvtárából származó példányt használjuk, amely a szerző sajátkezü életrajzát is tartalmazza.

³ *Quellen zur Geschichte des Pietismus in Siebenbürgen*, Mediasch 1922.

egyháztörténeti összefoglalásának második kötete szintén 1922-es kiadvány.⁴ A 21. század első évtizedeiben összefoglalások, szövegkiadások, bibliográfiák jelentek meg a hallei pietizmus erdélyi hatásáról, kapcsolatairól. Font Zsuzsa könyve döntően az erdélyi szászokról szól.⁵ Csepregi Zoltán szövegkiadásai mellett a hallei Franckesche Stiftungen magyar vonatkozású kéziratairól ad bőségesen annotált bibliográfiát.⁶ Verók Attila a Halléban található nyomtatott hungaricumok bibliográfiáját készítette el, s számos, ilyen vonatkozású tanulmánya közül ki kell emelni azokat, amelyek az erdélyi pietisticát autopszia alapján tárják föl.⁷

Az erdélyi szász evangélikusság körében az 1700-as évek elejétől beszélhetünk Halleből visszatért diákok révén a németországi pietista mozgalom hatásáról. Az igen késői alapítású (1694) hallei egyetem különösebb hírverés nélkül is az erdélyi szászság látókörébe kerülhetett. Az új évszázad első évtizedének közepétől egy igen művelt ember, kiváló intellektus, az orvosnak tanult Andreas Teutsch (1669–1730), ekkor már szebeni polgármester (majd 1710-től a szász universitas legmagasabb méltósága, Comes Saxonum) esett át olyan vallási-gondolkodói válságon, ami pietista és misztikus spiritualista szerzők felé fordította. August Hermann Francke két kisebb írásának és a hallei pietisták egyik berlini barátjának, Johann Caspar Schadénak *Was fehlet mir noch* című műve közreadásával indul kiadói munkássága. A Pierre Poiret-traktátus mellett a későközépkori devotio moderna ikonikus alakja, Kempis Tamás *Imitatio Christi* német szövegét dolgozza át és adja ki Szebenben.⁸ Hamarosan ő lett a hallei pietizmus legerősebb erdélyi támogatója. 1708-tól 1714-ig, a pietizmus vezéregyéniségével, Franckével is levelezésben állt.⁹ Ez a korrespondencia még nem állt Jekeliék rendelkezésére, innen ma már tudjuk, hogyan merült föl pontosan Halle és Szeben között az intézményépítést is magában foglaló együttműködés gondolata. 1709. január 6-án olvasunk arról először, hogy Teutsch Szebenben egy hallei típusú gimnáziumot

⁴ *Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen*, Bd. 2. 1700-1917. Hermannstadt 1922.

⁵ *Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában*, Szeged, 2001.

⁶ *Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle: Handschriften*, Teil 2A-B, Hg. Brigitte KLOSTERBERG, István MONOK; bearb. Zoltán CSEPREGI, Budapest, 2015. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 39/1-2)

⁷ *Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle: Alte Drucke 1495-1800*. Bd. 1-2. Hg. Brigitte KLOSTERBERG, István MONOK, bearb. Attila VERÓK, Budapest, 2017. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 40/1-2)

⁸ FONT Zsuzsa, *Erdélyiek*, 95–112.

⁹ Hermann PITTERS, *Comes Andreas Teutsch: ein sächsischer Pietist am Anfang des 18. Jahrhunderts = Kirche im Osten*, 14(1971), 83–114. Stefan Sienert, *Pietismus in Siebenbürgen: Die briefe des Sachsencomes Andreas Teutsch an August Hermann Francke = Deutsche Sprache und Literatur in Südosteuropa: Archivierung und Dokumentation*, Hg. Anton SCHWOB, Horst FASSEL, München 1996 (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks, 6), 218–235. Magyarul minderről: FONT, *Erdélyiek*, 76–90, 97–99, 109–112.

szeretne létrehozni. És következő, május 22-i levelében arról ír, mekkora öröm lesz, ha megéri, hogy „ein rechtschaffener Schulmann von Halle” jön Szebenbe.¹⁰ 1711-ben már két kiszemelt kiválóság Erdélybe küldéséről nyilatkozik Francke.

A vállalkozás elsősorban a középfokú oktatás gyatra színvonalának emelését szolgálta, emellett persze a hallei szellem ideplántálása lebegett szemeik előtt. (Mellesleg a sokak számára drága külföldi tanulmányok költségeinek csökkentését is várták.) 1711. november 19-én Teutsch tudatja Franckével, hogy „a szebeni vezető lelkész és a városi tanács egyetértésével Voigt úr kinevezését megerősítettük”.¹¹ A kiszemelt rektor, az egész ügy vezetője Christoph Nikolaus Voigt (1678–1732), Francke tanítványa (tíz éven át gyermekei nevelője), küldötte volt már Sziléziában, Teschenben is.¹² A gimnázium létrehívói igen büszkék arra, hogy nem szorítkoztak erdélyi-szász családból származó, német anyanyelvű ifjak beiskolázására.

Az iskolaépítéssel egyidejűleg Szebenben az első erdélyi állandó könyvkereskedés megnyitására is megbízást kapott az új rektor. A kínálatot először hallei szállítmányokból állította elő, 2300 Bibliára, 3000 Újtestamentumra adott megrendelést a Canstein-féle Bibliaintézetnek. A könyvek beszállítását főképpen erdélyi görög kereskedőkkel bonyolította Szilézián át.

Voigt és társa, a szintén Halléban végzett Johann Baptist Habermann (1680–1728) szebeni reformtevékenysége nem tartott soká. Néhány erdélyi ortodox-lutheránus lelkész támogatásával a püspök – részben wittenbergi biztatásra – a brassói származású Martin Obel és a két idegen tanár ellen egyházi vizsgálatot indított.¹³ A felmerülő vádak közt volt, hogy Halléban tanultak, és az ottani tévtanokat megpróbálták itt elhinteni; Voigtot már Sziléziából is ezért üzték el; az embereket állandó imádkozással tartóztatják föl, ezalatt azok nem dolgoznak; Obel idegesítő manírokat vett fel prédikáció alatt, túl mélyen sóhajtozik stb.; az általuk behozott Bibliákban a párhuzamos helyeknek olyan tömege található, hogy azok laikus használatra egyáltalán nem alkalmasak. Az elősorolt igen vegyes vádak a püspök, Lukas Graffius vezetésével egyháziakból és világiakból álló bíróság vizsgálta meg. Tagjai között ült Johann Hosmann von Rothenfels, az aktuális szebeni polgármester és Andreas Teutsch is, éppen, akik 2-3 esztendővel korábban a tanárok meghívását kezdeményezték. Ők azonban nem vagy alig kaptak szót. Újabb források szerint Teutschék belső, világi ellenfeleit is

¹⁰ Sienert, *Pietismus in Siebenbürgen*, 223. „nach der hallischen Method eingerichtetes Gymnasium” – ilyen már ekkoriban több európai városban volt.

¹¹ Uo.

¹² Pár hónapos sziléziai küldetése is jelentős volt, annak bemutatása során kapjuk a legtöbb adatot Voigt előéletéről: Herbert PATZELT, *Der Pietismus im Teschener Schlesien*, Göttingen, 1969, 48–54, 79–93, itt 48–50.

¹³ JEKELI, *Graffius*, 184–190. Illetve a források egy részét ld. JEKELI, *Quellen*.

sikerült a püspököknek megnyerniük. Két szebeni szenátorjelölt, akik aztán katolizáltak, vádolta is a guberniumi vegyes bizottság világi kisebbségét.

A vádlottakat meghallgatta a bíróság, majd intéssel felmentették őket, azonban Steinville császári generális, a megszálló csapatok parancsnoka – a püspök embereinek ösztönzésére – közbelépett. A generális az érintett külföldieket halálos fenyegetés közepette kiutasította az országból.¹⁴

A Szebenből és Erdélyből is elűzött idegenek Bécsbe mentek. Habermann 1715-ben visszatér Németországba, Voigt viszont 1716-ig – amikor is a selmecbányai papságot elfogadja – Bécsben maradt, dán követségi prédikátorként élt a császárvárosban. A volt szebeni tanárok rehabilitációja érdekében tett lépések főszereplője, az udvarnál is legszorgosabb munkása lett Voigt, egyúttal „előlép” a Halle és a császári főváros közötti rendszeres levelezésszolgálat megalapítójává.¹⁵

Sokáig nem állt a kutatás rendelkezésére olyan dokumentum, amiből akárcsak valamelyes rálátásunk lehetett volna arra, hogy milyen nyomdatermékek érkeztek (a bibliákon kívül) Szebenbe 2012–13-ban, a könyvesbolt föltöltései során, Halléből vagy máshonnan. Végre fölbukkant Budapesten az Országos Levéltárban egy olyan vizsgálati irategyüttes,¹⁶ amely *Catalogus Librorum, ex Academiis Superum allatorum, Germanico, et Latino Idiomate impressorum, per nos, ab excelso Regis Principali Gubernio ad id Specialiter exmissos, fideliter Conscriptorum et registratorum* címmel a lefoglalt könyvekről gazdag jegyzéket közöl, amit 1714. január 27-én hitelesített a gubernium, majd március 13-án a művek címéhez fűzött teológus ítéleteket adja¹⁷ – nyilván a guberniumi és más világiak miatt – latinul.

Közleményünk befejező részében közöljük – a megjelenés időrendjében – (idézőjelek közt) az Arnoldot szerzőként megadó nyolc tételt az 1714-es könyvjegyzékekből,

¹⁴ Uo., továbbá összefoglalva: FONT, *Erdélyiek*, 76–90. és VERÓK Attila, *Lutherische Buchzensur in Siebenbürgen um 1700: Der Fall Christoph Nicolaus Voigt = Libri prohibiti: La censure dans l'espace habsbourgeois 1650–1850*, ed. Marie-Elizabeth DUCREUX et Martin SVATOŠ, Leipzig, 2005 (L'Europe en réseaux – Vernetzte Europa: Beiträge zur Kulturgeschichte des Buchwesens, 1) 129–140, itt: 129–134.

¹⁵ A bécsi követségi prédikátoroktól a századelőtől 1755-ig föltárt 300 levelet és dokumentumot közreadó hatalmas új vállalkozás élén Voigt – túlnyomórészt Franckénak címzett – ötvennél több beszámoló levelet találjuk: „...daß er uns einen Correspondenten in Wien ausmache”. *Berichte, Briefe und Aufzeichnungen von dänischen und schwedischen Gesandtschaftspredigern in Wien (1705–1755)*, Hg. Zoltán CSEPREGI, Julianna ORSÓS, Budapest, 2021, 101–212.

¹⁶ MOL B 2 Acta Generalia 1714/111. Kiadva: Erdélyi könyvesházak IV/1 = *Bibliotheken in Siebenbürgen. Lese- und Stoffe der Siebenbürger Sachsen: 1575–1750: Bistritz, Hermannstadt, Kronstadt*, Hg. István MONOK, Péter ÖTVÖS, Attila VERÓK, Szeged, 2004. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/4.1), 289–307. – Első bemutatás: HERNER János, *Adalékok a pietizmus történetéhez: Christoph Nicolaus Voigt magyarországi tevékenysége*, szakdolgozat, Szeged, 1981.

¹⁷ VERÓK Attila bemutatta és tanulmánya függelékében közzétette a jegyzéket a cenzúrázott könyvek listája nélkül: *Lutherische Buchzensur*, 136–140.

majd (ha kell) a pontos címet és a standard bibliográfia, „a Dünnhaupt”¹⁸ helyét, végül néhány megjegyzésünket.

„Offenhertzige bekantnüß. Von ablegung seiner Profession, edita Lypsiæ, Anno 1700 in 12mo A gonosz világ külsődleges rendelkezései, elviselhetetlen kötelékei ellen...” az, amivel küszködik. A kiadó előszava 1698. június 10-én kelt, és ebben az évben jelent meg először. Legalább hatszor jelent meg 1700-ig, 1699-ben holland, majd 1700-ban angol fordításban is (DÜNNHAUPT 16.1–7.) Többnyire egyes szám első személyben, amolyan személyes lelkigyakorlat. Arnold ebben a műben kinyilvánította „undorodását az akadémiai világ fennhéjázó, dicsőségvágyó ‘racionális elmék’ iránt.” Az egyetemet, mint intézményt is igen hevesen bírálja, úgy érzi, ez az egész rendszer szakítaná el őt Jézustól. Következtetései nem szeparatistává teszik őt, aki más, ideális közösséget, szektát keres magának; individuális spiritualista lesz belőle. – Szerintünk a heves ellenállást kiváltó lökést a professzori állás elfoglalása napján már megkapta azzal, hogy olyan esküszöveget íratnak vele alá, amiben fél tucat hitvallási irathoz vállalt hűséget, sőt arra is kötelezettséget, hogy az ezeket vitató, vagy csak kételkedő kollégáiról, sőt saját megingásáról is azonnal írásbeli jelentést tesz.¹⁹ – Philipp Jacob Spener, akinek döntő szerepe lehetett abban, hogy Arnold 1688-ban rátalált a pietizmusra, *A jószándékúak ne vonuljanak vissza* című följegyzésében írja: „Arnold írását megrendülten olvastam; nem mintha ne ismertem volna föl sok igazságot benne, hanem gondom van... Úgy látom, hogy ez Isten egyházunk fölötti ítéletének egy része. Amit tanácsolnék: tartsunk ki, amíg a legcsekélyebb remény is maradt.”²⁰

„*Scintillæ amoris Divini, ab eodem Authore. 1700. Göttliche Liebes Funcken*” az 1698-as első kiadásban a cím így folytatódik: „aus dem Grossen Feuer Der Liebe Gottes in Christo Jesu, *entsprungen und gesamlet von G. A.*” (DÜNNHAUPT 15. 1.) 180 oldalon énekek kották nélkül. Benne a *Babels-Grablied* ószövetségi hévvel előadott átoksorozata, ami az uralkodó, elavultnak tekintett egyház vezetői mellett a mérsékelt pietistákat, Speneréket is sorra veszi: ők a tragikusan tévedő orvosok, akik a menthetetlent is gyógyítanak, s megfertőződnek; „meddig maradtok még a pestisházban? hamarosan a páciensek a nyakatokat törik”. A véleményt nem enyhítette, hogy a szerzőt magát is sorra veszi a vers: „Te vagy magadnak a legnagyobb csapás, Babelt folyton magadban hordozod”.²¹ A Grabliedet majd minden kortárs botrányos kisiklásnak tartotta,

¹⁸ Gerhard DÜNNHAUPT, *Personalbibliographien zu den Drucken des Barock*, 2., verb., verm. Aufl. 1-6. Teile, Stuttgart, 1990–1993, itt az 1. részben: 314–347 Arnold (a továbbiakban: DÜNNHAUPT).

¹⁹ A szöveget kiadta tanulmánya függelékeként Hans SCHNEIDER, *Gottfried Arnold in Giessen = Gottfried Arnold*, Hg. Dietrich BLAUFUSS, Friedrich NIEWÖHNER, Wiesbaden, 1995, 297–299.

²⁰ Philipp Jacob Spener 1698. november 28-án. Letzte theologische Bedencken,... in 3 Theile verfasset sind, 804.

²¹ „Du bist dir selbst die größte Plage, du trägst noch Babel stets in dir”

és újabban a vezető germanista véleménye is hasonló.²² Wallmann szerint a radikális pietista egyházkritika lírai csúcspontja.²³ Arnoldnak ez az első verskötetete szinte teljesen mentes az ilyen versezettektől. Spirituális személyes vallási lírája szelíd, optimista, himnikus részletekben se szegény.

„*Das Geheimniß der Göttlichen Sophia. Lipsiae Anno 1708 in 8vo impressa.*” Ez Arnold egyik legnépszerűbb műve, amely 1700-ban jelent meg. A bibliográfiák (köztük DÜNNHAUPT 20.) nem tudnak korabeli más, így 1708-as kiadásról se. A címlapon a Sophia név németje, a Weißheit is szerepel, és a szerző: *írta és énekelte G. A.*, ami érthető, mert a 188 oldalas értekezés után 351 számozott lapon és több tucat számozatlanon *Poetische Lob- und Liebes-Sprüche* és *Neue Göttliche Liebes-Funcken* cím alatt zsoltárokból és az Énekek énekéből versek, a végén más szerzőktől való 24 ének van. A szakirodalom a későbarokk német „szellemi” szerelmi költészet javához sorolja. – A Sophia-traktátus nagyobbik része hemzseg a kanonikusnak elismert Salamoni Bölcsesség-könyvekből vett idézetektől. Vannak azonban bőven sajátos arnoldi spekulációk. Ezek közé tartozik az a kijelentés, hogy Krisztus és Sophia egyazon személy. Pozitívan említi Alexandriai Philótól, hogy Sophia Isten első munkatársa volt az ég és a föld teremtésében, és házastársa is.²⁴ – A XXV. zárófejezet meglepetéssel szolgál, a művészetek és tudományok jelentőségét hirdeti himnikus részletekben. Ez kétségtelenül ellentmondásban volna az Offenherzige Bekenntnisnek a tudomány világáról adott lesújtó véleményével. De a szerző filozófiailag spiritualista pozícióját itt is megtartja.²⁵

„*der richtigste Weg durch Christum zu Gott:* bei öffentlichen Versammlungen dreien Sermonem oder Predigten angewiesen und auff Begehren ausgefertigt von G. A.” (DÜNNHAUPT 24.1.) Az 1700. november 12-ére datált ajánlás Paul Fuchsnak, a brandenburgi miniszternek, az egyházügyek főigazgatójának datált ajánlás, amiben elég nagyvonalúan leszámol közelmúltjával. Azzal a hírrel szemben, hogy ő nem jár templomba, közzéteszi három prédikációját, amelyeket különböző helyeken tartott. Az ajánlás és az egyik prédikáció is a radikalitás fészkeben, Quedlinburgban kelt.

„*Die Gestalt eines Geistlichen Ewangelischen Lehrers.* Halae. Anno 1704 in 8vo.” (A helyes cím: *Die Geistliche Gestalt Eines Evangelischen Lehrers nach dem Sinn und Exempel Der alten Auff Vielfältiges Begehren Ans Licht gestellet. Halle In Verlegung des Wäi-*

²² „Wollt ihr in dem Pest-Hause noch verweilen? Seht/ daß euch ja der Patient nicht den Haß noch bricht.” Wilhelm KÜHLMANN, *Geschichtsrevision und Radikalismus. Zum ambivalentem Profil Gottfried Arnolds = Toleranzdiskurse in der Frühen Neuzeit*, Hg. F. VOLLHARDT, 161–176.

²³ Rövid elemzés után: Johannes WALLMANN, *Der Pietismus*, [Göttingen, 2005], 153.

²⁴ Ezzel zárul a XV. fejezetnek az a része, amit Nagy Márta fordításában közöltek: KESERŰ B., NAGY M., *Gottfried és a Sophia = Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, tom. 34. (2018), 289–303.

²⁵ Erről árnyaltan ír Lothar VOGEL, *Beobachtungen zur Böhmerezeption in Gottfried Arnolds Sophienschrift = Der radikale Pietismus*, Hg. W. BREUL et al., [Göttingen] 2011, 271–292, különösen 288–292.

sen-Hauses MDCCIV. DÜNNHAUPT 38.1.) Az Erdélybe is elkerült arnoldiánák közül ez az első, aminek mondanivalója mérsékelt, erősen közeledik az egyházépítő pietistákéhoz. A késői, lelkipásztori hivatásra való áttérést teológiaiag itt dolgozta fel. Az apostolok és tanítványaik igaz példájára hivatkozik.²⁶ Elismeri, hogy az egyházban bizonyos rendre szükség van, ha az kényszer nélkül és a lelkiismereti szabadság figyelembevételével valósul meg.²⁷ Az ősegyház sem lehet mindig a norma... Egy második résszel kibővített második kiadás különösen érdekelte Arnoldot és barátait. A hallei Árvaház kiadó 1712-ben meg is rendelte a kéziratot, az el is készült, a szerzői előszóval – de nyomdába nem került, csak közel egy évtizeddel Arnold halála után, 1723-ban (persze nem Halléban, DÜNNHAUPT 38.2.). Ezt sok kutató rejtélynek tekinti, a legtöbben azonban jellemzőnek arra, hogy a szerző és a kiadó kapcsolata nem volt zavartalan. (Pedig a szerző a cenzúra által kért változtatásokat is vállalta volna.) Többek szerint féltek Arnold kritikai munkásságától (vagy annak híréből); fölkarolása árthatott volna a kiadónak.

(Talán mondanunk sem kell, hogy a Halléval való kapcsolatok ellentmondásossága itt, most nekünk főleg azért fontos, mert a szóba jött Arnold-művek éppen Francke és a hallei centrum ifjú neveltjeinek buzgó és szakszerű munkálkodása nyomán jutottak Erdélybe. Nem kizárható, hogy Andreas Teutsch érdeklődésének és óhajának is szerepe volt ezek beszerzésében. Erről további kutatásokat tervezünk.)

„Aedificationem recte fundatae Scholae: der Wohl eingerichtete Schul-bau, in 8vo.” 1709-ben Perleberg egész gyülekezete előtt mondott beszéd szerkesztett változata az iskolaügy fontosságáról és veszélyeiről. Pico della Mirandolától Johann Arndtig egy sor tekintélyre hivatkozik az áttekintésben, függelékben az iskolaügyre vonatkozó brandenburgi rendeletek.

„Geistlicher Rath, und Vnterricht für krancke, und sterbende (editae Berolini, Anno 1712 in 12mo in Exemplaribus 4) quae vero nihil continent, quod singularem mereatur animadversionem.” Itt a cenzori vizsgálat semmi kifogásolni valót nem talált. (Az hogy négy példányban csúszott be a vizsgálatra kiválasztottak közé, az megerősíti, hogy a hatalmas anyagból először nem szakértők választottak.)

„Gratiosa Dei Visitatio; Göttliche Gnaden Heymsuchung (Typis commissa Anno 1713 in 12mo) quae Dialogum Doctoris, cum Auditore complectitur.” (DÜNNHAUPT 64.1. feloldja a nyomtatási helyet Ulmra, és fölveszi a könyvecskének két posztumusz kiadását.) Ez a tétel azért érdekes, mert Arnold itt felsorolt művei közül a legkésőbbi megjelenésű, tehát bizonyítéka annak, hogy az 1713 őszén már megindult eljárássorozat alatt vagy közvetlenül előtte kellett érkeznie még könyvküldeménynek.

²⁶ A mű 9. lapján.

²⁷ Uo. 412, 417.

„Biblia pentapla” ez a cím is az erdélyi ortodox-lutheránus cenzorok listájára került. Rendkívül veszélyesnek ítélték, fel is sorolják, hogy melyek a súlyosan elítélt izmusok, amelyekhez e vállalkozás olvasása vezethet.²⁸ A cenzor még fel is sorol bibliai helyeket. Valóban meglepetést kelthetett a háromkötetes Szentírás-edíció 1711-ben, amikor ez egy amúgy is gyanús Hamburg melletti nyomdában megjelent. A szebeni lista nem tud és szól még Arnold társszerzőségéről, az csak későbbi kiadásokból rekonstruálható. Gottfried Arnold a Sophia-könyvben is kardoskodik már amellet, hogy a Bölcsesség-könyveket (Salamoné, Jesus Sirach) kanonikusnak fogadjuk el. Ezeket a könyveket az ő fordításában adja a szerkesztő, Johann Otto Glüsing a Pentapla, még Arnold életében megjelent változatában. (Az apostoli mártírok, Barnabás, Antiochiai Szent Ignác stb. könyvei dolgában ugyanígy jár el.) A Luther-biblián kívüli német nyelvű fordítások mind Gottfried Arnoldtól valók. Föltételezik, hogy az ő védelmében a leghosszabb címléírásokban sincs a neve említve, de igazi Mitautorschaft-ról beszélhetünk. Viszont, a halála utáni, 1723-as, újszövetségi kötet címébe bekerül Gottfried Arnold, mint együttműködő neve.²⁹

²⁸ ...in Confusionem et Errores varios, perducere queant; in summa: Biblia ista pentapla iudicat, ita esse comparata, ut Viam sternere, ad Naturalismum, Indifferentismum, et Fanaticismum, non immerito videantur, Erdélyi könyvesházak IV/1, 298.

²⁹ Hermann PATSCH, *Arnoldiana in der Biblia Pentapla* = Pietismus und Neuzeit, 26(2000), 95–109.

KÓNYI JÁNOS ÉS FRANÇOIS RABELAIS

1981-ben Bíró Ferenc gondozásában jelent meg Kónyi János *A mindenkor nevető Demokritos* c. 1782-ben közzétett művének modern kiadása.¹ Ekkor úgy tűnhetett, hogy az anekdotikus próza iránti megnövekedett érdeklődés kedvező hátszelet biztosít életművének György Lajos által megkezdett tanulmányozásához.² Ez azonban elmaradt, s érdekes módon a 18. század második felében alkotó strázsamester teológiai munkálkodása kapott nagyobb figyelmet.

Az már korábban tisztázódott, hogy néhány jelentékeny összefoglalás állításával ellentétben Kónyi katolikusként élte le életét. Katolikus szemléletű művek egész sora kötődik a nevéhez, köztük 1774-ből kifejezetten a búcsújárók kegyes kézkönyvének tekinthető darab.³ Kevésbé gyakorlatias, de félreérthetetlenül ilyen az ugyanakkor megjelent *Keresztény tudományi elmélkedések* is. A szakirodalom ezt a nagy hírnévnek örvendő *Les aventures de Télémaque* c. politikai regény szerzőjeként ismert François Fénelon munkájából készült fordításnak tartja, ám már a címlap is elárulja, hogy forrása „egy szent szerzetben lévő atya” német szövege volt, amelynek szerzője a katolikus dogmatika áttekintését adja. A német nyelvű nyomtatvány azonosítása eddig még senkinek sem sikerült, s e nélkül csak azt állapíthatjuk meg, hogy közérthető összefoglalásról van szó, amely mindazokhoz szól, „akik ifjú időkben (talán mód nem lévén benne) az igaz hitnek ágazatira elégtelenül oktattanak”. Az előszó kiemeli még, hogy a mű nem csupán „az elmének világosítja ki a keresztény tudomány dolgait”, hanem képes az akaratot is felindítani a jó követésére. Ezt a célt szolgálják a hittételek bemutatását követő rövid „fel-fohászkodásokkal ízetett” imádságok is, s szinte elnézést kér azért, hogy ha „némely helyen zaboláját szabadon eregeti” és feddésekkal is érezteti a kegyesség fontosságát. A higgadt hangvételű fejtegetések mellőzik a felekezeti polémiát, s egy helyütt meg is

¹ KÓNYI JÁNOS, *A mindenkor nevető Democritus*, válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta Bíró Ferenc, Budapest, Magvető Kiadó, 1981.

² GYÖRGY Lajos, *Kónyi János Democritusa, Székfoglalóul felolvasta a Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának 1931. március 3-i ülésén*, Budapest, 1932.

³ *A mi urunk Jézus Krisztusnak harmintzas olvasójabeli indulgentiai és búcsúi.... most pedig Kónyi János által magyarra fordíttatik*, Buda, 1774, 183.

fogalmazza, hogy bár elsősorban az igaz hitben élőket kell szeretni, megvetni másokat sem kell, lett légyenek azok más keresztények vagy zsidók. Csatlakozik azokhoz, akik szerint a szeretetre vonatkozó krisztusi parancsok nagyon közel állnak a természet törvényéből is következőhöz, hogy ne cselekedjünk meg mással azt, amit magunk sem szeretnénk elszenvedni. Nincs tehát részletes polémia sem a nem katolikus felekezetek, sem a felvilágosodás képviselőivel, s az utóbbiakat sem részletezően marasztalja el, hanem csendes hallgatásra inti: „Hallgass értelem, midőn az isteni igazság beszél, halljad és hidgyed, megcsalhatatlan ő. Ha pedig okoskodni akarsz, tehát tanuld ki elsőben, hogy minémű nagyságú a bűn, mely által a véghetetlen isteni felség megvettetik, és midőn te a bűnnek nagyságát megvizsgáltad, így aztán nem esik nehezedre a pokolnak büntetésit az isteni igazságnak megfoghatatlanságával összekapcsolni.”⁴

Ilyen hangoltságú az a jóval később, 1783-ban megjelent kiadvány is, amely XIV. Kelemen pápa leveleinek magyar fordítását tartalmazza,⁵ sőt még nagyobb megértést is tanúsít a racionalisztikus törekvések iránt. Az előszó szerint a jó és józan értelem, valamint az eleven buzgóság példás összhangja valósult meg az egyházfő életének különböző szakaszaiban született levelekben. Kiemeli, hogy Ganganelli bíboros kezdettől fogva ellensége volt az aprólékos szabályozásnak, képes volt a hitet csak a legfontosabb dolgokban szemlélni. Azt már mi tesszük hozzá, hogy természetesen nagyon világosan kibontakoznak ennek a szemléletnek a határai is a hitetlenség ködét eregetőket (többnyire Celsus, Porphyrius, Spinoza, Collin, Berclay, Bayle neve kerül elő) illető megjegyzésekben, ám az is elhangzik, hogy teljesen kontraproduktív azoknak az apologétáknak a szóáradata, akik tudománya nem ér fel az ateizmust nyíltan vagy burkoltan hirdetőkével, mégis többnyire felfuvalkodott hangnemben támadják őket.

Úgy látszik szerzőnk pályája kezdetétől fogva képes volt az ilyenek mellett a felekezeti határokat átlépő, egyetemesebb üzenetet hordozó műveket is magyarátni. Ráadásul ezekhez hozzá kell vennünk az újságokban gyönyörködőknek szánt fiktív történeteket is. Sokszínű tehát a kép, s különösen azzá teszi, hogy mindjárt az első esztendőben kiadta az anglikán Robert Dodsley *The Oeconomy of Human Life* c. művének magyar fordítását is *A bölcsességnek és a jó erkölcsnek könyve* címmel.⁶ Ez az utóbbi időben Lengyel Réka kutatásainak köszönhetően vált nyilvánvalóvá, aki a

⁴ *Keresztény tudományi elmélkedések, melyekben a keresztény katholika római hitnek ágazati és s igazsági előhozattatnak*, ford. Kónyi János, Buda, 1774, 183.

⁵ *XIV-ik Kelemen pápának ama nagy emlékeztető Ganganellinek levelei*. Magyarra fordította Kónyi János, gróf Eszterházy Antal regementjének strása-mestere. Buda, 1785. Két levél modern kiadása: *Magyarországi gondolkodók. 18. század. Bölcsészettudományok II*, a szöveget válogatta, a kötetet szerkesztette és az utószót írta Tüskés Gábor, a szerkesztő munkatársa Lengyel Réka, Budapest, 2015, 140–149.

⁶ *A bölcsességnek és jó erkölcsnek a kegyes ifjúságnak a tisztelendő öregségtől nyert ajándéka*, Pozsony, 1774. Az angol *Oeconomy* első kiadása valószínűleg 1751-ben jelent meg Londonban, további kiadásokról is tudunk.

ránk maradt nyomtatványok és kézirat vizsgálata során megállapította, hogy a fordító nevét elhallgatók mellett voltak a műnek olyan példányai is, amelyekben a Kónyi János által Grassalkovich Antalné Klobusiczky Teréziához címzett ajánló levél mellett a magyar fordító által írott vers is olvasható volt, amelynek akrosztichonja Kónyi János nevét adja ki.⁷ Megállapítást nyert, hogy a szóban forgó mű magyarországi recepciójáról alapvető tanulmányt író és ezt a művet Horányi Eleknek tulajdonító Tarnai Andor kezében olyan példányok jártak, amelyekben a mondott kísérő szövegek nem szerepeltek.⁸ A téves attribúcióhoz hozzájárult az is, hogy a cenzúra hivatalban olyan mű társaságában regisztrálták, amelynek szerzője Horányi Elek volt.

Az 1774-ben Pozsonyban megjelent fordítás minden felekezeti felhang nélkül körvonalaz egyetemes keresztény teológiai erkölctant az ifjúság számára. A sok nyelvre lefordított kiadvány első magyarítását végző Kónyi a Strassburgban megjelent német fordítás alapján készítette alapos tanulmányozásra is méltó, önálló munkáját. Tudomásunk szerint Lengyel Réka további kutatást tervez, amelynek során számba veszi majd azt is, milyen változtatások foganatosítására kényszerítette szerzőnket Michael Hübner cenzor.

A 18. századi gondolkodókat közlő antológiában szereplő rövid részlet⁹ már illusztrálhatta, hogy Kónyi életművének nagyon színvonalas fordítása jött így létre: Tarnai szerint a 18–19. század fordulóján született magyarítások közül ennek sikerült leginkább megközelítenie az eredetinek a zsoltárok parrallelizmusait imitáló nyelvi megoldásait. Az alábbi idézet nem csupán ezt kívánja illusztrálni, hanem azt is, hogy Kónyi megértette a műnek a teológiát bölcsélettel társító üzenetét is. Jó tudnunk azt is, hogy a németet (*Das Buch der Weisheit und der Tugend*) szó szerint követő magyar címlap nem árulja el: a legendás keletkezéstörténet szerint a művet egy ihletett brahmin írta, Pekingből jutatták el Londonba, s hosszú időn keresztül névtelen kiadásokban terjesztették. Kónyi kiadványa átveszi ugyan a strassburgi nyomdász bevezető sorait, ám ő szándékosan nem részletezte a mindenki által tudottnak vélt előtörténetet. Mindez kétségtelenül elhalványította valamelyest az angol eredetiben a kerettörténet által is sugallt vallási szinkretizmust, amely a mű egészében elsősorban általános morális tanácsok és életvezetési elvek formájában van jelen. Látványosan megragadhatóvá teszi ugyanakkor ezt a szinkretizmust, hogy a magyar fordító minden változtatás nélkül átveszi a XXXVI.

⁷ LENGYEL Réka, *Kónyi János elcserélt fordítása (A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve, 1774)*. Robert Dodsley magyarországi recepciójához = *Nunquam autores, semper interpretes. A magyarországi fordításirodalom a 18. században*, LENGYEL Réka szerk., MTA Irodalomtudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2016, 128–145.

⁸ TARNAI Andor, *Egy tibetinek álcázott laikus erkölctan a XVIII. századi magyar irodalomban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 62(1958), 2–3, 177–186.

⁹ *Magyarországi gondolkodók. 18. század. Bölcsészettudományok I*, a szöveget válogatta, a kötetet szerkesztette és az utószót írta TÜSKÉS Gábor, a szerkesztő munkatársa LENGYEL Réka, Budapest, 2010, 67–77.

fejezetet (Reue – A bánatról) is. A szempontunkból legfontosabb részletet úgy idézzük, hogy a magyar alatt kurzívval adjuk a német szöveget:

A tévelygésnek család ösvénye ötet az eltévelyedésre vezette: a' nyomorgató bűnnek hízkelkedő széles kapuin ment ő be: és minthogy magát a vigadozásnak közegette, avagy a nagyravágyódásnak homályosságában el-vesztette, már csak feljebb s alább tekereg a' tévelygésnek és halálnak labirintusában.

Der betrügliche Pfad des Ihtums hat ihn in die Irre geführt: er ist zu der breiten und schmeichlenden Pforte des Lasters eingegangen und in dem er sich mitter in der Last, oder Dunkelheit des Ehrgeizes verlohren, wandert er nun herum in dem Labyrinth der Verwirrung des Todes.

Kinek vagyon hatalma a' ködöt el-hajtani, a' felhőket el-szélesztetni, vagy a' labirintust kinyilatkoztatni, melyben az el-tévelyedtek fellyebb 's alább futkoznak.

Wer ist im Stande den Nebel zu vertreiben, die Wolken zu zerstreuen oder das Labyrinth zu entdecken, worinn die Verirrten herumlaufen?

A' Paraditsomnak falaira vagyon az irva; a' mennynek külső pitvarában vagyon az beásva, tisztábban tündöklük az, mint a napnak sugári a' Mindenhatónak királyi széke felett, hogy a' kegyelem az emberek fiainak fenn vagyon tartva.

Es stehet geschrieben an den Mauren des Paradieses; es ist eingegraben an den Vorhöfen des Himmels, es glänzet heller als die Strahlen der Sonne über den Thron des Allmächtigen, das Gnade aufbehalten ist für die Kinder der Menschen.

Eljön az óra, amelyben a' Felséges Istennek elvégezett tanácsa kiterjed. A kegyelemnek kihirdetése tudva adatik a földön, és bocsánatot fog kikiáltani azoknak, kik magokat a bölcsességhez adják.

Es wird eine Stunde kommen, da der Ratthschluss des höchsten ausgehen wird. Die Verkündigung der Gnade wird auf Erden kund gemacht, und Vergebung ausgerufen werden für denjenigen, der sich zur Weisheit wendet.

Fel vagyon jegyezve a bölcsességnek táblájára, hogy egy tündöklő tsillag az égen különös fényességgel fog menni a mennyei követ előtt.*

Es ist ausgezeichnet in der Rolle der Weisen ein funkelender Stern von sonderbaren Glanz an dem Himmel vor dem göttliche Gesandten vorher gehen wird.

Oh ti! kik a' vigasságnak és sanyarúságnak szerencsétlen kötelivel meg-szorongatottok, tökéljétek el magatokban a ti Szabadítótokat jó szívvvel fogni. Hintsétek-meg az ő útját a paradicsomnak legszebb virághozó füveivel.

Oh ihr, die ihr mit den unglückseligen Banden der Lust und Leidenschaft gefesselt seyd, machet euch gefasst, euern Erreter zu bewillkommen. Überstreut seinen Weg mit den Schönheiten der blüchenden Wiesen des Paradieses.

Mint láthatjuk a szöveg a keskeny út–széles út ellentétpárra építve, ám Ádám bűnbe esését meg sem említve ecseteli, hogy az ember letévedt az igaz útról, majd patetikus kérdéseket olvashatunk arról, hogy vajon eljön-e valaki, aki kivezeti a labirintusból. Ezt követően azt olvassuk, hogy a megoldás fel van írva a paradicsom falaira, amely a mennynek külső pitvarában található, s ahol az az ígéret is olvasható, hogy eljön a kegyelem meghirdetésének ideje, majd arról is értesülünk, hogy a mennyei követ előtt járó csillag lesz mindennek a jele. Az idézetben is jeleztük, hogy ehhez jegyzet is kapcsolódik, amelyben Kónyi nem mulasztja el, hogy az eredeti jegyzetet is lefordítsa (ez az egyetlen ilyen kommentár az egész műben), amely szerint ez a hely rokonítható azokkal a megfigyelésekkel, amelyek Tacitusnál, Suetoniusnál és más pogány történetíróknál olvashatók, s amelyeket a keresztények „joggal magyaráztak a mi Krisztusunkra.” A folytatás aztán kifejti, hogy mivel Tacitus állítása szerint az ilyen feljegyzések forrásai és a pogány papok legrégebb könyvei, „tehát ez jó móddal belé illik a jó erkölcsnek és bölcsességnek könnvébe, mely már régen a mi üdvöztönknek eljövedele előtt meg volt írva.” A magyar szerző ugyan saját értelmezést nem fűz ehhez a kommentárhoz, de nem is mellőzi. Beszédes ez, hiszen, mint Lengyel Réka már megállapította, a német kiadvány függelékében olvasható három értekezés átvételétől eltekint. Közülük kettő: *Rede über das Schicksal der Seelen. So, wie man sie in dem zehente Buche der Republick des Platons findet* és *Rede über die Gemüths- und Seelen-Ruhe, aus den Schriften des Pythagorischen Weltweisens Hipparchias gezogen* olyan bölcsességeket közöl, amelyeket a hagyomány összhangba hozott a kereszténységgel, míg a harmadik *Ein Traum: die Wissenschaften, wie sie unter dem Kreuze anbeten, in einer Rede vorgestellt* szinte ellensúlyt teremtve határozottan elkülöníti a kereszt által szentesíthető, s az alóla eltávolítandó tudományok között. A vita elkerülésének is tekinthető tehát, hogy egy jegyzet erejéig a platonikus hermetizmusban jól ismert eljárással mégiscsak oda jutunk, hogy a lefordított könyv egyszerre lesz egy ősi, de a keresztény tanításokat is megelőlegző művé.

A kereszténységet ilyen tágas történeti dimenzióba helyező bölcselkedésnek nincs további nyoma szerzőnk munkásságában, ám nem szabad figyelmen kívül hagynunk egy a kortársait üzenettel megszólító, egyszerre politikai és teológiai művét. A bibliográfiák ugyan regisztrálják, de nem méltatják fontosságának megfelelően, hogy 1782-ben, vagyis a *Demokritus* megjelenésének évében ő készítette el a szebeni illetőségű, de Bécsben élő Johann Andreas Wieland német nyelvű röpiratának magyar fordítását *A háládatos protestáns az ő császárához* címmel. A megszületés körülményeiről ugyan semmit nem tudunk, de bárhogyan született is a megbízás, nyilvánvaló, hogy a türelmi rendelet meghozatalával egyetértő katolikus vállalkozott itt a II. József császárt magasztaló beszédhelyzet felvételére. Megkönnyíthette ezt, hogy Wieland nem csupán

a katolikusokat szólítja fel az új helyzet elfogadására, hanem a protestánsokat is arra inti, hogy hagyjanak fel a katolikus hit gyalázásával. A császár intézkedését a világ-egyetem urának szavához hasonlító – Szóla az Isten: legyen világosság! – patetikus kezdés után a társadalom különböző csoportjait hálaadásra szólítja fel, majd erőteljesen körvonalaz egy olyan víziót is, amelyben az egyenesség, az erkölcsös élet és az igaz szolgálat számít „a vallás tekintete”, azaz a felekezeti hovatartozás figyelembe vétele nélkül.

A *Demokritus* részletes elemzésének lesz majd feladata annak mérlegelése, hogy ez a felekezetek határain túlmutató szemlélet működött-e akkor is, amikor vallási témájú anekdotáit megválasztotta, de már most is megállapítható, hogy számszerűen olyanok dominálnak, amelyekben az elvont tudóskodó teologizálás és az arra épülő egyházi gyakorlat és szokásrend konfliktusba kerül az egyszerű emberek észjárásával. A laikusokat képviselők, legtöbbször tanulatlan parasztok, leányok, cigányok, olykor ártatlan naivitással kérdeznek rá súlyos teológiai tételekre. Kisebbségben vannak az egyes bibliai helyekre épülők, de még ennek a típusnak is megjelenik olyan változata,¹⁰ amelyben két prédikátor hatalmas verekedéssel illusztrálja az ellentétes erkölcsi direktívákat (Ne állj ellen a gonosznak – amilyen mértékkel mérsz másnak, neked is olyanul mérnek).

Erre a dilemmára keresi a választ az a történet is, amelyet Kónyi János az egyik német anekdota-gyűjteményből¹¹ vett át. Ezt regisztrálta György Lajos is, de nem ismerte fel, hogy a *Panurg und Dindenaut* cím alatt szereplő szöveg Rabelais Pantagruelje negyedik könyve V–VIII. fejeztében leírtak egybedolgozásából jött létre, s arról szól, hogy gazdája vízbe fullasztásával miképpen büntette meg Panurg a nagyképű és fennhéjázó birkakereskedőt. A német átdolgozás tehát kiemeli a történetet a nagy mű kontextusából s a póre cselekményre koncentrálnak természetesen elmaradnak az egyszerre eruditus és ironikus betétek, a kortárs eseményekre is rájátszó keresztény és pogány mitológiai utalások is.¹²

Egy hajóban lévén egyszer ama melankólikus, álnok és kárnak örülő Panurg. Ugyan-ezen hajóban vala Dinderot is, egy furcsa, csalárd és csúfalkodó ember, aki juhokkal kereskedett. Ez meglátá Panurgot komor tekintetben, rongyos ruhában, borzas hajjal,

¹⁰ KÓNYI, *A mindenkor nevető...*, 232–233.

¹¹ *Vade mecum für lustige Leute*, VI. Berlin, 196.

¹² Ezekről a Benedek Marcell fordítását magyarul olvasó is képet kaphat, hiszen a VI–VIII. fejezet szerepel Győry János válogatásában is: *François Rabelais, Gargantua és Pantagruel* (Szemelvények), fordította BENEDEK Marcell, válogatta, bevezetővel, jegyzetekkel, összekötő szöveggel ellátta Győry János, Budapest, 1954, 181–187.

ezer foltú köpönyegben, gomb nélkül, három köblös csizmaszárral (*mit herabhängenden Srümpfen*) lenni, és egy nagy okulár volt az orrán. A juhokkal kereskedő minden darab ruháját *egy óráig* szemlélte Panurnak. Főképpen az ő nagy okulárját, gondolván magában, hogy *még ezt sem fabölcsőben ringatták ám*.¹³ Mondá azért:

– Mindenkor hallottam, hogy az olyan embert, kinek az orrát okulár támogatja, nem kedvelik az asszonyok, és még az maga cselédjeitől is nem igen nagyra becsülik. (*Dieser poetischen Sage zufolge*) Ezzel közelebb mégyen Panurghoz és így szólítja meg (*stellte er dem Panurg sein Prognotichon und nannte ihn, ich weiss selber nicht wie, das is mit einer Nahmen, worüber Panurg aus seiner melancholische Schlafsucht erwachte*):

– Herkó páter! *hogy árulod a gondolom levest?*¹⁴

– Hohó, barátom – monda Panurg savanyú (*einfältig*) tekintettel, ki ugyanakkor is az ő jövődöbéli házasságának alkalmatlanságáról gondolkodott –, hohó *kulifai!* nem találád ki a nevemet-é, az sem illik reá, amivel csúfolsz, nincsen feleségem.

– Oh, már az mindegy, akár van feleséged, akár nincs – felele Dindenot. – A szarvak a korán termő gyümölcsökhöz tartozók és az én ítéletem szerint oly igen reátermettél ezt a gyümölcsöt hordozni, mintha éppen annak (*mit Fleiss*) faragtak volna. És úgy a fejedre illik ez a palánta, valamint a kövér földbe az ökörnylevű fű.

– Hohó, *lassan, lassan* – felele Panurg, – ha én ökör vagy szamar vagyok, tehát valójában a sasnak eszével nem bírhatok, aki a levegő égben repdes. Azért látom, hogy csúfolsz engem (*und habet eure Freude daran*). Semmi az, én reája nem felelek, nem is tudok mit felelni, de csak tűrünk.

– Nincs különben – monda a kereskedő – tűrnöd kell. A tűrés a házasságnak egyik erkölcsse.

– Ámbár akármilyen is – felele Panurg –, én azt nem bánom, de beszéljünk másról. Látom, szép juhaid vannak. nem adnál-é belőlök pénzért, s jó szóért?

– Ej, mely derék kereskedőember vagy – monda Dindenot. – Jobb volna, ha egy palástot vennél magadnak (*ein Alltagskleid, einen tüchtigen Mantel, einen zierlichen Huth, und oben daran ein Hirschgeweiche*), ha vőlegény akarsz lenni.

– Csak várjunk – felele Panurg –, adj csak bár egyet a juhaid közül.

– Vagy úgy! Mi az ördög! – mond a kereskedő. – Nyilván egy juhval akarod szerencsédet próbálni. A gypját eladhatod a posztócsinálónak, bőrét a zsidónak (*Leder*), húásával urakat (*Fürsten und Graffen*) vendégelhetsz, mindezek után mégis megmarad magadnak a feje, lába és szarva.

¹³ Jelentése: épelméjű.

¹⁴ Jelentése: Semmirekellő, mit forgatsz a fejedben?

– Várjunk, – felele Panurg – oly sokat beszélesz a szarvak felől, hogy már a fejem is szédeleg belé. Hagyjuk abba ezt a bolondságot, és lássuk, ha valamely újságot találunk-e, mellyel tréfálódjunk.

– Igazán mondd? Igen derék (*ein wackerer Mann*) ember vagy, megérdemled, *hogy posztóba varrják a fejedet*. De már odaadom egy juhomat. No, mondd el hát.

– Jól vagyon – felele Panurg nagy örömmel. Te a bökkenőjére (*zum Zwecke*) érsz, nékem sem kell több tűrés.

– Nos, – mond Dindenot, – hallgass ide.

– Hallom.

– Tartsd jól ide a füleidet!

– No, mi dolog?

– Szemedet is nyisd fel!

– Itt vagyon.

– Szádat is tátsd fel jól

– Amint parancsolod.

– Te az okulárországba (*Lande der Brillenmacher*) indultál?

– Igenis.

– A világot látni.

– Nincs különben.

– Jó kedvvel.

– Amint látod.

– Bosszút nem teszel?

– Nem akarok.

– Nem téged hínak Robinnak (*Heisset Ihr nich Panurg*)?

– Szolgálatjára az úrnak.

– Látod ezt a juhót?

– Ha nékem eladod.

– Látod-é, ennek is Robin (*Panurg*) a neve.

– Hahaha.

– Nem haragszol meg, ha a Robin juh nem lesz a tied? – ezzel a füléhez hajol és kiáltja: bec, bec, bec. (*um über seine Dumheit zu spotten*).

– Ó, várjunk! – monda Panurg azalatt, hogy fejét hajtogatta és vállát huzogatta. – Annak sokat kell tűrni, ki Dindenottól juhót akar venni. De látom, hogy engem csak egy okulárcsinálónak tartasz. Azt gondolod, hogy én csak egy vak veréb (*ein armer Schlucker*) vagyok, ki pénz nélkül akar venni (*oder bezahlen will ohne Geld. Ihr schlüsset das aus meinem Ansehen, aber sehet einmal, wofür ich kaufen wollte.*)

Arra kiránt egy zacskót, mely tele volt arannyal (*Ducaten*). Dindenot csak meg nem vakult az aranyoktól, és azontúl (*bei dem ehrwürdigen Anschauen der Ducaten*) megszűnt csúfolástól. Ettől felindítatván, hatszor (*viernahl*) is többet kért, mint a juh ért vala. Panurg úgy tesz mint Párizsban a gavallérok (*die reiche junge Leute*), és minden szószaporítás nélkül (*aus, dass ihm der Hammel entgehen möchte*) néki adja amennyit kért (*so übertrieben auch die Forderung war*), mondván, csak várj! Azután kiválasztotta (*der Kaufmann*) a legnagyobb kost, (*den Panurg unter der Arme wegtrug, denn fehlte ihm eben so wenig an Kräften, als an Tüche und Bosheit*). A többi juhok bögettek (*aus einem natürlichen Triebe*), mintha mondták volna: hova viszed a mi fele nyájunkat? (*Eben das sagten auch die, die beim Panurg waren, aber in einer vernemlicherer Sprache: wo Hencker tragt ihr den Schöps hin, und was wollt ihr mit ihm machen*)

– A kost Robinnak (*Panurnak*) híják, mint engem, úgy mondta Dinderot. Drága pénzen vettem meg, már az enyim, és azt tehetem véle, amit akarok. A Robin kosnak (*Neki*) jó úszónak kell lennie, amint belőle kinézem- [válaszolta Panurg]

Amidőn azt mondá, kivetette a kost a tengerbe, és kiáltá néki:

– Ússzál (*mein lieber Schöps*) Robin, ússzál, majd ugyan szép leszel.

(Az) Robin elkezd a vízben bégetni. Azt hallván a többi is, feleltek néki, nosza egyszer egymás után mind kiugrattak a hajóból a tengerbe, mintha fogadást tettek volna, hogy melyik lehet legelsőbben (*nála*) Robinnál, mert az állatok között a juhok leghajlandóbbak a veszedelemben menni (*den die Natur hat unter allen Thieren die Schöpsse am dünnsten gemacht und geneigtesten dem Bösen Beispiele zu folgen, ausser dem Menschen.*) Ezt látván Dindenot (*erschreckte gewaltig und*) minden módon igyekezett juhait megtartani. Panurg pedig csak (*in kaltblütigen Laune*) mondta:

– Várjunk, csak várjunk, Dindenot uram! Ne csináljon magának oly nagy alkalmatlanságot (*Unruhe und Sorge*). Majd visszajön Robin (*Panurg*), társait is visszahozza. Jösszte, (*Lieber Hammer*) Robin, jösszte. Azután füléhez hajol Dindenotnak – valami ő azelőtt csúfságul, és kiáltja: – Bec, bec, bec.

Végre midőn látja Dindenot, hogy egy juha sem marad, megragad egy nagy erős kost szőrénél fogva, gondolván, hogy csak azt az egyet is megtarja. De mivel a kos erős volt, kirántja Dindenotot magát is a vízbe. Ezen még annál is jobban örült Panurg (und er lachte innerlich in seinem Herzen, denn so viel man weis, hat man ihn niemahls sichtbarlich lachen sehen) Panurg, kiáltozván:

– Ússzál (*mein lieber Schöps*) Robin, ússzál Dindenot, ússzál, bec, bec, bec.

Míglén (*der ganz Spass darauf lief*) végre bolondságból a kereskedő minden juhaival együtt beleholt a vízbe. Panurg pedig csak mosolyogta magában a veszedelmet. (Ez a csúfolódásnak bére.)

Mindazonáltal a leegyszerűsített német szöveg magyarítása sem volt könnyű feladat, s ezt Kónyi egyéni ötletek alkalmazásával oldotta meg, amelyek közül most csak a legfontosabbakat értelmezhetjük. Ezt demonstrálja szövegközlésünk is, amelyben kurziváltuk azokat a részeket, amelyek Kónyi hozzászólatai és zárójelben kurziváltuk a német változatból át nem vettakat.

A francia eredetiben a kereskedő már az alkudozás kezdetén Birka Robinnak (*Robin mouton*) nevezi Panurgot, majd arra utalva, hogy több, széles körben ismert közmondásban a bolond szinonímjaként szerepel, ezen a néven szólítja meg. A németben nyoma sincs ennek az átkeresztelésnek, az eladott birka ott Panurg nevét veszi fel, s gúnyosan ezt ismételve jut el Panurg a fülbe bégetés viszonzásáig, s bonyolítja le a bosszú cselekményeit.

A befejezés-változatok értelmezésében célszerű abból kiindulnunk, hogy a Pantagruel negyedik könyvének nyolcadik fejezetében nem csupán a kereskedő és juhái, hanem a juhászok is a tengerbe fulladnak, Panurg pedig evező lapáttal a kezében ferences prédikátoroktól vett vigasztaló szónoklatok s Jónás próféta történetének hangoztatása közepette lökdösi vissza a tengerbe a vízből kikecmeregni akarókat. Az ezen való örvendezés, majd a bosszúllás jogosultságának hangzatos kinyilvánítása már sok volt a főhős kompániájához tartozó János testvérnek, és az ő kifakadásával ér véget a fejezet: *Elkárhozol, mint egy öreg ördög, hiszen meg van írva: Mihi vindictam et coetera. Így találod a breviáriumban.*¹⁵

Figyelemre méltó különbséggel tér el ettől a német és magyar változat. A záró esemény mindkettőben az, hogy kereskedő minden juhaival együtt belehalt a vízbe, ám a német a Panurgot eltöltő belső mosolyt kommentálva azt is elmondja, hogy nyilvánosan senki sem látta őt nevetni, míg a magyar azt hangsúlyozza, hogy a kereskedő saját ostobaságából veszett oda. Kónyinál egy szentencia zárja le a történetet (*Ez a csúfalkodásnak vége*), amely egyszerre tekinthető a Panurg belső monológjának és az elbeszélő kommentárjának. Az előbbi mellett szólna, hogy az elbeszélő bizonytalanságát jelző sorokat mellőzte a szöveg elején is. Bárhogyan is van, a némettől eltérően nem marad el valamiféle ítéletkezés, ám a franciától is különbözik abban, hogy a keresztény erkölcsi dilemma megkerülésével ez a köznapi moralitás jegyében történik meg: Panurg megleckézteti a gátlástalan fennhéjázót.

Mivel a 18. században sokszínű anekdota-gyűjtemények sorozataival kell számolnunk, nem tarthatjuk kizártnak, hogy nem a nagy francia Pantagrueljének negyedik

¹⁵ Rabelaisnál: *Tu (dist Frère Jan) te damnes comme un vieil diable. Il est escript: Mihi vindictam et coetera. Matière de Brèviare.* Benedek Marcell fordítása (Kárhozatot szólász) ebben az esetben megszépítőnek látszik. RABELAIS, *Oeuvres complètes*, Édition établie, annoté et préfacée par Guy DEMERSON, Paris, 1973, 604–605.

könyve, hanem egy számunkra ismeretlen anekdota-változat áll Kónyi egyedi megoldásainak hátterében. Emellett szólna, hogy bár a testi funkciók naturalisztikus ábrázolása egyes kutatókat szinte megütközésre késztetően van jelen a *Demokritusban* (Bíró Ferenc közönséges fekália-humorról beszél),¹⁶ tagadhatalan, hogy az ember testi megnyilvánulásai és a magas kultúrában kibontakozó szellemi törekvések Rabelais-ra jellemző együttes szemléletéről¹⁷ Kónyinál nem beszélhetünk. Másfelől azonban az is bizonyos, hogy a testiség szépelgő fanyalgás nélküli megjelenítése is fontos összetevője annak a sokszínűségnek, amely a 18. század második felében összeállított anekdotás könyveinkben még kimutatható, de a későbbiekben kifakulni látszik.

¹⁶ *A mindenkor nevető* utószavában, 407.

¹⁷ Közismert módon ez Mihail Bahtyin híres könyvének (*François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*) alaptézise. A nemzetközi szakirodalom újabb megközelítéseiről is tájékoztatnak az újabb fordítások szerzői: Gulyás Adrienn, Csordás Gábor.

Hubert Ildikó

NEVELÉssel KAPCSOLATOS MOZAIKOK HRABOWSZKY DÁVIDTÓL

Hrabowszky Dávidról (1804–1863?),¹ korának művelt, evangélikus vallású, jó tollú írójáról, már több alkalommal írtam. Legtöbbször a kutatók előtt addig ismeretlen kéziratok naplójából közöltem részleteket (különböző tematikákhoz kapcsolódva), s igyekeztem fellelni a korabeli folyóiratokban megjelent publikációit, olykor rálelve kézírataira is (Pozsonyban, Jénában).² Naplói, melyeket ifjúságától folyamatosan vezetett, híres kortársakkal való találkozásai, útirajzai, pedagógiai munkálkodása neves nemesi és főrangú családoknál stb. bizonyára érdeklődésre számíthatnának, ha ismertek lennének! Kéziratai nagyrészt még feltáratlanok, nyomtatásban megjelent munkái összegyűjtetlenek. Élelművének bemutatásával még adós művelődéstörténet-írásunk.

Hrabowszky Dávid kitűnő megfigyelő, állandó önreflexiókkal dolgozó író volt, aki ha csak egy-egy adattal, mozzanattal tudná is kiegészíteni reformkori ismereteinket, már az sem volna haszontalan. Jénában őrzött, Bückeburgban vezetett naplója³

¹ Nevét legtöbbször dupla w-vel írta, de akadt Hrabovszky névváltozat is.

² HUBERT Ildikó, *Hrabowszky Dávid Liszt Ferencről*, Magyar Zene, 32, 1991/3, 333–336; H. I., *Hrabowszky Dávid Naplója (1848–1852) = Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*, II, Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Kft., 1993., 775–783; H. I., *Hrabowszky Dávid és a Pozsonyi Magyar Társaság = Pozsony-Pressburg-Bratislava: a 700 éves város: die 700 Jahre alte Stadt : 700-ročné mesto*, GYURCSÍK Iván, JÉGH Izabella, PAPP Zsuzsanna szerk., Pozsony, Kaligram Kiadó, 1994, 202–209; H. I., *Reformkori portrék Hrabowszky Dávid kéziratok naplójából = Feltáratlan értékek a magyar irodalomban*, SZABÓ B. István szerk., CSÁSZTVAY Tünde, Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet–ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1994, 132–143; H. I., *Hrabowszky Dávid (1804–1863?) levelei az 1848-as magyar kormányhoz = Ezredforduló: A Pápai Művelődéstörténeti Társaság millenniumi emlékkönyve*, HERMANN István, MEZEI Zsolt szerk., Pápa, Pápai Művelődéstörténeti Társaság, 2001, 193–204.

³ Bückeburg Németországban, Alsó-Szászország tartományában fekszik. – A naplóról: FEIL, Othmar, *Ein unbekanntes mährisches Tagebuch der UB Jena von David Hrabowszky aus den Jahren 1848–1852*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller Universität Jena, Jahrgang 4, 1954/55. Gesellschaft und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 5/6, 438–442. A napló külzetén: N. B. Die auf verlegendem Band bezüglichen Aktenstücke sind unterm 25. Jan. 1893 gesammelt bei dem Akten. Geöffnet wurde das Packet am 6. Febr. 1893. Dr. K. K. Müller, Oberbibliothekar. (A továbbiakban: *Bückeburgi napló*.) Jelezte: Jena, Universitätsbibliothek, ML Prov. f. 40.

azonban ennél többet ígér. (Lásd a 2. jegyzetben felsorolt tanulmányokat, amelyek ebből a naplóból, mint ismeretlen forrásból merítkeztek.)

Szerzőnk 724 lapnyi terjedelmű, 33x21 cm nagyságú kéziratából jelen dolgozatomban a neveléssel kapcsolatos megjegyzéseire szűkítem figyelmemet. Nem véletlenül, ugyanis a jogász végzettséggel rendelkező ifjút egész életében érdekelték a neveléssel, oktatással kapcsolatos témák,⁴ sokszor keserves iskolai tapasztalatait is felidézve, másrészt a kenyérkereset kényszere is a nevelői állás felé terelte már fiatal korában, hogy keresményéből iskoláit el tudja végezni. Mivel a jogászi pályára nem volt kedve lépni, később is folytatta magánnevelőként nemesi családoknál ezt a munkáját (báró Zay Albertnél, báró Meskó családnál, sőt a bécsi udvarból is akadt tanítványa, akit magyar nyelvre tanított stb.). Sokféle ismeretségét kora hírességeivel ugyancsak a nevelői pályán eltöltött évek tették számára lehetővé. Európa országainak körbeutaztat az így szerzett jövedelméből tudta biztosítani, függetlenségét hivataloktól megőrizni. (Az 1848-tól 1852-ig vezetett naplójában⁵ említette meg, hogy a jövedelme után érdeklődő németországi ismerősei mindig elámultak a magyar nemesi családok által gyermekeik tanításáért fizetett összegek nagyságán.)

Utazásait, nevezetes találkozásainak egy részét folyóiratokban közölte, de könyv alakban közzétett útirajza is olvasható volt már saját a korában.⁶

Hrabowszky Dávid Jénában őrzött naplójában (a jelen írásban közreadott példák egy része – betűhív átirásban – ugyancsak ebből a forrásból származik) vissza-vissza-emlékezett diákéveire, iskoláira, neves tanáira.⁷

Utazásait könyvtárlátogatásokkal gazdagította, eszébe jutott, hogy tanulóéveiben Pozsonyban a könyvtári tagság szabályzatának kidolgozásában segédkezett. Azt írta,

⁴ Másrészt, az internet jóvoltából sikerült két apró adatot összekapcsolnom, az egyiket a naplóból, a másikat a szarvasi Evangélikus Gimnázium történeti áttekintéséből, s ez, Hrabowszky további iskolai emlékeinek keresésére sarkallt. A napló tartalmaz egy olyan életrajzi utalást, amelyet a kézirat első olvasásakor nem értettem, de a gimnáziumi évkönyv megmagyarázta: A szarvasi evangélikus *Főgymnasium Évi Értesítőjében* (1894–1895, 107), a gimnázium történetét áttekintő írásban olvasható: „Hogy a tanárhiányon segítsen a fenntartó testület, meghívta Hrabowszky Dávidot, ki csaknem két évig ingadozott s hitegette az esperességet azzal, hogy a részére fentartott tanszéket elfoglalja, de soha el nem foglalta.” Hrabowszky erre a tetterre az 1848-tól 1852-ig vezetett naplójában bünbánattal gondolt vissza, különösen fájlalta, hogy az állás elfogadásával, de el nem foglálásával egy másik pályázót kiszorított. Ez a kis adat nemcsak a fiatal szerző evangélikus körökben való ismertségét jelzi, hanem azt a lelkiismeret-furdalását is, amelyet e tettért egész életében, legalábbis a naplóírás végeztéig hordozott.

⁵ Későbbi dátumokkal is találkozhatunk a naplóban, ugyanis amikor újraolvasta, kiegészítette a már megírtakat új információkkal, s ilyenkor datálta is.

⁶ *Utazási rajzok Némethonban, 's keleti tenger körül látott, 's érzett életrajzok szerint.* Kassa, Ellinger István kiadónál, H. D. kiadásában, Kassa, 1837. Két rész, 204, 248 l. (Ismeretetés: Figyelmező, 1837–1838.)

⁷ Témánk gondolati előzményként utalhatunk tanulmányára: *A magyarországi evang. luth. iskolák rövid rajza*, Szemlélő, 1836, 54–57. szám.

hogy a soproni könyvtár fejlesztéséhez hasonlóan Pozsonyban is elrendelték, hogy minden tag köteles könyvet adni. „Könyvtár legnevezeteseb Pozsonyban ’s Késmárkon van. Ebben rámegy csupán a’ munkák’ száma 12 ezerre. Különös teremben van felállítva, hol részszerint a’ vizsgálatok, ’s különbféle innepélyesb összejövetelek is tartatnak... A’ pozsonyi a’ mellett, hogy már eddig is – legnevezeteseb, azon nem régen hozott rendelés által legerősebben gyarapul, mellynek erejénél fogva minden új nevendék a’ beiratkozáskor egy pár forintot köteles a’ könyvtár’ számára letenni. A’ könyvtárt báró Calisch-Zay Amália, b. Jeszenák, Hrabowszky József városi tanácsnok, Mossóczy lelkész ’s Sabel István oktató, alapították.”⁸ Ilyenkor édesapja könyvtárára, szellemi környezetére mindig követendő példaként gondolt vissza.

Hosszabb külföldi tartózkodásakor – mint például a bückeburgi hercegségben való nevelősködése idején is – pesti hírlapok járatására erején felül, 80 pengőforintot költött, hogy a napi politikában tájékozott lehessen, főként a magyarországi eseményekről. A világ jelenségeire, társadalmi berendezkedésekre, az emberi cselekvések mozgatórugójára stb. mindig kíváncsi volt, az idegenben látottakat hasonlította, párhuzamba állította a hazai példákkal. Megfigyelt, elemzett, s a haza szempontjából felhasználni akarta tapasztalatait, legyen szó börtönről, javítóintézetről, siralomházzal, képzési módszerekről vagy színházi előadásról. Valószínűleg Liszt Ferenc sem csak jogász végzettségéért, hanem széles látókörűségéért, művészet iránti érzékenységeért alkalmazta fél évig, bár szerette volna hosszabb időre is megtartani ügyeinek tanácsadójaként. Hrabowszky azonban, legalábbis úgy tűnik naplójából, sehol nem maradt tovább, mint amennyiről szabad akaratából döntött. (Fiatalkori naplói, kéziratban maradt aforizmagyűjteményei, melyekre többször hivatkozott bückeburgi naplójában, amennyiben meglennének, bizonyára sokat elárulnának személyiségéről. Zárkózottságáról, iskolai sérelmeiről, érzékenységéről így is sok mindent megsejtet.)

Az önművelést, önnevelést, mint tanult életformát, úgy gyakorolta fiatalkorától, mint ha folyamatosan lelki tükörbe akart volna nézni: „Magányban csak egy a’ legyőzendő akadály: ön magunk. Itt a’ diadal’ fő feltétele, az önismeret is sokkal könnyebben teljesíthető. Fő – Fő ellenségünk, a’ hiúság, itt csak egy alakban mutatkozik: a’ vágyak’ tárgytalan unszolásában. De emberek között nem szűnik e’ tárgyatlanság, és minden tárgyak, melly felé ekkor vágyaink vonszanak – más és más alakban burkolva ’s az elfogadhatóságnak más és más bájkincseivel felruházva terjesztik felénk bűbájos karjaikat.”⁹

(Kis kitérőként ideidézzünk egy olyan, deákok által elmondott imádságot, amilyenhez hasonlólt valószínű maga Hrabowszky is elmondhatott diákéveiben. S ebben a nevelés/

⁸ Szemlélő, 1836, 57. szám, 893.

⁹ Bückburgi napló, 51.

önnevelés élethosszig tartó folyamatában a láthatatlan hatásokat ugyanúgy számba kell vennünk a pályakép alakulásában, mint az évszámmal, eseményekkel megragadhatót.)

Hegyalusi György,¹⁰ a korában ismert evangélikus szerző *Centifolia* című, szépirodalmi igénnyel megírt imakönyvéből¹¹ a *Deák Hálá-adása* versét emeltem ki, a száz – hol versben, hol prózában, különböző ünnepekre írt – imakönyvéből. Mivel megjelentetése még várat magára, így az 1729-es kiadásból adom közre¹² dicséretének egy kis részletét:

Deák Hálá-adása.

Ditsérjük és áldgyuk Uram Felségedet,
Egig magasztaljuk méltán Sz. Nevedet,
Hogy a' mi tudatlan homályos elménket,
Te esméretedre szépen vezérletted.
Jó Tanítók által hiven tanéttattál,
Szegény Szolgáidat minket oktattattál,
Szép, hasznos dolgoknak tudására hoztál
Kegyelmességedből illy jókkal áldottál.
Schólánkat többekkel Uram óltalmaztad,
Pokolbéli sereg ellen takargattad,
Mi tudományunkat te nagyobbítottad,
Testünket-is bőven tápláltad, ruháztad.
Mi Uram ezekre méltatlanok vagyunk;
Mert boszúságodra éltünk mi és jártunk,
Másokat nem egyszer meg-botránkoztattunk,
Rendetlen dolgokat mi magunkal vontunk,
De kérünk oh édes Istenünk mi téged,

¹⁰ HEGYFALUSI György (Hegyalu, ? – Nagyvázsony, 1730. január 5.) evangélikus imádságszerző. Életrajzát bővebben ismerteti: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, Középkor és kora újkor*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, Budapest, Balassi Kiadó, IV, 85 (NÉMETH S. Katalin); a szerző személyével, imakönyvével több tanulmány foglalkozott (Zoványi Jenő, Payr Sándor, Szelestei N. László, Csepregi Zoltán stb.). Én is találkoztam Kulcsár György 16. századi prédikációs kötetének margináliájára írt, rá való utalással. (HUBERT Ildikó, „Az mit istennek művelhetek, örömet kész vagyok hozzája”, *Kulcsár György és művei*, Budapest, Luther Kiadó, 2011, 98, 112.)

¹¹ *Centifolia*, az az: Száz Levelő Rosa... Ki-nyilt néhai Istenben bódogúl ki-múlt M. HEGYFALUSI György Uram, a' Vásonyi Evangelika Ekklesiának kertyében munkálkodó lelki tanítója alatt, 1729.

¹² CSEPREGI Zoltán, *Magyar Pietizmus 1700–1756: Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez*, Budapest, Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000, 34. új adatra hívta fel a figyelmet: „A legújabb tipográfiai kutatások szerint 1733–34-ben több evangélikus kiadvány is megjelent titokban a győri Streibig nyomdában”, többek közt Hegyalusi György *Centifoliája* is. Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez, Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000, 34.

Iffjúságunk vétkét hogy meg ne említsd,
Lelkünk ésméretit büntöl üresétsed,
Oh szerelmes Atyánk! e' jót tselekedgyed.
Adgy bölts Tanétókat, és a' kiket adtál,
'S-adsz, ruházd fel őket igaz tudománnyal,
Hogy mind éjjel, nappal sok fáradságokkal,
Munkájok' tehessék izzadozásokkal.
Mutass könyü 's-hasznos utat tanításban,
Azoknak, minékünk pedig tanulásban,
Fáradságunk hasznát hogy tudományunkban,
Meg-tapasztalhassuk e' földön jártunkban. etc.

Hrabowszky naplójához visszatérve: jegyzeteinek egy részét szépirodalmi igénnyel beszámolóvá, elbeszéléssé dolgozta fel, s korabeli lapokban megjelentette. Tapasztalataiból, találkozásából tanulságokat vont le, az emberi reakciókon eltöprengett, véleményét az örök figyelő szemszögéből önmagának fogalmazta meg. Az alábbi visszaemlékezést negyvennégy éves kora körül írhatta, de megbántottságát mégsem sérelemként, hanem pedagógiai célzattal idézte fel naplójában. A tanári példaadást, ahogy a szülőit is, a legeredményesebb pedagógiai eszköznek tartotta a nevelésben: „Nevelőknek egy gyakorlati észrevétel:

Ha nevelédek között olyanok találhatók, kik testi erőre gyengék 's egyszersmind zárkóztak, vagy félénkebbek, gondosan szemmel tartsák őket, mert ezek rendszerint a' többiek által üldöztetnek, főképp ha magokba vonultságok miatt maguknak szövetségeseiket szerezni nem képesek. Az ilyeneken mind paczkáznak, még a' félénkekkel is. Hányszor nem kellett nékem ezt Sopronyi syntaxista koromban, kivált az első esztendőben, tapasztalnom! Mennyire keserítették ezáltal napjaim. Különben is zárkózott voltam, 's e' miatt még inkább. Mi örömet vettem volna gyakran részt pajtásim' játékában, de közéjük vegyülni nem mertem, félvén, hogy velem gonoszul bánnak.

Illy elremítés által Kis János a' superintendens fia szerette ezt velem szemközt üzni, egyszer többek között az iskola' udvarán sokáig türtem, végre kifakadva, neki ugrék, 's megbuboztam és hálá Isten, később igen ritkán ismétlett. Ez az első eset, hogy meg bántóm ellen tetteleges boszut állattam.

Nevelte e' szomorú állapotot, hogy oktatónk, Hetyési, zsarnok ember volt. De hogy mertünk volna néki panaszkodni. sőt úgy hiszem, azért volt közöttünk annyi verekedés, azért fordult elő a' gunyolódásnak annyi példája, mintha mind e' kettőnek ő is nagy mestere volt. Már a' következő esztendőben, Szabó úr alatt mind a' kettőt ritkábban tapasztaltam.

Rhetorikában más nemű szenvedésnek voltam kitéve. Kémnek tartottak. Soha nem felejtkezem, mennyire fájt, midőn egy alkalommal Thurner Gusztáv elkiáltja magát: „tótok mind kémek: Hrabowszky, Schefarovszky, nem különben. Nem hijában tót nevék van!” Kicsinyben múlt, hogy az egész osztály nekünk nem rohant. Mennyire érdemlé meg tót nevű társam, a gyanúsítást, nem tudom, de magamat teljesen ártatlannak éreztem, 's az egész gyanú kétség kívül irigység' vala. Magda prof., a' tót engemet kedvelt, de soha titkos rendőrséggel nem gyakoroltatott; minden az iránti kíváncsiság nála, sikertelen maradott volna. Én a kémkedést 's árulkodást elejétől fogva halálosan gyűlöltem. Jól emlékezem minő undort éreztem, a' nélkül, hogy okát tudtam volna, már gyermek koromban, valahányszor árulkodókról hallottam, – azon szempillantásban is, midőn én annak tartattam. Szerettem volna felszólalni, de elfojtott a' boszúság, – nem csupán azért, hogy ellenem gyanakodtak, hanem még inkább, mint hogy általam is útált tulajdonságot fogtak reám, a' pajtások.”¹³

Az ilyenféle szenvedéshez társult még a diákság éhezése pozsonyi convictusi éveiben (1823-ban) ugyanúgy, mint az, amit soproni cserediákként szenvedéssel élt át,¹⁴ s amely az egyszerű lopásához is kínjában elvezette:

„Ezen évben, – fájdalom, – tolvajságot is követtem el. Bajomi[?] társával, Perla-kyval egy telken répáztunk. Az igaz, csak egyszer. 'S jut eszembe, minő küzdelmet éreztem magamban, a' tett elkövetésekor, erős éhségem 's a' vádoló kisbíró özvszes mozgalmak 's egybekocczanások miatt. De ezen éhséget ebédőtől vittük ki magunkban a' mezőre.

Légy irgalmas most, – a' bőségnek közepette, szűkölködők iránt.

Gyümölcsre nézve, fájdalom, több illy kisbírói reminiscenciával is szolgálhat a multam.”¹⁵

E naplójának bevezető lapjain olvashatók azok az újonnan választott kormányhoz elküldött nyílt levelei, amelyeket a forradalom híréből föllelkesülten Bückeburgból 1848. május 23-án írt báró Eötvös Józsefhez, felajánlva szolgálatait a magyar kormánynak, javaslatokat téve Eötvös bizonyos rendeletére.¹⁶ Oktatásügyhöz kapcsolódó elgondolásai a mai időkben is megfontolandók lennének!

Hrabowszky Dávid naplójának több helyén fel-felvillan pár sornyi emlék Eötvösről. Az alábbi sorok annak igazolásul, hogy soha nem tudhatjuk, kiből, mi válik felnőtt korára:

„Ez a' fiú nekünk vesztünkre született (elvei miatt), mondogatá egykor fiáról b[áró] Eötvös Ignác, Magyarország' Tárnoka; 'S ő Excellentiája maga magát buktatá meg,

¹³ *Bückeburgi napló*, 63–64.

¹⁴ Uo., 162.

¹⁵ Uo., 163.

¹⁶ HUBERT, *Hrabowszky Dávid (1804–1863?) levelei...* (2 j.).

nem sokára, – míg a' fiunak ez idén elvei csakugyan meghozák azon Camarillának, melyhez az apa tartozott, vesztét; de a' fiu, a' szeretetre méltó b[áró] Eötvös József, ujjá született hazánknak egyik kormányzója, nem vesztére leve apjának, hanem ujtó díszére. – (Családi ügyvédjektől, Miskolczon lakó Mári N.től hallottam.)¹⁷

Németországi egyetemjárásának éveiből (1830–32) híres *férjfiakkal* való találkozásairól a Felső Magyar-Országi Minerva¹⁸ lapjain számolt be. Bevezetőjében így írt:

„Öt férjfiakat iparkodik még tárgyzni vissza emlékezésem. A' tudományoknak szorosb beavatás után mívelhető nemeiben különböztették meg ezek magokat. Sokszínű a' munkakör, a' hol dicséretes hírszerzéssel fáradoztak. De egygyesítő szempontbul is tekinthető. Mindnyájan képzési pályát kormányoznak nevendék tanulók' számára. Krug, Fries, Luden, Heeren és Blumenbach, mindaz öten oktatók; Krug a' lipcsei, Fries és Luden a' jénai; a' két utolsó a' göttingai tudományos egyetemeknél.”¹⁹

Ezekből a rajzolatokból nagyon jól megragadhatók azok a tudósi/tanári és emberi tulajdonságok, amelyeket Hrabowszky az oktatásban sokra becsült, avagy amellyel nem tudott azonosulni. A Kantot követő Krugot és Friest azért dicséri, mert nem utánozták Kantot, hanem az ő szellemében értelmezték munkáit a tanítás során. S bár nagyra tartja Krugot,²⁰ mert „oktatása tiszta szellőként fuval a' fogékony elmékbe”,²¹ de – s itt következik Hrabowszky józan mérlegelése – sajnos nagyon ragaszkodik a könyvekben írtakhoz. Előadása világos és száraz, azaz nem ismeri az „életkifejezést, mellyel minden lelkes előadásnak bírni kell...”²² s mivel a leírt szöveg nem azonos a „szónoki kellemmel”, az sem nyerte el tetszését, hogy „a' szónokság' csínjaival szárnyazott” előadás után Krug nem törekedett²³ a hallgatókkal való kapcsolattartásra stb. Vele ellentétben Fries²⁴ „az oskolát kiterjeszti a' hátul rejtő virágos kertekbe”,²⁵ mivel bölcs, „világos jegyekben tudja előttünk rajzolni nézeteit”, s azok „minden eszközés nélkül, a lélekbe béhatnak”; világos magyarázat, tudományos összefüggés, kellemes csín, erőltetés nélkülség, egyszerű természetesség, távol tartja a homályos szólásmódot, sőt érdekes előadásmód jellemzi és példaadás a hosszú erkölcsi oktatás

¹⁷ *Bückerburgi napló*, 31.

¹⁸ HRABOVSKY DÁVID, *Emlékképek, némely híres férjfiakról*, Felső Magyar-Országi Minerva, 1834, 4. kötet, 11. szám.

¹⁹ Felső Magyar-Országi Minerva, 1834, 4. kötet, 11. szám, 765.

²⁰ Krug Vilmos Traugott, német filozófus (1770–1842), Kant utódja Königsbergben.

²¹ Felső Magyar-Országi Minerva, 1834, 4. kötet, 11. szám, 772.

²² Uo. 773.

²³ Uo.

²⁴ Jakob Friedrich Fries (1773–1843), német filozófus, a német idealizmus kiemelkedő képviselője. Kant tanítását a pszichológia szellemében értelmezte.

²⁵ Felső Magyar-Országi Minerva, 1834, 4. kötet, 11. szám, 774.

helyett stb., sorjáznak Fries észrevett érdemei.²⁶ Jellemzésében nagyon fontosnak és kitűnő módszernek tartotta szerzőnk, hogy Friest minden héten, bizonyos órákban az egyetemi ifjúság felkeresheti tanulmányaival, s beszélgethetnek vele mindarról, amivel foglalkoznak. (Goethével való találkozásakor is megemlítette az effajta ismeretség nagyszerűségét.) Hrabowszky szellemesen írta le gesztusok sorával Fries vonzó személyiségét, mint például: „szemvillámiban mindig hasznosan világítani törekvő fényt látni, nem pedig emésztésre lobbadozó hevet”.²⁷

Fries dicséreteként, de valójában valamennyi – a gyermek erkölcsi életét is felelősséggel vigyázó – oktató/nevelő elvárásaként fogalmazta meg az alábbi sorokat:

„De mind ezeket nem tekintve kiszámíthatlan azon áldott befolyás, mely innét árad a’ tanulóknak mind erkölcsi, mind pedig tudományos kifejlődésére. Az egyetemekre seregülő ifjak még ritkán érték el azon kort, a’ mely állapotjuk’ mivolta miatt külső vezetőtől már elhagyott ’s szabad repkedésre bocsátott ifjak’ erkölcsét csabok’ ingere ellen tökélyesen elpáncélozhassa. Indulatok’ zsoldjában van ekkor még rendszerint a’ jónak érzése. Gyakorlása inkább ösztön munkálata. Ellenben az életpályát alkotó elvek még vakok, hibázván számukra a’ tapasztalás’ kalauzolása. Minő könnyű a’ sikamlás az így magára hagyatott ifjúságnál! Ellenben minő jótékonyul megóvó az ifjú lélek’ karakterének, ha erényszálta társasági körben képeztetik!”²⁸

Az útirajzszerző Hrabowszky Dávidot már a Balatonnal és környékével foglalkozók felfedezték a maguk számára,²⁹ Bodolay Géza az *Irodalmi diáktársaságok* című tanulmánykötetében Hrabowszky személyéről többször megemlékezett, sőt a gimnáziumi évek alatt írt verseit, értekezéseit feldolgozta stb.,³⁰ de a bevezetőnkben megfogalmazott, vele kapcsolatos hiány pótlása még várat magára. Talán a magyar neveléstörténet is gazdagodna az ő idevonatkozó észrevételeinek megismerésével.

²⁶ Uo. 796–797.

²⁷ Uo. 802–803.

²⁸ Uo. 801.

²⁹ HRABOVSKY Dávid, *Néhány levelek Balatonról, és mellyékéről*, szerk., bev., jegyz. MÜLLER Róbert, Keszthely, Balatoni Múzeum, 1998 (Balatoni Füzetek 1).

³⁰ BODOLAY Géza, *Irodalmi diáktársaságok, 1785–1848*, Budapest, Akadémiai, 1963, 810.

6

NAGY MESTERSÉGGEL VIRÁGOSKÉPPEN VADNAK KIFARAGVA

Módszertanok, távlatok

Horváth Iván (ELTE)

MAGYAR ÁBÉCÉ: HÁROM RÉGI PÉLDA

Az irodalmár, aki képleteket, netán levezetéseket közöl (mondta egyik előadásában Bezeczy Gábor), olvasóközönsége jelentékeny részétől elbúcsúzhat.¹ Az alábbiakban a legkevésbé sem óhajtom kiaknázni *A kommunikáció matematikai elméletét*. Csupán elismétlem a számtalanszor hangoztatott aranyigazságot: a bonyolult tüneményeket is, aminő az irodalom, érdemes egyszerű fogalmakkal ábrázolni, akár olyanokkal, amelyeket műszaki berendezések vizsgálatára dolgoztak ki. Ezúttal író és olvasóközönség kapcsolatáról lesz szó. Illesszük Shannon és Weaver fogalmait a régi nyomtatványok és kéziratok világához (SHANNON–WEAVER 1986, 48). Induljunk ki egy elképzelt, közlendő szövegből, amely még nem öltött végleges alakot. Következzék a kódolás: az írás művelete. A kódolás során rátapad a szöveg a hordozó példányra. A hordozó példány célba jutása: a csatorna. A szöveget eközben érő hatások: zaj. Erre következik a dekódolás: az olvasás. Végül a kommunikáció célja: a megértés.

A modell szimmetrikus. Csak akkor történhetik sikeres dekódolás, ha a vevőoldalon lényegében ugyanazt a jelkészletet használják, mint adóoldalon a kódoláskor. Az eltérések nem haladhatják meg azt, ami a hibajavítás során még kikövetkeztethető. Ha ez a természetes követelmény fennáll, akkor az adóoldalon is tekintettel kell lenni a vevőoldalra: ott is nagyrészt a vevőoldalon rendelkezésre álló jelkészletet kell használni. A cikk fő állítása: a régi magyar szerzők jelkészletei szorosan összefüggnek azzal a képpel, amely ezen szerzőkben olvasóközönségükről élt. (Jelkészlet, ábécé és helyesírás ebben a cikkben ugyanazt jelentik: betűk [betűkombinációk] és beszédhangok egymáshoz rendelésének szabályzatát.)

Elemezzünk három példát a kódolás/dekódolás (írás/olvasás) szimmetriájának szempontjából. Először arra az esetre vetünk pillantást, amikor a dekódolás századokkal a kódolás után következik be. (Itt a korszerűsített helyesírású kritikai kiadás hitelessége a kérdés.) Aztán arra, amikor a kódolás és dekódolás ugyanott, ugyanakor következik be. (A saját magának dolgozó író helyesírásának kérdése ez.) Végül a

¹ Kéziratomat szíves volt elolvasni Bartók Zsófia Ágnes, Földváry Miklós István, Horváth Balázs, Kiss Farkas Gábor, Korompay Klára és Uhrin Dorottya. Köszönöm.

legközönségesebb eset is sorra kerül, amikor az író kódolta szöveget saját olvasókö-zönsége dekódolja. (Mert már rendelkezésre áll bevezetett helyesírási rendszer.)

Ha azt állítjuk, hogy az adóoldali jelkészletet az író a vevőoldali jelkészlet figye-lembevételével alakítja ki, akkor az írónak szándékot tulajdonítunk, megsértve a „gondolta a fene” elvét. Talán nem kell minden szándéktulajdonítástól félni. Igaz: az alkotás lélektani rugói rejtve maradnak előttünk akkor is, amikor az irodalmár, megrögzött, rossz szokása szerint, leleplezni véli, majd esetleg egyszerű, könnyen fogyasztható életrajzi történetbe csomagolva mutatja be őket – de az író nem csupán művészi szövegalkotóként vesz részt az irodalomban, hanem az egyik társadalmi in-tézmény, az irodalmi intézmény fontos szereplőjeként is. Ide tartozó szándékai gyak-ran jól megismerhetők, ezeket tehát bízvást kutathatjuk. Nem tudjuk, hogy egy rím, egy hasonlat, egy cselekményfordulat létrehozása mögött életének és műveltségének mely mozzanatai munkáltak az író lelkében, de azt megtudhatjuk, hogy új műve ki-adására milyen összegben állapodott meg a kiadójával. A textológiai kérdések általá-ban annak megállapítására irányulnak, hogy a szövegváltozatok közül melyik felelne meg a szerző szándékának. E kérdéseket gyakran nem tudjuk megválaszolni, de nem a szándékkutatás módszertani hibája miatt. A szövegromlás jelensége nem a művészi szövegalkotáshoz, hanem az irodalmi intézményhez tartozik, erre tehát rá szabad kérdezni. Ugyanez vonatkozik az itt tárgyalandó ábécé-ügyekre is.

A kódolás/dekódolás három példája közül az elsőből nem jutok következtetésre. A második és a harmadik példa egymással is összefüggő elemzése ahhoz segít hoz-zá, hogy új területről szerzett bizonyítékkal támasszam alá az abszolút olvasáshatár tételét.

SZÖVEGKIADÁS KORSZERŰSÍTETT HELYESÍRÁSSAL (1. PÉLDA)

A középkori és kora újkori szövegek átírt (vagyis nem betűhű) kiadásainak túlnyomó többsége ma érvényes helyesírással, de a forrásból kikövetkeztethető, egykori kiej-téshez híven közli a szöveget. Mivel majdnem minden szövegkiadó így jár el, az elő-vagy utószavak nem is bocsátkoznak bele a kérdés megvitatásába. Talán az egyetlen kivétel² egy most megvalósuló, nagy textológiai vállalkozás: Enyedi György prédikáci-óinak Lovas Borbála által készített, ebben is mintaszerű kritikai kiadása. Lovas Borbá-la is a megszokott eljárást követi – de ő elvi alapon. Vegyünk egy példát.

² Dehogyan az egyetlen! Nemrég jutott a kezembe Korompay Klára „olvasóbarát” Apor-kódex-kiadása (2021), amely rendkívül magasra teszi a lécet (korrektúra-jegyzet).

Egyik beszédét a püspök vélhetőleg 1594 novemberében mondta el (ENYEDI 2016–2018, II, 237). A beszéd *feltássák* 'tátsák ki' szavát egy korábbi, betűhű kiadás, amely a Sárospataki kódexnek nem eredeti példánya, hanem rendkívül rossz minőségű (ENYEDI 2016–2018, II, 12) mikrofilmje alapján készült, *fel tátsák* szónak olvasta (H. HUBERT 2004, 387). Lovas felismeri, és – mai helyesírással – pontosan rögzíti a forrás különleges alakváltozatát: *feltássák* (ENYEDI 2016–2018, II, 176). Elismerést érdemel a sajtó alá rendező, amikor nem esik bele a nyelvi megszokás csapdájába. Ám kérdéses, hogy a *feltássák* Enyedi nyelvjárásának emléke-e; könnyen elképzelhető,³ hogy a prédikációt másoló, 17. század közepi, unitárius lelkész nyelvjárását őrzi. Zaj.

Lovas figyelmét nem kerülte el az általam javasolt átírási módszer, amely azon a megfigyelésen alapul, hogy a régi írnokok a másolás feladatát hangtani aggályok nélkül, a saját nyelvjárásukon belül végezték el. A beszédhangok átírása nem számított a szövegtől való eltérésnek. A szerző magyar kiejtésére ennél fogva másolatokból alig következtethetünk. A régi magyar nyelvészeknél kimutatható ennek a másolói gyakorlatnak elméletté párolt változata Dévai Bíró Mátyás és Bornemisza Péter többféle kiejtést megengedő, a nyelvjárás változatokat egyaránt tiszteletben tartó ábécéiben, szemben Sylvester János vagy Szenci Molnár Albert egy-egy nyelvjárás változat ejtismódját tükröztető, azt kötelezővé tevő helyesírásaival, amelyek ebben már az eljövendő akadémiai helyesírásra hasonlítanak. Dévai Bíró vagy Bornemisza inkább lelkész volt, nem annyira nyelvész, mint Sylvester vagy Szenci Molnár, akik csak olykor hirdettek ígét. A prédikátor ábécéje arra való, hogy a nyelvjárás különbségek ne képezzenek akadályt az épületes szöveg és olvasója között. Olykor világi írók is éltek a kiejtéstől viszonylag független helyesírási megszokások előnyeivel; maga Balassi is alapjában Bornemisza helyesírását használta. Márpedig ha a szöveg a beszédhangokat módszeresen aluldefiniálja, akkor ezzel feljogosítja a befogadót a saját nyelvjárásában történő olvasásra. Századok múltán a kritikai kiadó is akkor jár el a szerző szándékához híven, ha a poétikailag kitüntetett helyek (rímek és szótagszám-igények) kivételével a csupán másolatokból ismert szöveg hangtanát a mai művelt emberek nyelvjárásának, az ún. sztenderd irodalmi nyelvnek hangtanával cseréli föl. (A szerző saját kezű kézírata által megőrzött kiejtésének bezzeg minden részletét megőriznők.)

Javaslatomat Lovas Borbála nem fogadta el (ENYEDI 2016–2018, I, 22): „Ennek egyik oka a tapasztalható szakmai ellenérzés volt. Másik oka az a remény, hogy a 'méréskelten' modernizált helyesírással közölt szövegek mind a másoló, mind a korszak nyelvjárásai és helyesírási jellegzetességeit jobban megtartják és megmutathatóvá teszik.” Igen: a régi magyar irodalommal foglalkozók kivétel nélkül szeretik a régi magyar

³ Fordítva valószínűbb. Korompay Klára figyelmeztet, hogy a *feltássák* a régebbi alak (korrektúra-jegyzet).

beszéd jó ízeit, függetlenül attól, hogy ezek közül az ízek közül olykor többről tehet a másoló, mint a szerző. A „szakmai ellenérzés” gyökere a régi kor iránti fogékonyságunk, úgyszólván szeretetünk lehet.

Hasonlat: a régészeti és művészettörténeti épületegyüttes-rekonstrukciók a 19. században a romantikus, kortársi várakozásokat nagy mértékben figyelembe vették, aztán a 20. században sok befogadói igényt felülírt a történeti hitelesség szempontja. A mostani, mondjuk így: nagyvonalú templom-, palota- és várrekonstrukciók azt mutatják, hogy újra romantikus fordulatot élünk meg. Lovas Borbála érve ízlésbeli; akár nemzedékiek is képzelhető. Jogos, tiszteletre méltó álláspont.

De a beszélgetés nem zárul le. Hadd adjak elő még egy érvet a korszerűsítő átírás mellett, és hadd adjak elő még egy érvet – ellene. Mindkét érv a prédikáció műfajának sajátosságából indul ki.

Láttuk: a nyelvjárás-független ábécék szerzői lelkészek voltak, Enyedi pedig egyenesen főpap. A régi magyar hangtan finom ízei retorikai szempontból bizonyára az *ornatus* körébe tartoznak. Mármost az unitárius prédikációnak mennyire lényeges részei a díszítő elemek? A népnyelvű szentbeszéd műfaját megalapító tours-i zsinat (813) azért választotta a homíliák nyelvűl a latin helyett a „rusticam Romanam linguam”, az ófranciát és a „Theodiscam”, az ófelnémetet, „quo facilius cuncti possint intellegere quae dicuntur”, hogy mindenki könnyebben megérthesse, amit a szentbeszédben mondanak – vagyis az értelemre hatás volt a fő szempontjuk. Kálvin majd ezen az úton halad tovább. Nála „a docere és a delectare sohasem lehetnek ugyanannak a folyamatnak a részesei” (KECSKEMÉTI 2007, 221). Viszont: „Katolikus felfogás szerint a kommunikáció érzékekre ható elemei képesek az értelemre hatni” (KECSKEMÉTI 2007, 220). Az unitárius Enyedi prédikációit a sajtó alá rendező már azzal értelmezi, hogy dönt az ösztövérszerű korszerűsítés és az ízelesebb, barokkosabb változat között.

Az ellenvetés után lássuk azt az érvet, amely alátámasztja Lovas ama döntését, hogy megőrzi a másolók beszédhangjait. Enyedi másolói Lovas kimutatása szerint túlnyomóan hivatásos prédikátorok, unitárius lelkészek voltak. Ez más szóval azt is jelenti, hogy nem voltak szövegmásoló helyzetben. Szövegmásoló helyzet az, amikor a kolostorban előljárója megbízza az apácát, hogy a mintakódexből másolja ki Szent Domonkos életét. Vagy amikor a Balassa-kódex előzményének 1610 körüli összeállítója úgy dönt, hogy saját maga számára összegyűjti Balassi, Rimay és a divatos, „mostani poéták” költészetét. Ezek a másolók szövegpontosságra törekedtek akkor is, ha a hangtani sajátosságok megőrzésének lehetősége esetleg eszükbe sem jutott. Egy lelkész azonban a saját ígéhirdetéséhez keres alapanyagot, amikor lejegyzi a híres püspök irodalmi hagyatékát. Az elpredikáláskor (pronuntiatio) majd mindenképpen szerzőtárssá válik, de ez a távlat már a lejegyzést is befolyásolhatja. Ha lelkész másol,

önmaga számára, prédikációt, akkor az eredetitől való eltérés akár korlátlanul nagy is lehet (példák: ENYEDI 2016–2018, I, 12; katolikus eljárások: SZELESTEI NAGY 2020, 13–17). A szövegpontosság sokadrendű szempont a gyülekezet igényeihez és a lelkész terveihez képest. A forrástól való eltérés nem torzítás és nem zaj, amelyet a sajtó alá rendező felszámol, hanem a társszerző alkotó hozzájárulása. Ily módon a lelkész másolatok is kisebb-nagyobb mértékben (társ)szerzői kéziratok, így joggal tarthatnak igényt hangtani sajátosságaik gondos megőrzésére.

IRODALOM OLVASÓK NÉLKÜL (2. PÉLDA)

Az „abszolút olvasáshatár” időbeli. Azt a pontot jelöli, amikor megjelent a népnyelvű – esetünkben a magyar – olvasóközönség.

Korábban is bekövetkeztek már magyar nyelven olvasási események, de csak az írók közvetlen környezetében. Az elsőrendű, célba vett olvasó ilyenkor maga a bejegyző volt. Írók már voltak, de olvasók még nem. Mivel a korai vendégszövegek még nem olvasói igény nyomán keletkeztek, nem is másolás nyomán kerültek őrzőkódexükbe. Az író népnyelvű vendégszöveget írt egy kódexbe, mely a kolostor vagy a káptalan tulajdona volt. A vendégszöveget olykor nemcsak ő olvasta, hanem az az egy-két további szerzetes vagy kanonok is, akik ugyanazt a kódexet használták munkaeszközként. Olvashatták persze még a bejegyző előljárói is, a perjel, a prépost. Fő szabályként kimondható, hogy a vendégszövegről csak az tudott, aki a kódexbe beleírta, meg azok, akiknek ő maga megmutatta, munkatársai, főnöke. Informatikai hasonlattal élve: az olvasmány csupán a helyi hálózatban (local area network) terjedt. Az olvasóközönség megjelenését pedig úgy ábrázolhatjuk, hogy a kolostorok és káptalanok helyi hálózatai összekapcsolódtak egymással (internet), és megindult a népnyelvű szövegek kolostor- és káptalanközi áramlása.

A vendégszöveg már csak azért sem felelt meg a népnyelvű olvasóközönség igényeinek, mert az olvasni vágyók csak véletlenül szerezhettek tudomást a létezéséről. A könyveket műfajuk, nem pedig az olykor bennük található vendégszövegek alapján tartották nyilván. Népnyelvű olvasáshoz különleges szöveghordozókra: egészében népnyelvű, népnyelvűként nyilvántartott könyvekre volt szükség. Ez a körülmény lehetővé teszi, hogy a népnyelvű szövegforgalom kezdőpontját legalább feltevésszerűen keltezhessük. Az olvasás közvetlenül nem hagy tárgyi nyomot maga után, de minden népnyelvű könyv az olvasóközönség kialakulásának bizonyítéka. Számításba véve a kódexek elpusztulási arányát és azt, hogy melyik évtizedből hány magyar kódex maradt fenn, az adatokból leolvasható görbe meghosszabbítása nyomán becs-

lésszerűen kimondható, hogy az első magyar nyelvű könyvet az 1410-es években másolhatták, vagyis erre az évtizedre tehető a magyar olvasóközönség kialakulásának kezdete, az „abszolút olvasáshatár”. A fennmaradt népnyelvű levelek (elküldött levelek és oklevelek) hasonló számítás révén ugyanerre az évtizedre mutatnak (HORVÁTH 2015, 24–26).

ÍRÓK ÁBÉCÉJE

Van még egy – korábban figyelembe nem vett – feltétele a magyar nyelvű olvasóközönség létrejöttének: meg kellett alkotni a magyar beszédhangok jelölésére alkalmas, szabványos ábécét. Magyar betűkészlet a korai szövegelemek korában még nem állt rendelkezésre, pedig nélkülözhetetlen lett volna, mert az ómagyarban sokkal több beszédhang volt, mint a középkori latinban. Mellékjelek és betűkapcsolások nélküli latin ábécével magyar szöveget egyértelműen rögzíteni nem lehetett – pontosabban csak akkor, abban a különleges esetben lehetett, amikor a szöveg írója és olvasója ugyanaz az ember volt. Ilyenkor a szövegrögzítés elsődleges célja a lejegyző és legfőbb néhány közvetlen munkatársa emlékeztetének segítése, nem pedig a szélesebb nyilvánosság számára történő közlés. Bezzeg – mondjuk – a Birk-kódex apáca-rendtartását Váci Pál majd (1474) azért fogja papírra vetni, hogy szövegét más kolostorokban, mások, másoknak olvassák fel.

A főleg az emlékezet segítésére alkalmas ábécének a zenei lejegyzés történetében a korai neumaírás felel meg. Hajlékonyan rögzítette a dallamot, de csak azok számára, akik már hallották, és elég volt visszaemlékezniük rá. A hangmagasság meghatározása a korai neumaírásban lehetetlen volt. Az olvasó által korábban nem ismert dal írásbeli közlésére alkalmas zenei ábécé kettős szabványát Arezzói Guido alkotta meg. Ahogy a fonetikus elvű ábécékben egy-egy beszédhang egy-egy betűnek felel meg, úgy Guido is rögzítette a hangmagasságokat és grafikus képüket. Elég volt meghatározni a viszonylagos hangmagasságot, a hangközök különböző hangnemekre jellemző elhelyezkedését. A hangmagasság szabványa a minden éneklőnek betanított *Ut queant laxis* himnusz sorkezdő hangjainak halmazán alapult. A betűnek megfelelő grafikus kép a jel (a későbbi kottafej őse) valamelyik kottavonalon vagy vonalközben; a vonalrendszert kulcs magyarázta. Vagyis a hang/betű-kapcsolat párhuzama a Guido-féle zenei lejegyzésben a viszonylagos hangmagasság és a vonalrendszer egymáshoz rendelésének szabályzata.

Az emlékezet-segítő ábécék hozzávetőleges, olykor még ugyanazon a nyelvemléken belül is következtetlen rendszere a szakembert is próbára teszi. Az olvasáshoz

olykor nem árt előre rendelkezünk az értelmezéshez szükséges ismeretekkel. „Az ÓMS. *buthuruth* [bútörüt] szavát csak akkor tudjuk elolvasni, ha felismerjük benne a 'bútör, a fájdalom töre' jelentést” (KOROMPAY 2003, 283). Ez különösen a ritka tulajdonnevek esetében kedvezőtlen. Jól ismert helynév pl. a *Széplak*, így a *ciploc* (Pray-kódex 16r) nem okoz nehézséget. Ritka személynév példája *Ügyek*. Álmos atyját, Árpád fejedelem nagyatyját csak Anonymus említi, *Vgec* néven. Többféle, nagyon különböző kiejtési elképzelés van forgalomban a hozzájuk tartozó őstörténeti elméletekkel együtt (SZABÓ–SUDÁR 2014). A korai szövegmélekek monográfusa, Benkő Loránd is az olvasatok bizonytalanságának alaptételéből indul ki: „e szövegek helyesírásunk fejlődésének olyan korai idejéből valók, amikor az írásnormák lazasága még meglehetősen nagy volt, sok tekintetben nem állt az azonos hang = azonos jel, különböző hang = különböző jel elve alapján, s az írásnak lényegében fonologikus háttere is legföljebb csak derengett a kézírók tudatában” (1980, 46). Itt érdemes említeni azt a betű/hang-egyeztetéseket tovább nehezítő, csúsztatászerű jelenséget, amelyet szintén Benkő vett észre, és amely a palatális és veláris magánhangzókra egyaránt érvényes. Kövessük gondolatkísérletét: „ha – tegyük fel – egy ómagyar *váratok* hangzású szóalak *á*-ját a leíró a természetesen adódó *a* betűvel adta vissza, a fonológiai különbségtétel láncolatos kényszere folytán a szó *a* fonémáját már nem írhatta megint csak *a*-val, hanem szükségszerűen az *o* jelhez kellett folyamodnia, ez viszont a szó *o* fonémájának *u* betűs jelölését vonta maga után” (BENKŐ 1980, 92). Átírásai ennek megfelelően minden olyan esetben vaglyagosak, amikor a betűnek több beszédhang is megfeleltethető. A kombinatorikus elvű átíratokból (BENKŐ 1980, 47–62) kinyerhető szövegváltozatok száma nagyon magas.

A nyelvtörténészek által hangoztatott átírási bizonytalanságok alátámasztják azt az állítást, hogy pontos másoláshoz szabványos ábécé kell. A korai szövegmélekek magyar ábécéi pontos szövegmásolásra alkalmatlanok voltak. Írók helyesírása volt ez, nem pedig olvasóké.

Az olvasóközönség kialakulásának információtörténeti modelljéről le lehetett olvasni, hogy az abszolút olvasáshatár előtti időből, latin környezetben fennmaradt magyar vendégszövegeknek elvileg saját kezűeknek kellene lenniük. A textológiai tapasztalat nem mondott ellent ennek a posztulátumnak, ugyanis az emlékekben egyetlen olyan szöveghibát sem lehetett találni, amelyet kifejezetten másolói hibának kellett volna minősíteni (félreértés, hosszabb rész kihagyása). A most előadott ábécé-érv is amellett szól, hogy az abszolút olvasáshatár előtti vendégszövegek autográfok. Ha a szöveg csak a bejegyző emlékezetét segíti, akkor nagyon hozzávetőleges hangjelölés is megteszi, az elfogadhatóan pontos másoláshoz azonban több kell. És nemcsak a másolónak, hanem az olvasóközönségnek is épp erre a többletre lesz szüksége.

A KORAI VENDÉGSZÖVEGEK SAJÁTKEZÜSÉGÉNEK SZABÁLYA – JELENLEG

Nyelvész kollégáim udvarias, de elutasító hallgatással fogadják azt az állítást, hogy a korai vendégszövegek saját kezűek. Az elutasítás nyilvánvaló oka az, hogy az Árpád-kori szövegrögzítések kijavított vagy kijavítatlan szöveghibáit kivétel nélkül megtalálták a hatalmas forráskiadói tapasztalattal rendelkező HAADER Lea lenyűgöző másolóhiba-tipológiájában (2014), és úgy gondolják: ezekről tehát csakis a másoló tehet. Hibás általánosítás. Igaz: a korai vendégszövegekben gyakoriak például a Haader-rendszerben szereplő „sorrendiséggel kapcsolatos hibák” (3.4.), mint az „anticipáció” (3.4.1.), a „perszeveráció” (3.4.2.), a „metatézis” (3.4.3.). Nem fordul elő viszont a „szótévesztés sztereotípiából következően” (3.5.). Ez természetes. Meglepő, de találó kifejezését a szerző nem fogja más jelentésű, elcsépett, köznapi fordulatra cserélni, banalizálni. A szerző sosem érti félre szövegét. (És sosem felejt ki belőle nagyobb részt, ahogy egy másoló olykor figyelmetlenül egyszerre kettőt lapoz a forráskódeksben.) Egyébként azonban, mint STOLL Béla (1987, 24) megállapította, a szerző pontosan ugyanazokat a hibákat követi el, mint a szöveg többi reprodukálója, másolója, szedője, bár ő a legtöbbször rögtön ki is javítja magát. Annak idején Stollt, mintaképmet utánóztam, amikor beleamatórködtem magam József Attila kritikai kiadásába, így aránylag sok dolgom akadt szerzői kéziratokkal. A régi magyar irodalomban nehéz hasonló tapasztalatot szerezni, mert a fontos szerzők műveiből roppant kevés maradt fenn saját kezűk vonásában.

(*Gyulafehérvári sorok*) Benkő Loránd ismeretes módon azt tanította, hogy a korai magyar vendégszövegek másolatok, én viszont saját kezűeknek tartom őket (BENKŐ 1980, 20–22, HORVÁTH 2015). A *Gyulafehérvári sorokkal* kapcsolatban DÖMÖTÖR Adrienne (2016, 382) teljes joggal teszi szóvá, hogy egy hivatkozásban alaptalanul tulajdonítottam neki a – szememben – helyes álláspontot, holott ő Benkő nézetének maradéktalan híve. Felületességemért elnézést kérek.

(*A versben elsíratott Krisztus*) Lehetett az ómagyar Mária-síralom saját kezűként felfogott – hiteles – szövegének szerkezeti elemzést adni (Horváth 2019).

(*Szent Eulália szekvenciája*) Az első francia irodalmi emlék saját kezű lejegyzés-ként való felfogását (HORVÁTH 2014, 2017) új érveléssel támogatja Elena LLAMAS-POMBO (2017, 55).

(*Halotti Beszéd, Halotti Könyörgés*) A hitélethez tartozó, népnyelvű szövegek már a latin középkorban elterjedtek Európában (Elena Llamas-Pombo, Seláf Levente [mindkettő előkészületben]) és Magyarországon (BARTÓK Zsófia 2021). A két nyelvemlék fogalmi szétválasztását Szentgyörgyi Rudolf végezte el (SZENTGYÖRGYI 2019). Madas Edit

ismerte fel annak jelentőségét, hogy híres nyelvemlékeink nem vendégszövegek, hanem szerkönyvbe foglalt, rubrikákkal ellátott, rögzített szövegű tételek (MADAS 2007, 61–62). Mivel nem vendégszövegek, természetesen nem érvényes rájuk az a szabály, hogy a korai vendégszövegeket a szerző saját kezűleg jegyezte le. Egy szakramentárium egyébként is mi egyéb lehetne, mint másolat? Azonban roppant valószínűtlen ilyen korán, századokkal az irodalmi élet, a magyar kódexmásolási gyakorlat kialakulása előtt két magyar szöveg lemásolásának eseménye. Ráadásul a másoló egyszer sem tévesztett. Nem abban az értelemben, hogy tudta volna, miként kell rögzítenie például az sz beszédhangot (amelyet írt z, sc, sz [kurzív], és s alakban egyaránt [KNIEZSA 1952, 84]), hanem abban az értelemben, hogy nem értett félre semmit. Benkő Loránd és Korompay Klára bizonytalanságaiban nem osztozott. Tökéletesen olvasta el és értette meg a bizonyára első és utolsó magyar szöveget, amelyet életében látott. Az ellentmondást a Pray-kódex kiadására 2016-ban szervezett munkaközösségünk egyik tagja, a salamancai Elena LLAMAS-POMBO professzor oldotta fel (2022), a magyar irodalomra is általánosítva Paul Zumthor megfigyelését a középkori francia irodalom kéziratanyagáról. Zumthor szerint a legújabb kor elképzelése a magányosan fogalmazó íróról nem hasonlít a középkor gyakorlatához. Az írás nagy összpontosítást kívánó, nagyon fárasztó szellemi és fizikai munka volt. Ezt a feladatot a kezében viasztábla-köteget tartó, vázlat vagy piszkozat alapján fogalmazó író mennél nagyobb mértékben megosztotta az ír-nokkal. Nem maga vetette pergamenre, hanem tollbamondta szövegét. A népnyelvű irodalom rögzítése persze még nehezebb feladat volt, arra még inkább érvényes lehetett ez a munkamegosztás. A számtalan francia gesztaének- és versesregény-kézirat között azért nincs századokig egyetlen saját kezű sem, mert az író nem használta a saját kezét. És mindez nem korlátozódott a francia irodalomra: a német *Dichtung* is a latin *dictare* ige leszármazottja. Az értékes magyar nyelvemlék-kettőst az diktálhatta, ellenőrzéssel, a Pray-kódex másolójának, aki szerzője vagy birtokosa volt, tehát aki teljes illetékességgel sajátjaként kezelte, mondjuk, kívülről tudta, vagy egyenesen ő maga fogalmazta, illetve – a *Halotti könyörgés* esetében – fordította. Llamas-Pombo feltevésében saját kezű kézirat és egykorú másolat között a különbség ugyanúgy elmosódik, mint a nagy, nyugati középkori irodalmakban. Az ellentmondás illetén feloldása jól beleilleszkedik a kódexről kutatócsoportunkban kialakuló képbe. A következő két bekezdésben azért nincsenek szakirodalmi hivatkozások, mert a Pray-kódex készülő kritikai kiadásának 2022 őszén lezárandó magyarázat-kötetét előlegezik.

A kézirat fényes, székesegyházi szakramentárium-nyelvileg nagyon gondatlan, külsejében pedig nem valami mutatós átdolgozása egy közepes jelentőségű, Benedek-rendi apátság számára (Földvály Miklós István). Az apátságot a korábbi szakirodalom már megtalálta a kódexben többször említett Boldván: az ottani apátsági

templomnak is Keresztelő Szent János volt a védőszentje, a stációs templom pedig talán ott is Antiochiai Szent Margit volt. (E „kerektemplomból” csak az alap maradt meg. Félő, hogy a régészek épp a Pray-kódex nyomán adnák Margitnak.) A Pray-kódexben szerényen visszatükrözött székesegyházi forráskódex nagyon igényes kellett, hogy legyen. Közel állt a királyság egyházi-állami központjához. A zenei anyag és notáció (Czagány Zsuzsa és Gilányi Gabriella) Esztergomhoz, a tollrajzok (Boreczky Anna) fontos európai centrumokhoz kapcsolódnak. A miseordóban megvalósuló liturgiai reform a kódex elején rendkívüli körültekintésre valló jogi (Uhrin Dorottya) és teológiai (Földváry Miklós István) alátámasztást kapott. A kódexben misét kapó szentek közül senki sem hiányzik, aki Magyarországgal összefüggésbe hozható (Horváth Balázs). Ez és a keresztes eszmerendszer egyértelműen a királyság igényeihez illeszkedik (Földváry Miklós István). Az is, hogy az egyházi esztendőhöz kapcsolódó naptárszámítási segédanyagok között ott van egy évkönyv a magyar történelemről. Nagyon gazdag a halottas anyag: a sok évfordulós mise, az adományozók többszöri említése mindenképpen temetkezési hely céljából alapított kolostortemplomot feltételez (Földváry Miklós István). A székesegyházi eredetű miseanyaghoz bencés, de külső halott fogadására is alkalmassá tett temetési szertartás kapcsolódik (Földváry Miklós István, Suba Katalin) a *Halotti Beszéddel* és *Halotti Könyörgéssel*. A szakirodalmat áttekintő Uhrin Dorottya szerint a boldvai apátság III. Béla alapítványa volt. A régészeti eredmények a templomot kb. egykorúnak mutatják a Pray-kódexszel. Királyi alapítású templomokat szerkönyvekkel ellátni Esztergom feladata volt, vagyis a Pray-kódexet bizonyára ott másolták.

A legmagasabb minőségű forrás és az igénytelen, boldvai kódex ellentétét nehéz megmagyarázni. A magánegyház legfőbb tevékenysége az ott eltemetett halottak lelki üdvéért való misemondás, de királyi alapítású templomban nyilván a másutt eltemetett halottért is miséztek. (III. Béla sírját Székesfehérvárott fedezték fel.) Az uralkodó családtagjai és más előkelők is lehetőséget kaphattak arra, hogy Boldván temetkezzenek (a néhány év múlva bekövetkezett tűzvészig). Talán a kevésbé előkelők felé való nyitás jele, hogy a *Halotti könyörgés* a *pro spiritu cari (carae) nostri (nostrae)* 'a mi kedves [testvér]ünk lelkéért' kifejezést így fordítja: „ez scegin ember lilki ert”. A korabeli pénzügyi politikának viszonylag tagolt társadalomképe lehetett. III. Béla volt az egyetlen Árpád-házi, aki nemcsak ezüstöt, hanem csekélyebb értékű rézpénzt is veretett, a leletek tanúsága szerint nagyon jelentékeny példányszámban (UJSÁSZI 2010, 145–171). A két veretcsalád éremképe szembetűnően ugyanazt az egyházi eszmerendszert hirdeti, amellyel a Pray-kódex vette körül a királyság intézményét: a szentkirály-kultuszt és a keresztesháború igényét (összefüggésükről KLANICZAY 2000, 163). A CNH 98-as típus előlapján két teljesen egyforma király trónol. „REX BELA” balján ott egy megnevezetlen és glóriátlan

„REX S[AN]C[TU]S”, talán a szentté avatásán még túl nem jutott I. László (Ujszászi 2010, 11–14), mint egyenrangú társuralkodó. A 98-as típussal gyakran egyszerre felbukkanó CNH 101-es pedig arról nevezetes, hogy előlapja tele van írva arab írást utánzó, de értelmetlen ábrákkal. A pénztörténészek között vita dúl a CNH 101 éremtani mintájáról (Nagy 2019), de a kibocsátás céljával mintha nem foglalkoznának. Kézenfekvő lenne pedig tanulmányozni a Jeruzsálemi Királyság pénzverését, amely a számos hibás vagy rosszul felhasznált arab felirat mellett bőségesen nyújt ál-arab krixkraxokat is. Talán a lehetséges szentföldi felhasználás távlatában is rá lehetne pillantani a keresztesháborút előkészítő Magyarország rézpénzére.

Ki lehetett az író és ki az írnok?

Az első kérdésre egyszerű válaszolni: valaki Jób érsek környezetéből, akinek „közel két évtizedes működése Esztergom történetének legfényesebb lapjaira tartozik, s hozzájárult a magyar művelődés III. Béla-kori felvirágzásához”. A király és Jób között „Lukács érsek halála után olyan harmónia alakult ki, aminek tárgyi emlékei, a székesegyház és a királyi palota napjainkra már csak töredékeiben szemlélhetők a Porta Speciosa díszkapu emlékeiben” (GYÖRFFY 1994, 61, 62).

A második kérdésre kétféle válasz adható.

Emma Condello, a római Sapienza paleográfia-professzora, szemben a teljes eddigi szakirodalommal, a kódex törzsanyagát másoló főkéz (az ún. 3. kéz) munkáját számos másoló között osztaná el. Nincs ennek elvi akadály, hiszen az esztergomi scriptoriumnak sok munkatársa kellett, hogy legyen, akik bizonyára mind ugyanazt a betűmintát igyekeztek követni. Az iparszerű szakramentárium-gyártás nyoma lehet az is, hogy az elméleti megalapozás (a törvények és a *Micrologus*) ívfüzetei több-kevesbé kész modulokként kerülhettek a kódexbe. A *Halotti beszéd* és a *Halotti könyörgés* szövegét – ellenőrzött tollbamondás során – egy esztergomi írnok vethette pergamenre. A 3. kéz vagy kézcsoporthoz munkája be is fejeződött a – valamikor 1192 és 1196 között bekövetkezett – másolással. A scriptorium elhagyása után bejegyzéseket tevő kezek már más betűmintákat követtek.

A kódexet sajtó alá rendező – s így legjobban ismerő – Horváth Balázs még nem utasította el véglegesen a hagyományos elképzelést. Akkor a 3. kéz írásának apró megváltozásait írószercseréknek kellene tulajdonítani. Nem ismerjük az esztergomi műhely munkastílusát. Tetszetős elképzelés lenne, hogy a templomépítkezés idején az egyik Boldvára kiszemelt bencést afféle belföldi ösztöndíjjal a scriptoriumba küldjék, hogy ott maga másolja le a megalapítandó apátság legfontosabb szerkönyvét. (Sok minden magyarázhatja, hogy Boldván már nem fog bejegyzéseket tenni.) A 3. kézhez társított scriptort Földváry Miklós István azzal jellemzi, hogy latinból nem volt elég erős, de azt a feladatát végre tudta hajtani, hogy a forráskódexből a püspök em-

lítéseit kiküszöbölje. Ezt a jellemzést könnyebb egy bizonyos másolóhoz, nem pedig egész másolócsoporthoz rendelni.

A tollrajzokhoz fűzött kalandregényekből nem sok maradt. A Torinói lepelnek a Pray-kódexszel való, a nemzetközi szakirodalomban gyakran emlegetett összefüggését Boreczky Anna döntötte meg. Az én kalandregényemet, amely az 1. rajzot Perugiai Bernáttal kapcsolta volna össze, Horváth Balázs megcáfolta – de „van másik”. Ha igaz van Tubay Tizianónak, és a gyakorlatlan kézzel felvázolt klerikus ruháján a keresztetek érseki pallium tartozékai, akkor kézenfekvő, hogy a feszületkar alatt adoráló alakot Jóbbal azonosítsuk.

OLVASÓK ÁBÉCÉJE (3. PÉLDA)

Érdekes módon az információ-történeti okfejtés azon a ponton egybevág a nyelvtörténészek megállapításaival, hogy az abszolút olvasáshatár átlépése (a magyar olvasókörzség megjelenése) kb. akkor történt, amikor kialakították a hozzá való, szabványos ábécét. A nyelvemlékkódexek és a legkorábbi levelek egyaránt az 1410-es évtizedre mutatnak, mint a magyar nyelvű olvasás kezdőpontjára.

Egy nem túl súlyos érv alapján talán körülbelül ekkorra keltezhetjük a huszita helyesírású kódexek mintapéldányait. A sokkal később, 1466-ban másolt Münchener kódex elején ott a hűségesen szintén lemásolt, szintén magyar nyelvű, 1416–1435-re érvényes naptár: ezért gondolják úgy, hogy a fordító ennek az időtartamnak az elején dolgozhatott. Ma már nem tekintik kétségesnek a fordítás helyesírásának huszita eredetét; talán ez is a korai keltezés mellett szól. „Az egy jel – egy hang alapelvének (amelyet a helyesírás történetében először Husz János mondott ki!) első megvalósulása ez a magyarban” (KOROMPAY 2006, 207, GALAMB 2009, KISS F. G. 2016, 17). A prágai egyetem rektora 1412 körül tanulmányban jelentette be a cseh írás reformját. Magyar hallgató bízást hazahozhatta az alap gondolatot (a fordító cseh nyelvi ismereteiről HADROVICS 1994, vö. MADAS 1995, 651), bár KNEZSA (1952, 156) keltezése talán túlzás: „Helyesírásunk szerzője tehát csak olyan ember lehetett, aki Husz életében vagy közvetlenül Husz halála (1417) után Prágában tartózkodott és Husz munkásságát, főleg a Tractatust, jól ismerte.”

Évtizedekkel későbbre tenné a fordítást a ferences rendtörténeti kézirat 16. század eleji, névtelen folytatója. Szerinte Marchiai Jakab inkvizitor egyik – megbízhatóan 1439-re keltezhető – huszita-üldöző hadjárata elől menekült híveivel Moldvába Tamás és Bálint pap, akik majd ott fogják magyarra fordítani a Bibliát. GALAMB György (2009) alapján hitelesnek tartja a krónikás értesüléseit, de arra is figyelmeztet,

hogya ha „szó szerinti pontosságot” várnánk el tőle, „az a történeti forráskritika végét jelentené”. Ezen az alapon persze az is elképzelhető, hogy a meneküléskor már kész volt a fordítás jó része, csak a másolatok legyártása történt Moldvában. Lehet, hogy a krónikás kezébe ott másolt kódex került (a Müncheni kódex például ilyen), és adatait ennek nyomán kerekítette történeté.

A magyar keresztény szakszókincs nagyon későn, századokkal a vallás felvétele után, csak a népnyelvű írásbeliség korában szabványosodott. A Halotti Beszéd *feleim*-je és a Halotti Könyörgés *brátim*-ja még egyaránt a *fratres* fordítása. A huszita helyesírású Biblia korai volta mellett szól, hogy fordítói még képlékenynek tekintették a szóbeliségben élő vallási kifejezéseket. Még a viszonylag rögzült, helynevekben is előforduló *Szentlélek* kifejezést is meg akarták változtatni. KOROMPAY Klára (2019) gyönyörűen bizonyítja, hogy a *Spiritus/Anima* kettős kifejezést akarták magyarul is kétféleképpen visszaadni. Dogmatikailag kifogásolhatatlan újításuk talán keresztül is ment volna, ha illetékesek – köztük a ferences rendtörténet névtelen folytatója – nem szimatolták volna eretnekség bűzét a *Szent szellet* kifejezésben.

A huszita helyesírású bibliafordítás nagyon korai volta mellett szól az az érv is, hogy „az Úr imájának” (Máté 6,9–13, Lukács 11,1–4) magyar nyelvterületen szabványos főváltozatát alighanem ez a fordítás terjesztette el. Nem feltételezhetjük, hogy a *Miatyánknak* a 15. század előtt is a maihoz hasonló, nemzeti szabványszövege létezett volna, hiszen a szóbeliségnek nincs eszköze szövegek szabványosítására. A Máténál és Lukácsnál nagyon hasonló imát a Müncheni kódex rendre ugyanazokkal a kifejezésekkel fordítja. A fordító nyilván nem érezte szükségét annak, hogy az ő saját rítusközösségében megszokott *Miatyánk* ősi szövegétől eltérjen. Nyelvtörténészek a névelő- és igekötő-használat elemzésével meggyőzően érveltek amellett, hogy a Müncheni kódex mögötti *Miatyánk*-változat még öregebb, mint a kódex, de azt semmi nem támasztja alá, hogy ez a szövegvariáns az Árpádok óta országszerte lényegében ugyanígy hangzott (DÉCSY 1960, 486; TARNAI 1984, 239 és 294 alapjában egyetértőleg; KISS F. G. 2010, 45–46 óvatosabb). A Müncheni kódex és a nyelvemlék-kódexek meg a korai nyomtatványok párhuzamai csupán arra vallanak, hogy a huszita helyesírású bibliafordítás révén a fordítók mögött álló rítusközösség nyert: az ő *Miatyánk*-változatuk terjedt szét, talán, mert ez jutott be elsőként az írásbeliségbe. A magyar nyelvterület más rítusközösségeiben a papok más és más fordítás-változatokat magyarázhattak híveiknek; szabványosításukra a népnyelvű írás-olvasás megjelenése előtt nem volt lehetőség, de nyilván igény sem. A népnyelven elmondandó *Miatyánkot* minden forrás *Pater noster*-ként említi, mert a latin textus volt a közös alap.

A szöveg iránti alázat az ima egykori fordítóját számos latinizmusra készítette, de arra persze vigyázott, hogy ez a körülmény ne akadályozza a megértést. Aztán valaki

egy másmylen, merész, magyarul nehezen követhető latinizmust is beleépített. A legkorábbi, még jól érthető változatban (Müncheni kódex, Lukács 11,3) ezt olvassuk: *Mū menden napi kenyerünket adjad mūnekōnk ma*. A 15. század végétől 'mindennapi kenyérünket' értelemben megjelenik a következő fordulat: *kenyerünket mindennapiat*, illetve ennek változatai. Ez bizony két magyar nyelvtani szabály felfüggesztése: (1) a jelző a jelzett mondatrész előtt áll, (2) a jelzőt nem, csak a jelzett mondatrészt ragozzuk. (Az értelmező kivétel lenne, de ez nem az, vö. NYÁRY 1999.) TARNAI Andor (1984, 240) nagyon óvatosan felveti, hogy a késői *kenyerünket mindennapiat* (nála „mindennapiját”, ami még érthetlenebb) lenne a századokig csak élőszóban élt, ősi változat. Általánosságban igaza van abban, hogy „a legősibb szövegnek annak kell lennie, mely legszolgáiban hű a latinhoz” (uo.), de persze egyrészt ez csak az írásbeli hagyományozásra lenne igaz, mert a szóbeliség kiszűri a nehezen befogadhatót, másrészt nem minden latinizmus szükségképpen ősi is egyben. Talán épp a huszita helyesírású bibliafordítást övező eretnekség-gyanú miatt vetették alá a szöveget ennek a hiperkorrekciónak.

Összefoglalóan: talán fenntartható, hogy a huszita helyesírású bibliafordítás „az 1416-ot követő egy-két évtizedre tehető” (KERTÉSZ 2009a, 256, hasonlóan KOROMPAY 2003, 296).

KOROMPAY Klára újabban (2021, 18) feladná a korai keltezését, elfogadva a prágai egyetem történetére vonatkozó friss kutatások eredményeit. Pedig Haraszi Szabó Péter lenyűgözően széleskörű vizsgálaton alapuló ama megállapítása, hogy a 15. század első évtizedeiből nem vagy alig lehet nálunk kimutatni a huszitizmus nyomait, végül is argumentum e silentio. Az adatok hallgatásával érvelni azért nem elsőprő erejű, mert a korabeli itthoni könyvanyag mennyisége csekély.

Nem világos, hogy HARASZI Szabó (2018, 129) a Müncheni kódex naptárának szentkésztében felbukkanó egzotikus angolszász szenteket miért kapcsolja össze Peter Payne csehországi angol huszita moldvai látogatásával. A liturgiátörténet e hordaléka miatt ne jöhetett volna a Csehországi Anna halála utáni, angol vallási hatás alá került Prágából (bár e szenteknek aligha van bármi közük Wycliffe-hez), a népnyelv vallási térhódításának és különösen a bibliafordításnak gondolata pedig miért ne származhatott volna a Betlehem-kápolna 1402 utáni híres hitszónokától, Husz Jánostól?

A Müncheni kódex evangéliumai és az 1416 utáni évekre szóló ünnepmutató naptár összefüggését egyesek vitatják. Haraszi Szabó a naptárat is huszita ihletésűnek látja, tehát a két dokumentum összefüggése mellett foglal állást. Nem korai-e lezárni a keltezési vitát?

★

A Husz ihlette, mellékjeles helyesírás (KNEIÉZSÁnál a II. típus, 1952, 113) pontos tájékoztatást adott a beszédhangokról, így ragyogóan kiszolgálta az olvasóközönséget. Hangtanilag kevésbé volt részletgazdag, de a célnak megfelelt a másik rendszer is: a mellékjelek helyett betűkapcsolatokat alkalmazó helyesírás, amelynek első példája az Ehrenfeld-kódex, késői képviselői a margitszigeti domonkos zárda kéziratai. A rendszer KNEIÉZSA szerint „lényegében a kancelláriai helyesírással... van rokonságban” (I. típus, 1952, 102, hasonlóan KOROMPAY 2003, 294).

A Kniezsa István által rekonstruált „kancelláriai helyesírás” nem mindig volt olyan igazi, zárt rendszer, amilyennek a helyesírásokat képzelnők. Való igaz, a hiteles helyek és a királyi kancellária között oklevélforgalom zajlott, ennek célja azonban természetesen az oklevelek felszerelésének alaki egységesítése volt, nem a bennük szereplő, népnyelven megnevezett földrajzi- és személynevek átírási módjának szabványosítása. A papok Magyarországon a latinon kívül is többnyelvű (pl. cseh, egyházi szláv, görög, héber, német stb.) írásbeliséggel találkozhattak, a külföldjártak pedig iskoláztatásuk melléktermékeként gazdagodhattak akár olasz, francia, sőt dél-franciaországi okcitan mintákkal is (az utóbbinak ritka nyoma lehet a *Halotti beszéd*ben a *munhi*; KNEIÉZSA 1952, 84, a többről KOROMPAY 2003, 282). Sajnos a legtöbb nevezetes korai magyar szövegemlék nem felel meg a korukbeli kancelláriai helyesírásnak (KNEIÉZSA 1952, 88). Még nagyobb a baj Anonymusszal: „sem II. Béla, sem III. Béla alatt, vagy után egyetlen egy oklevél sincs, amelyet Anonymus írt volna, vagy amelyben az ő helyesírásának valami határozott nyoma volna” (KNEIÉZSA 1952, 83), pedig ő tényleg a kancellária munkatársa volt. Végül is nincs mit csodálkozni azon, hogy a hiteles helyeken és a kancellárián nem dolgoztak ki szabványos magyar ábécét az oklevelek írásához. Az oklevelek magyar helyesírásai az emlékezetsegítő fajtába tartoztak, mivel az oklevél megrendelői is, későbbi felhasználói is pontosan tudták, hogy mely birtoktárgyakról rendelkezik a szöveg, tehát nagyon hozzávetőleges hangjelöléssel is megelégedhettek. Az Ehrenfeld-kódex ábécéje zárt rendszer, így eleve, már szerkezetileg is különbözik a kancelláriai szórványok nyomán rekonstruált ábécéktől, két betűjelölésében pedig úgyszólván egyedülálló (KNEIÉZSA 1952, 145–146). Mikor dolgozhatták ki?

Az Ehrenfeld-kódexet másolatnak tartják. A másolás idejét, annak alapján, hogy a kódex egyik vízjele főleg Olaszországban 1438 és 1453 között fordul elő, de van egy 1438-as magyarországi adat is, a terminus post quem közelébe, 1440 körüli időpontra keltezik. A másik vízjelet a nyilvántartásokban 1942-ig nem találták, azóta mintha nem keresnék (SZABÓ 1942, xiv). A forráskódex a szakirodalom szerint „a 14. század utolsó negyedében keletkezhetett” (KERTÉSZ 2009b, 254). A pontosabb keltezést elősegítheti a fordítás alapjául szolgált egyik szövegforrás.

A kódexben olvasható Ferenc-legenda latin mintáinak nagy részét már a kódexet felfedező és megmentő Ehrenfeld Adolf azonosította, táblázatait szerényen átengedve a kódexet elsőként kiadó Volf Györgynek (VOLF 1878, xxviii–xxx). Volf iránymutatása nyomán (VOLF 1878, xxx) az újabb kritikai kiadást (*Jókai-kódex. XIV–XV. század*) gondozó P. Balázs Jánosnak „sikerült kitöltenie az utolsó hézagot”, megállapítva, hogy a magyar fordító itt Bartholomeus de Pisis *Liber conformitatum* c. művét követte (RITTER 1998, 508, továbbá 514 és 516 [tévedésből kétszer szedve]). Berhidai Piusz is megemlíti a *Liber conformitatum* „igen valószínű befolyását a népnyelvű kompilációkra”, s hogy ide tartozik „valószínűleg a Jókai-kódex (153–154!)” (BERHIDAI 2006). Mindezzel az a baj, hogy a *Liber conformitatum* kicsit kései ahhoz, hogy ne nehezítse meg az Ehrenfeld-kódex ősenek 14. századi keltezését. Mivel „ezt a nagy terjedelmű hagiografikus kompilációt csak 1390-ben hagyta jóvá az assisi ferences rendi generálkáptalan, a magyar fordítás minden bizonnyal ezt követően keletkezett”, mondja Kiss FARKAS Gábor (2010, 50). Sőt, a helyzet talán még ennél is kedvezőtlenebb. „Műve kezdő és zárósoraiból kiderül, hogy azt 1385 és 1390. március 18. között írta, és a rendi dokumentumok tanúsága szerint 1399. augusztus 2-án hagyta jóvá a Kisebb Testvérek assisi káptalanja” (BERHIDAI 2006).

Lehet, hogy az Ehrenfeld-kódex forrásának ábécéjével is épp a gyanúba fogott 1410-es évtized felé közeledünk?

*

(*Utóirat*) Egyik olvasóm szerint magyarázatot kíván, hogy miért hívom Ehrenfeld-kódexnek első népnyelvű könyvünket, holott azt 1925-ben Jókai-kódexnek keresztelte át a vételár legnagyobb részét előteremtő Országgyűlés. Nos, nem én kezdtem. A kódexet már Ralf-Peter RITTER (1998) megpróbálta visszanevezni, de a szakirodalom nem hallgatott rá.

Az egyedülálló nyelvemléket az Akadémia hálás I. Osztálya már évtizedekkel korábban Ehrenfeld-kódexnek nevezte el, az Országgyűlés pedig nem volt abban a helyzetben, hogy ezt akár csak véleményezze, lévén illetéktelen a tudomány ügyeiben. 1925-ben még kitapintható volt valami csekély ellenállás. A Kézirattár vezetője cikkében hatalmas örömmel köszönte meg az Országgyűlés anyagi áldozatvállalását és azt a határozatát, hogy „azt Jókai Mór születésének százesztendő évfordulója emlékeztére 'Jókai-kódex' néven felajánlotta az Országos Széchényi-Könyvtárnak” (JAKUBOVICH 1925, 193) – az viszont föl sem vetődött, hogy az átnevezést a valóságban is foganatosítsa. A cikk részletesen elmeséli a kódex történetét, Ehrenfeld bőséges érdemeivel együtt, címében pedig ott van, a szövegben ötször olvasható az „Ehrenfeld-kódex” kifejezés, a „Jókai-kódex” viszont az országgyűlési határozat idézetén kívül elő sem fordul.

Egyik kódexünk sem viseli ennyire jogosan felfedezője nevét. Ehrenfeld fizikailag meg is mentette a kódexet, először a zsbongó gimnazisták kezétől, aztán azzal, hogy kincsét különleges tokba zárva magánkönyvtárában helyezte el, és nem juttatta közgyűjteménybe, ahol a kor divatjának megfelelően valószínűleg újrakötették és körbevágták volna, a középkori kötést a szemétkébe dobva. Tanára biztatására kölcsönadta Toldy Ferencnek, aki aztán 10 évig vonakodott azt visszaszolgáltatni. Volf György már nem kaphatta meg. Őt bécsi lakásában bőkezűen vendégül látta mindaddig, amíg az összeolvasás be nem fejeződött. Műkedvelőként Ehrenfeld végezte el a forráskutatás nagy részét. Kódexéről fénynyomatú hasonmást (héliogravure) készíttetett az MTA számára. Hasonlítsuk össze a Nyelvemléktárban közölt egyetlen fénynyomatot (VOLF 1878, 32–33) a Codices Hungarici 1942-es fénykép-hasonmásaival: elképesztő a minőségromlás.

Nem Ehrenfeldet, hanem örököseit (három lányt és két fiút) éri az anyagiasság kimondatlan vádja. Többször felajánlották kódexüket a Széchényi Könyvtárnak, de ott megrémültek az áráról. Az örökösök végül a Sotheby árvereztető céghez fordultak. Ezzel minden még sokkal drágább lett, a könyvtár pedig vételkényszerbe került. A kódex ismertetői mindmáig kötelességüknek tartják összecszerüen megadni az árverési illetékekkel együtt számolt, szédítő vételárat (a régiségek a reneszánsz óta drágák), majd beszámolnak a kódex elhelyezéséről és új nevéről. Ma már minden tudható a jellegzetes korabeli – de máig élő – hangulatról, mely az átkeresztelés mögött érezhető: faji előítélet és plebejus gazdagellenesség összekapcsolásáról egész monográfia szól (UNGVÁRY 2013). Nem ezt teszem szóvá. Jókaival, a nagy íróval, a jogegyenlőség bajnokával szemben tartom kirívóan méltánytalannak, hogy egy ilyen történetbe belekeverték, ráadásul a születésnapján.

HIVATKOZÁSOK

- ÁCS PÁL–SZÉKELY JÚLIA szerk., 2008: *Stollwerk. Stoll Béla 80. születésnapjára*, Budapest, MTA ITI–Balassi.
- BÁRCZI Ildikó szerk., 2006: *Plaustrum seculi*, IV, http://sermones.elte.hu/?az=340tan_plaus_000
- BARTÓK Zsófia Ágnes 2021: *Egyházi férfiak magyar nyelvű szövegei: A Pray-kódextől az Érdy-kódexig*, Budapest, Argumentum Kiadó–ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgiátörténeti Kutatócsoport (*Műhelytanulmányok*, 7).
- BARTÓK Zsófia Ágnes–HORVÁTH Balázs szerk., 2019: *Írások a Pray-kódexről*, Budapest, Argumentum Kiadó–ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgiátörténeti Kutatócsoport (*Műhelytanulmányok*, 5).
- BERHIDAI Piusz 2006: *Temesvári Pelbárt helye a ferences irodalmi hagyományban* = BÁRCZI 2006: http://sermones.elte.hu/?az=341tan_plaus_piusz
- DÉCSY Gyula 1960: *A Miatyánk legrégebb magyar szövege*, Új látóhatár, 3, 483–486.
- DÖMÖTÖR Adrienne 2016: *Levélszekrény*, Magyar Nyelv, 112, 382–383.

- ENYEDI György 2016–2018: *Prédikációi*, I–III, s. a. rend. LOVAS Borbála, Budapest, MTA-ELTE HECE, Magyar Unitárius Egyház.
- FORGÁCS Tamás–NÉMETH Miklós–SINKOVICS Balázs szerk., 2019: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei*, X, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- GALAMB György 2009: *A huszita bibliafordítás és a ferencesek. Megjegyzések az első magyar bibliafordítás kérdéséhez*, Egyháztörténeti Szemle, 10/2, 3–12, <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/galambgyorgy.htm>
- GINTLI Tibor főszerk., 2010: *Magyar irodalom*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY György 1994: *Jób esztergomi érsek kapcsolata III. Béla királlyal és szerepe a magyar egyházi művelődésben*, Aetas, 305, 58–63.
- H. HUBERT Gabriella 2004: *A régi magyar gyülekezeti ének*, Budapest, Universitas Könyvkiadó.
- HAADER Lea 2014: *A kritikai forráskiadások egy hozadékaról. Elvi megfontolások egy ómagyar hibatipológiához* = LACZKÓ–TÁTRAI 2014: 87–103.
- HADROVICS László 1994: *A magyar huszita biblia cseh és német rokonsága*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HORVÁTH Iván 2008: *Még távolabb a betűhűségtől* = ÁCS–SZÉKELY 2008: 23–24.
- HORVÁTH Iván 2014–2017: (2014:) *When Literature Itself was Bilingual: A Rule of Vernacular Insertions*, in *Ars Metrica*, <www.ars-metrica.eu>; (2017:) = NOËL AZIZ HANNA–SELÁF 2017, 73–88.
- HORVÁTH Iván 2015: *Ómagyar szövegművek mint textológiai tárgyak*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.
- JAKUBOVICH Emil 1925: *Az Ehrenfeld-kódex a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában*, Magyar Könyvszemle, 32, 192–195.
- JANKOVICS József–MONOK István–NYERGES Judit szerk., 1998: *A magyar művelődés és a kereszténység*, II, Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Rt.
- Jókai-kódex. XIV–XV. század*, s. a. rend. P. BALÁZS János, Budapest, Akadémiai Kiadó (*Codices Hungarici*, 8).
- KECKSEMÉTI Gábor 2007: *A régi magyarországi irodalomelmélet alappozíciói* = SZEGEDY–MASZÁK 2007: 217–227.
- KERTÉSZ Balázs 2009a: *Bécsi Kódex* = MADAS 2009: 256–257.
- KERTÉSZ Balázs 2009b: *Jókai-kódex* = MADAS 2009: 254–255.
- KISS Farkas Gábor 2010: *A magyar nyelvű írásbeliség kezdetei* = GINTLI 2010: 43–52.
- KISS Farkas Gábor 2016: *Használati irodalom*. Lázs Sándor: *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján*, BUKSZ, 28/1–2, 13–17.
- KISS Jenő–PUSZTAI Ferenc szerk., 2003: *Magyar nyelvtörténet*, Budapest, Osiris.
- KOROMPAY Klára 2003: *Az ómagyar kor: Helyesírás-történet* = KISS–PUSZTAI 2003, 281–300.
- KOROMPAY Klára 2006: *Helyesírás-történet, művelődéstörténet: két tudományág dialógusa, különös tekintettel a huszita helyesírára*, Magyar Nyelv, 102, 204–209.
- KOROMPAY Klára 2019: *Ómagyar szókészletteni és jelentéstani kérdések az Apor-kódex alapján: lélek, szellem, Szentlélek* = FORGÁCS–NÉMETH–SINKOVICS 2019: 245–257.
- KOROMPAY Klára 2021: *Bevezetés = Apor-kódex. Ómagyar zsoldárok*, s. a. rend., bev., jegyz., szómagyarázatok: KOROMPAY Klára, Budapest, Balassi Kiadó, 7–46.
- LACZKÓ Krisztina–TÁTRAI Szilárd szerk., 2014: *Elmélet és módszer. Nyelvészeti tanulmányok*, Budapest, Eötvös Collegium.
- LLAMAS-POMBO, Elena 2017: *Graphie et ponctuation du français médiéval. Système et variation* = PARUSSA–COLOMBO TIMELLI–LLAMAS POMBO 2017: 41–89.
- LLAMAS-POMBO, Elena 2022: *Dictare et scribere. Usage de l'écriture et pratiques vocales au Moyen Âge ou « L'écriture collaborative » au Moyen Âge*, kézirat, Salamanca, Facultad de Filología de la Universidad de Salamanca.
- MADAS Edit 1995: *Hadrovics László: A magyar huszita biblia cseh és német rokonsága*, ItK, 99, 648–651.
- MADAS Edit 2007: *A szóbeliség és írásbeliség határán* = SZEGEDY–MASZÁK 2007: 59–70.
- NAGY Péter Tamás 2019: *Tizenkét megjegyzés a 12. századi magyar rézpénzekhez: Ujászai Róbert Könyve és Válasza kapcsán*, kézirat, <https://www.academia.edu/39614499/>

- NOËL AZIZ HANNA, Patrizia–SELÁF, Levente szerk., 2017: *The Poetics of Multilingualism – La poétique du plurilinguisme*, Newcastle, Cambridge Scholars Publishing, 73–88.
- NYÁRY Zsigmond 1999: *A Miatyánk szövegváltozatairól*, Magyar Nyelv, 95, 312–317.
- PARUSSA, Gabriella–COLOMBO TIMELLI, Maria–LLAMAS-POMBO, Elena szerk., 2017: *Enregistrer la parole et écrire la langue dans la diachronie du français*, Tübingen, Narr Francke Attempto Verlag.
- SHANNON, Claude E.–WEAVER, Warren 1986: *A kommunikáció matematikai elmélete*, ford. TOMPA Ferenc, Budapest, OMIKK.
- STOLL Béla 1987: *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- RITTER, Ralf-Peter 1998: *Az Ehrenfeld-Kódex latin megfelelőjéhez* = JANKOVICS–MONOK–NYERGES 1998: 507–516.
- SZABÓ Dénes 1942: *Tájékoztató = Jókai-kódex* [hasonmás kiadás], [a hasonmást gondozta SZABÓ Dénes], Budapest, A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarágtudományi Intézete–Stockholmi Magyar Intézet (*Codices Hungarici*, I), ix–xiv.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály (főszerk.) 2007: *A magyar irodalom története*, I, szerk. JANKOVITS László–ORLOVSZKY Géza, Budapest, Gondolat Kiadó.
- SZELESTEI Nagy László 2020: *Prédikálás a 17. századi Magyarországon (Kéziratok kötetek)*, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport (*Lelkiségtörténeti tanulmányok*, 25).
- TARNAI Andor 1984: *„A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- UJSZÁSZI Róbert 2010: *A XII. századi magyar rézpénzek*, Budapest, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete.
- UNGVÁRY Krisztián 2013: *A Horthy-rendszer mérlege – Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*, Pécs, Jelenkor Kiadó.
- VOLF György 1978: *Előszó* = *Nyelvemléktár*, VII, s. a. rend. VOLF György, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, v–xlix.

Kenyeres István

LEVÉLTÁRAK, KUTATÓK, ÜGYFELEK, ÚJSÁGÍRÓK

Szubjektív gondolatok a levéltárak megítéléséről

Az alábbiakban meglehetősen szubjektív írás következik egy levéltárostól a levéltárak megítéléséről. Lehet-e egyáltalán saját intézményeinket, munkánkat kívülről szemlélni? Tudjuk-e a kritikákat, jogosakat és azokat is, amelyeket jogtalannak vélünk, megfelelően fogadni? Véleményem szerint ahhoz, hogy a levéltáros szakma folyamatosan fejlődjön, szükséges az időnkénti szembe- és visszanézés is. Olyan világot élünk, amikor a negatív kritika kerül inkább előtérbe, mindig az ad témát, amikor valami nem megfelelően működik. Ha valami rendben van, azt természetesnek vesszük. Valahogy így vagyunk a közgyűjteményekkel, könyvtárakkal, múzeumokkal, no és a levéltárakkal is. Alaptézisem ugyanis az, hogy a magyarországi levéltárak jól működnek, valós társadalmi igényeket tudnak kielégíteni, mégpedig gyorsan és hatékonyan, munkatársaik elkötelezettek, jól képzettek és pozitív attitűddel fordulnak a betérőkhöz. Ugyanakkor elenyésző a levéltárakat ért nyilvános kritikák száma a folyosókon, magánbeszélgetéseken, ritkábban történészi és más tudományos konferenciákon vagy azok kávészüneteiben elhangzott elismerésekhez képest. De ehhez hosszú út vezetett.

Levéltárainkat, legrégebb folyamatosan működő intézményrendszerünket, korábban az állandóság és a változatlanság nem éppen pozitív nimbusza lengte körül. A kutatók, érdeklődők, ügyes-bajos dolgaikat intézni kívánók a levéltárakról olyan képzet alakítottak ki magukban, hogy azok valami poros helyek, avított kutatótermekkel vagy inkább szobákkal, tudós, azonban mogorva levéltárosokkal. A másik, azaz az intézményi oldalon pedig az a fajta hozzáállás volt a mérvadó, miszerint a levéltár egy tudományos intézmény, tudományos munkatársakkal, az itt dolgozók elsősorban történészeknek képelték magukat, a munka hivatali részét másodlagosnak ítélték, ami elsősorban az ügyfeles akták pedáns ügyintézésre koncentrált. Rendezési, segédletezési munkálatok ugyan folytak, de ezeket nem tekintették meghatározónak,

sokkal inkább a kutatást, publikálást.¹ Ebben a képben a kutató inkább zavaró tényező volt. Ez a kép még a 80-as es évek közepén-végén is így volt.

Az alábbiakban a saját intézményem, Budapest Főváros Levéltárát jellemző, belső munkatársaktól származó idézetekkel is illusztrálom a 80-as évek világát:

„Ekkoriban [1981–1986] a Fővárosi Levéltárban dolgoztam (...) A levéltár akkoriban nyugis hely volt. Amit kötelező volt elvégezni, arra elég volt pár óra. Utána meg az ember olvashatott, készülhetett, ha volt mire.”²

Még érdekesebb Varga Lászlónak, a BFL rendszerváltás utáni első főigazgatójának 2010-ből származó visszaemlékezésével szembesülni:

„– Amikor egy nagyon tehetséges tanítványom, ha jól emlékszem, ’86-ban mesélte, hogy ő a Fővárosi Levéltárba jön dolgozni, akkor ránéztem, mint egy hülyére, hogy ennél azért jobb helyre is mehetne.

– Miért, mi volt a baj a levéltárral?

– Szakmailag teljesen le volt robbanva. És tulajdonképpen azt gondolom, hogy az ország két legrosszabb levéltára közül ez volt az egyik.”

Vargának a levéltárról 2010-ben alkotott véleménye is érdekes a mi szempontunkból:

„– Ma hogy látod a levéltárt?

– Visszasüllyedt a jelentéktelenségbe, vagy majdnem, de azért annál sokkal jobb állapotban van, viszont a nyilvánosság előtt megint nem létezik.”³

Varga utóbbi kijelentésének tartalmával lehet, de azzal a megközelítéssel, miszerint a nyilvánosság előtti megítélés fontos szempont, nehéz vitatkozni.

De menjünk tovább más levéltárak felé. Az ország meghatározó levéltára kutatótermének működése kapcsán 2008-ban az egyik legelismertebb történészünk ezt írta:

„– Nem lehetne kicsit pontosabban? – néz rám a szeme sarkából az [telephely megnevezése] kutató ügyeletes levéltárosa. A papíromon valami olyasmi áll témaként, hogy „íjf. Ullmann György és a Magyar Általános Hitelbank”. – Szerintem ez elég pontos – jegyzem meg, majd gyorsan kérdőleg teszem hozzá, mert tudom, hogy a kompromisszumkészség és a gyomor-fekély versenyében ma ismét az előbbi győz: – Mit írjak még bele? – Hát nem is tudom, – hangzik a tűnődő válasz – talán évszámokat. Valami pontosítást. Ráfirkantom még, hogy „a két világháború között”, meg a biztonság kedvéért valami olyasmit, hogy „(1918-1945)”. Most már rendben vagyunk. (...) Január, néhány évvel ezelőtt. Az eső nem esik, hanem ömlik. Fene

¹ BORSA Iván, *A magyar levéltárügy ötnegyed százada = Schneider Miklós emlékezete*, HAUSEL Sándor szerk., Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 33, Salgótarján, 2001, 10–11.

² RAINER M. János, *Az én nyolcvankilencem*. 168.hu 2009.02.09. <https://168.hu/velemeney/az-en-nyolcvan-kilencem-132852>

³ Interjú Varga Lászlóval – 2010. május. (A Budapest 1990-2010 kötethez készült mélyinterjú, kézirat, amelyet Varga László adott át nekem 2015-ben.)

hideg is van. Látogatójegyért jövök. A [a levéltár egyik épületében] közlik velem, hogy nem tudok beiratkozni, mert már beiratkoztam a [másik épületben]. Mondom, az lehetetlen, most járok itt először ebben az évben, a ... [másik] részlegben pedig életemben nem voltam. „Benne van a gépben. Menjen át és intézze el velük.” Így hát újból útra kelek, bőrig ázom. A ... [másik épületben] kiderül, hogy egy frissen felvett kolléga gyakorolta a számítógép használatát és ha már úgy alakult, kipróbált egy beíratást is. Ez lettem én. Az ügy klasszikusan olyan probléma volt, amelyet egy telefonnal el lehetett volna intézni az esőben való kutyagoltatás helyett...”⁴

Nyilván sok kutató tapasztalt hasonló dolgokat: egyrészt a levéltár elvárja a kutatótól, hogy tudja, amit a hivatal tudni akar, másrészt, ha valami probléma adódik, igen messze áll a hivataltól a rugalmas feladatmegoldás...

Ezen a szemléleten, s így a levéltárak megítélésén az egyébként szakmai szempontból mindmáig meghatározó 1995-ben elfogadott levéltári törvény (1995: LXVI. tc.), illetve a 2002. évi szakmai rendelet (10/2002. NKÖM rend.)⁵ és más jogszabályok sem tudtak érdemben változtatni. A szakmának kellett változnia. A 2008-ban elfogadott Szolgáltató levéltár stratégia⁶ azonban már új irányba terelte a levéltárakat. Nem önmagában a stratégia miatt, hanem azzal, hogy a stratégiai koncepció megalkotása idején már maguk a levéltárak, azok meghatározó vezetői és munkatársai is teljesen máshogy vélekedtek saját szerepükről. Előtérbe került az információs társadalom igényeinek kiszolgálása, a szolgáltató államhoz való kapcsolódás, a levéltáraknak egyaránt gyors és hatékony kiszolgálást kellett nyújtaniuk az állam és az állampolgár felé. Ehhez megtették az első lépéseket a modernizáció irányába, a digitalizáció és az online jelenlét hangsúlyosan előtérbe került. A digitalizációban olyan öles léptekkel haladt a levéltári szakma, hogy a könyvtári és múzeumi területhez képest is jelentős előnyre tett szert.

Érdeemes a megváltozott attitűd kapcsán egy ma már a neten nem elérhető, 2008-ban publikált blogból⁷ idézni:

⁴ Ezúton is köszönöm a szerzőnek a kéziratban maradt írása rendelkezésre bocsátását! [A szerző nevének és a fenti idézetek szövegének anonimizálása az én javaslatomra, de a szerzővel egyetértésben történt.]

⁵ A rendelet 2015. június 4-ig volt hatályban, akkor felváltotta a 27/2015. (V. 27.) EMMI rendelet.

⁶ A ma is sok relevanciával bíró dokumentumból érdemes a nyilvánosságra vonatkozó részt idézni: „A levéltárak nyitottságára, nyilvánosságára vonatkozó társadalmi igénynek megfelelően a levéltárnak két egyenrangú feladatot kell egyidejűleg megvalósítania: az általa őrzött levéltári anyaghoz — fokozottan alkalmazva az információs technológia által nyújtott lehetőségeket is — az érdeklődők számára a hozzáférést biztosítani, valamint a levéltárak és a levéltárosok szakmai tevékenységét a társadalommal megismertetni, így növelve a levéltárak társadalmi elfogadottságát és érdekérvényesítő képességét.”

http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kultura/kozgyujt/szolgalt_leveltar_strat_konc_090616.pdf

⁷ A blog címe blogimi volt, a posztot 2008. február 22-én, 16:21-kor tették közzé. Akkor ezen az url-en lehetett elérni: www.heloimi.eu/blog/blogimi/leveltar.html (Még szerencse, hogy 2009-ben egy, a levéltárak közművelődési és közönségszolgáltatási feladatairól tartott előadásomhoz letöltöttem a blogbejegyzést képként, így megmaradt, hogyan is nézett ki a blog, amely szövegszerűen az archive.org projektnek köszönhetően ma is elérhető: <https://web.archive.org/web/20090421104421/http://www.heloimi.eu/blog/blogimi/leveltar.html>)

„Ma lementünk a levéltárba, hogy felkutassuk az ezzel [ti. a blogíró édesapjának fiatalon elhunyt testvérével] kapcsolatos összes elérhető információt. A Levéltár egy modern épületben van a Teve utcában [azaz a blogíró Budapest Főváros Levéltárába jött el – K. I.], a rendőrséggel szemben. Mellette vicces nevű üzletek. A Levéltár homlokzata nagyrészen üvegtégla. Minden ideológia nélkül szeretem az üvegtéglát. Belépünk a hatalmas hallba. Előttünk átrium, jobbra porta. – Jó napot kívánunk, hol itt az információ? – Miben segíthetünk? – kérdezi kedvesen, és tényleg segít. Bár ügyfélszolgálat csak délután van, de kutatni lehet. A portás kedvesen elirányít minket. Van remény, nem csak nekünk. Ha minden hivatal ilyen módon alakul át, akkor az országunknak is. A második emeleten van a kutatási részleg. Picit olyan, mint egy könyvtár. Hatalmas asztalok lámpákkal. Néhol számítógép. A teremben csupán két vendégkutató van. Egyikük, egy ügyvédforma férfi, hatalmas, több száz évesnek kinéző könyvek sárga oldalai között molyol. Azonnal elirigylem a munkáját. A hivatali asztalnál álló három emberből az egyik azonnal hozzánk fordul, mi tetszik. Ő is kedves. Ez nem ér. Elmondjuk mi járatan. Az információk alapján, amikkel rendelkezünk, akár el is küldhetne. Úgy látom, a szomszédja meg is tenné, hiszen egy csomó papír kéne, hogy igazoljuk jogosultságunkat az adatokhoz. Sorolja is. Halotti kivonat, születési kivonat, ésatöbbsi. A mi emberünk mégis segít. Szimpatikusak lehetünk neki. Kéri, töltsünk ki egy kérelmet, és meglátja mit tehet. Hát mi szorgalmasan neki is látunk: neve, születési hely/év. Anyja neve stb. Kutatás tárgya: családi aleset, írom. Na ezzel mosolyra is fakasztom az ott lévő szakembereket, Ennél több konkrétum kellene, mondja kedves mosollyal a szája szegletén. Legyen mondjuk V. E. ügye, egyezünk meg. Igaza van, ez legalább egy névvel konkrétabb. Legnagyobb meglepetésünkre a kitöltött igénylő lap elég, nem kérnek mindenféle kivonatokat. Pár perc múlva meg is kapjuk a Látogatói Jegyünket, mely visszavonásig érvényes. Tyú! Egyik döbbenetből a másikba esünk. Emberünk kéri, várnánk még néhány percet, akkor jön egy referens, aki majd segít a kutatásban. Őőő, jó! Jön is. Igazi alternatív bölcsész szabású ember érkezik. Kockás ing, hosszú haj, buja szakáll, szemüveg. Látszik, oly régóta él megsárgult papírok között, hogy az olyan protokolláris szokásokról, mint köszönés például, már rég elfelejtkezett. Ezért viszont mi nem haragszunk rá. Már alig várja, hogy újabb érdekes kutatásba áshassa magát. Minket szeret, mert ezt az örömet mi szállítjuk neki. Elmondjuk a történetet, ahogy mi ismerjük. Fel is jegyzünk néhány dolgot neki, ami segítheti a kutatásban. Ismerttet aztán néhány tényt az 1951-es bírósági helyzettel kapcsolatban. Elmondja, hogy a rendőrségről nem sok papír maradt. Aztán legnagyobb meglepődésünkre 2-3 napot kér, hogy előkerítse a keregett bírósági papírokat.”

A blog azzal zárul, hogy a levéltár sajnos nem talált semmilyen érdemi iratot az ügyben, de az életben először levéltárban járó blogíró azonnal elhatározta, hogy az Országos Levéltárban fogja folytatni a kutatást az ügyben, igaz, azzal a megjegye-

zéssel, hogy ott majd biztosan talál valami sajtóterméket, ami segít a kutatásban. Lehet, hogy valójában az Országos Széchényi Könyvtárra gondolt... Ez a bejegyzés nagyon jól tükrözi vissza a 2000-es évek első évtizede végének levéltárakkal kapcsolatos sztereotípiáit, kezdve a modern épülettől, a kedves munkatársakon át, de felbukkan a mégsem kedves munkatárs is, meg a levéltáros archetípus kockás ingben, szakállal stb. A blogbejegyzés egyfajta ellenpontnak tűnik az ugyanebből az évből származó, fentebb már idézett történészszöveghez képest, de nem állíthatjuk azt, hogy egy-egy kutató, vagy ügyes-bajos dolgait intéző állampolgár nem szembesült volna hasonlóan kedvezőtlen tapasztalatokkal a Fővárosi Levéltárban. Íme egy történet tőlem:

Egyik reggel, amikor a BFL portáján a belépőkártyámat vettem fel, arra lettem figyelmes, hogy egy nagyon elégedetlennek tűnő úriember vitatkozott az egyébként kulturáltan beszélő portással. Az elégedetlenség oka az volt, hogy ő pénteken akart volna jönni kutatni, de most tudta meg, hogy a levéltár pénteken nincs nyitva. Az úriembert nem elégítette ki az a válasz, hogy hétfőtől csütörtökig lehet jönni kutatni, sőt, kedden és csütörtökön este 7-ig fogadja a levéltár a kutatókat. Az úriember azt nehezményezte, hogy ő előre megnézte a levéltár honlapján: pénteken igenis nyitva van a levéltár. Látna a portás nehéz helyzetét, igyekeztem menteni a szituációt (nem a BFL főigazgatójaként, hanem munkatársaként mutatkoztam be), és igyekeztem felvilágosítással szolgálni a kérdéses nyitvatartási ügyben. Az úriember előbb feszülten hallgatott, majd elővette mobiltelefonját, és megmutatta, hogy mi írtuk ki, hogy az ügyfélszolgálatunk nyitva van péntek délelőtt. És ebben igaza volt. Az más kérdés, hogy ő kutatni szeretett volna. Rá kellett döbbenem: mi, levéltárosok egyértelműen tudjuk a különbséget kutató és ügyfél között, és mi, mint kiderült, azt feltételeztük állampolgári oldalról – lásd a fentebb idézett szituációt! –, hogy ez köztudott dolog.

Be kellett látnunk, hogy az úriembernek igaza van, most már az ügyfélszolgálatunk a kutatóterem működéséhez igazodva van nyitva, ami azért is előnyös, mert sokszor a hozzánk betérők nincsenek tisztában, hogy mit szeretnének, és csak itt derül ki, hogy amit akarnak, az kutatási vagy ügyfélszolgálati ügy.

Ezek a vélemények, esetek is azt jelzik, hogy a levéltáraknak kicsit bele kell bújniuk a látogatóik bőrébe. Egyik oldalon ott vannak a működés kereteit előíró jogszabályok, ki mihez és milyen jogon férhet hozzá a levéltári iratokhoz stb., azonban a másik, azaz a kutatói, állampolgári oldalról is figyelembe kell venni a jogos és teljesíthető igényeket, a kritikákra is nyitottan kell reagálni. A levéltári kutató- és ügyfélszolgálati munka egyfajta konfrontációs terület, éppen ezért minden levéltárnak kiemelt figyelmet kell fordítania az itt dolgozó munkatársakra, nem elég felkészültnek lenniük, tudniuk kell a felemerülő problémákat azonnal, szakszerűen, és a kutatóra, ügyfélre

nézve empatikusan kezelniük.⁸ Ez egy kulcsterület, a levéltárak munkáját elsősorban a kutatótermek és az ügyfélszolgálatok működése alapján, no meg az internetes jelenlét, az elérhető digitális tartalmak mennyisége és minősége alapján ítélik meg.

Ez utóbbi kapcsán érdemes hangsúlyozni, hogy a Hungaricana – Közgyűjteményi portálon (hungaricana.hu) több milliónyi levéltári dokumentummal találkozhat az érdeklődő, főként a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest Főváros Levéltára és a felsőoktatási levéltárak jóvoltából, ráadásul innovatív, online környezetben és megjelenítéssel, vagy ott van MNL Adatbázisok Online szolgáltatása (<https://adatbazisokonline.hu>) is számos értékes tartalmával, digitális felvételeivel, továbbá az egyházi levéltárak digitális szolgáltatásai (matricula.hu). Immáron egy évtizede a BFL-be online lehet beiratkozni és iratokat kikérni a kutatóterembe, ez a szolgáltatás újabban az MNL Országos Levéltárában és megyei levéltáraiban is elérhető. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára online kutatószolgálat (<https://ekutatas.abtl.hu/>) pedig valóban azt nyújtja, amit ígér, otthon, a fotelből kutathatja az érdeklődő az általa kikért és neki dedikáltan eljuttatott állambiztonsági dokumentumokat.

Az utóbbi időkben, főként 2010 óta, a levéltárak sokat léptek előre például a levéltárpedagógia területén is, ezáltal egyre több potenciális levéltárhasználót, főként fiatalokat tudnak elérni közvetlenül, tartalmas programokkal. Annak ellenére, hogy a levéltárak az 1970-es évektől rendeztek kiállításokat, ezek alig-alig érték el a közönséghez, részben az infrastruktúra hiányosságai, azaz például megfelelő kiállítótér híján, részben az installációk korszerűtlensége miatt.⁹ Ma már több levéltár rendelkezik modern, akár klimatizált kiállítótérrel is, és egyre több archívum használ modern, interaktív kiállítási eszközöket. Nagyon változott tehát a levéltárak világa a bevezetőben említett 80-as, 90-es évekhez képest.

⁸ Ennek érdekében például a BFL bevezette a munkapszichológiai és konfliktuskezelési tréningeket a kutató- és ügyfélszolgálaton dolgozó munkatársak számára.

⁹ Egészen különleges, hogy az Országos Levéltár egyik 1980-as évek végi kiállítását a Ludas Matyi szatirikus hetilap „szerkesztette ki”: „A kísérletek korát éljük. Némi ferdítéssel elmondhatjuk, hogy kísérletek járják be hazánkat. Magam is kísérletezem. Szeretnék például felkerekedni az Országos Levéltárba, hogy megtekintsem a napokban megnyílt tárlatot a magyar történelem különleges pereinek dokumentumairól. Reménytelen vállalkozás, tudniillik a kiállítás csakis csoportosan tekinthető meg. Most megkísérlem, hogy úttörőnek öltözve beszivárognak a tárlatlátogató általános iskolai kisdíjak közé. Ha ez nem megy, akkor keresek egy ismerőst, és kísérletem máris sikerrel bíztat, hiszen két magyar már csoportnak számít, esélyeim vannak arra, hogy bepillogjak a jakobinus perek okmányaiba. A kísérletezők legyenek élelmesei.” FÖLDES Gábor, *Kísérleteink*, Ludas Matyi 43, (1987) 45. sz. (1987. 11. 11) 2. Mivel akkoriban és még nagyon sokáig az OL kiállításai egy irattári raktár előterében kerültek megrendezésre, így azok csak ténylegesen külön vezetéssel, csoportok számára voltak látogathatók. Pár év óta az OL Bécsi kapu téri épülete is modern, közvetlenül elérhető kiállítótérrel kapott, éppen azért, hogy a nagyobb látogatóigényt ki tudja elégíteni, az itt rendezett kiállítások már modern eszközökkel valósultak meg.

A levéltárak társadalmi megítélésével és a nyilvánosság előtti szerepével kapcsolatban megváltozott nemzetközi és hazai közvélekedést az alábbi példákkal illusztrálhatjuk – bízva abban, hogy e vélemények kialakulása a szakma erőfeszítéseinek is köszönhető. Lássuk, ma milyen, a main stream sajtóban megjelenő véleményekkel találkozhatunk.

Először egy németországi példával élnek: Heribert Prantl, a Süddeutsche Zeitung főszerkesztőségének tagja, a belpolitikai rovat vezetője levéltáros körökben igen nagy visszhangot kiváltó megnyitó előadást tartott a 81. Német Levéltári Napon Brémában, 2011. szeptember 21-én. Prantl azzal kezdte, hogy a német szövetségi állam vezetése szerint a bankok az állam és az állampolgárok szempontjából rendszerszintűleg nélkülözhetetlenek (systemrelevant), mert ha bedőlnek, akkor sok mindenkit magukkal rántanak, ezért az állam megmenti őket – hihetetlen sok pénzen. Ezzel a 2007/2008-ban kibontakozó, bankcsődökkel is bőven jellemezhető gazdasági világválságra utalt, amikor számos állam igyekezett a bankjait „megmenteni”, azaz a bankárok által elkövetett machinációk következtében előállt pénzügyi válságot az adófizetők pénzén igyekeztek megoldani, holott az újságok vagy a levéltárak sokkal inkább fontosak a demokratikus államrendszer működése szempontjából:

„Amikor a bankokat megmentették, amikor az állam egyik napról a másikra milliárdos zsákot tett az összeomló Hypo Real Estate¹⁰ elé – az indoklás az volt: ezek a bankok rendszerszinten fontosak. Ennek az az üzenete: ha ezek a bankok összeomlanak, akkor még sokkal többeket visznek magukkal, akkor ez még rosszabb, mint az első forgatókönyv, azaz meg kell őket menteni. Ezért fizetett az állam hatalmas összegeket, ezért garantált elképzelhetetlen pénzeket. A bankok rendszerszinten fontosak. Ismerek olyan intézményeket, amelyek rendszerszinten még a bankoknál is fontosabbak, de nem kapnak állami pénzt. Az újságok például nem kapnak állami pénzt. Vagy a levéltárak; a levéltárak túl kevés állami pénzt kapnak. De mind az újságok, mind a levéltárak rendszerszinten sokkal fontosabbak, mint a bankok – és ezt be is tudom bizonyítani. ... A levéltárak rendszerszintű jelentőségének bizonyítéka sokkal, de sokkal régebbi [az újságokénál]. ... Levéltárak nélkül nincs állam és társadalmi rend, nincs diplomácia, nincs távolsági kereskedelem, nincs uralom – még népuralom – sem. A levéltárak stabilizálták és stabilizálják az uralmat: a császárok és királyok uralmát, az egyházét, a kereskedőket és a népet. A levéltárak relevánsak ... minden társadalmi rendszer számára – mert minden hosszú távra létrehozott rendszernek szüksége van emlékezetre. A levéltár elmondja egy társadalomnak, hogy miért létezik, és honnan

¹⁰ A Hypo Real Estate AG egy németországi ingatlanbefektetéssel foglalkozó megaholding volt Münchenben, amelynek a német szövetségi állam a 2007 és 2009 között több mint 100 milliárd (!) eurós mentővet nyújtott. https://en.wikipedia.org/wiki/Hypo_Real_Estate

jött; és a levéltár az alapja annak, hogy elgondolkodjunk azon, hogy hová tart a társadalom. ... Egy demokráciában a közösség együtt gondolkodik azon, hogy merre tart. Ez hatással van a levéltárakra. A demokrácia olyan közösség, amely együtt alakítja a jövőjét ... a levéltárak azért fontosak a demokrácia számára, mert fontosak a jövő jó alakításához. A jó jövőtervezés alapját képezik, mert megőrzik az emlékeket és a tapasztalatokat. És mivel egy demokráciában a jövő tervezése és a jövő alakítása közösségi feladat, a demokráciához tartozik, hogy közösen mérlegeljük, mi az, ami archiválásra érdemes és mi az, ami fontos az archiváláshoz, és hogyan kezeljük az archiválásra érdemes és fontos anyagokat.”¹¹

Prantl beszéde olyan nagy hatással volt a német levéltárosokra, hogy azóta is rendszeresen idézik, és egyfajta öndefinícióra is használják.¹²

Erre a felvetésre rímel – Prantl írásának ismerete nélkül – egy, az elmúlt két évtized legolvasottabb hírportálján 2016-ban magyar újságíróktól származó írás alábbi részlete:

„Ha fel kell sorolni demokratikus alapintézményeket, mindenki élből a parlamentet, az Alkotmánybíróságot vagy a független bíróságot mondaná. Valószínűleg kevés embernek jutna eszébe ide sorolni a levéltárat is. Pedig a levéltár nem múzeum, és nem csak a múlt tudományos kutatásához fontos írásos dokumentumok raktára. A levéltárban a jelen tisztázásához elengedhetetlen bizonyítékokat is őriznek. Levéltár nélkül például nem lenne jogfolytonosság, hiszen az iratok alapján tisztázhatók fontos vagyoni vagy örökösödési viták. És levéltár nélkül tiszta közéletről sem beszélhetünk, hiszen az ott őrzött iratokból derülhet ki ma is aktív politikusok, közszereplők előélete, felelősségük korábbi döntéseiben. Nem véletlen, hogy a levéltár nyitottsága és a kutatás szabadsága a rendszerváltás fontos eredménye volt.” – Index.hu ¹³

Ami pedig Varga László 2009-es véleményét illeti: a nyilvánosság előtt is fontos megjeleníteni a levéltár munkáját, ugyanakkor ez nagyon komoly kihívás, hiszen a sajtó, a média érdeklődésének felkeltése szakmai kérdések iránt nem egyszerű fel-

¹¹ PRANTL, Heribert, *Das Gedächtnis der Gesellschaft. Die Systemrelevanz der Archive. Warum Archive Politiker sind?* 81. Deutscher Archivtag 2011 in Bremen. Eröffnungsveranstaltung am 21. September 2011, 18.30 Uhr. https://www.vda.archiv.net/uploads/media/Prantl_GedaechtnisderGesellschaft_2011.pdf. Az előadás szövege az idézett címmel nyomtatásban is napvilágot látott: In: Alles was Recht ist. Archivische Fragen – juristische Antworten. Tagungsdokumentation zum Deutschen Archivtag, hrsg. vom Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e.V., Bd. 16, Fulda, 2012. 17-27. Az idézett rész saját fordítás.

¹² *Handbuch Archiv: Geschichte, Aufgaben, Perspektiven*, hrsg.: Marcel LEPPER – Ulrich RAULFF, Nördlingen, 2016. 1., 9. p. Vö. még: Beate Mehlin, *Berufe im öffentlichen Dienst. Archive sehen sich als Gedächtnis der Gesellschaft*. 2022.02.21. <https://www.staatsanzeiger.de/beruf-und-karriere/berufe-im-oeffentlichen-dienst/archivare-sehen-sich-als-gedaechtnis-der-gesellschaft/>

¹³ Joób Sándor–Kolozi Ádám, *Tudni akarja, miért ítélték el egy magyar politikust fiatal korában?* 2016.07.21. 12:37. https://index.hu/belfold/2016/07/21/informacios_szabadsag_kiss_laszlo-ugy_budapest_fovaros_leveltara_naih_peterfalvi_attila/

dat. Hogy mégis lehet ezeken a területeken is sikert elérni, néhány példa és idézet, először egy történészszakmai portál soraival kezdünk:

„Az utóbbi időben többször is találkozhattunk Budapest Főváros Levéltárának nevével a médiában. Szélesebb közönséghez is eljutott a híre annak, hogy a Levéltárba került az 1944-ben készült lakás- és bérlőösszeírások most fellelt része, illetve bemutatták – a Magyar Nemzeti Levéltárral közösen – az I. világháború centenáriuma kiadott DVD-t és a kapcsolódó virtuális kiállítást. A BFL-ben tehát aktívan folyik a munka, mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy 2015. szeptember 24-én két friss forráskiadvány bemutatójára is sor került.” – Újkor¹⁴

2015-ben a BFL vezetése úgy döntött, hogy a legsikeresebb közösségi fotóadatbázisnak, a Fortepannak felajánlja egyik legféltettebb kincsének, a főváros 19. század végi fotográfusa, Klösz György több mint 2000 fotójának digitális másolatait. A BFL ezzel a gesztussal ahhoz is hozzájárult, hogy a képek közkinccsként ingyenesen letölthetők legyenek. A döntés felhasználói oldalon egyöntetűen pozitív visszajelzést kapott:

„Most pedig Budapest Főváros Levéltára egészen meglepőt lépett: a Fortepanon szabad felhasználásúvá tett 1500, századforduló körüli Klösz-képet, amikkel még a közeljövőben is foglalkozunk. »Igen, ezek azok a képek amikkel a leggyakrabban találkozhatunk, ha a millenniumi Magyarországról van szó, a falinaptárak, képeskönyvek, könyvillusztrációk kihagyhatatlan fotói. És mennyivel több még! Közel ezer budapesti felvétel, és benne hetven a Dunára néző városról« – fogalmazott Tamási Miklós a levéltár nevében az anyagról.” – Index¹⁵

„Bölcs és példamutató lépés egy közintézménytől, amikor digitalizálja archívumát és közkinccsé teszi. A Fővárosi Levéltár Klösz György több mint 1500 fotóját bocsátotta a Fortepan rendelkezésére, hogy bárki számára megtekinthetővé váljon. Valljuk be: Klösz nélkül fogalmunk sem lenne, hogy milyen volt Budapest 120 évvel ezelőtt.” – Múzeumcafé¹⁶

„Végre-végre! Nahát, ezt senki sem gondolta volna! Mi jöhet még! És ehhez hasonló felkiáltások kíséretében szeretnénk elindítani a századforduló legfontosabb magyar fényképésének, Klösz Györgynek fotóhagyatékát a Fortepanon.” – Magyar Múzeumok¹⁷

És hogy minden ilyen döntésnek lehetnek árnyoldalai és nem várt negatív felhangjai, bizonyítja az alábbi cikkrészlet is:

¹⁴ FEKETE Bálint, *Itt van a város, voltak lakói.* 2015.10.08. <https://ujkor.hu/content/itt-van-a-varos-voltak-lakoi>

¹⁵ KOVÁCS M. DÁVID–BARAKONYI Szabolcs, *Századfordulós korzózás a Duna-parton.* 2015.06.07. https://index.hu/fortepan/2015/06/07/szazadfordulos_korzozas_a_duna-parton/

¹⁶ *Amikor még az Ős-Budavárban mulatott a magyar.* Múzeumcafé 2015.06.09.2015-06-09. <https://muzeumcafe.reblog.hu/amikor-meg-az-os-budavaraban-mulatott-a-magyar>

¹⁷ *Klösz György hagyaték a Fortepanon. NAHÁT!* 2015.06.22. http://archiv.magyar-muzeumok.hu/targy/2577_klosz_gyorgy_hagyatek_a_fortepanon_

„Követ dobott az állóvízbe Kenyeres István, Budapest Főváros Levéltárának (BFL) főigazgatója, amikor úgy döntött, hogy az intézményben őrzött körülbelül kétezer Klösz György-fotót közléteszi a Fortepan nevű, ingyenes online adatbázison. Ez azért forradalmi lépés, mert a közgyűjtemények csak reprográfiai, másolási díjak ellenében adnak át fotót. S ha vannak is digitális adatbázisaik, általában nem érhetők el online, ha mégis, szinte biztos, hogy nem tölthetjük le a fényképeket.” – Magyar Narancs¹⁸

És valóban, gyakran követ kell dobunk az állóvízbe, azért, hogy szakmai és felhasználói, kutatói oldalon is történjen előrelépés, felvállalva a vitákat és a negatív kritikát is. Ezekkel a gondolatokkal kívánom lezárni írásomat, remélem szakmabeli és nem szakmabeli olvasóim is elhiszik, szubjektív soraim és a másoktól vett idézetek azt a célt szolgálták, hogy a levéltárakat egy kicsit kívülről is láttassam, kevésbé jó és jó oldalukról egyaránt.

¹⁸ HAMVAY Péter: *És mi lenne akkor, ha mindenki hozzáférhetne a magyar múzeumok fantasztikus fotógyűjteményeihez?* Magyar Narancs, 2015/29 (07.16.)

Mészáros Kornélia

IGEHIRDETÉS-FELHŐ: KUTATHATÓ IGEHIRDETÉS-GYŰJTEMÉNY

A 2018–2024-es időszakra meghirdetett országos felügyelői program a huszadik századi magyarországi evangélikus prédikációs hagyaték feltárására, megőrzésére és – lehetőség szerint – hozzáférhetővé tételére hívott fel. Ezt a kezdeményezést az Evangélikus Hittudományi Egyetem és az Evangélikus Országos Gyűjtemény karolta fel, és készített közös tervet a gyakorlati megvalósításra.¹ A projekt az Igehirdetés-felhő nevet kapta. A kezdeményezés célja a fent jelzett időszak és tartalom írott és hangzó emlékeinek összegyűjtése, tartalmi feldolgozása, lehetőség szerinti digitalizálása és hozzáférhetővé tétele.

De vajon miért fontos, hogy a régmúlt igehirdetései elérhetőek, kereshetőek, hozzáférhetőek legyenek? Sokszor érzékeljük, hogy az idő előrehaladtával a prédikációk egyre rövidülnek. A hétköznapi életben egyre több impulzus éri az embereket: minél rövidebb idő alatt, minél egyszerűbben akarunk minél több információhoz hozzáférni. Ezt a lelkészek is érzik: „komolyan kell venni, hogy az emberek kevesebbet tudnak odafigyelni”. A korábbi időkben jellemző 40–45, majd 25–30 percesre rövidült igehirdetések most már még tovább redukálódtak, a kor változásait figyelembe véve ma már a lelkészek is igyekeznek 12–13 percbe belesűríteni az üzenetet.² Martin Werlen einsiedelni bencés emeritus apát ennél is tovább megy, amikor „Prédikáció helyett megtérés” alcímmel megjelent könyvében arról beszél, hogy a nagy szavak korszakának vége van, az egyháznak tanítás helyett a cselekvésre kell helyeznie a hangsúlyt. Hafenschner Károly erre reflektálva teszi fel a kérdéseket: „Lejárt a prédikáció ideje? Elavult a műfaj? Szükség van-e egyáltalán prédikációra? A prédikációk rövidülése jele annak, hogy lassan kihal és eltűnik ez a műfaj? Kevesebb legyen a szöveg, több legyen a tett?”³

¹ CSEPREGI, HUBERT, PRÖHLE 2019.

² BÓNA 2021.

³ HAFENSCHNER 2022, 5.

Gyűjteményi szempontból valóban fontos az evangélikus vonatkozású tartalmak feldolgozása, megőrzése és hozzáférhetővé tétele, de vajon a felhasználói oldalról milyen igények motiválhatják azt, hogy ezekhez hozzá lehessen férni? Miért is lényeges, hogy az egyház országos gyűjteménye és lelkészképzésért felelős felsőoktatási intézménye együtt karolta fel ezt az ügyet?

TÖRTÉNETI HÁTTÉR

A keresztény hit a Biblián, igen keresztül szól a hallgatóihoz. A keresztény teológia tanítása szerint Isten a Biblián keresztül szól az ige hallgatóihoz. A Szentírás olvasása és értelmezése a keresztény istentisztelet és lelkiség egyik fő alkotóeleme,⁴ a prédikáció ez utóbbit segíti elő.

Az Istenről való gondolkodás mindig is foglalkoztatta az emberiséget. Kiemelt témák közé tartoznak az élet keletkezéséről és végéről, az útkeresésről, a lét értelméről szóló kérdések. A keresztény (újszövetségi) igehirdetés Jézussal kezdődik, nem egyszerűen Istenről szól, célja, hogy az igehirdetőn keresztül Isten szóljon a hallgatóhoz. Az igehirdetésre való felhatalmazás tehát láncfolyamatként érthető.⁵ Isten elküldte egyszülött Fiát, Jézust, aki „*hirdette Isten országát*” (Lk 8,1), a tanítványok, apostolok pedig a feltámadott Jézus megbízása alapján végzik a szolgálatot: „*Ahogyan engem elküldött az Atya, én is elküldelek titeket.*” (Jn 20,21). Az igehirdetés célja, hogy Jézus szavai keljenek életre ma is az igehirdető szavában. Az igehirdetés így nem csupán emberi alkotás, hanem Isten Szentlelkének ajándéka.

Az egyház története során az igehirdetés szerepe is változó volt. A korai egyházban az igehirdetés az egyház belső építkezésének fő eszköze volt. Legtöbb esetben nem konkrét textushoz kapcsolódott, célja elsősorban a gyülekezet tanítása és lelki táplálása volt. Meghatározó szerepet játszott a retorikai elemek használata, gyakoriak voltak a több órán át tartó igehirdetések (Órigenész, Krizosztomosz). A hatodik századig az igehirdetésre jönnek az emberek, a liturgia folytatásánál elhagyták a templomot, a hatodik századtól azonban felértékelődött a liturgia szerepe. A 13. századtól további változásokat figyelhetünk meg. A skolasztika hatására az egyetemi és a népnek szóló prédikáció eltér egymástól. Előbbi tanít, a másik népies és „szórakoztató” formában szólal meg. A 15. században válnak népszerűvé a prédikációs sorozatok. A középkorban az igehirdetés nélkülözhetetlen a nép szintjén, hiszen ez az egyetlen forrás, ahol

⁴ BALLARD 2022, 122.

⁵ HAFENSCHER 2022, 345.

életvezetési, etikai tanácsokat kaphatnak az emberek – sok esetben már saját anyanyelvükön!⁶ A reformáció korában ismét nagyobb figyelmet kapott a hirdetett ige.

AZ IGEHIRDETÉS SZEREPE AZ EVANGÉLIKUS ISTENTISZTELETBEN/TEOLÓGIÁBAN

Jól tudjuk: az istentisztelet és minden más egyházi összejövetel nem csupán igehirdetésből áll, nemcsak a prédikáció nyújt vallásos élményt a résztvevők számára, hanem a liturgia, az imádság, az ének és mindenféle más zene, a hívek közössége, együttléte is. Az evangélikus egyházakban mégis egészen központi helyet foglal el az igehirdetés.⁷

A reformáció az igehirdetésből született: a Szentírás újrafelfedezése, a prédikálás formai és funkcionális kibővülése, a hirdetett ige hitet és gyülekezeti közösséget teremtő munkája mind jelentős szerepet játszottak ebben.⁸ Luther Márton szerint Krisztus maga van jelen a hirdetett igében is. „Luther a prédikációt az úrvacsora mellett az istentisztelet másik csúcspontjává emelte. Isten ígéje Isten kegyelmének eszköze a sacramentumhoz hasonlóan. Amikor az ígét hirdetik, maga Jézus van jelen, ő osztogatja kegyelmét, szabadítja meg a bűnöktől megkötözött lelkiismeretet, ébreszt hitet, szeretetet és reményt.”⁹ Az evangélikus teológiában tehát nemcsak az úrvacsorával kapcsolatosan beszélünk valóságos jelenlétről (*praesentia realis*), hanem az igehirdetésben is. Krisztus jelen van az igében, mert Ő szól. *„Aki titeket hallgat, engem hallgat.”* (Lk 10,16)

A 16. század rendkívül összetett szellemi, kulturális, vallási, politikai, hatalmi helyzetében Luther prédikációi egyfajta hidat képeznek: egyszerre van jelen az egyetemi prédikációk KORÁBBI tradíciója és a népi igehirdetés gyakorlata.¹⁰ Luther prédikációi élıszóban és nyomtatásban egyaránt nagy közönséget érnek el. Széles körben tudott hatást gyakorolni, annak ellenére, hogy nem tanúsított érdeklődést aziránt, hogyan fogadják az ígét az egyes hallgatók. Tulajdonképpen csak a pietizmus tette a prédikátor feladatává az igehallgató belső helyzetének a vizsgálatát.¹¹

Luther számára az istentiszteleteken a hangsúly a prédikáción van, ahogy azt az alábbi, német miséből vett rövid részlet is mutatja; szent napokon vagy vasárnapon három prédikáció hangzik el: egy levélbeli, egy evangéliumi, a délutáni vesperáson

⁶ HAFENSCHER 2022, 368, 380.

⁷ ANDORKA 1994, 349.

⁸ KORÁNYI 2013, 40.

⁹ HUOTARI 1994, 347.

¹⁰ HAFENSCHER 2022, 387–388.

¹¹ HUOTARI 1994, 348.

pedig egy ószövetségi textus alapján fejezetről fejezetre (LW 53:68.; WA 19:78f).¹² Luther gyanakvással tekintett a prédikáció nélküli szentírásolvasás gyakorlatára, véleménye szerint ilyenkor: „Isten igéje elhallgatott, és csak az olvasás és éneklés maradt meg a templomokban”. „Ezért, ha Isten Igéje nem hirdettetik, jobb, ha nem énekelünk, nem olvasunk, de még csak össze sem jövünk.” (LW 53:11; WA 12:35) Luther itt alapvetően az igeolvasás olyan gyakorlatának alapvető elutasítását nyilvánította ki, amely nem kötődött egyúttal az igehirdetéshez: az „olvasott szó” kultusza, amely egyedül a szentlecke, a lekción tökéletesítésével remél mindenféle áldásos eredményt.¹³ Luther számára Isten igéje nem csupán könyv, hanem hozzá kapcsolódik az igehirdetés is. A Biblia igéje akkor válik Isten igéjévé, amikor hirdetik. Ez az élő Isten megszólítása, aki arra hívja a hallgatót, hogy hittel és biztonyságtétellel válaszoljon rá. A hirdetett igében Jézus jön hozzánk, Ő az evangélium élő hangja (viva vox evangelii). A Biblia a Szentlélek hatására született, az ezen alapuló igehirdetésben is a Szentlélek működik, hogy a neki tetsző módon hitet és szeretetet ébresszen.¹⁴

Az evangélikus igehirdetésben az igazi prioritás minden időben a Krisztus-központúság. A legmegbízhatóbb kiindulópont Jézus beszéde, vele kezdődik el az evangélium prédikálása.¹⁵ Az igehirdető miközben prédikál, igehirdetése nem egyszerű interpretációja a szentírási igéknek, hanem közben maga is Isten igéjévé lesz: *praedicatio est verbum Dei*.¹⁶

A LELKÉSZ FELADATA

Könnyen és gyorsan mondunk ítéletet a tradicionális igehirdetés felett, ugyanakkor látnunk kell, hogy mégis ez a legelterjedtebb egyházi megnyilvánulás mind a mai napig. Egy, a lelkészi hivatás szempontjait és perspektíváit vizsgáló 2004-es felmérés szerint a lelkészi hivatás fókuszában még mindig az igehirdetés áll. A lelkészek önképe, önértékelése alapján saját magukat leginkább lelkigondozóként/igehirdetőként jellemzik. A reformer, misszionárius, gyülekezetépítő, gyülekezetvezető szerepek korosztályonként eltérő helyezést kaptak, viszont a lelkigondozás és az igehirdetés korosztálytól függetlenül az első két helyen vezeti a listát.¹⁷

¹² Idézi BIERITZ 1991, 37.

¹³ Vö. BIERITZ 1991, 37–38, 50–51.

¹⁴ HUOTARI 1994, 348.

¹⁵ SZABÓ 2013, 27.

¹⁶ KORÁNYI 2013, 40.

¹⁷ KRONAST 2010, 57–62.

A lelkeszi szolgálatban a homiletika kapcsán az első fontos felismerés, hogy csak a maga folyamatosságában szabad a prédikációra tekinteni. A lelkeseknek fontos tudatosítaniuk, hogy előttük is prédikáltak, és utánuk is fognak. A szószék ilyen tekintetben mindig az „elődök és utódok” különleges találkozási helye is.¹⁸ Az igehirdető az egyház igehirdetésébe kapcsolódik be. Szolgálatában nem egyedül áll a szószéken, munkája során a „bizonyásgtevők fellege” (Zsid 12,1) veszi körül: igehirdetők és gyülekezeti tagok egyaránt. Az Istenről szóló beszéd történelme, múltja, jelene és jövője így együtt gondolható át igazán.

A korábbi igehirdetések tanulmányozása mintát, példát jelenthet a mai igehirdető számára is. Izgalmas megnézni, hogy a kezdetektől fogva hogyan beszéltek a régiek, és milyen változások miatt történtek a prédikáció fejlődése terén. A homiletika történetéből láthatjuk, hogy az igehirdetés minden korban állandó megújulást igényel. A különböző korokban elhangzott igehirdetések elemzése ilyen szempontból kiemelten is fontos. Ezen felismerések lejegyzése alapján vizsgálhatóak meg legjobban az adott kor irányzatai elképzelései, hatásai. Ebből fedezhető fel az adott korhoz mérten megjelenő újdonság is, melyből a mai korra vetítve is meríthetők új ötletek, gondolatok. Az új akkor lehet valóban „új” prédikáció, ha figyelembe veszi az elhangzott régi prédikációkat, és ennek alapján változtat, módosít, újít, formál át prédikációs stílust, szokást, keretet.¹⁹

Már a középkorban is számos olyan segédanyag állt rendelkezésre, amellyel még a képzetlenebb papság is készülhetett, illetve amelynek segítségével végezte az igehirdetői szolgálatot: prédikációs gyűjtemények, sermosorozatok, káték, prédikációmagazinok, valamint az egy-egy fogalomhoz háttéranyagot adó szó- és szöveggyűjtemények.²⁰ Ma már számos tudományos igényű kommentársorozat, előkészítő anyag áll rendelkezésre, amely segíti a lelkeseket az igehirdetésekre való készülésben, ezek mellett természetesen a prédikációs kötetek, gyűjtemények, online elérhető anyagok is rendelkezésre állnak, az Igihirdetés Felhő pedig csatlakozva a lehetőségekhez ezt a készülést is segíti.

A lelkeszelődők igehirdetésének olvasása és a velük történő mai, meditatív foglalkozás, gondolkodás érleli a minőségi és hiteles igehirdetőt is. Fontos szempont az is, hogy a ma igehirdetési fogják leginkább meghatározni a „holnap” prédikációját tartalmi, formai és lelkeségi értelemben egyaránt. A lelkesnek szem előtt kell tartania, hogy valaki majd a hallgatói közül folytatja, folytathatja az általa elmondott prédikációt. Különleges belső feszültséget és sajátos lelki érzést teremt tudni azt, hogy a

¹⁸ SZABÓ 2013, 15.

¹⁹ SZABÓ 2013, 17–18, 22.

²⁰ HAFENSCHER 2022, 382–383.

kimondott szavak tovább élnek, és újjáalakulnak az igehallgatók életében. A beszélő személye, élete és megjelenése az előadás kisugárzásában mindig szerves részévé válik a beszédnek, azonban minden igehirdetés csupán egy „pillanatnyi lehetőség”, és minden lelkeszi szolgálati idő egy szószéken csupán „átmeneti állapot”: emberi küzdelem, de Istentől kapott erő és nyugalom a szószéken.²¹

AZ IGEHALLGATÓ SZEREPE

Korunkban a megszólított, a fogyasztó, a felhasználó szempontjai váltak elsődlegessé a társadalmi kommunikációban, annak minden területén, az oktatástól a művészeteken át a közösségi ügyekig.²² A lelkeszi hivatás nagy kihívása, hogy 10-20-30 perces igehirdetéseivel próbál szólni olyan emberekhez, akik hozzászoktak ahhoz, hogy egészen más formában és módon kommunikálnak velük. A legtöbb esetben 30 másodperc (vagy kevesebb) idő alatt küldünk és fogadunk üzeneteket, a reklámok is a minél rövidebb üzenetátadásra rendezkedtek be. Ezen tényeknek azonban nem kell azt eredményeznie, hogy mindent alá kell rendelni a kor szórakoztatóipari „elvárásainak”. Természetesen a hasznos elemeket, jó gyakorlatokat érdemes átvenni, az adott területen alkalmazni, azonban a prédikáció nemcsak az ige hirdetőjétől, hanem az ige hallgatójától is nyitottságot kíván: a prédikáció hallgatása hosszan tartó koncentrált figyelmet igényel.²³

„Az igehirdetés nemcsak az egyházi élet egyik teológiai eszközzel végzett »művelési ága«, hanem az egyéni és közösségi lelki élet életjele, organikus megnyilvánulása. Az igehirdetés az igehirdetővel és a hallgató közösséggel együtt él.”²⁴ A prédikáció Isten-igehirdető-gyülekezet hármásának közös alkotása. Az istentisztelet az az alkalom, ahol a találkozás és a párbeszéd Isten és ember között ma is folytatódik, az igehirdetés ennek létrehozását segíti elő. A prédikáció nem monológ, nem egy személy alkotása, hanem a közösségé, akiknek és akikhez szól, így az igehallgatói oldal figyelme is hangsúlyos. A gyülekezet a prédikációt az odafigyelése minőségével emelheti fel, vagy teheti tönkre. Egy jó prédikációt is elronthat, ha a gyülekezet türelmetlenül, vagy éppen másra figyelve „hallgatja” azt, ugyanakkor egy szakmailag kevésbé megalapozott prédikáció is megerősödhet olyan emberek jelenlétében, akik figyelemmel hallgatják.²⁵

²¹ SZABÓ 2013, 20, 15, 19.

²² FÁBRI 2013, 223.

²³ TAYLOR 1993, 81–82.

²⁴ BÉRES 2013, 45.

²⁵ TAYLOR 1993, 82–83.

Schleiermacher szerint a prédikáció azt fejezi ki, ami a gyülekezetben mozgásban van. A jó prédikáció egyszerre helyzetre aktualizált, friss, életközeli, kreatív, az emberi problémákkal foglalkozó, és ugyanakkor kiindulópontjával (bibliai textus) biblikus mélységű is.²⁶ Elsősorban a prédikáció mondanivalójától, minőségétől függ az, hogy a gyülekezet tagjai úgy értékelik-e az istentiszteletet, bibliaórát, hogy az számukra lelki épülést, hitük megszilárdulását jelentette-e vagy sem. A gyülekezet oldaláról fontos, hogy a lelkész képzett legyen, széleskörűen tájékozott, megalapozott véleményalkotással bírjon az őt és a gyülekezetet körülvevő társadalom kérdéseiben.²⁷ A bibliai textusok, történetek, levelek is meghatározott helyzetekben, meghatározott emberekhez szóltak. Az új irányok keresése már a korai időkben is kérdés volt, amikor az adott gyülekezethez írt leveleket más gyülekezetekben is olvasták,²⁸ a Biblia korától ilyen távol pedig a kérdés talán még aktuálisabb lett.

BÁRMIKOR, BÁRHOL, MINDENKINEK

Az igehirdetés az apostoloknak adott megbízás (Mk 16,15) folytatása a jelenkorban; célja úgy hirdetni az evangéliumot, hogy az valóban eljusson mindenkihez. A lelkész feladata, hogy a könnyedén és gyorsan pergő információk világában megtalálja azokat átgondolt, értelmes mondanivalóval rendelkező szavakat, amelyek megszólítanak és elgondolkodtatnak. Az új média látszólag olcsó és könnyen használható utat kínál arra, hogy az egyház eljusson az otthon lévő, templomoktól elmaradó gyülekezeti tagokhoz, vagy segítségével éppen új missziós lehetőségeket fedezzen fel. Az információs hatások tengere a digitális világban azonban túlságosan végtelen, és sokszor még a komoly színvonalat nyújtó teljesítmény is elveszhet, ha nem megfelelő a reklám/marketing mögötte. Fontos tudatosítani, hogy az újmédia, a közösségi platformok használata is jelentős szaktudást, erőforrást igénylő munkát és tudatosságot igényel.²⁹

A Covid19 vírus kitörése és az ehhez kapcsolódó intézkedések az egyházi életet is jelentősen érintették. A lelkészek számára mind technikailag, mind homiletikailag kihívást jelentett az új kényszerhelyzet. „A Krisztus-központúság kivételével szinte minden megváltozott: az igehirdetésre való készülés ideje, módja, a liturgia, a gyülekezet jelenléte, a fájdalmasan hiányzó úrvacsora, Isten népének dicsőítő és bűnvalló énekei, a kommunikációs csatornák, a technikai megoldások és még azok a kérdések

²⁶ Vö. HUOTARI 1994, 348–349.

²⁷ Vö. ANDORKA 1994, 349, 351.

²⁸ HUOTARI 1994, 348.

²⁹ FÁBRI 2013, 231.

is, amelyeket lelkészek általában vasárnap reggel szoktak feltenni.”³⁰ A helyzet lelkeszi szempontú értékelése, a prédikációk teológiai fókuszának vizsgálata nagyon fontosnak és hasznosnak bizonyult az új igehirdetés megszületése kapcsán. A bekövetkezett változások nagy erővel hatottak a homiletikai gyakorlatra, és hatással lesznek a lelkészképzés jövőjére is, akár homiletikai, akár ekkleziológiai, akár gyülekezetpedagógiai módszertan tekintetében.³¹

A pandémia az aktív gyülekezeti tagok számára is kihívást jelentett: a családi/házi áhítatok újbóli felismerése és megszervezése, az otthoni elcsendesedés, az istentiszteleti részvétel, a lelki élet online, vagy „home office” üzemmódban való megélési lehetőségeinek keresése új feladatként jelentkeztek. Az online istentiszteletre készülők könnyen bekapcsolódhattak egy másik gyülekezet életének virtuális terébe is, a perikóparendnek köszönhetően pedig ugyanazon textushoz akár több igehirdetést is hallgathattak. Ugyanígy a lelkészek számára is több lehetőség adódott arra, hogy aktívabban megélhessék az igehallgató szerepét.

Bár a felügyelői program a pandémiától függetlenül hívta életre a prédikációs kinceszár létrehozását, a vírushelyzet tapasztalatai mégis megerősítették azt, hogy egy szervezett keretek között zajló, gyűjteményi szemlélettel rendszerezett tartós tár jön létre az igehirdetések összegyűjtésére és keresésére.

MEGŐRZÉS ÉS MEGOSZTÁS

Az igehirdetések megőrzése, kereshetősége és rendelkezésre bocsátása nagy jelentőséggel bír mind a lelkészek mind a gyülekezeti tagok számára, és elérhet laikus érdeklődőkhöz is. A szóban hangzott igehirdetések, egyházi beszédek a történeti örökség legtörékenyebb, legveszendőbb emlékei, ennek okán a régmúlt igehirdetéseinek túlnyomó része semmilyen formában nem férhető már hozzá, éppen ezért fontos, hogy a közelmúlt prédikációit felkutassuk, és megőrizzük.³²

A felület létrehozása során a gyűjteményi és a kutatói szempontok egyaránt fontosak voltak. A prédikációk feldolgozásához szükséges volt olyan egyedi keresőmezők létrehozása, melyek segítik az igehirdetések pontosabb kutatását, elemzését, összehasonlítási lehetőségét:

³⁰ LANGE, valamint HOEZEE 2020, idézi: PÁNGYÁNSZKY 2020.

³¹ PÁNGYÁNSZKY 2020, 450–451, 456.

³² CSEPREGI, HUBERT, PRÖHLE 2019.

- Igehirdetés pontos dátuma (év, hónap, nap)
- Igehirdetés tételmondata
- Igehirdetés textusa (bibliai hely)
- Igehirdetési alkalom (kazuális szolgálatok, ünnepek)
- Szövegmélték típusa (fogalmazvány, hallgatói lejegyzés, teljes szöveg, vázlat)
- Eredeti elhangzáshoz/fennmaradt szövegméltékhez kapcsolódó külső/belső megjegyzések
- Tartalmi adatokhoz és keresztutalásokhoz kapcsolódó külső/belső megjegyzések
- Egykori/jelenlegi őrzési hely
- Hozzáférhetőség szintje (kutatási célra, nyilvános, zárolva) megjegyzéssel

A felület ezen kívül lehetőséget ad arra, hogy a nyomtatásban megjelent igehirdetést hozzákapcsoljuk a megjelent könyvhöz, képes a digitális fájlak kezelésére, a teljes szövegű keresetőségre, mindemelllett pedig egy felületen (<https://liberty.lutheran.hu/>) érhető el az evangélikus gyűjtemények korábban indított projektjeivel (Magyar Evangélikus Digitális Tár – MEDiT, Magyar Evangélikus Bibliográfia, Hittudományi Adatbázis, Evangélikus Integrált Katalógus).

A létrehozott egyedi keresőmezők alapján számos hasznos összehasonlítást tudunk végezni. Az egyre bővülő tárbán érdemes lesz majd megnézni, hogy a különböző szószékeken hogyan hangzott Isten ígéje 1944 húsvétján/karácsonján, különböző években hogyan prédikáltak ugyanazon textusról (akár ugyanazon igehirdető!), de lekérhetjük egy-egy településhez/gyülekezethez kapcsolódó igehirdetések listáját, és még esketési/keresztelési igehirdetések között is böngészhetünk.³³ Az Igehirdetés-felő projekt olyan kor anyagainak összegyűjtését célozza meg, amelyek a kontextuális teológiák vizsgálata szempontjából is izgalmas, érdekes kutatási alapot adhatnak. A kor igehirdetési a huszadik századi politikummal és a társadalmi környezet sajátos problémáival való érintkezésben születtek, tematikájuk egyre szorosabban a kontextusból érkező kihívásokhoz, illetve a kereszténységhez intézett kérdésekhez igazodik, ezekre igyekszik a Biblia alapján álló válaszokat megfogalmazni.³⁴ Ezek elemzése is hasznos tanulsgként szolgálhat. A feltöltött anyagok bibliográfiai adatai mellett legtöbb esetben rögtön az olvasható, hallgatható, nézhető tartalmat is megkapjuk.

A szóban hirdetett evangélium az evangélikus teológia legértékesebb szellemi terméke, az evangélikus vallási kultúra pontos lenyomata.³⁵ Az igehirdetések gyűjteménye

³³ H. HUBERT, MÉSZÁROS 2021.

³⁴ KORÁNYI 2013, 42.

³⁵ CSEPREGI, HUBERT, PRŐHLE 2019.

az egyház történetének leggazdagabb és legszínesebb tárháza, az egyház- és teológiai történeti kutatást jól segítő forrás. A Covid19 helyzetet elemző kutatás is megmutatta, hogy milyen fontos az igehirdetés tudománya és az igehirdetések történeti vizsgálata, a következtetések megállapítása, a homiletikai oktatás folyamatos megújulása. Az Igehirdetés-felhő egyszerre lehet hasznos támpontja az igehirdetésre készülő lelkészeknek, az igehirdetést kutatóknak, a homiletika oktatásáért felelős oktatóknak, presbitereknek, gyülekezeti tagoknak és laikus érdeklődőknek. Éppen ezért különösen is fontos, hogy a kezdeményezés szakmai háttere gyűjteményi és teológiai oldalról is biztosított.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDORKA Rudolf, *Mit vár egy evangélikus értelmiségi a prédikációtól?* Lelkipásztor, 1994, 349–351.
- BALLARD, Paul, *A Biblia alkalmazása*, Lelkipásztor, 2022, 122–127.
- BÉRES Tamás, *Valóságismeret – hála – változ(tat)ás = Homiletika ökumenikus palettán: Együttgondolkodó előadások az igehirdetésről*, Budapest, Luther Kiadó, 2013, 45–52.
- BIERITZ, K.-H., *The order of readings and sermon texts for the German Lutheran church*, Studia liturgica, 1991, 37–51.
- BÓNA Judit, *Beszélgetés Dr. Gáncs Tamás evangélikus lelkésszel*, Keresztény Értékek, Karc FM (2021. 10. 17.).
- CSEPREGI Zoltán, HUBERT Gabriella, PRÖHLE Gergely, *„Igehirdetés-felhő” – Felhívás teológiai örökségünk megmentésére*, elérhető: <https://www.evangelikus.hu/archivum/igehirdetes-felh-felhivas-teologiai-oroksegunk-megmentesere> 2019.
- FÁBRI György, *Akik ma hallgatják = Homiletika ökumenikus palettán: Együttgondolkodó előadások az igehirdetésről*, Budapest, Luther Kiadó, 2013, 223–231.
- H. HUBERT Gabriella, Mészáros Kornélia, *Él az Igehirdetés-felhő: Elsőként Túröczy Zoltán kéziratosszéki prédikációi olvashatók*, Evangélikus Élet, 2021, 45–46, 39.
- HAFENSCHER Károly, *Beszélő Isten*, Budapest, [Hafenscher K.], 2022.
- HOEZE, Scott, *The Challenges of Preaching During this Time of Quarantine and Pandemic*, elérhető: <https://cep.calvinseminary.edu/covid-192020>.
- HUOTARI, Voitto, *Isten igéjének hirdetése a jelenben*, Lelkipásztor, 1994, 347–349.
- KORÁNYI András, *Egyháztörténeti távlatok az igehirdetésben = Homiletika ökumenikus palettán: Együttgondolkodó előadások az igehirdetésről*, Budapest, Luther Kiadó, 2013, 37–44.
- KRONAST, Manuel, *Antworten – Fragen – Perspektiven = Pfarrberuf heute: Befragungen und Studien zum Pfarrberuf*, Berlin, EB Verlag, 45–118.
- LANGE, D. G., *Digital Worship and Sacramental Life in a Time of Pandemic*, Lutheran World, elérhető: <https://www.lutheranworld.org/blog/digital-worship-and-sacramental-life-time-pandemic>.
- PÁNGYÁNSZKY Ágnes, *A karantén hatása az igehirdetésre és ennek tanulságai a homiletikai képzés területén: A Magyarországi Evangélikus Egyház lelkészei között végzett homiletikai felmérés eredményei*, Lelkipásztor, 2020, 450–458.
- SZABÓ Lajos, *Aktuális homiletika a kezdetektől = Homiletika ökumenikus palettán: Együttgondolkodó előadások az igehirdetésről*, Budapest, Luther Kiadó, 2013, 15–36.
- TAYLOR, B. B., *The preaching life*, Lanham, Cowley Publications, 1993.

Monok István

A NYÍRŐ-RÉSELŐ BRIGÁDTÓL A NYUGODT MUNKA LEHETŐSÉGÉIG

Illúzióinkról Hubert Gabriella nyugdíjba menetele kapcsán

Napjainkban talán több új szó keletkezik, mint a történelemben máskor. Jobbára azért, mert ha egy ígéhez biggyesztenek igekötőt, az emberek maguk számára is igazolva látják, hogy mást tesznek, mint eleik, nyilván jobban (azonosít-beazonosít, másol-felmásol, inzertál-beinzertál stb.). A „nyírás-réselés” – igei változata nem ismert: *nyír-résel* – nem ilyen szó. A hazai digitális bölcsészet *incunabulum*-korszakába repít vissza bennünket az idő, ha jelentését akarnánk megfejteni. Hubert Gabriella számára azonban nem a megfejtés a fontos, hiszen az ő egész életét meghatározta egyetemista létének az a döntése, hogy ő is tagja lesz a *Nyírő-réselő Brigádnak*.¹ Nem csupán a leendő férjével hozta össze ez a tevékenység, hanem szakmai munkásságára is ezek a hónapok, évek voltak olyan hatással, hogy ma az Evangélikus Országos Könyvtárban megszemlélhetünk egy falat, tele Tranoscius-kiadásokkal.

Magam mindig tiszteltem azokat az embereket, akik olyan elhatározással élik életüket, hogy valamiben rendet raknak. A tisztelet persze csak az olyanoknak jár, akik tudják, hogy „minden túlzás bűnbe fordul”.² Az egyházi énekeskönyvek kiadásai, a bennük szereplő énekek, az egyes felekezetek kiadásában megjelent szövegek egymáshoz való viszonya bizony tengernyi munkát jelent azoknak, akik „rendet akarnak tenni” ebben. Legyünk őszinték: sok szempontból roppant unalmas munka is ez.

¹ Horváth Ivánnak köszönhetően magam is megtanulhattam a „nyírás-réselés” kifejezés valódi értelmét. A Hermann Hollerith (1860–1929) által felfedezett lyukkártyamodell speciális változata a könyvtári perem-lyukkártya. Ezt alkalmazta az MTA Irodalomtudományi Intézetben elhelyezett Eötvös Könyvtár is (Bor Kálmán vezetése idején). A már a Könyvtárban sem használt lyukkártyákat kérte el Horváth Iván, hogy a régi magyar verses korpuszt kódolja, majd elemezze. Az MTA ITI Irodalomelméleti Osztályának vezetője (1962–1985), Nyírő Lajos (1921–2014) karolta fel a kezdeményezést, és a szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Régi Magyar Irodalom Tanszékén Keserű Bálint nevezte el az ezzel foglalkozó diákok csoportját „Nyírő-réselő Brigád”-nak. – A nyírás-réselés egyik eredménye: *Répertoire de la poésie hongroise ancienne...*, Tome 1–2., sous la dir de Iván Horváth, Paris, Nouvel Objet, 1992.

² Omne quod est nimium vertitur in vitium.

Alázatot igényel és valami mindig felettes célban való hitet. A szövegtengerből való kilátás képességével együtt. Főként akkor beszélhetünk tengerről, ha az egyházi énekek egyéb szöveggörnyezetét is mellé helyezzük. Vannak históriás, sirató és egyéb vidámabb alkalmi énekek stb., stb., olyanok, amelyeket ismernie kell annak is, aki pusztán az egyházi énekek körében tökéletesíti tudását, és teszi teljesebbé másokét.

A magyar énekek kutatásának vannak nagyon komoly modern kutatási eredményei,³ és persze vannak klasszikusai. Az egyik nagy klasszikus, akit keveset említünk, Kálmán Farkas (1838–1906), aki *Magyar éneklexikon 1711-ig* címmel szándékozott egy alpművet alkotni. Ez azonban torzó maradt, kéziratban, ám jól használható.⁴ Kortársa, Erdélyi Pál (1864–1936), Erdélyi János (1814–1868) fia családi hagyományt is folytatott⁵ az énekköltészet tanulmányozásával. Ahogy továbbadták ezt a hagyományt Erdélyi Pál lányának, Erdélyi Zsuzsannának (1921–2015)⁶ is.

Kálmán Farkas említett ambiciózus vállalkozását Erdélyi Pál akarta befejezni. Több közleményben és önálló kiadványban⁷ foglalkozott a különféle műfajú énekeskönyvekkel, de a fő célja egy *Egyházi énekek lexikona* volt. Az előkészítő munkákban előrehaladt, lemásolta Kálmán Farkas céduláit – a másolás tényét akkurátus gonddal mindig jelölte –, minden kéziratot énekeskönyvet kézbe is vett. Kézirathagyatéka 2022 tavaszán került az MTA Könyvtár Kézirattárába – ahogy az egész Erdélyi Tár –, és ebben megtalálható a XVI. és XVII. századi énekeskönyvek (kéziratos és nyomtatott) felsorolása. Erre támaszkodva több szempontú konkordanciát készített az egyes énekekről. Külön anyaggyűjtése van a nagyobb énekszerzőkről, számos mutatót készített az anyagról (időrendi, az őrző kódexek/nyomtatványok szerinti, *incipit* stb.). Az anyaggyűjtését tematikusan is elrendezte, így a sokféle szempontú keresés lehetősége adott.

³ Az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiségi Kutatócsoport számos tanulmánygyűjteménye mellett BOGÁR Judit, *1800 előtti magyarországi katolikus népének és énekeskönyvek szakirodalmi bibliográfiája (elektronikus dokumentum)*, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiségi Kutatócsoport, 2014. Itt említhető Stoll Béla bibliográfiája is, amelynek kettő javított kiadása is megjelent Jankovics József áldozatos munkájának köszönhetően: STOLL Béla, *A magyar kéziratot énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963; STOLL Béla, *A magyar kéziratot énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, javított, bővített kiadás, Budapest, Balassi, 2002; STOLL Béla, *A magyar kéziratot énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, 3. javított, bővített kiadás, Budapest, Balassi, 2004 (Studiolum Hungaricum, 2.).

⁴ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, RUI 8r 58/I–VIII. (Mf. A 3699/I).

⁵ Erdélyi János életművéről, teljes bibliográfiái hivatkozással lásd T. ERDÉLYI Ilona, *Erdélyi János, 1814–1868*, Pozsony, Kalligram, 2016.

⁶ Bogár Judit hivatkozott bibliográfiájában az ő tanulmányait a 34–37. oldalon sorolja fel. Lásd még ERDÉLYI Zsuzsanna, *Múltunk íratlan lírája, Az archaikus nép imádság háttérvilága*, Pozsony, Kalligram, 2015.

⁷ Lásd például ERDÉLYI Pál, *A XVI. és XVII. századi magyar históriás ének*, Budapest, Hornyánszky, 1887; ERDÉLYI Pál, *Adalékok a régi magyar irodalom történetéhez*, Egyetemes Philológiai Közöny, 10(1893), 91–100, 172–185; ERDÉLYI Pál, *Énekes könyveink a XVI. és XVII. században*, Budapest, Athenaeum, 1899.

Mi köze van ennek Hubert Gabriellához? Igazából csak annyi – és ezzel az illúziók kérdéskörére is térek –, hogy aktív intézményvezetői pályafutását befejezván visszatérhet ahhoz a feladatsorhoz, amelyet – vélem, hasonlóan mindenkihez – szorgosan jegyzett abból, hogy mi mindent fog befejezni aktív nyugdíjas éveiben. Ha ezen a listáján nem lenne elég tennivaló, javaslom az Erdélyi tár anyagának kutatását, hátha egyszer megvalósul Kálmán Farkas és Erdélyi Pál álma az egyházi énekek lexikonáról vagy – és itt az út a *nyíró-réselő* múlt folytatására (hiszen ilyenről az említettek nem álmodhattak) – adatbázisáról.

7

ANGYAL MEGMÍRÉ

Függelék

H. HUBERT GABRIELLA SZAKMAI ÉLETRAJZA

Hubert Gabriella a pápai Türr István Gimnáziumban érettségizett. Magyar–oroszl szakközépiskolai tanári diplomát szerzett a szegedi József Attila Tudományegyetemen (1980), ahol régi magyar irodalomból és irodalomelméletből speciális képzésben részesült. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen könyvtörténész, könyvmuzeológus szakon végzett (1994). Már ekkor a 16–17. századi énekeskönyvek felé fordult az érdeklődése. Egyetemi doktori és PhD-fokozatát a Régi Magyar Irodalom Tanszéken szerezte Szegeden a *XVI. századi népének mint műfaj*, illetve *A 16–17. századi protestáns gyülekezeti éneklés: történet és adattár* címmel.

Néhány év kutatómunka (JATE 1980–83, MTA 1984–89 és JPTÉ 1989) után került az Evangélikus Országos Könyvtárba (1988-ban heti egy napon, 1989 őszétől egész állásban). Oktatott a Szegedi Tudományegyetemen, a Károli Gáspár Református Egyetemen és az Evangélikus Hittudományi Egyetem doktori iskolájában, illetve kihelyezett régi könyves órákat tartott az ELTE Könyvtár- és Információtudományi Intézetében. Éveken át elnöke volt a Magyarországi Evangélikus Egyház Gyűjteményi Tanácsának (2006–12), egy cikluson át az Egyházi Könyvtárak Egyesülésének (2014–16). Fontos munkát végzett a MEE Reformációi emlékbizottságában (2010–17). 2017-ben kinevezték az integrált Evangélikus Országos Gyűjtemény igazgatójának. 2022-ben nyugdíjba vonult.

Irodalomtörténeti és könyvtártudományi kutatásait számos publikáció kíséri a következő témákban: protestáns régi magyar irodalomtörténet, műfaj történet, 16–18. századi magyar gyülekezeti énekek, illetve könyv- és könyvtártörténet, énekeskönyv-kiadások.

Felelős szerkesztője és kiadója az Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok című sorozatnak. Mindig kész a kortárs kihívásokra válaszolni: kezdeményezésére és szerkesztésében jött létre a Magyar Evangélikus Digitális Tár, évenként elkészíti és kiadja a Magyar Evangélikus Bibliográfiát, adatbázisokat épít.

Munkásságát Sólyom Jenő-díjjal (2000), Károli Gáspár-díjjal (2017) és Szinnyei József-díjjal (2022) ismerték el.

H. HUBERT GABRIELLA PUBLIKÁCIÓINAK JEGYZÉKE¹

1.

H. HUBERT Gabriella, *Híven, tisztán és igazán: A dunántúli evangélikus lelkészek irodalmi tevékenysége 1598 –1643 között = „...Tanácsaid hűség és igazság” Tisztelgő írások Dienes Dénes professzor úr 65. születésnapjára*, CSORBA Dávid, SZATMÁRI Emília szerk., Budapest–Sárospatak, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Tiszáninneni Református Egyházkerület, 2021, 217–238.

2.

Répertoire de la poésie hongroise ancienne, HORVÁTH Iván, HUBERT Gabriella, FONT Zsuzsa, H. HUBERT Gabriella, HERNER János, HORVÁTH Iván, SZÖNYI Etelka, VADAI István szerk., tervezte HORVÁTH Andor Márton, 7. változat, 2021.

3.

MÉSZÁROS Kornélia, HUBERT Gabriella, *Él az Igehirdetés-felhő: Elsőként Túróczy Zoltán kéziratok prédikációi olvashatók*, Evangélikus Élet, 86(2021), 45–46, 39.

4.

VITÁLIS Judit, *Elsőrangú forrás és kulturális örökségünk ritka kincse: Zvonarics Mihály úrvacsorai traktátusáról beszélgettünk H. Hubert Gabriellával és Csepregi Zoltánnal*, Evangélikus Élet, 86(2021), 7–8, 18–19.

5.

Magyar evangélikus bibliográfia 2019, HUBERT Gabriella szerk. = H. G., *Magyar evangélikus bibliográfia*, 2020., 8, 1, 1–253.

¹ Mészáros Kornélia készítette az MTMT alapján.

6.

ZVONARICS Mihály, *Az Úr vacsorája üdvösséges tudományának útába való rövid bemutatás: Csepregben nyomtattatott Farkas Imre által, maga költségén, 1643. esztendőben*, H. HUBERT Gabriella szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2020 (Evangélikus Országos Gyűjtemény), 132.

7.

Múlt és jelen szolgálói: Évfordulók 2020-ban, GALAMBOS Ádám szerk., vál. H. HUBERT Gabriella = G. Á., *Áldás*, Budapest, Luther Kiadó, 567, 185–289, 105.

8.

H. HUBERT Gabriella, *Újfalvi Imre 1602-es énekeskönyvének szövegei = Újfalvi Imre pere és műveltsége : Tanulmányok és szövegközlések*, OLÁH Róbert szerk., Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2019, 137–145.

9.

H. HUBERT Gabriella, *Éneklés a magyarországi reformáció első két századában* = KISS Erika, ZÁSZKALICZKY Márton, ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna, *Ige-idők: a reformáció 500 éve, Magyar Nemzeti Múzeum, április 26 – november 5. Tanulmányok*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2019, 463, 175–183.

10.

H. HUBERT Gabriella, *Gyűjteményfejlesztés – értékmérés: Így segíthetünk az evangélikus kincsek megőrzésében*, Evangélikus Élet, 84(2019), 29–30, 40–41.

11.

H. HUBERT Gabriella, *Mályusz Elemér, az evangélikus könyvtáros*, Credo: Evangélikus folyóirat, 25(2019), 1–2, 31–34.

12.

H. HUBERT Gabriella, *Az keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséret* = KŐSZEGHY Péter, H. HUBERT Gabriella, *Az keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséret* (Bártfa, 1593), Budapest, Balassi Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2019, 428, 7–70.

13.

H. HUBERT Gabriella, *A Balassa-kódex vándorútja: Irodalmi és történelmi ritkaságok evangélikus őrzésben*, Lyukasóra, 28(2019), 1, 22–24.

14.

H. HUBERT Gabriella, *Gyülekezeti énekek Balassi Bálint és Rimay János Istenes éneki kiadásaiban*, Lelkipásztor, 94(2019), 5, 174–176.

15.

Az keresztyéni gyülekezetben való isteni dícséreték (Bártfa, 1593), kiad. KŐSZEGHY Péter, H. HUBERT Gabriella, Budapest, Balassi Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2019, 428.

16.

Énekkincstár. Evangélikus énekeink kézikönyve, H. HUBERT Gabriella, ECSEDI Zsuzsa szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2017, 535. = *Vallástudományi Szemle*, 14(2018), 1, 151–153.

17.

H. HUBERT Gabriella, *Közös örökségünk a 17. században: (Magyar nyelvű evangélikus énekek német és szlovák kapcsolatai) = Reformácia v Strednej Európe / Reformáció Közép-Európában / Reformation in Mittel Europa II.*, KINCSES Katalin Mária, KÓNYA Péter, Annamária KÓNYOVÁ szerk., Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, 2018, 733–742.

18.

H. HUBERT Gabriella, *Luther és az éneklő egyház: Adiaphoron = A lutheri reformáció 500 éves öröksége*, FABINY Tibor szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2018, 123–129.

19.

H. HUBERT Gabriella, *A reformáció gyülekezeti énekeinek emlékezete a 16–18. századi énekeskönyvi kánonban = A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, SZÁRAZ Orsolya, FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály szerk., Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018, 228–245.

21.

Magyar Evangélikus Bibliográfia 2017, szerk., H. HUBERT Gabriella, 2018.

22.

H. HUBERT Gabriella, *Luther és az éneklő egyház: Adiaphoron, Credo*, 2017, 23, 3–4, 77–81.

23.

H. HUBERT Gabriella, *Ne hagyj elesnem, felséges Isten, keserűségemben! (EÉ 79) = Énekkincstár: Evangélikus énekeink kézikönyve*, ECSEDI Zsuzsa szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2017, 417.

24.

H. HUBERT Gabriella, *A Sion hegyén, Uram Isten, tied a dicséret! (EÉ 488) = Énekkincstár: Evangélikus énekeink kézikönyve*, ECSEDI Zsuzsa szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2017, 407–408.

25.

H. HUBERT Gabriella, *Minden e földön csak elmulandó (EÉ 372) = Énekkincstár: Evangélikus énekeink kézikönyve*, ECSEDI Zsuzsa szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2017, 387–389.

26.

H. HUBERT Gabriella, *Mely igen jó az Úristent dicsérni (EÉ 47) = Énekkincstár: Evangélikus énekeink kézikönyve*, ECSEDI Zsuzsa szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2017, 385–386.

27.

H. HUBERT Gabriella, *Dicsértessék, Uram, örökké szent neved (EÉ 61) = Énekkincstár: Evangélikus énekeink kézikönyve*, ECSEDI Zsuzsa szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2017, 337.

28.

H. HUBERT Gabriella, *Szent vagy örökké, Atya Úristen, a magas mennyekben (GyLK 817) = Énekkincstár: Evangélikus énekeink kézikönyve*, ECSEDI Zsuzsa szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2017, 328–329.

29.

H. HUBERT Gabriella, *Téged, Úristen, mi keresztyének dicsérünk és áldunk (EÉ 41) = Énekkincstár: Evangélikus énekeink kézikönyve*, ECSEDI Zsuzsa szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2017, 326–327.

30.

H. HUBERT Gabriella, *Hallgass meg minket, nagy Úristen (EÉ 275) = Énekkincstár: Evangélikus énekeink kézikönyve*, ECSEDI Zsuzsa szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2017, 241–242.

31.

H. HUBERT Gabriella, *Szent Ézsaiás így ír Krisztusnak szent születéséről (GyLK 802) = Énekkincstár: Evangélikus énekeink kézikönyve*, ECSEDI Zsuzsa szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2017, 174–176.

32.

H. HUBERT Gabriella, *Ne szállj perbe énvelem ó, én édes Istenem (EÉ 412) = Énekkincstár: Evangélikus énekeink kézikönyve*, ECSEDI Zsuzsa szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2017, 137–138.

33.

H. HUBERT Gabriella, *Hatalmas Isten, nagy haragodban, ne feddj meg engemet (GyLK 672) = Énekkincstár: Evangélikus énekeink kézikönyve*, ECSEDI Zsuzsa szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2017, 535, 133–135.

34.

H. HUBERT Gabriella, *Mindenkoron áldom az én Uramat (GyLK 697) = Énekkincstár: Evangélikus énekeink kézikönyve*, ECSEDI Zsuzsa szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2017, 132–133.

35.

H. HUBERT Gabriella, *A reformáció zsoltárparafrázisai = Énekkincstár: Evangélikus énekeink kézikönyve*, ECSEDI Zsuzsa szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2017, 130–131.

36.

H. HUBERT Gabriella, *„Jövel, mi lelünknek nagy vigassága” – régi magyar istenes énekek II. = Énekkincstár: Evangélikus énekeink kézikönyve*, ECSEDI Zsuzsa szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2017, 71–72.

37.

H. HUBERT Gabriella, *Laskai Csókás Péter és Foktövi János – két református értelmiségi modell* = *Rovátkák: Horvátországi Magyar Kulturális és Tudományos Folyóirat*, 2017, 10–21.

38.

H. HUBERT Gabriella, *A 17. századi gyülekezeti énekek kutatásának új lehetőségei = Népelemek és gyülekezeti énekek a 17. századi Magyarországon*, SZÁDOCZKI Vera szerk., Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2017, 59–65.

39.

H. HUBERT Gabriella, *Az unitárius éneklés kezdetei*, Keresztény Magvető, 2017, 123, 3–4, 165–176.

40.

H. HUBERT Gabriella, *Tudományos könyvtár közművelődési szereppel? = Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya, BOGÁR Judit, DÉRI Eszter; KÓNYA Franciska, MACZÁK Ibolya, SZÁDOCZKI Vera szerk., Lelkiség és irodalom, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2017, 187–192.

41.

Magyar Evangélikus Bibliográfia 2016, szerk., H. HUBERT Gabriella, 2017.

42.

H. HUBERT Gabriella, *Graduál-énekeskönyv mint reformációs műfaj = A reformáció könyvespolca: Reprezentatív kiadványok Magyarországon a reformáció korából*, P. VÁSÁRHELYI Judit szerk., Budapest, OSZK, Argumentum Kiadó, 2017, 64–71.

43.

H. HUBERT Gabriella, *„Teremtőmnak, Megváltómnak énekelek” – régi magyar istenes énekek I. = Énekkincstár: Evangélikus énekeink kézikönyve*, ECSEDI Zsuzsa szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2017, 70–71.

44.

H. HUBERT Gabriella, *Ungarischsprachige lutherische Gesangbücher der Frühen Neuzeit: Entstehung, Verbreitung und Verflechtungen mit den Gesangbüchern der ungarischen Reformierten und der anderssprachigen Lutheraner im Königreich Ungarn* = Márta FATA,

Anton SCHINDLING szerk., *Luther und die Evangelisch-Lutherischen in Ungarn und Siebenbürgen: Augsburgisches Bekenntnis, Bildung, Sprache und Nation vom 16. Jahrhundert bis 1918*, Münster, 2017, 645–668.

45.

KÉZDI Beáta, HUBERT Gabriella, *Merjünk gondolkodni! Hubert Gabriella a Károli Gáspár-díj egyik idei kitüntetettje*, Evangélikus Élet, 82(2017), 45–46.

46.

H. HUBERT Gabriella, *Protestáns énekeskönyvek évszázadai*, Evangélikus Élet, 81(2016), 26–27.

47.

H. HUBERT Gabriella, *Keresztyéni énekek. Debrecen 1610 = In via eruditionis: Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*, BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás, LUFFY Katalin, SZÁRAZ Orsolya szerk., Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016, 201–210.

48.

H. HUBERT Gabriella, *Az Evangélikus Országos Könyvtár korai történetének vázlata = MONOKgraphia : Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, NYERGES Judit, VERÓK Attila, ZVARA Edina szerk., Budapest, Kossuth Kiadó, 2016, 283–288.

49.

H. HUBERT Gabriella, VADAI István, ECSEDI Zsuzsanna, *Evangélikus és református gyülekezeti énekek (1601–1700)*, kiad. HUBERT Gabriella, VADAI István, ECSEDI Zsuzsanna, Budapest, Balassi Kiadó, 2016.

50.

H. HUBERT Gabriella, *Bibliai sorsközösség: Szkhárosi Horvát András, a hazai reformáció megéneklője = Evangélikus naptár 2016*, 2015, 83–86.

51.

H. HUBERT Gabriella, *Bemutatkozik az Egyházi Könyvtárak Egyesülése*, Evangélikus Élet, 80(2015), 13, 20.

52.

H. HUBERT Gabriella, *A Rimay János imádságoskönyve énekei*, = JANKOVICS József, JANKOVITS László, SZILÁGYI Emőke Rita; ZÁSZKALICZKY Márton szerk., *Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, Budapest, Reciti Kiadó, 2015, 221–225.

53.

H. HUBERT Gabriella, *A Martjanska pesmarica (Martyánci énekeskönyv) és a 16–17. századi magyar gyülekezeti ének* = GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, OLÁH Róbert szerk., „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”: Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015, 368–384.

54.

HUBERT Gabriella, *Miskolc és az Árva Teőreök Sándor Evangélikus Könyvtár* = KOLLEGA TARSOLY István, KOVÁCS Eleonóra szerk., *A reformáció kincsei I. – A Magyarországi Evangélikus Egyház*, Budapest, Tarsoly Kiadó, 2015, 198–199.

55.

HUBERT Gabriella, *Czvittinger Dávid* = KOLLEGA TARSOLY István, KOVÁCS Eleonóra szerk., *A reformáció kincsei I. – A Magyarországi Evangélikus Egyház*, Budapest, Tarsoly Kiadó, 2015, 103.

56.

HUBERT Gabriella, *Ozorai Imre és az első magyar nyelvű protestáns tanítás* = KOLLEGA TARSOLY István, KOVÁCS Eleonóra szerk., *A reformáció kincsei I. – A Magyarországi Evangélikus Egyház*, Budapest, Tarsoly Kiadó, 2015, 65.

57.

HUBERT Gabriella, *Az evangélikus énekeskönyvek évszázadai* = KOLLEGA TARSOLY István, KOVÁCS Eleonóra szerk., *A reformáció kincsei I. – A Magyarországi Evangélikus Egyház*, Budapest, Tarsoly Kiadó, 2015, 136–137.

58.

H. HUBERT Gabriella, *Könyvtár és olvasója: Szentiványi Vince Bogomér és Madách Imre*, *Evangélikus Élet*, 79(2014), 26, 13.

59.

H. HUBERT Gabriella, *Ház és lakója: Ybl Miklós és Balassa János*, Credo: Evangélikus műhely, 20(2014), 3, 38–48.

60.

H. HUBERT Gabriella, *Szekrény mélyén, pincében vagy padláson*, Evangélikus Élet, 78(2013), 45.

61.

H. HUBERT Gabriella, *Evangélikus textuárium, bibliográfia és teológiai művek az interneten*, Lelkipásztor, 88(2013), 8–9, 295–296.

62.

HUBERT Gabriella, *Elindult a Magyar Evangélikus Bibliográfia*, Evangélikus Élet, 78(2013), 21, 13.

63.

H. HUBERT Gabriella, *Gyülekezeti énekfordítások a 17. században* = KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka szerk., *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 335–351.

64.

Magyar Evangélikus Digitális Tár (MEDiT), H. HUBERT Gabriella szerk., 2012.

65.

H. HUBERT Gabriella, *Protestáns énekeskönyvek a XVI–XVII. században*, Magyar egyházzene: egyházzene, liturgika, organológia, 19(2011), 251–256.

66.

H. HUBERT Gabriella, *Magyar protestáns házasénekek a 16-17. században*, = *Hol van a te testvéred? Tanulmányok a társadalmi nemekről és a testvérszeretetről*, szerk. OROSZ Gábor Viktor, Budapest, Luther Kiadó, 2011, 205–230.

67.

H. HUBERT Gabriella, *Gyülekezeti énekek a Radvánszky-levéltárban*, = *Tanulmányok a hatvanéves Heltai János tiszteletére*, KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka szerk., Bibliotheca et Universitas, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2011, 327–331.

68.

H. HUBERT Gabriella, *Balogi cancionale* = *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX. Minden kor: ágyod térde – „Zsúpra aggnő: A főszerkesztő, Kőszeghy Péter LX. születésnapjára*, BARTÓK István, CSÖRSZ Rumen István, JANKOVICS, József, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza szerk., Budapest, 2011, 31–32.

69.

H. HUBERT Gabriella, ECSEDI Zsuzsanna, *Zöngedöző*, Acta Historiae Litterarum Hungaricum. Acta Universitatis Szegediensis, 2011, 104–114.

70.

H. HUBERT Gabriella, *A Psalterium Ungaricum és Szenci Molnár zsolnárfordításainak 17. századi befogadástörténete*, = *A zsolnár a régi magyar irodalomban: A Csurgón 2007. május 24–27-én tartott konferencia előadásai* PETRŐCZI Éva, SZABÓ András szerk., Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2011, 203–2012.

71.

H. HUBERT Gabriella, *Régi gyülekezeti énekek továbbélése a 18. századi evangélikus énekeskönyvekben*, in *Régi vallásos énekek és énekeskönyvek = Régi vallásos énekek és énekeskönyvek*, SZELESTEI N. László szerk., Budapest–Piliscsaba, Szent István Társulat, 2011, 95–121.

72.

H. HUBERT Gabriella, *Fejezet az Evangélikus Országos Könyvtár készülő antikvakatológusából – BCACH* = „...mint az gyümölczös és termett szőlőveszszöc...”: *Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére*, STEMLER Ágnes, VARGA Bernadett szerk. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet (BBMKI), 2010, 231–242.

73.

H. HUBERT Gabriella, *Ének a nyelv bűnéről*, Credo: Evangélikus folyóirat, 16(2016), 3–4, 76–82.

74.

H. HUBERT Gabriella, *Radvánszky János kódexe (Stoll 127. sz.) = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, Budapest, rec.iti, 2010, 401–410.

75.

H. HUBERT Gabriella, *A 16–17. századi magyar házasegyesületek*, Evangélikus Élet, 75(2010), 5.

76.

CZENTHE Miklós, HARMATI Béla László, H. HUBERT Gabriella, KERTÉSZ Botond, KLENÓCZKY Sándor, MÁNYOKI János, ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna, *Útmutató az egyházközösségi gyűjtemények kezeléséhez*, H. HUBERT Gabriella szerk., Budapest, Pro Cultura Lutherana, 2009, 62.

77.

H. HUBERT Gabriella, *Az RMKT új kötete felé = Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Janikovics Józsefnek: Humanizmus és gratuláció*, CsászTVAY Tünde, NYERGES Judit szerk., Budapest, Balassi Kiadó, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2009, 164–168, 5.

78.

H. HUBERT Gabriella, *Énekeskönyvek az újkori kegyességben*, Lelkipásztor, 84(2009): különszám, 3–6.

79.

H. HUBERT Gabriella, *Istenes magyar ének = Megújulás és megmaradás: Fabiny Tibor-emlékkönyv*, KORÁNYI András szerk., Budapest, Luther Kiadó, 2009, 44–50.

80.

H. HUBERT Gabriella, *Hatalmas Isten, nagy haragodban, ne feddj meg engemet*, Evangélikus Élet, 74(2009), 34–35.

81.

HUBERT Gabriella, *Megkésett tisztelgés*, Credo: Evangélikus folyóirat, 15(2009), 3–4, 111–114.

82.

H. HUBERT Gabriella, *Átmenteni a szentet és megszentelni a profánt: Gyűjteményi megbízottak és munkatársak II. konferenciája*, Evangélikus Élet, 73(2008), 48, 9.

83.

H. HUBERT Gabriella, *A Sion hegyén, Uram Isten, tied a dicséret!*, Evangélikus Élet, 73(2008), 40, 2.

84.

H. HUBERT Gabriella, *Hét végi forgalom az Üllői út 24.-ben*, Evangélikus Élet, 73(2008), 39, 7.

85.

H. HUBERT Gabriella, *Minden e földön csak tanulandó*, Evangélikus Élet, 73(2008), 35, 2.

86.

H. HUBERT Gabriella, *Dicsértessék, Uram, örökké szent neved*, Evangélikus Élet, 73(2008), 22, 2.

87.

H. HUBERT Gabriella, *Téged, Úristen, mi, keresztyének dicsérünk és áldunk*, Evangélikus Élet, 73(2008), 20, 2.

88.

H. HUBERT Gabriella, *Books with Baron Moritz Kornfeld's ex libris in the collections of Nizhny Novgorod State Scientific Library im. V. I. Lenina. Catalogue...*, Magyar Könyvszemle, 124(2008), 226–228.

89.

H. HUBERT Gabriella, [Bibliák az Evangélikus Országos Könyvtár állományából] = HELTAI János, GÁBORJÁNI Szabó Botond, BÁNFI Szilvia, *Biblia Sacra Hungarica – A könyv, „mely örök életet ad”*: 2008. november 21. – 2009. március 21., Budapest, Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), 2008, 164–231.

90.

H. HUBERT Gabriella, *Paul Gerhardt költészete*, Theologiai Szemle, 51(2008), 228–231.

91.

H. HUBERT Gabriella, *Balassi vallásos verse a Répertoire de la poésie hongroise ancienne-ben* = BARTÓK István, HEGEDÜS Béla, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, SZENTPÉTERI Márton, SELÁF Levente, „Mielz valt mesure que ne fait estultie”: A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére, szerk. VERES András, Budapest, Krónika Nova Kiadó, 2008, 132–134.

92.

H. HUBERT Gabriella, *Kánonképzés a gyülekezeti énekköltészetben: 1602: Megjelenik Újfalvi Imre debreceni énekeskönyve* = JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, SZEGEDY-MASZÁK Mihály szerk., *A magyar irodalom története I.: A kezdetektől 1800-ig*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2007, 382–393.

93.

H. HUBERT Gabriella, *450 éve jelent meg Bornemisza Péter Electrája*, Evangélikus naptár 2008, 2007, 89–92.

94.

H. HUBERT Gabriella, *Még egy kötet Bornemisza Péter könyvtárából? = Summa. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, MACZÁK Ibolya szerk., Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2007, 113–117.

95.

H. HUBERT Gabriella, *Zsoltáréneklési vita a 17. század közepén*, Acta Historiae Litterarum Hungaricum. Acta Universitatis Szegediensis, 29(2006), 85–96.

96.

H. HUBERT Gabriella, *Zsoltárénekek és zsoltáréneklés a XVI-XVII. században*, Magyar egyházzene: egyházzene, liturgia, organológia, 13(2006), 223–230.

97.

H. HUBERT Gabriella, *Huszár Gál* = KÖSZEGHY Péter, TAMÁS Zsuzsanna szerk., *Magyar művelődéstörténeti lexikon: középkor és kora újkor. H-Jo (4. kötet, Halételek – Jordán)*, Budapest, Balassi Kiadó, 2005, 240–241.

98.

H. HUBERT Gabriella, *Újfalvi Imre: Keresztyéni énekek*, Irodalomtörténet, 86(2005), 338–341.

99.

H. HUBERT Gabriella, *A 17. századi gyülekezeti énekek műfaji kérdései* = Ötvös Péter; PAP Balázs, SZILASI László, *A magyar költészet műfajai és formatípusai a 17. században: A konferencia előadásai*, VADAI István szerk., Szeged, Szegedi Tudományegyetem Régi magyar irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 119–125.

100.

H. HUBERT Gabriella, OLÁH Szabolcs: *Hitélmény és tanközlés. Bornemisza Péter gyülekezeti énekhasználata*, ItK, 108(2004), 247–251.

101.

H. HUBERT Gabriella, *A régi magyar gyülekezeti ének*, Budapest, Universitas, 2004.

102.

H. HUBERT Gabriella, *Istenes énekek ima-énekeskönyvekből*, Credo: Evangélikus Műhely, 9(2004), 268–275.

103.

H. HUBERT Gabriella, *Evangélikus énekrend a XVIII. századból*, Magyar egyházzene: egyházzene, liturgika, organológia. 11(2004), 425–430.

104.

H. HUBERT Gabriella, Kurta József: *Az Öreg Graduál századai Erdélyben*, Református Szemle, 96(2003), 320–321.

105.

H. HUBERT Gabriella, Szenci Molnár Albert és a 17. századi gyülekezeti énekeskönyv-kiadás, Magyar Könyvszemle, 119(2003), 349–356.

106.

H. HUBERT Gabriella, *Diósi Gergely, kolozsvári versszerző deák = Fata libelli: A nyolcvan-éves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai*, P. VÁSÁRHELYI Judit szerk., Budapest, Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), 2003, 239–243.

107.

H. HUBERT Gabriella, *A 16–17. századi gyülekezeti éneklés: Történet és adattár*, 2001, PhD disszertáció.

108.

H. HUBERT Gabriella, *Istenes énekek a 17. századi lőcsei magyar énekeskönyvekből*, Credo: Evangélikus Műhely, 6(2001), 101–114.

109.

H. HUBERT Gabriella, [Rövid fejezet a gyülekezeti éneklés történetéből] = HERMAN István, *Ezredforduló: A Pápai Művelődéstörténeti Társaság millenniumi emlékkönyve*, MEZEY Zsolt szerk., Pápa, Magyarország: Pápai Művelődéstörténeti Társaság, 2000, 185–192.

110.

H. HUBERT Gabriella, *Gálszécsi István 1536-os és 1538-as krakkói énekeskönyve*, Magyar egyházzene: egyházzene, liturgika, organológia, 7(2000), 283–303.

111.

H. HUBERT Gabriella, *Lelki énekekről régi magyarok*, Magyar egyházzene: egyházzene, liturgika, organológia, 7(2000), 327–366.

112.

H. HUBERT Gabriella, *Istenes énekek az 1593-as Bártfai énekeskönyvből*, Credo: Evangélikus Műhely, 6(2000), 1–2, 71–77.

113.

H. HUBERT Gabriella, *Luther Kis Kátéjának 450 éves magyar fordítása*, Evangélikus nap-tár 2000, 1999, 65–66.

114.

H. HUBERT Gabriella, *Az Evangélikus Országos Könyvtár*, Könyvtári levelező/lap, 11(1999), 12–13.

115.

H. HUBERT Gabriella, *Geleji Katona István versiculusi és a perikóparend*, Magyar egyházzene: egyházzene, liturgika, organológia, 6(1999), 251–258.

116.

H. HUBERT Gabriella, *A sajkákazai Radvánszky-könyvtár története*, Szeged, JATEPress, 1998, 137.

117.

H. HUBERT Gabriella, TÓTH Tünde szerk., *A 16. századi gyülekezeti énekeskönyvek házaseénekei* (1998), Palimpszeszt, 10, 1998 – <http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/pali10.htm>

118.

SZABÓ András, H. HUBERT Gabriella, HUBERT Ildikó, *„Bízd a jövendőkre érdemed jutalmát” = Magyar Protestáns Irodalmi Szöveggyűjtemény, 1. kötet, 16–17. század, SZABÓ András szerk., Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1998, 515.*

119.

H. HUBERT Gabriella, *Adalék a 16–17. századi gyülekezeti énekek műfaj-meghatározásához* = BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŐ Gizella, ÖTVÖS Péter szerk., *Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserő Bálint tiszteletére*, Szeged, JATE Régi Magyar Irodalmi Tanszék, 1997, 205–218.

120.

H. HUBERT Gabriella, *Ismeretlen 18. századi Balassi–Rimay Istenes énekek-kiadás az Evangélikus Országos Könyvtárban*, Magyar Könyvszemle, 113(1997), 205–212.

121.

H. HUBERT Gabriella, *Tőkei Ferenc: Spira doktor hitehagyása*, Credo: Evangélikus Műhely, 3(1997), 1–2, 112–114.

122.

H. HUBERT Gabriella, *Az 1697-es debreceni énekeskönyv nótajelzései*, Magyar egyházzene: egyházzene, liturgia, organológia, 3(1996), 185–190.

123.

H. HUBERT Gabriella, *17. századi protestáns énekeskönyvek nyomában*, Magyar Könyvszemle, 112(1996), 82–89.

124.

H. HUBERT Gabriella, *Balassi Istenes énekeinek legelső kiadása?*, Magyar Könyvszemle, 111(1995), 169–172.

125.

H. HUBERT Gabriella, *Egy elveszett 16. századi naptárvers másolata*, Magyar Könyvszemle, 111(1995), 310–312.

126.

H. HUBERT Gabriella, *Laskai Csókás Péter peregrináció-elmélete 1581-ből* = BÉKÉSI Imre, JANKOVICS József, KÓSA László, *Régi és új peregrináció: magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*, NYERGES Judit szerk., Budapest–Szeged, Scriptum, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1, 549–555.

127.

H. HUBERT Gabriella, *Botta István: Huszár Gál élete, művei és kora (1512?–1875)*, Lelkipásztor, 67(1992), 5, 172.

128.

HORVÁTH Iván, H. HUBERT Gabriella, FONT Zsuzsanna, HERNER János, SZÖNYI Etelka, VADAI István, *Répertoire de la poésie hongroise ancienne: Manuel de correction d'erreurs dans la base de données I–II. /Ad Corpus Poeticarum/*, Iván HORVÁTH szerk., Gabriella H. HUBERT szerk., Paris, Éditions du Nouvel Objet, 1992, 806.

129.

H. HUBERT Gabriella, *Az evangélikus éneklés 17. századi kiemelkedő emléke*, Diakonia: Evangélikus Szemle. A Magyarország Evangélikus Egyház időszaki folyóirata, 12(1990), 82–85.

130.

H. HUBERT Gabriella, *Az éneklés Laskai Csókás Péter teológiai rendszerében*, ItK, 94(1990), 218–223.

131.

H. HUBERT Gabriella, *Gyülekezeti énekek műfaja: van-e rendszer az adatokban?*, ItK, 93(1989), 298–306.

132.

H. HUBERT Gabriella, *Egy morális antropológia 1614-ből: Foktövi János kéziratos prédikáció-gyűjteménye*, ItK, 90(1986), 209–221.

133.

H. HUBERT Gabriella, Huszár Gál: *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek és imádságok, Komjáti, 1574.* = Huszár Gál, *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek és imádságok, I–III.* [Hasonmás kiadás], Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1986, 1003–1052.

134.

H. HUBERT Gabriella, *A bártfai énekeskönyv kapcsolata Beythe és Bornemisza énekeskönyveivel*, ItK, 86(1982), 186–188.

135.

H. HUBERT Gabriella, *A XVI. századi protestáns népének mint műfaj*, Néprajz és nyelvtudomány, 24–25(1980), 339–363.

136.

H. HUBERT Gabriella, HERNER János, *Beszámoló a szegedi diákok történeti poétikai csoportjának munkájáról: A XVI. századi magyar versanyag feldolgozása*, Acta Universitatis Szegediensis Acta Iuventus Sectio Literaria, 2(1980), 67–71.

137.

HORVÁTH Iván, FONT Zsuzsa, HERNER János, H. HUBERT Gabriella, KOVÁCS Katalin, POMÁZI Gyöngyi, SIMONFFY Zsuzsa, SZÖNYI Etelka, VADAI István, *Szegedi kísérlet a XVI. századi magyar vers gépi feldolgozására*, ItK, 84(1980), 630–638.

138.

H. HUBERT Gabriella, Foktövi János = BITSKEY István, GOMBA Szabolcsné, *Eszmei és stilisztikai kérdések a régi magyar prózában*, szerk. VARGA Pál, Debrecen, KLTE, 1978, 59–65.

TABULA GRATULATORIA

Bense Krisztina
Bokáné Takács Erzsébet
Fekete Adrienn Mercédesz
Gerőfi Gyula
Halász Gabriella
Juhász Mária
Koltai Katalin Mária
Kondor Boglárka
Kurucz Mária
Rezessy Anita
Rezessy Miklósné
Selmeczi Pálma Mária
Szirbikné Bodor Judit
Ulakcsai Zoltán
Winkler Anna
Zomboryné Bazsó Rozália

Ágoston István
Alpárné Szála Erzsébet
Antal Bálint
Balás Gyula
Bálint Ágnes
Baranya Péter
Bartók István
Bence Gábor
Benczúr László
Benkő Ingrid
Berecz Ágnes
Béres-Muszká Ibolya

Bibor Máté
Cselovszky Ferenc
Csorba Gábor
Csörsz Rumen István
Déri Balázs
Esterházy család
Fábri György
Farkas Gábor Farkas
Fekete Csaba
Ficzere Ilona
Földesi Ferenc
Gábor Csilla
Gáncs Péter
Garái Péter
Gerőfiné Brebovszky Éva
Gróf Gábor
Gy. Molnár Kerstin
Jillyné Mássik Mária
Keveházi Katalin
Keveházi László
Kézdi Beáta
Kiss Erika
Kondor Péter
Korondi Ágnes
Koszorús Oszkár
Köntös László
Kövécshildikó
Krähling János
Krámer György
Krisch András
Lackner Pál
Maurer Péter
Mészáros Tamás
Németh Katalin
Petróczi Éva
Polgárdi Sándor
Pomázi Gyöngyi

Ravasz Ildikó
Reuss András
Smidéliusz Gábor
Somfay Örs
Szabó András
Szelestei Nagy László
Szemerei János
Szentmártoni Szabó Géza
Tegzes Béla
Tóth Beáta
Tóth Gergely
Tölli Balázs
Török Beáta
Trifán Kriszta
Veperdi Éva
Veréb Norbert
Zászkaliczky Márton
Zászkaliczky Pál id.
Zászkaliczky Péter
Zsugyel János

ISBN 978-615-01-5486-2

ISSN 2732-2122

A kiadásért felel a Luther Kiadó igazgatója.

Nyomdai kivitelezés:

NALORS Grafika Kft.